

HELŠIŃSKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

ogledi 17

TRUSOFILSTVO
PROTEKTA
SRPSKOG
TRADICIONALIZAM...
IDENTITETA
ALITIZAPADNJAŠTVO

HELŠIŃSKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

ogledi 17

**POTKA
SRPSKOG
IDENTITETA**

ANTIZAPADNJAŠTVO,
RUSOFILSTVO,
TRADICIONALIZAM...

BEOGRAD, 2016

POTKA SRPSKOG IDENTITETA

antizapadnjaštvo, rusofilstvo, tradicionalizam...

Biblioteka Ogledi, knjiga br. 17

Izdavač:

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

www.helsinki.org.rs

Za izdavača:

Sonja Biserko

Recenzenti :

prof. dr Drubravka Stojanović

prof. dr Momir Samardžić

doc. dr Hrvoje Klasić

Oblikovanje i slog: Ivan Hrašovec

Štampa: Grafiprof, Beograd

Tiraž: 300 primeraka

ISBN 978-86-7208-202-9

COBISS.SR-ID 222473228

SADRŽAJ

Reč izdavača5

TRANZICIJA I IDENTITETI

JOVAN KOMŠIĆ

Demokratska tranzicija i identiteti 11

LATINKA PEROVIĆ

Srpsko–ruske istorijske analogije 55

MILAN SUBOTIĆ,

Drugačija Rusija: pogled iz Srbije 79

SRĐAN BARIŠIĆ

Uloga srpske i ruske pravoslavne crkve u profilisanju državne politike 101

RUSKA MEKA MOĆ

DR JELICA KURJAK

„Meka sila“ u funkciji spoljnopolitičke strategije Ruske Federacije 123

DR MILIVOJ BEŠLIN

„Nova “ istorija za novi identitet. 133

SONJA BISERKO I SEŠKA STANOJLOVIĆ

Ruska meka moć u ekspanziji. 149

SRBIJA, EU, ISTOK

DR BORIS VARGA,

Beograd i Kijev između Brisela i Moskve 163

DIMITRIJE BOAROV

Više politike nego poslova 205

PETAR POPOVIĆ

Srbi i Rusi na vojnoj obuci. 225

SONJA BISERKO

Crna Gora: rusko odmeravanje sa NATO 229

REČ IZDAVAČA

Problem nacionalnog identiteta postoji, naročito u nedovršenim nacijama, pogotovo tamo gde ne postoji podudarnosti etničkog i državnog aspekta pojma nacije, i tamo gde je taj raskorak traumatičan.

Istorijski posmatrano, nacionalni identiteti profilisali su se u okviru zamišljenih zajednica, koje su njeni pripadnici bili spremni da brane po svaku cenu; oni su kao i njihove vođe smatrali da su njihve osnovne odgovornosti – nacionalne. To je možda svojevremeno, bilo neizbežno, ali u globalnom svetu nije dovoljno. U globalnom svetu ljudipripadaju brojnim zamišljenim zajednicama – lokalnim, regionalnim, državnim, nacionalnim, kosmopolitskim – koje se uzajamno prožimaju, zahvaljujući prvenstveno tehnološkoj komunikacijskoj revoluciji dostupnosti putovanja. Suverenitet nije više apsolut kao što se nekada smatralo.

Zbog složenosti problema i okolnosti u kojima Srbija traga za svojim novim identitetom – poraz državnog projekta krajem XX veka i frustracije koja je iz toga proizašla, kao i odgovornošću za rat i ratne zločine koje teško prihvata – Helsinški odbor za ljudska prava se odlučio da priređivanjem zbornika koja je pred čitaocima podstakne raspravu na tu temu.

Umesto okretanja modernosti, novi identitet Srbija traži u prošlosti, oslanjajući se na “tradicionalni autentični politički identitet”, odnosno srednjevekovno nasleđe Srbije, pravoslavlje, vizantijsko nasleđe, folklor u kulturi i antizapadnjaštvo.

Obe Jugoslavije se negiraju a posebno socijalistička, koja se kriminalizuje revizijom istorije i relativizuje fašističko nasleđe.

Isključujući XX vek iz sopstvenog iskustva i sećanja, srpska kultura se odriče svojih najvećih dostignuća. Sudar između patrijarhalne i moderne civilizacije, nažalost, u ovom trenutku vuče ka

repatrijarhalizaciji društva. Veliki je otpor postulatima moderne države – vladavini prava, ljudskim pravima, pluralnosti i toleranciji.

Većina desničarskih grupai intelektualaca se zalažu za “svetosavski identitet srpskog naroda”, kao oslonac na kome”počivaju sve pobeđe i nada u oporavak Srbije”. Dominantna nacionalistička elita snažno se opire reformi države i društva pod izgovorom da to uništava srpski identitet. Suština je u tome što modernizacija Srbije ugrožava njihove interese koji su tesno vezani za političku elitu. Kao najveću unutrašnju pretnju “svetosavskom identitetu” ovi intelektualci vide u civilnom sektoru proevropske orijentacije i svima onima koji se zalažu za članstvo Srbije u EU i NATO.

Važnu ulogu u kreiranju novog identiteta ima i Rusija čije je prisustvo na kulturnoj i političkoj sceni sve izrazitije i sve uticajnije. Rusija pothranjuje srpsku frustraciju i tezu da je Jugoslavija bila srpska zabluda. Isto tako i tezu o veštački stvorenim nacijama, poput, na primer, Makedonaca, Bošnjaka, Crnogoraca. Istovremeno, uticajni proruski konzervativni blok osnažuje rusku komponentu u srpskom identitetu,odnosno doprinosi „rusizaciji srpske nacije”, sa tezom o superiornosti pravoslavne civilizacije, vizantijskog nasleđa, slovenstva, uzajamnom istorijskom pomoći.

Pravoslavlje se i kod Srba i kod Rusa, kako ističe Srđan Barišić u tekstu u ovoj knjizi, čvrsto vezalo za stvaranje države i u oba slučaja tokom brojnih i snažnih kriza države ono je igralo snažnu integrativnu ulogu u očuvanju nacionalnog identiteta. U oba slučaja, period ateizacije društvenog sistema marginalizovao je i minimalizovao javni značaj religioznosti, a raspadom federacije, početkom poslednje decenije XX veka, nastupio je proces revitalizacije religije.

I Rusija i Srbija su iskusile neuspele transformacije, iscrpljujuće identitetsko lutanje, kako u međunarodnim, tako i u unutrašnjim državnim i društvenim okvirima. Rusija to kompenzira obnovljenim imperijalnim ambicijama i revanšizmom za ponižavajući tretman posle Hladnog rata. U tom cilju ne bira sredstva s tim što sada veoma uspešno koristi

mehanizam meke moći, posebno u Srbiji. Balkanska ekspanzija Rusije odigrava se u trenutku kad su zemlje u regionu nekonsolidovane, ranjive, nedovršenih identiteta i stoga podležu uticaju i pritiscima.

Tom temom se bavi ova knjiga sa autorskim tekstovima koji se bave različitim aspektima ruskog prisustva u Srbiji.

Aktuelno prisustvo Rusije na Balkanu nije novo i posledica je ruske imperijalnosti, kao i srpsko-ruskih analogija. Većinsku podršku u biračkom telu Srbije ima stranka koja je duboko u političkoj tradiciji Srbije. Sve to, kako ističe Latinka Perović, uz nesiguran konsenzus o pridruživanju Srbije Evropskoj uniji, vidi se kao konfuzija. To je proces dugog trajanja čije se nove etape ne mogu sa sigurnošću predvideti bez razumevanja samog procesa. Alternativa je moguća samo uz razumevanja procesa

SONJA BISERKO

I

TRANZICIJA I IDENTITETI

Jovan Komšić¹

DEMOKRATSKA TRANZICIJA I IDENTITETI

Pogled na prirodu tranzicionog identitetskog inženjeringa u Srbiji

Sažetak: Strukturiranjem analize u četiri ključna segmenta: 1) Protivrečja nacije i višeznačja identiteta; 2) Politike identiteta i multikulturalizam; 3) Tranzicioni identitetski inženjering u Srbiji i 4/ Projekcije budućnosti i šanse multikulturalnih strategija, autor argumentuje sledeću tezu: bez obzira na mnoge izazove multikulturalizma i dramatično otvorena pitanja ekonomsko-finansijske i izbegličke krize, politike identiteta u EU (nacionalnih i evropskog) ne mogu zadržati preimućstvo dostignutih i, na globalnom planu, unikatnih civilizacijskih vrednosti, niti se mogu pokazati delotovornim na planu konsolidacije demokratije i integracije tranzicionih društava, ukoliko moć definicije identiteta zadobiju (ili, pak, zadrže) ksenofobi i etnonacionalisti. Umesto tradicionalnih pojmova i (ultra)konzervativnih (anti)politika, kriza zahteva nove ideje i strategije i, zato, treba dati stvarnu šansu multikulturalizmu.

Ključne reči: demokratska tranzicija, identitet, nacija, etnonacionalizam, građanstvo, multikulturalizam, političke elite, Srbija, autonomija Vojvodine, ustavne promene.

1 Jovan Komšić, redovni profesor sociologije na Ekonomskom fakultetu u Subotici; Departman za međunarodnu i evropsku ekonomiju i biznis, Novi Sad i predavač Političkog sistema EU i Evropskih regionalnih politika na interdisciplinarnim, master evropskim studijama (CAESAR); Univerzitet u Novom Sadu; e mail: jovankomsic@gmail.com.

Tranzicija u državama Istočne (srednje i jugoistočne) Evrope označila je ponovni početak formiranja građanstva, u smislu preinačenja podanika režima “diktature nad potrebama” (Feher, Heler, Markuš 1986) u suverenog posednika neotuđivih ljudskih i građanskih prava i slobodnog učesnika konkurentne, ekonomske i političke “igre u gradu”. Jedan u nizu bitnih zadataka ovog kompleksnog i simultanog procesa dubokih transformacija svih društvenih struktura i podsistema bilo je (i još je) pretvaranje tradicionalnog nacionalizma i apsolutističke (etno)demokratije u forme i sadržaje ustavnog nacionalizma i konstitucionalne demokratije (Heler 1991, 555–57; Fridrih 1996, 83–84).

Međutim, već na startu promene starog, realsocijalističkog režima u areni političke pluralizacije i demokratske izgradnje države (*State Building*) i nacije (*Nation Building*), naročito su se na Zapadnom Balkanu pokazale sve teškoće simbioze univerzalističkih ideja ljudskih prava, republikanskog javnog dobra, principa i institucionalnih struktura građanske nacije (“zajednice građana”) sa favorizovanim, narodnjačkim tradicijama “vodeće kulturne nacije” (*Kulturnation*), “državotvorne nacije”, “narodne duše” i slično (Šnaper 1996, 221–28).

Da stvar modernizacije i “građanizacije” zakasnelih nacija (Plessner 1997) postkomunističkih država i društava bude još komplikovanija, uticali su i utiču veliki talasi finansijsko-ekonomske krize, od 2008, sve do sada. U sinergiji sa “cunamijem” izbegličke krize, u leto i jesen 2015. godine, ove nepogode drmaju sve stubove EU politika, jačaju evroskeptične trendove i podlokavaju nove, još krhke temelje konstitucionalne demokratije otvorene građanske nacije u zemljama Srednje i (Jugo)Istočne Evrope. Kriza, štaviše, najavljuje velike potrese unutar socijalnog tkiva zapadno-evropskih članica, pa i u samim političko-institucionalnim strukturama Evropske unije (EU).

U igri nisu samo sporenja o instrumentima (EU politikama) u rešavanju migrantskog problema (ratnih izbeglica, azilanata, ekonomskih migranata), što se, recimo, u Velikoj Britaniji stavlja na vrh spiska eventualnih razloga za referendum o izlasku iz EU. Paradoksi demokratije (“postdemokratije”; “starenja i degeneracije”; “demoludila”; “videokratije”) (Gidens 2003, 434–36; Kin 2010, 28–31) u Evropskoj uniji nagoveštavaju alternative koje podsećaju na zlokobna vremena dominacije nacionalističke “tupe želje za pojednostavljanjem” (*reductio ad absurdum*), koju je Džon Kin (*John Keane*) jednom prilikom ilustrovao Bizmarkovom (*Otto von Bismarck*) naredbom: “Nemci! Mislite

vašom krvlju!” (Kin 2003, 112–28). Evidentno je, naime, da na desnom polu političke scene evropskih država, mnogo više nego tokom poslednjih decenija, raste ponuda ambicioznih kandidata za slične naredbe svom “ugroženom” nacionu i verskoj zajednici.

Kako bilo, navedeno predstavlja više nego dovoljan razlog da se ova analiza fokusira na iskušenja identitetskih strategija isključivanja, s jedne strane, i multikulturalnih politika integracije, s druge, te da se, sledstveno tome, razluči na sledeće ključne segmente: 1) Protivrečja nacije i višeznačja identiteta; 2) Politike identiteta i multikulturalizam; 3) Tranzicioni identitetski inženjering u Srbiji i 4/ Projekcije budućnosti i šanse multikulturalnih strategija.

Najzad, tekst koji sledi poslužiće za argumentaciju sledeće teze: bez obzira na mnoge izazove, nedorečenosti i stranputice multikulturalizma i dramatično otvorena pitanja ekonomsko-finansijske i izbegličke krize, politike identiteta u EU (nacionalnih i evropskog) ne mogu zadržati preimućstvo dostignutih i, na globalnom planu unikatnih civilizacijskih vrednosti, niti se mogu pokazati delotovornim na planu konsolidacije demokratije i integracije tranzicionih društava, ukoliko moć definicije identiteta steknu (ili, pak, zadrže) ksenofobi i etnonacionalisti. Umesto tradicionalnih pojmova i (ultra) konzervativnih (anti)politika, kriza zahteva nove ideje i strategije i, zato, treba dati stvarnu šansu multikulturalizmu.

PROTIVREČJA NACIJE I VIŠEZNAČJA IDENTITETA

Koje je pravo „MI“ za naše, evropsko vreme?

Budući da „identitet“² možemo shvatiti i definisati kao *izvor osnovnih privrženosti i spoznaju našeg sopstva (ili jastva) posredstvom relativno stabilizovanih emotivnih i racionalnih matrica (obrazaca) naše svesti, koje nam pomažu da organizujemo kompleksno značenje i iskustvo oko jedne primarne ideje i tako damo odgovore na pitanja: odakle potičemo; kome pripadamo; šta jesmo i čemu težimo*, primetiću da, na svoj način, svi modeli nacije i tipovi nacionalizma, ustvari, variraju pitanje: šta je ključna determinanta identiteta?

Bez obzira na izuzetnu razuđenost, koja odlikuje modernu teoriju nacije, ponuđeni odgovori tokom poslednja dva veka opredeljuju se za jednu od dve ključne paradigme. Prva je monistička (holistička) paradigma pripisujućeg nasleđa i teško promenljive prirode „saučesništva“ unutar jedne kulture (Herder; prema: Šatle, Dijamel, Pizije 1993, 352; kao i: Smit 1998, 21). Nasuprot njoj egzistira paradigma višestrukosti (A. Smit 1998, 13–21; Volcer 1995, 173–80), razvojnosti (Gidens 2003, 32–33), individualne vokacije (Domenak 1991, 19–20) i postignuća, kao ključna pozicija egzaktno utemeljenog razumevanja i objašnjenja ekstremno kompleksnih fenomena personalnih i kolektivnih identiteta.

Izdvajajući pre svega: a) kontinuitet i b) razlikovanje od drugih, kao kriterijume određenja identiteta, Monsera Giberno (*Monserrat Guibernau*) kaže da je „identitet (je) definicija, interpretacija bića, koja utvrđuje šta je ličnost, i gde se ona nalazi, i to u socijalnom i psihološkom smislu“ (Giberno 1996/97, 52). Pritom su „... kulturno zajedništvo i jedinstvo smisla glavni izvori koji omogućuju izgradnju i spoznaju nacionalnog identiteta“, što znači da „... snaga kulture leži u njenoj sposobnosti da stvori identitet, nešto bez čega pojedinac ne može da živi i nešto što ne može lako da se promeni“, upozorava Giberno (Giberno 1996/97, 53, 57).

2 O pojmu „identitet“ vidi klasičnu Eriksonovu studiju *Identitet i životni ciklus*. Tako, kad raspravlja o *ego identitetu*, Erikson pre svega upućuje na osećaj identiteta, ili „stečenu uverenost da nečija sposobnost da održi unutrašnju istovetnost i kontinuitet (nečiji ego u psihološkom smislu) može da se meri s istovetnosti i kontinuitetom nečijeg značenja za druge“; Erik H. Erikson, *Identitet i životni ciklus*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2008, str. 105.

S druge strane, kad je reč o konstruktivističko-manipulativnoj komponenti identiteta, skrećem pažnju na tezu Đerđa Konrada (*Konrad Gyorgy*): „identitet je duhovna proteza umereno pametnih. Ubaciš, naprosto, blok tekstova u mozak... što si više progutao mamac identiteta, utoliko si više u rukama političara” (Konrad 1995, 9). Sledstveno tome, u suočavanju sa plemenskim histerijama Zapadnog Balkana, krajem prošlog veka, ovaj autor opominje da tranzicione („preporodne”) ponude „autentičnog identiteta” predstavljaju „mamac pred ulazom u noćni lokal, u kojem će te očerupati” (Konrad 1995, 9).

Za skicu kompleksne značenjske strukture identiteta navešću, na ovom mestu, još jednu autorsku ideju, koja nas vodi ka ključnoj komponenti ovog pojma. Naime, imajući na umu faktor promenljivosti i situacione (epohalne, konkretnoistorijske, socioekonomske i političke) determinacije identiteta, Timoti Garton Eš (*Timothy Garton Ash*), formuliše u tom smislu, u uvodu svoje knjige „Slobodan svet” (2004), najpouzdanije lakmus pitanje: „Koja je najšira politička zajednica za koju spontano kažete 'mi' ili 'naša'?” U odgovoru na to pitanje leži ključ naše budućnosti.” (Eš 2006, 13, 23).

Na tragu rečenog, kazaću da nije reč samo o pojedinačnim preferencijama kolektivnog, već i o samom karakteru konstrukcije identitetskog okvira, u čemu značajnu ulogu igraju najuticajnije kulturne elite i elite vlasti savremenih nacija. Od sadržaja i načina konstruisanja „nas” i „drugih”, zavisi da li će uopšte biti legitimna tema pluralnosti zajednice kojoj pripadamo. Zato su za našu temu itekako relevantni oni aspekti teorija i politika identiteta koji otvaraju pitanje višestrukosti identiteta; obrazaca integracije i (dis)funkcionalnosti uspostavljanja oštrih granica i isključivanja „drugih” („stranaca”) iz identifikacijskog i pravno-političkog polja „naše” političke zajednice.

Višestrukost i kontroverznost tranzicionih identiteta

Višestruki (pluralni) identiteti i uloge jesu standardni problem identiteta, bilo individualnog, bilo kolektivnog (Smit 1998, 13–21). Upravo tom temom Antoni Smit (*Anthony D. Smith*) počinje svoju poznatu studiju „Nacionalni identitet”. On podseća na godinu smrti Perikla (429. godina pre nove ere), sa kojom počinje strmoglavo opadanje moći Atine, ali i Sofoklovo postavljanje na scenu čuvene tragedije „Car Edip”. Edipovo traganje za „svojim rodnom”; „svojom lozom”, za odgovorom na pitanje: „ko je on”, Smit naziva

„pokretačkom snagom komada”, pri čemu je svako „ja” koje Edip razotkriva istovremeno i „društveno ja” (porodično, teritorijalno, klasno, versko, etničko, polno...) (Smit 1998, 11–15).

Prelazeći sa umetničkog na sociološki plan, takođe ćemo uočiti da se brojna lica našeg „ja” rađaju, nalaze, menjaju, skrivaju i razotkrivaju upravo u ovom „društvenom”, pa tako Gidens za važne izvore identiteta uzima: rod, seksualnu orijentaciju, nacionalnu ili etničku pripadnost i društvenu klasu (Gidens 2003, 32). Njima, dakako, možemo pridružiti i generacijski, profesionalni, verski i druge faktore.

Inače, istorija pokazuje da se za odgovorima na pitanja: “Ko sam JA” i “Ko smo MI” grčevito traga u periodima velikih kriza, konfuzija, deregulacija, preobražaja i neizvesnih perspektiva. Postkomunistička tranzicija bremenita je baš takvim „pokretačkim snagama” violentne društvene dinamike, razaranja društva i vrednosnog sistema, lutanja i traganja za novim obrascima svesti i pravilnostima ponašanja u interakciji među ljudima (O tome: Sloterdajk 2001, 39–60).

Naročito za Srbiju i druge političko-državne prostore nastale na razvalinama bivše SFR Jugoslavije, možemo reći da predstavljaju ekstremni slučaj epohalnog raspada starog i traganja za novim identitetom i uopšte, za ravnotežnom putanjom društva koje tek treba da se uobliči u procesu transformacije zajednice (*Gemeinschaft*) u moderno društvo (*Gesellschaft*) (Tenies 1969, 184–93).

Mogla bi se ova, nimalo pravolinijska i laka promena okarakterisati i kontroverznom strategijom prožimanja retradicionalizacije sa trendovima političke modernizacije, čiji su ishodi svojevrсни hibridi zajednice i društva, sa nedovršenim (polu)državnim strukturama. Kao što smo videli, prvu fazu takve “nazad ó napred” putanje, započete krajem osamdesetih godina prošlog veka, odlikovao je populistički, etnonacionalistički “povratak korenima” (“rodu”; “krvi”; “svetom tlu”). Takva, masovno prihvaćena ideologija u svim jugoslovenskim nacionima imala je snagu presudnog faktora destrukcije starog, socijalističkog poretka “bratstva i jedinstva ravnopravnih naroda i narodnosti”.

Zadatak druge faze takvog tranzicionog, “demokratsko-nacionalističkog” inženjeringa bio je da se, nakon “etničkih susedskih paranoja” (Sloterdajk 2001, 47) i hobsijanskog prirodnog stanja, tek profilisani novi (kao i stari, reciklirani) “urođenici”, vatreni zagovornici i akteri ratno-nacionalističke

tranzicije, ubrzo “preporode” u građanina. Pri tom bi se, s jedne strane, zadržao retradicionalizovani, predjugoslovenski, postsocijalistički identitetski pečat, ali i, s druge strane, potisnule iz javnog polja i institucionalizovanih interakcija ekstremne forme i sadržaji etnonacionalizacije politike, koje su kobno podsećale na one koje je, svojevremeno, Hana Arent (*Hannah Arendt*), u “Izvorima totalitarizma”, okvalifikovala kao “izopačavanje države u instrument nacije” i nebulozno “identifikovanje nacionalnosti sa nečijom dušom” (Arent 1998, 232, 237).

Preobražaj bi, dakle, načelno uvažavao prvi princip Deklaracije prava čoveka i građanina (1789) da se ljudi rađaju i žive slobodni jednaki u pravima (prema: Mrđenović 1989, 137). Ali, Lumanovim (*Niklas Luhmann*) vokabularom rečeno, njegova systemska svrha, uključujući “institucionalizaciju određenih oblika obrade doživljaja (navika, percepcija, tumačenja zbilje, vrednosti)” (Luhmann 1998, 130), temeljila bi se na programu (*software*) supstancijalizacije nacionalnog identiteta i ekskluzivnog razlikovanja od drugih, nalik na staronemačku paradigmu “lajt-kulture” (vodeće kulture).

Pretpostavka svih tih transformacija (plemena u naciju; tradicionalnog u ustavni nacionalizam) trebalo je da bude sposobnost društva da zasnuje konsenzus³ o temeljima države i demokratije koji bi, posredstvom legitimnih i efikasnih institucija vladavine prava, civilnog društva i demokratske kulture, omogućio održivu izgradnju demokratske nacije (o tome: Komšić 2005, 25–50).

Međutim, moćno podržane tranzicione strategije etnifikacije uporišnih struktura nacije, sa akterima, uverenjima, interesnom i ideološkom dinamikom, koja se opire principu vladavine prava a ne ljudi, proizvele su i proizvode brojne kontroverze i društvene raskole. Najvažnije protivrečje proizlazi iz činjenice da je nacija fenomen moderne, građanske civilizacije, koji, po definiciji, nasuprot plemenskoj (proto)državi i klijenturama etničkih političkih preduzetnika, mora počivati na konceptu neutralne, teritorijalne države, bezlične vlasti i kompetentne uprave.

3 O konsenzusu Dominik Šnaper piše ovako: “Konsenzus znači da građani priznaju eksplicitna i implicitna pravila koja omogućuju da se, privremeno makar, razreše njihovi sukobi na nenasilan način, raspravom, kompromisom i pozivanjem, koji svi prihvataju, na opšti interes, proklamovan i usvojen kao takav, što se ne brka s interesom pojedinaca ili posebnih grupa. Tokom cele druge polovine XIX veka opšte je mesto bilo suprostavljati pušci glasački listić”; D. Šnaper, *Zajednica građana*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1996, str. 137.

Elem, raznorodna iskustva tranzicije zemalja koje su pripadale velikom “arhipelagu” realsocijalizma, pokazuju da su na ovako projektovanoj putanji postkomunističke demokratizacije iskrse mnogobrojne prepreke. Tokom dve i po decenije tranzicije, grupacija 27 bivših socijalističkih zemalja diferencirala se na nekoliko segmenata, počev od onih najuspešnijih sa konsolidovanim tržišnom demokratijom, preko delimično konsolidovanih demokratija i hibridnih sistema, pa sve do manje-više konsolidovanih autokratija (o tome: Komšić 2006, 50–52).

Za sve ove, manje uspešne, kao i potpuno neuspešne procese tranzicije rekao bih da u mnogo čemu važi Sloterdajkova (*Peter Sloterdijk*) napomena da “... mogu postojati granice u izvozu demokratije”. Jer, “... na putu demokratizacije, u zapadnom smislu reči, stoje masivni relikti ‘kultura’, koje se, u skladu sa svojim suštinskim obeležjima, povinuju starijim principima, odnosno principima agrarnog doba” (Sloterdajk 2001, 54).

U takvim kulturama, koje bi se mogle opisati “... kao niz osnovnih tonova za štimovanje populacija na sapripadanje i zajedničko sviranje”, odnosno kao “trud oko očuvanja etničkog kontinuuma”, paradoks ljudskog roda, u smislu “sapripadanja sa onima sa kojima nam sapripadanje teško pada”, rešava se prevashodno upotrebom platonovske *plemenite laži* “... koja nosi državu i koja onima koji vode politiku omogućava da sve članove jedne zajednice obavežu na zajedničku, slatku i korisnu obmanu” (Sloterdajk 2001, 29–30, 44, 48–49; *Italic J.K.*).

Posredi su, dakle, procesi političkog menadžmenta fuzije⁴ na temelju “imaginearne krvne veze”, “kvazireligioznih identiteta nacionalnih država” i “državnih simulacija hiperhordi”. Umesto napretka slobodnog građanstva, civilnog društva i kulture tolerancije, otvorenosti i univerzalizma, takve “horde” nastavljaju da postoje kroz selo. Njima primerene forme fuzionih politika, koje pogrešno projektuju malo u veliko, kao što pogrešno traže komunu (zajednicu) u velikom (državnom) okviru društva, lako završavaju u nedemokratskim ekstremima, u “patologijama sapripadnosti” i “totalitetu hiperhorde”, pokazuje Sloterdajk u svojim filozofskim studijama posvećenih hiperpolitici (Sloterdajk 2001, 30–31, 44–45, 52–54).

Vraćajući se Smitovim razmatranjima, upućujem na činjenicu da, evidentirajući zajedničke pretpostavke nacije, on prvo utvrđuje bitna obeležja *nacionalnog identiteta*. To su: a/ istorijska teritorija – domovina; b/zajednički

4 Danas imenovanog kao: *Corporate Identity-Policy*

mitovi i istorijska sećanja; c/ zajednička masovna, javna kultura; d/ zajednička zakonska prava i dužnosti pripadnika nacije i e/ zajednička ekonomija, s teritorijalnom mobilnošću pripadnika nacije (Smit 1998, 29–30). Saglasno tome, *naciju* Smit definiše kao „... imenovanu ljudsku populaciju sa zajedničkom istorijskom teritorijom, zajedničkim mitovima i istorijskim sećanjima, zajedničkom masovnom, javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom i zajedničkim zakonskim pravima i dužnostima svih pripadnika” (Smit 1998, 30).

Nacionalni identitet je, dakle, višedimenzionalan i promenljiv, zamišljen, konstruisan, ali ne i potpuno izmišljen. Kao specifična, konkretno-istorijska „legura”, nikad se ne može svesti samo na jedan od navedenih elemenata i jasno je diferenciran od svakog poimanja države. Preciznije, pojam države i pojam nacije u nekim slučajevima se preklapaju, a u nekim ne. Iz tih razloga, težnja za homogenizacijom ili stapanjem kulturne i institucionalno-političke komponente „... čak i u staroosnovanim zapadnim državama, izlaže se opasnosti da ga ospore etničke zajednice unutar njihovih granica. Ti slučajevi, a njih je mnogo, ilustruju *dubok jaz između pojma države i pojma nacije*, jaz naglašen u istorijskoj građi...”, upozorava Smit (Smit 1998, 31; italic J. K).

Budući da sam navedenoj temi posvetio dosta pažnje u nizu prethodnih knjiga i radova, uključujući i najnoviju, o demokratskom upravljanju kulturološkim različitostima (Komšić 2015), za ovu analizu biće funkcionalan osvrt na Hobsbaumovu konstataciju o “iznenađujućem stepenu intelektualne nejasnoće” u liberalnom diskursu XIX i XX veka, koji je, kako to upozorava ugledni istoričar, “učinio skoro nemogućim intelektualno razmatranje ‘nacije’” (Hobsbaum 1996, 32).

Upućujući, naime, na promenljivost identiteta (“menjanje i pomeranje kroz vreme, čak i tokom veoma kratkog perioda”), kao i na činjenicu da “demokratizacija takođe oslobađa ksenofobiju kao političku snagu”, Hobsbaum smatra da su politički aktivisti i inteligencija najodgovorniji za opasnu redukciju pluralnih identiteta (“niza poistovećivanja koja određuju ljudsko biće”) na jednu ravan identifikacije – nacionalnu, ne oslobađajući pri tom ni narod od određene odgovornosti za kvarenje demokratije. Sve to, dakako, potvrđuje značaj stava da upravo interaktivna relacija: nacija ó država ó demokratija predstavlja takvu oblast proučavanja “... u kojoj su, danas, promišljanje i istraživanje najhitnije potrebni” (Hobsbaum 1996, 18; Hobsbaum 1999, 25).

U tom smislu, akceptirajući navedene Hobsbaumove ideje, u jednom tekstu posvećenog paradoksimu tranzicionih demokratija (Komšić 2010, 331–52), naročito sam propitivao činjenicu da stare, za XXI vek nefunkcionalne ideje i sredstva, kao što su tradicionalno poimanje ciljeva države, etnocentrističke homogenizacije i slično, imaju u Srbiji još uvek brojne zagovornike i pristalice, što pokazuju izborni rezultati, kao i nalazi empirijskih istraživanja javnog mnjenja. Kad se tome doda činjenica da se i u našoj teorijskoj produkciji može naći dosta primera, najblaže rečeno, nerazumevanja ključnih dimenzija problema etnonacionalističkog kvarenja države i demokratije (vidi: Beljinac 2011, 140), onda ovom prilikom ima potrebe razmotriti još neke aspekte pomenute relacije.

POLITIKE IDENTITETA I MULTIKULTURALIZAM – NEKOLIKO TEORIJSKIH STANOVIŠTA

Za multikulturalizam se treba zalagati! (Gidens)

Dominik Šnaper (*Dominique Schnapper*) ističe da jedna nacija, da bi bila demokratska, trebalo bi da bude „optimum raznovrsnosti”, koji Strosovim (*Claude Levi-Strauss*) rečima „... ne onemogućuje učestvovanje populacija na zajedničkom političkom području” (Šnaper 1996, 195). Dakako, jasno je da navedeni pluralni optimum zavisi od mnogo faktora, „... da se on menja zavisno od nacionalne tradicije a, posebno, od istorije državnih ustanova i od patriotskih osećanja” (Šnaper 1996, 195).

Na tragu ove teze, britanski teoretičar Entoni Gidens (*Anthony Giddens*) proširuje vidokrug građanske, liberalne demokratije i, preferirajući sporazum, a ne dominaciju i nasilje, zagovara takve ideje i politike, koje će uspostaviti razboritu i održivu interakciju principa prava, socijalne pravde i raznolikosti kultura.

Uvođenje kulturološkog aspekta u središte rasprava o socijalnoj zaštiti predstavlja, prema Gidensu, „osnovno pitanje reformi socijalnog modela” (Gidens 2009, 45). To, s druge strane, ne znači da „... imigrante ili etničke manjine treba ostaviti da sami, prema svom nahođenju, uređuju svoj život. Reč je upravo o suprotnom stavu: multikulturalizam podrazumeva traženje načina da se raznolikost dovede u sklad sa preovlađujućim vrednostima” (Gidens 2009, 45).

Dakle, kao akter vrlo relevantnih promišljanja Evrope u globalnom dobu, uključujući refleksije pozitivnih multikulturalnih iskustava sa „britanstvom”, kao popularnim identitetom za pripadnike manjinskih zajednica u Velikoj Britaniji (Gidens 2009, 154), Gidens je 2007. godine kazao kako se *ideja multikulturalizma popularno – i populistički – odbacuje* i, istovremeno ga veliki broj učesnika *pogrešno shvata* u raspravi o multikulturalizmu (Gidens 2009, 156).

S obzirom da multikulturalizam nije oznaka za društvo koje je sačinjeno od različitih kulturnih grupa, čemu odgovara termin „kulturni pluralizam”, već je reč o politici (programima i merama) koji „... *prihvataju autentičnost različitih načina života u okviru jedne društvene zajednice i nastoje da unapređuju njihove korisne i pozitivne međusobne odnose – ali u okviru celovitog, jedinstvenog sistema građanskih prava i obaveza*” (Gidens 2009, 158; italic J. K), Gidens s pravom zaključuje da je „u Evropi multikulturalizmu jedva (da je) do sada pružena šansa”, a tamo gde jeste, daje pozitivne rezultate. Sve u svemu, „za multikulturalizam se treba zalagati, a ne dizati ruke od njega”, naglašava teoretičar laburističkog „Trećeg puta”⁵ (Gidens 2009, 160, 168).

U identitetskom razgraničenju od „drugih” krije se veliki rušilački potencijal! (Kermani)

Iste poglede prepoznaćemo u jednoj od najkredibilnijih novijih studija o multikulturalnom društvu i muslimanima u Nemačkoj, naslovljenoj pitanjem: *Ko smo mi?* Njen autor je Navid Kermani (*Navid Kermani*) i, između ostalog, podseća na opštepoznatu činjenicu da „naš identitet postoji samo pod uslovom da postoji neki drugi identitet. I to je samo po sebi prirodno”, kaže on. Međutim, problem nastaje, i može da bude veoma veliki i dramatičan, „... baš tu, u konstrukciji onoga što mi sami jesmo, i u razgraničenju od onoga što su drugi”. Tu se, „... ipak, krije veliki rušilački potencijal”, upozorava citirani autor, dovodeći do besmisla takvu esencijalizaciju nacionalnog identiteta i sopstvene kulture, „... koja se doživljava kao zasebni entitet, čije postojanje i delovanje ne zavisi od ljudi”. Štaviše, prilično zastrašujuće deluje mogućnost da je neko „... u svemu što radi, misli i oseća uvek bio Nemač i samo Nemač, ko bi delovao, jeo i voleo isključivo kao Nemač!” (Kermani 2013, 20, 96).

5 O „trećem putu” vidi: Kregar, Josip. 2000. „Treći put: novi politički i ideološki okviri socijalne politike”.

Kao što Kermani s razlogom tvrdi da bi „monokulturno društvo bilo prava noćna mora” i skreće pažnju na dva suprotstavljena koncepta i tabora, kao i na nužnost promene klime, kritike esencijalističkih stereotipa i predrasuda i strpljive, „korak po korak” izgradnje novih institucionalnih struktura (Kermani 2013, 113–21), tako i Džon Kin (*John Keane*) u knjizi *Civilno društvo* (*Civil Society*), napisanoj krajem devedesetih godina prošlog veka, na iskustvima prve decenije postkomunističke tranzicije, traga za odgovorom na pitanje: „kako se ograničenja demokratije mogu prevazići u praksi pronalaženjem novih institucionalnih metoda za sprečavanje otrovnog voća same demokratije”?

Kako suzbiti „otrovno voće same demokratije”? (Kin)

Nacionalizam je to *otrovno voće* demokratije. Kin u njemu vidi „kobni *reductio ad absurdum*”, što znači da „čedo demokratskog pluralizma” poseduje takav „antidemokratski potencijal borbe za nacionalni identitet” da, u odgovarajućem istorijskom kontekstu, može postati i postaje „nastavak totalitarizma drugim sredstvima” (Kin 2003, 118–27).

Osim ostalog, nacionalizam je: „poremećaj rasuđivanja”; „pokreće ga tupa želja za pojednostavljivanjem”; ima „fanatično jezgro”; „istovremeno tretira Drugog i kao sve i kao ništa”; „sagledava Drugog kao nož pod grlom nacije”, sa „fanatičnom željom za da (se) pročisti zajednica od rđavih elemenata” i „suzbiju unutrašnje razlike”. Najzad, imajući na umu destruktivne posledice nacionalizma na našim prostorima, Kin zaključuje: „Nacionalizam je očigledno ozbiljan i prljav posao koji je, u ovom slučaju, doveo do nasilnog cepanja Jugoslavije i destabilizacije celog regiona Balkana” (Kin 2003, 119–24).

Valja nam, dakle, videti kako u takvom ambijentu Kin nalazi rešenje problema nacionalizma? Odbacujući pojednostavljena objašnjenja koja odgovornost svaljuju, bilo na „dušu kapitalizma”, ili, pak, na adresu komunizma (Kin 2003, 125), on sugerise da: „rešavanje problema nacionalizma demokratskim sredstvima jeste moguće, ali nije lako” (Kin 2003, 127). O, naoko začuđujućim teškoćama svedoči i egzaktan uvid da upravo takvi „... demokratski mehanizmi (uključujući i civilno društvo) olakšavaju pretvaranje nacionalnog identiteta u nacionalizam”. Stoga Kinov predlog inklinira ograničavanju

sfere neporecivosti i sveprisutnosti nacionalnog i nacionalističkog u svakodnevnici ljudi i modernih država:

„Za demokratiju (će) biti najbolje da se napusti doktrina nacionalnog samoopredeljenja i prihvati zajedničko osećanje nacionalnog identiteta kao legitimnog ali *ograničenog* oblika života. Ova teza ima i paradoksalnu posledicu: nacionalni identitet, značajna potpora civilnom društvu i drugim demokratskim institucijama, najbolje se čuva ograničavanjem njegovog obima u korist *nenacionalnih* identiteta koji smanjuju verovatnoću njegove transformacije u antidemokratski nacionalizam” (Kin 2003, 127–28).

U konkretnijem smislu i u evropskom kontekstu, moguće je zarad suzbijanja snage nacionalizma predvideti, kako Kin kaže, četiri nezavisna mehanizma.

Prvi je *decentralizacija* institucija teritorijalne nacionalne države razvojem povezanih mreža demokratski odgovornih subnacionalnih i nadnacionalnih državnih institucija (Kin 2003, 128). Nalazeći, naime, u trendovima „Evrope regiona” potencijalno olakšavanje „rađanja postnacionalne Evrope”, odnosno usložnjavanja i ograničavanja vlasti u državama članicama, Kin misli da se na taj način jača „... pritisak na nacionalističke pokrete, stranke, vlade i vođe da prihvate postojanje i legitimaciju političkih snaga koje im čine protivtežu, čak i u tako osetljivim pitanjima kakvo je, na primer, ‘nacionalna ekonomska politika’, ili rešavanje takozvanih nacionalnih konflikata” (Kin 2003, 130–31).

Drugi instrument bi bila „formulacija i primena *međunarodno priznatih* pravnih garancija nacionalnog identiteta” i u njemu Kin nalazi „ključni dodatak u rušenju principa suverene nacionalne države”. To, naime, na primeru konstitucionalizacije principa građanstva („transnacionalnog državljanstva”) u Evropskoj uniji (Ugovor iz Mastrihta, 1993), znači „depolitizaciju” i „deteritorijalizaciju” nacionalnog identiteta. Tako se „nacionalni identitet sagledava kao *civilno* pravo građana”, priznaje se sve izraženiji multinacionalni karakter evropskih država i osporava se „... ranomoderna pretpostavka da je nacionalna odanost isključiva i da su zato civilno društvo i demokratija mogući samo u nacionalno homogenim državama” (Kin 2003, 131–34).

Sledstveno rečenom, treći mehanizam koji garantuje nacionalni identitet i demokratiju, nasuprot nacionalizmu, jeste *pluralizacija identiteta*, odnosno „stvaranje mozaika različitih identiteta unutar civilnog društva”. U tom mozaiku, nacionalni identitet je legitiman, „ali ipak samo jedan od mnogih”, kaže

Kin i očekuje da se na taj način otvori prostor „... da građani deluju u skladu sa *drugim* izabranim ili nasleđenim identitetima, i tako *ograničava* moguću ulogu nacionalnog identiteta u ukupnom funkcionisanju državnih i civilnih institucija i političkih partija, komunikacionih medija i drugih posredničkih tela” (Kin 2003, 134).

Ovo je naročito značajno zbog loših posledica „modelovanja” državnih institucija i civilnog društva isključivo na matrici nacionalnog identiteta. To bi značilo, zapravo, „privilegovanje jednog aspekta života građana, i potce-
njivanje drugih i protivrečenje pluralizmu koji je tako bitan za demokratsko društvo, i tako živote tih građana usmerilo na naciju i učinilo jednodimenzi-
onalnim, pa prema tome i podložnim jačanju nacionalizma” (Kin 2003, 135).

Najzad, *deteritorijalizacija nacionalnog identiteta uz pomoć međunarod-
nog civilnog društva*, predstavlja za Kina četvrti i, po šansama za uspeh, naj-
manje izvestan „lek” protiv nacionalizma. Do ovakvog zaključka autor dolazi
i zbog toga što „... internacionalizaciju civilnog društva uništava nacionali-
zam i genocidni rat, kao na primer u centralnom i južnom delu Evrope” (Kin
2003, 140).

Demokratska konsocijacija – rešenje za pluralna društva (Lijphart)

S obzirom da sam, oslanjajući se na Lijphartove (*Arend Lijphart*) analize demokratije u pluralnim društvima, u nizu prethodnih radova raspravljao o značaju konsenzusa o temeljima demokratije, uključujući elemente konsocijacija u procedurama politike i vladavine (Lijphart 1992, 32–50; Lajphart 2003, 97–102),⁶ ima razloga i ovom prilikom posvetiti pažnju nekim Lijphartovim, za savremenu teoriju nezaobilaznim idejama i principima. U tom smislu, za ovu analizu tranzicionog institucionalnog i kulturnog inženjeringa i menadžmenta identiteta u Srbiji, značajno polazište predstavlja saznanje da Lijphart, na osnovu kompleksnih empirijskih komparacija, respektuje determinacijsku snagu kulture u odnosu na strukturu, ne umanjujući, istovremeno, ni značaj povratnog uticaja institucija na transformaciju kulturoloških obrazaca i

6 Najnovije takve studije su: J. Komšić, *Vojvođansko pitanje u procesu srpske tranzicije (1988–2013)*, Dan Graf, Beograd, 2014; kao i: J. Komšić, *Demokratsko upravljanje kulturološkim različitostima*, Centar za regionalizam, Novi Sad, Dan Graf, Beograd, 2015.

ponašanja i, što je vrlo značajno, na ublažavanje društvenih rascepa (Lijphart 1992, 17–19; Lajphart 2003, 287).

Na primeru razvoja konsensualne demokratije u Švajcarskoj i Austriji, Lijphart potvrđuje tezu o delotvornom uticaju institucija na transformaciju kulturološkog polja u smeru konsensualnosti. S druge strane, pokazuje muke Belgije, Indije i Izraela, kojima su potrebne konsensualne institucije, ali nemaju takvu kulturološku podlogu. Naročiti problem imaju Izrael i Indija zbog „izražene disharmonične i konflikne kulture” (Lajphart 2003, 287).

Ovaj tip demokratije, dakle, sa svim svojim ograničenostima i ranjivostima, funkcionalan je i u društvima zapadnog sveta, jer je, kao u slučaju Švajcarske i Belgije spojiv sa “prelaznim kulturalnim pluralizmom” (*Van den Berghe*). Dobru vest Lijphart saopštava ovako:

“Iako kroz kraće razdoblje konsocijacijska demokracija obično pojačava pluralnu prirodu pluralnoga društva, jedno duže razdoblje uspješne konsocijacijske vlasti može uspeti razriješiti neka od najvažnijih neslaganja između segmenata te tako depolitizirati ta razilaženja, a takva vlast može također stvoriti i dovoljno međusobnog povjerenja i na razini elita i masa i postati suvišna” (Lijphart 1992, 227, 234).

Vidimo, dakle, da u slučaju heterogenih društava u kojima se zajednice (segmenti) “mešaju ali ne stapaju”, a linije kulturoloških rascepa “u stopu prate političke podele” (Lijphart 1992, 11, 24), političke elite mogu da odigraju presudnu ulogu, kako u razvoju međusobnog poverenja i kulture konsensualnosti unutar demosa, tako i u razaranju pretpostavki zajedničkog života i demokratije uopšte .

Presudna uloga političkih elita!?

Kao što možemo reći da Bizmarkova “veština mogućeg u velikom” doista predstavlja ključno merilo uspešnosti moderne politike, tako možemo premetiti da model organizovanja veza i homogenizacije velikih grupa “u sferi onoga što im je zajedničko” (Sloterdajk 2001, 9, 23), posredstvom državnog “peglanja” istorijski nasleđenih kulturoloških “neravnina” i stvaranja nove, “zamišljene, ali ne i izmišljene zajednice”⁷ naoko jeste vrlo jednostavan. Ali,

7 U tom smislu, varirajući poznatu Andersonovu (*Benedict Anderson*) tezu o naciji – zamišljenoj zajednici, Ričard Dženkins (*Richard Jenkins*), piše da „... etnicitet iako zamišljen nije izmišljen, da je ujedno drevan i moderan” (italic J. K.); Ričard

u životu naroda i nacija, njegova primena suočava se sa mnogim neizvesnostima i nepredviđenim, krajnje različitim ishodima u odnosu na svrhu (smisao, ciljeve i zadatke) „sistema” (Luhmann 1998, 127–60).

Kako bilo, teško je osporiti činjenicu da elite i mediji redizajniraju tradiciju po meri aktuelnih interesa i uverenja. Izmišljaju “narodnu dušu” i “autentični identitet” dominantne grupe “recikliranjem” nasleđenih, parohijalnih, mitoloških obrazaca svesti, koji se, opet, u masovnom društvu, često u vidu puke refleksije takvog politički ispražnjenog, ne retko krivotvorenog i izopačenog (kvazi)kulturološkog fenomena i “javnog dobra”, vraćaju izvoru nominalne i efektivne moći i vlasti kao “preovlađujuće javno mnjenje”. Na taj način autputi (*output*), ili zahtevi sistemskog okruženja (Luman 2001, 283–90) koji se upućuju ka upravljačkom jezgru političkog sistema, dobijaju za elite vlasti poželjan sadržaj “autentične volje naroda” i merilo (“crvene linije”) unutrašnje i spoljne politike.

Osim dobrih, modernizacijskih i harmonizacijskih učinaka, elite vlasti i opozicije u mladim demokratijama mogu, nažalost, u javnom polju da indukuju netrpeljivost, isključivost i sebičnost do takvih razmera, da politiku pretvore u igru nultog zbira; institucije u gladijatorsku arenu, a uz asistenciju medija, “rašire virus” antipolitike⁸ i učvrste obrasce takvog političkog “rata svih protiv svijui” (*Bellum omnia contra omnes*) u tkivu tradicionalističkog socijalnog okruženja.

Tako se u pluralitetskim društvima, sa nestrpljivim nacionalističkim imperativom prevladavanja lingvo-genetičkih lojalnosti rodbini, teritoriji, religiji, uz angažman nacionalnih elita i njihov menadžment identiteta koji, kako to Gelner (*Ernest Gellner*) piše, znači “upuštanje u veoma obimni, siloviti kulturni inženjering” (Gelner 1997, 144), mogu umnožiti paradoksi demokratije, a društvo i država uvesti u stanje paralize, sve do sloma demokratije.

Na rizike takvih situacija, koje manje-više možemo prepoznati u većini tranzicionih društava Zapadnog Balkana, upozorio je Robert Dal (*Robert A. Dahl*) u svojoj poznatoj studiji o poliarhiji. Zato, da bih principijelno pokazao koliko aktuelnu i buduću prirodu države i društva u Srbiji mogu da

Dženkins, *Etnicitet u novom ključu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001, str. 291; vidi i: Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1998, str. 17–19.

8 Ako bismo “politiku” mogli nazvati sabiranjem interesa u korist javnog dobra, onda bi tranziciona “antipolitika” bila neka vrsta predatorskog oduzimanja, ili, igre nultog zbira, u kojoj pobednik dobija sve, a gubitnik ne dobija ništa.

opredeljuju *uverenja političkih elita*, upućujem na Dalovu konstataciju da: “... moguća uloga uverenja (je) suviše velika da bi mogla biti zanemarena. Postoje, naime, uverljivi razlozi u prilog mišljenju da izvesna uverenja utiču na šanse za hegemoniju ili poliarhiju” (Dal 1997, 137–98).⁹

Citirani autor, u tom kontekstu zapaža da “period ‘stabilnosti’ u uverenjima ne mora za posledicu imati političku stabilnost, ili mir, nego može značiti religiozne ratove, ideološke sukobe, nasilje”, a mogućnost promene i šansu da u periodu prijemčivosti akter prihvati određeno novo uverenje, vidi u sticaju vrlo kompleksnih uslova (Dal 1997, 193–95).

Budući da je za potrebe naše analize dovoljno predložen teorijski aspekt uticaja političke kulture i uverenja političkih aktivista na prirodu političkog režima, sledi pitanje: kako stvari stoje sa kulturološkim komponentama tranzicionih procesa u Srbiji i da li one rade u prilog konsensualne kulture i stabilizacije demokratije?

TRANZICIONI IDENTITETSKI INŽENJERING U SRBIJI

Ocena tranzicije u Srbiji

Da je, u našem slučaju, reč o specifičnoj i neočekivanoj tranzicionoj putanji postkomunizma, uverava nas ocena Roberta Dala (*Robert A. Dahl*), jednog od najuglednijih savremenih politikologa, da su se promene na političkom Istoku Evrope, u izvesnom smislu, desile nasuprot uobičajenom toku demokratizacije. Naime, na tragu Kopidž-Rajnikeovih (*Coppedge and Reinicke*) analiza i klasifikacija savremenih režima, pomenuti autor upućuje na „plauzibilni redosled”, koji podrazumeva da „politička prava i slobode ne mogu da budu obezbeđeni, ukoliko im nisu prethodila neka druga *prepolitička* prava”. Reč je, dakle, o procesu

„... koji ide od alternativnih izvora informacija, do šireg javnog izražavanja, a onda do pluraliteta nelegalnih i polulegalnih asocijacija i grupa... Osim u skoro-poliarhijama ili proto-poliarhijama, izbore treba smatrati za kritičan

9 “... kao što svaka teorija – koja pokušava da objasni varijacije u režimima u različitim zemljama mora da, kao glavnu nezavisnu varijablu, uzme takve činioce kao što su društvenoekonomski nivo zemlje, priroda i stepen nejednakosti, stepen potkulturnog rascepa, i druge činioce... tako takva teorija takođe mora da, kao praktičnu stvar, tretira uverenja i ‘ideje’ političkih aktivista kao glavnu nezavisnu varijablu”; Robert Dal, *Poliarhija*, Filip Višnjić, Beograd, 1997, str. 198.

period, koji sledi proces liberalizacije, verovatno dug proces, tokom koga su razvijene prvobitne institucije i odgovarajući uslovi za stabilnu demokratiju” (Dal 1995/96, 132–35).

U svetlu naglih promena nakon rušenja Berlinskog zida (1989), Dal proverava svoja stanovišta i zaključuje da su se, u osnovi, pokazala tačnim. Međutim, organizovanje pluralističkih (utemeljujućih) izbora, često bez prethodno temeljno obavljenog posla liberalizacije društva i države, uticalo je da autor zaključi: „Ipak, verovatno sam potcenio do kog stepena održavanje izbora može, *pod određenim uslovima*, da se pretvori u pokretačku silu koja drastično ubrzava ceo sled” (Dal 1995/96, 135).

Efektivno otklonjene prepreke demokratizaciji jesu ti „određeni uslovi” na koje misli autor. Prva prepreka, na koju skreće pažnju, jeste *korišćenje instrumenata nasilja* od strane lidera da bi stekli ili održali svoju moć. Druga se odnosi na prirodu socio-ekonomskog uređenja i *nivo razvoja*, a treća na (ne)postojanje akutnih i stalnih *konflikata*, naročito „podkulturnih konflikata” (formiranih oko religije, jezika, rase, etničke grupe, regiona, ideologije...). Karakter četvrte teškoće demokratizacije zavisi od tipa *stranog uticaja* i kontrole, a pete, od *kulturnog okruženja* političkih institucija (ideja, političkih uverenja, sistema verovanja, običaja i normi ponašanja) (Dal 1995/96, 133–35).

Robert Dal nas, dakle, početkom devedesetih godina prošlog veka, upozorava da „... ukoliko bilo koja od pet prepreka... i dalje ostane, izbori neće moći da proizvedu demokratiju i osnovna prava”. Neophodno je, takođe, da prvi elementi iz navedenog redosleda (izvori informacija, sloboda izražavanja i organizovanja...) „... budu dovoljno čvrsto ustanovljeni kako bi preživeli promenljivost postizbornog perioda” (Dal 1995/96, 135). A, kad je reč o mogućnosti „ubrzanja istorije”, koje je, uzgred rečeno, Marks (*Karl Marx*) očekivao od diktature proletarijata, Dal misli da

„... međunarodno javno mnjenje, informacije i politika, mogu u današnje vreme (da) vrše izvanredan uticaj na razvoj ovih ključnih elemenata, na sprovođenje samih izbora, kao i na post-izbornu tranziciju. Moguće je, zaista, da međunarodni uticaj može da pomogne da se skрати proces promena koji je, gledano istorijski, prilično dug” (Dal 1995/96, 135).

Sintetizujući iskustva postkomunističke tranzicije i shvatajući demokratiju kao „kombinaciju izvesnih procedura i neizvesnih ishoda”, Klaus Ofe (*Claus Offe*) takođe nudi set umirujućih odgovora. Istovremeno skreće pažnju

i na niz vrlo velikih dilema i neizvesnosti, koje rađa raširena *atmosfera nesigurnosti i strahova*. S obzirom da ovakva osećanja ne vode razvoju snažne građanske kulture, Ofe fokusira pažnju na problem nedoraslih i pohlepkih elita.

U tom smislu, kad govori o „iskušenjima potpuno sebičnih strategija tipa *suave-qui-peut*”, on misli na kontekst u kome mnogi mogu da dobiju mnogo, a još veći broj može da izgubi praktično sve. Naročito je upozoravajuće sledeće mesto: „*Ako demokratska politika vodi rezultatima koji – po međunarodnom diktatu ili po definiciji – stvaraju klasu osiromašenih, isključenih, ljudi bez nade, otuđenih i marginalizovanih, onda ne postoji mnogo toga što bi moglo da iskupi demokratiju u očima građana*” (Ofe 1999, 372; italic J. K).

Najzad, kad je reč o rezultatima komparacije izloženih autorskih ideja o pretpostavkama konsolidovane demokratije sa aktuelnim stanjem u Srbiji, ponudio sam 2005/6. godine naučnoj i široj javnosti sintetičku ocenu u jednoj tabeli (Tabela 1),¹⁰ koju prezentujem i sada, jer držim da se u kvalitativnom smislu ključni parametri i procesi nisu bitno izmenili:

10 Opširnije: J. Komšić, *Dileme demokratske nacije i autonomije*, Službeni glasnik, Beograd; PHILIA, Novi Sad, 2006, str. 72–76.

Tabela 1: OCENA TRANZICIJE U SRBIJI

PRETPOSTAVKE USPEŠNE TRANZICIJE	STANJE U SRBIJI
Formalne institucije i procedure	(??) Nejasne granice podela moći i autonomije legislative, egzekutive i judikature; nemoćni parlamentarizam; nestabilna, stranački "okupirana", nedovoljno kompetentna i efikasna javna uprava; kontroverze oko decentralizacije i otpori institucionalnoj implementaciji evropskih standarda.
Homogena nacija-država	(??) Pluralno društvo: sa malim šansama da se, u dogledno vreme, u istim državnim granicama, dostigne "snažan osećaj nacionalnog identiteta" svih segmenata populacije; problem samoproglašenja nezavisnosti Kosova.
Legitimnost	(?) Mali stepen poverenja u lidere i političke institucije; promenljiva i krhka podrška reformatorima.
Spoljno-politički faktor	(?) Normalizacija odnosa i saradnje na Zapadnom Balkanu opterećena teškim nasleđem ratova; kontroverzni efekti političkih i ekonomskih uslova za podršku reformama i pridruživanje EU.
Snažni kolektivni akteri	(?) Asocijaciona slabost i neuticajne asocijacije civilnog društva; polarizovani pluralizam i odsustvo nužnog stepena međupartijskog poverenja i saradnje.
Ideje, vrednosti, kultura	(?) Nejasna svest o prirodi i konsekvencama demokratskih promena; etnifikovanje demokratije i države; nedovoljna podrška inkluzivnim strategijama liberalizacije multietničkog društva; većinska <i>Gemeinschaft</i> orijentacija: tradicionalizam, konzervativizam, patrijarhalnost, autoritarnost, etnonacionalizam, podanička kultura; anomija; frustrirana većina i masovno socijalizovani strahovi od sadašnjosti i budućnosti.
Nivo razvoja	(???) Devastirana privreda i društvo oskudice; enormno visok nivo siromaštva i nezaposlenosti; kriza izneverenih očekivanja; masovni osećaj tranzicionog gubitništva i neizvesnost.

Pod uslovom da je sadržaj Tabele 1 uspostavio poziciju za celovitiji pogled na aktere i prirodu tranzicionih procesa u Srbiji, sledeći logični korak ove analize vezan je za aspekt koji smo nazvali „razumevanjem države”. Zapravo, empirijska evidencija stavova građana Srbije o poželjnom tipu države biće u funkciji egzaktnijeg odgovora na pitanje: u kakvoj su komunikaciji oficijelni ciljevi i zadaci države sa vrednosnim i racionalnim interesnim aspiracijama¹¹ populacije i ukupnim karakterom tzv. kulturne podloge demokratskih procesa u Srbiji.

Pogledi građana Srbije na demokratiju, državu, naciju i multikulturalnost

Kontinuirana istraživanja javnog mnjenja empirijski potvrđuju da u Srbiji postoje sve *četiri ose rascepa*: socijalno-ekonomska, istorijsko-etnička, kulturno-vrednosna i ideološka, kao i da sve to značajno utiče na partijsko (pre) grupisanje (Komšić, Pantić, Slavujević 2003, 163). Uočeno je, takođe, da se podele jasno iskazuju u odnosu na ključna pitanja demokratske definicije identiteta nacije, te karaktera države i političkog uređenja.

Kod varijable grupnih identifikacija, pokazalo se da lokalnu pripadnost najviše preferiraju nacionalne manjine, a da se Srbi nešto niže od proseka (35 odsto) opredeljuju za ovaj nivo zajedništva kao najvažniji. Posebno je indikativan podatak da je “... nikakva ili vrlo slaba identifikacija najbrojnijih (naročito teritorijalno koncentrisanih) manjina sa Srbijom”. S druge strane, “za više od trećine Srba (37 odsto) Srbija predstavlja najvažniji oslonac identiteta. Odmah do njega je lokalna zajednica (35 odsto)”. Sve u svemu, *etnonacionalna pripadnost se pokazuje ključnim stožerom i diferencirajućom varijablom socijalnih identifikacija pripadnika najbrojnijih nacionalnih zajednica u Srbiji* (Komšić, Pantić, Slavujević 2003, 55–77).

Istraživanja javnog mnjenja tokom poslednje decenije pokazala su da građani Srbije, u osnovi, *dobro razumevaju pojam demokratije*. Istovremeno, budući da i u teoriji ne postoji preovlađujuća saglasnost oko ključnih elemenata samog pojma,¹² ne treba da čudi nalaz istraživača Srečka Mihailovića i

11 O „vrednosnim” i „racionalnim” orijentacijama delanja vidi: M. Veber, *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd, Tom 1, 1976, str. 15–18.

12 O tome vidi: J. Komšić, *Teorije o političkim sistemima*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2000, str. 338–47.

Zorana Slavujevića da ispitanici shvataju demokratiju „... *na različite načine i pod njom podrazumevaju prilično raznovrsne stvari*” (Slavujević, Mihailović 1999, 222–31).

Kao što je gotovo tri četvrtine (73 odsto) ispitanika povezuje sa političkim slobodama, tako je gotovo polovina ispitanika spremna da poveže demokratiju sa dobrim životnim standardom, saopštavaju navedeni sociolozi. Da mnogo toga ne bude konsekvantno u razumevanju demokratije i države u Srbiji, pokazuju i podaci koji svedoče o „dominaciji jednog (s demokratijom nespojivog) organicističko-kolektivističkog viđenja ‘celine naroda’ koje indicira masovno prihvatanje (čak 87 odsto) stava ‘Interesi celine naroda moraju biti iznad svih posebnih interesa’” (Slavujević, Mihailović 1999, 222).

Povezivanjem navedenih i drugih varijabli (odnos prema parlamentarnoj demokratiji, kao i prema poželjnom tipu vođstva), dobijaju se indikatori postojanja nekoliko različitih orijentacija prema tipu vlasti: 1/ demokratska (34 odsto); 2/ autoritarna (28 odsto); 3/ mešavina neodređenih i nejasnih stavova o oba tipa vlasti (17 odsto) i 4/ protivrečna orijentacija. Sve to navodi istraživače da postave hipotezu o postojanju upadljivo nelogičnog sindroma (*oksimorona*) u liku *autoritarne demokratije* (Slavujević, Mihailović, 1999, 222–31).

Ako su ovo bili nešto stariji istraživački nalazi (iz druge polovine devedesetih godina prošlog veka), pogledaćemo kakvi su rezultati desetak godina „mlađih” istraživanja javnog mnjenja populacije u Srbiji, bez Kosova i Metohije. Naime, pod rukovodstvom već pomenutog Srećka Mihailovića, tim CESID (Beograd) je 2005, i 2006. godine proveravao slične stvari u vezi sa državom, demokratijom i političkim podelama i utvrdio da pet godina posle demokratskog prevrata, trećina ispitanika misli da su ti „... događaji s jeseni 2000. godine **početak demokratskog preobražaja Srbije**. Petina građana, pak misli da je to **početak propadanja Srbije**. Jaka trećina smatra da se tada ništa nije desilo i da je ‘sve ostalo isto’. Svaki deveti građanin Srbije je izvan ove priče – oni ne znaju šta ih je snašlo, niti znaju o čemu ih mi, ustvari, pitamo”.¹³

Prema tome, sociološka istraživanja svesti građana Srbije (bez Kosova i Metohije) pokazala su da proces tranzicije, nakon 2000, koji po definiciji podrazumeva i promenu kulturoloških obrazaca, prate kulturno-vrednosni

13 “Političke podela u Srbiji – pet godina posle”, Izveštaj CESID, Beograd, maj 2005, str. 23.

rascepi po dimenzijama: a) tradicionalizam – modernizam; b) liberalizam – konzervativizam; c) proreformnska – antireformnska orijentacija; d) autoritar-
nost – neautoritarost i slično (Pantić 2003, 95–129).

Srećom da je *demokratski sistem* vladavine, bez obzira na brojna neza-
dovoljstva trenutnim stanjem u Srbiji, i dalje *legitiman*, potvrđuju sva istra-
živanja. Već pomenuto istraživanje CESID iz 2006 godine,¹⁴ pokazalo je
relativno-većinsku opredeljenost (41 odsto) za stav da je „demokratija (je)
bolja od svih drugih oblika vladavine”. Druge opcije odgovora bile su: b) „...
i demokratski i nedemokratski režim su isti” (20,4 odsto saglasnosti), kao i
mogućnost c) da „u nekim slučajevima nedemokratska vlada može biti bolja
od demokratske” (16,4 odsto saglasnih). Nije moglo da se opredeli ni za jedno
ponuđeno mišljenje 22 odsto ispitanika.

Takođe, u prilog tezi o *većinskoj liberalno-demokratskoj opredeljenosti*
građana Srbije moguće je uzeti odgovor na sledeću tvrdnju: „Srbiju treba
urediti kao državu svih građana koji u njoj žive, bez obzira na nacionalnost”.
Blizu tri četvrtine ispitanika saglasno je sa ovakvim poimanjem prirode države
(72 odsto), 18,4 odsto je neodlučno, a gotovo svaki deseti (9,5 odsto) se ne
slaže.

Na tom nivou problema ima razloga za optimizam, s obzirom da se ne
insistira na ekskluzivnoj svojini nad državom titularne, većinske etničke zajed-
nice. Dobra vest je i to što se sa Galbrajtovom (*John Kenneth Galbraith*) tvrd-
njom: „U dobrom društvu, svi građani treba da imaju ličnu slobodu, da imaju
osnovne uslove za dobar život, da budu rasno i etnički jednaki”,¹⁵ složilo (pot-
puno ili uglavnom) 85 odsto ispitanika.

Međutim, ako u državi koja nije kulturološki (etnički, verski, jezički...) homogena, prepoznate snažno prisutnu opredeljenost za tzv. *monokulturno*
građanstvo, bez obzira na ustavne garancije zaštite manjinskih identiteta,
prethodno pomenuti optimizam mora biti najblaže rečeno redukovan. Naime,

14 Autor ovog teksta participirao je u izradi dela instrumenata pomenutog istraživanja CESID (iz marta 2006), na osnovu kojih je proveravan karakter razumevanja države građana Srbije. Kompleksnija autorska analiza dela podataka koji se odnose se na vrednosne sudove ispitanika o ciljevima, zadacima i ulozima države izložena je u tekstu: Jovan Komšić, „Paradoksi tranzicione države i demokratije u Srbiji”, u: Milan Podunavac (ur.), *Država i demokratija*, Službeni glasnik, Fakultet političkih nauka, 2010, str. 331–352.

15 Uporedi: Dž. K. Galbrajt, *Dobro društvo – humani redosled*, Grmeč, Beograd, 1997, str. 11.

odsustvo konsenzusa o načelima multikulturalnosti iskazuje podatak o zabrinjavajućem procentu protivnika konsensualne kulture i manjinskih prava. Gotovo trećina ispitanika (31,1 odsto) saglašava se sa tvrdnjom da „u građanskoj državi nema potrebe za službenom upotrebom jezika nacionalnih manjina u lokalnim samoupravama i pokrajinama gde žive”. U ovom slučaju, nije ni mali procenat neopredeljenih (28 odsto), pa kad se saberu protivnici jezičke ravnopravnosti i neodlučni, onda dobijamo apsolutno većinski blok od 59,1 odsto građana koji ne misle da je za državu i društvo dobro da drugima omogućimo ono što tražimo za sebe. Ipak, obraz tolerancije i civilizovanosti populacije Srbije sačuvala je relativna većina ispitanika (40,6 odsto), koja se ne slaže sa citiranom idejom dekretiranog inženjeringa jednojezičke etnonacionalne države.

Na fonu evropskih načela demokratske tolerancije različitosti, još veći procenat građana saglasan je sa tvrdnjom: „Građanski karakter države Srbije ne dovodi se u pitanje priznanjem evropskih standarda ljudskih i manjinskih prava” (45,4 odsto). Vrlo visok je procenat onih koji su neodlučni (40,5 odsto), a ne slaže se ukupno 14 odsto.

Međutim, da nekog „đavola” ima u ovim podacima, možda najbolje govori četvrtina ispitanika koji misle da je „Evropa (je) izmislila standarde ljudskih i manjinskih prava da bi dovela u pitanje nacionalno biće države Srbije” (24,5 odsto). Neodlučno je visokih 30,1 odsto, a relativna većina ipak ne naseda ovoj „teoriji zavere” protiv Srba i „svega što je srpsko” (45,4 odsto).

Kad je reč o političkom aspektu raspoloženja populacije u Srbiji, evidentno je da, srazmerno konkretizaciji modela decentralizacije države i sadržaja nadležnosti teritorijalnih autonomija, rastu podele među segmentima društva u Srbiji, kao što i programska stanovišta partija upućuju na trajno reprodukovanje podela na liniji: *centralizam – regionalizam – autonomištvo* (O tome: Komšić, Pantić, Slavujević 2003, 55–60, 71–78, 88–93, 163–69; Komšić 2012, 91–105).

Puno razloga za dodatne analize i provere nameće i podatak analiziranog istraživanja CESID, iz 2006. da je relativna većina ispitanika (45,1 odsto) saglasna sa tezom da je „država najefikasnija kad ima jedan centar koji donosi zakone i samo jednu vladu”. Čini se, ipak, da su i sa ovakvom evidencijom podataka izvesne najmanje tri stvari. Prva je, da frustracije neslavnim raspadima složenih, (kon)federalnih država (SFRJ; SRJ i Državne zajednice SCG) i dalje imaju snažan upliv u projektovanje poželjnog poretka. Druga je da, iz

tog ugla gledano, posve logično deluje potraga za kakvom-takvom bezbednijom i trajnijom alternativom, a to bi navodno trebalo biti čvršće, centralističko ustrojstvo unitarne (proste) države. Najzad, treća stvar na koju nas upućuje *centralistički sindrom* najvećeg segmenta populacije, jeste potvrda davne Tokvilove (*Alexis de Tocqueville*) ocene, kako, „samo oni narodi koji imaju malo ili nimalo pokrajinskih institucija poriču njihovu korisnost; to će reći da *samo oni koji stvar ne poznaju, o njoj loše govore...*” (Tokvil 1990, 79, 85–87; italic J. K.). Osim navedenih 45 odsto privrženika centralizmu, upadljiv je i procenat neodlučnih (29,7 odsto), a nije baš zanemarljiv ni broj onih koji nisu zavedeni idejom jedinstva, jednostavnosti i efikasnosti bez razdeobe moći po vertikali organizacije vlasti. Takvih je 25,2 odsto.

Još uverljiviji indikator odsustva pravog decentralističkog, demokratiskog iskustva jeste i natpolovično protivljenje (58,9 odsto) ispitanika tezi da „novim ustavom Srbije treba dozvoliti mogućnost formiranja novih pokrajina u Srbiji”. Sa navedenom tvrdnjom slaže se 14,5 odsto, a neodlučno je 26,6 odsto ispitanika.

U odnosu na prethodno pomenutu četvrtinu građana, koji nisu za centralizovani, hijerarhizovani „monopol fizičke prinude”, pitanje o pokrajinama upućuje na još veći procenat građana, za koje možemo reći da nalaze da je pravo jedinstvo ono koje legitimno i institucionalno obezbeđuje jedinstvo u razlikama posredstvom teritorijalnih autonomija. Tako, recimo, sa tvrdnjom: „Postojanje autonomnih pokrajina podriva jedinstvo države i njen suverenitet”, nije saglasno 36,1 odsto ispitanika.

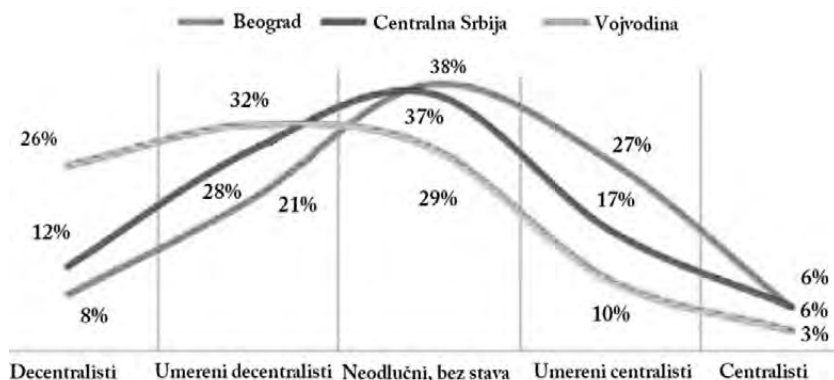
Međutim, da na konkretnijem nivou problema i opcijama (de)centralizacije, rastu podeljenosti u mišljenjima potvrđuje podatak o kristalizaciji **tri trećine**. Tako je, pored nesaglasnosti (36,1 odsto), sa pomenutom tvrdnjom saglasno 31,5 odsto, a neodlučno 32,3 odsto ispitanika.

Gotovo isti rascep uočljiv je i u odgovoru na tvrdnju: „Autonomnoj pokrajini Vojvodini treba novim ustavom Srbije dati prava na donošenje pokrajinskih zakona”. Slaže se trećina (33 odsto), neodlučna je druga trećina (33 odsto), a protivi se treća trećina (33,9 odsto).

Za kompletiranje empirijske slike u longitudinalnoj (vremenskoj) ravni biće zanimljivo ješ nekoliko podataka. Naime, kad su u pitanju stavovi građana Srbije prema modusima državnog uređenja i u tom okviru, prema decentralizaciji vlasti, nalazi jednog istraživanja iz jula 2011. godine govore o *neodlučnosti* kao preovlađujućoj odlici raspoloženja populacije Srbije, osim

umereno decentralističkog sindroma, koji je dominantan u strukturi vojvođanske populacije (Grafikon 1).¹⁶

Grafikon 1: REGIONALNA PRIPADNOST I ODNOS PREMA DECENTRALIZACIJI

Ovaj grafikon, dakle, pokazuje da su među Vojvođanima većinski prisutna decentralistička raspoloženja (decentralisti 26 odsto + umereni decentralisti 32 odsto = 58 odsto). U centralnoj Srbiji je prisutno relativno većinsko raspoloženje za decentralizaciju (12 odsto + 28 odsto = 40 odsto). Najmanji stepen decentralističke orijentacije je u Beogradu (8 odsto + 21 odsto = 29 odsto), što ipak ne bi trebalo da čudi, s obzirom na moguće strahove Beograđana od eventualne redistribucije resursa, koja bi regionalizacijom države dovela u pitanje lidersku poziciju metropole u pogledu per capita dohotka i drugih ekonomsko-finansijskih i socijalnih pokazatelja. Tome priključujem i podatak iz najnovije ankete da se Beograđani najviše protive integraciji Srbije u EU.¹⁷

Sve navedeno i mnogo toga drugog navodi nas na pitanje: da li je centralistički sindrom nepromenljivo obeležje svesti građana Srbije, „sudbinski” kulturološki, tradicijski obrazac, ili je reč o, od elita indukovanim raspoloženjima,

16 Izvor: Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja: Decentralizacija i regionalizacija Srbije iz ugla građana, CESID, Kancelarija Nacionalnog saveta za decentralizaciju, Republika Srbija, Beograd, jul 2011, 38; dostupno na: http://www.decentralizacija.org.rs/new_file_download.php?show=vesti&int_asset_id=390&int_lang_id=33; pristupljeno, 11. septembar 2013.

17 Šta građani misle o svojoj i o bezbednosti Srbije, BCBP, Građani Srbije: između EU, Rusije i NATO, 19.

u smislu uloga, vrednosti i ponašanja primerenih ciljevima i logici funkcionisanja institucija političkog sistema?

S obzirom da je nemoguće kategorički, sa većom pouzdanošću odgovoriti na to, ipak ću se sa nužnom dozom opreza opredeliti za tezu da *nije reč o tako „tvrdim” činjenicama srpske kulture, neprijemčivim za multikulturalne, decentralističke vrednosti, principe i forme demokratske organizacije države i društva u Srbiji, kao što bi to srpski nacionalisti želeli da prikažu Urbi et Orbi (Gradu i svetu). Još preciznije, držim da kulturološka tradicija Srba, naročito vojvođanskih Srba i drugih nacionalnosti u poslednjih pola veka postojanja razvijene institucionalne autonomije Vojvodine, poseduje kapacitete za unapređenje građanskog konsenzusa o temeljima multikulturalne demokratske konsocijacije.*

Nije reč samo o nepriznavanju (srpskih nacionalista) civilizacijskih domašaja konsensualne kulture u Vojvodini od sezdesetih do devedesetih godina prošlog veka, već je na delu i ignorisanje boljeg dela srpskog, liberalno-nacionalističkog nasleđa, u koje nesporno spada i čuveno Miletićevo protivljenje ugarskom konceptu “jedne politične narodnosti u državi” i zalaganje da “svima narodima, svima narodnostima bude narodnost na političkom polju osigurana”.¹⁸

Ključni problem je što su ti kapaciteti tolerancije, otvorenosti, međusobnog poverenja i kulture sporazumevanja, uključujući i otvorenost za drugačije institucionalne dizajne države i demokratije, zapreteni etnonacionalističkim uverenjima, mitološkim projektima i sebičnim strategijama preovlađujućeg korpusa ideacionih i političkih elita tranzicione Srbije.

To se naročito može prepoznati u ustavnoj definiciji karaktera države (kao etnonacionalne, a ne kao građanske) i, sledstveno tome, na primeru autoritativne interpretacije Ustavnog suda Srbije (USS) dozvoljenog sadržaja vojvođanske autonomije. Budući da sam se o tipu teorijskog opravdanja države, koje dobrano determiniše odluke USS o autonomiji Vojvodine (2012–13. godine), kritički odredio u nekoliko tekstova,¹⁹ ovom prilikom izložiću neke ključne akcente tih analiza.

18 Vidi: Svetozar Miletić, *O srpskom pitanju*, Gradska biblioteka, Novi Sad, 2001, str. 213, 230; O tome: Jovan Komšić, *Demokratsko upravljanje kulturološkim različitostima*, Centar za regionalizam, Novi Sad; Dan Graf, Beograd, 2015. str. 31–33.

19 Vidi: Jovan Komšić, „Ustav 2006: simuliranje konstitucionalizma u Srbiji i destrukcija pretpostavki multikulturalnog građanstva u Vojvodini?”, u: Milan Podunavac i

Ustav 2006, i osporavanje vojvođanskog multikulturalnog građanstva!?

U svetlu Kimlikinih (*Will Kyimlicka*) indikatora oblika i dubine (ne)liberalizma “nacionalizujuće politike” države,²⁰ vidljivo je da se nastojanja naših etnocentrista, pisaca i tumača Ustava da maksimalno isprazne pojam autonomije, bez mnogo dvoumljenja mogu svrstati u tip *neliberalnog kulturnog nacionalizma*; zatvorenije definicije nacije i ekskluzivnog nacionalnog identiteta. Reč je, zapravo, o osporavanju vojvođanske identitetsko-političke posebnosti, kao i o ustavnom nepriznavanju izvornih nadležnosti pokrajine, uključujući i dokazane mogućnosti i sposobnosti građanske sinteze kulturoloških posebnosti u liku višestrukih, komplementarnih identiteta pripadnika vojvođanske teritorijalne autonomne zajednice.²¹ U prilog ovoj tezi navešću dva primera. Jedan je način osporavanja građanstva, a drugi, ukidanje elemenata konsocijacije u vojvođanskim institucijama i procedurama odlučivanja.

Dakle, odlukom USS osporen je i član 4. Statuta AP Vojvodine, kojim je propisano da „nosioci prava na pokrajinsku autonomiju jesu građani AP

Biljana Đorđević (ur), *Ustavi u vremenu krize – postjugoslovenska perspektiva*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Udruženje za političke nauke Srbije, Beograd, 2014, str. 343–56; kao i: Jovan Komšić, „Principi konstitucionalizma i njihovo krivotvorenje u Srbiji – Vojvođansko pitanje u svetlu odluka Ustavnog suda republike Srbije 2013. godine”, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, septembar-oktobar 2014, br. 9–10, str. 549–72.

- 20 Reč je o devet ključnih pokazatelja: 1) *Stepen prinude* u promociji zajedničkog nacionalnog identiteta; 2) *Uskost “javnog prostora”* za izražavanje dominantnog nacionalnog identiteta i širina “privatne sfere” u kojoj se razlike tolerišu; 3) *Mogućnosti izražavanja* i političke *mobilizacije* na platformama koje predstavljaju izazov privilegovanju nacionalnog identiteta; 4) *Otvorenija ili zatvorenija definicija nacionalne zajednice*; 5) *Slabija ili jača koncepcija nacionalnog identiteta*; 6) *Instrumentalni (kontekstualni) pristup naciji* ili, pak, sakralizacija nacije i njenog pretvaranja u svetinju; 7) *Kosmopolitizam, otvorenost i pluralnost socijetalne kulture*, nasuprot “čistoti” i “autentičnosti” neliberalnog kulturnog nacionalizma; 8) *Manja ili veća ekskluzivnost nacionalnog identiteta* i 9) *Stepen javnog priznanja legitimizata demokratskih formi manjinskih nacionalizama*; Vil Kimlika, “Etnički odnosi i zapadna politička teorija”, u: *Habitus*, Alpar Lošonc (ur.), Novi Sad, mart 1999, str. 45–50.
- 21 O tome: Jovan Komšić, „Tranzicioni institucionalni inženjering i kapaciteti AP Vojvodine u upravljanju kulturološkim razlikama”, u: Aleksandra Đurić Bosnić (ur.), *Zatvoreno-otvoreno – društveni i kulturni kontekst u Vojvodini 2000–2013*, CINK, Novi Sad, 2014., str. 59–77.

Vojvodine”. Razlog osporavanja, odnosno ukidanja ove odredbe, nađen je u navodnoj činjenici da „AP Vojvodinu nisu stvorili ‘njeni građani’, već Ustav Republike Srbije...”. Još konkretnije, tvrdi se da

„... samo u državama sa složenim državnim uređenjem postoji ustavna kategorija građana pojedinih konstitutivnih političko-teritorijalnih zajednica, dok su, nasuprot tome, u ustavno-pravnom sistemu Republike Srbije, kao unitarne države, ‘građani’, kao lica koja uživaju politička prava i slobode i nosioci su suverenosti, samo građani Republike Srbije”.²²

Ponuđena nam je, dakle, vrlo zanimljiva pojmovna ekvilibristika USS. Kad su u pitanju atributi vlasti, tada se svaki „gram” normativno zaštićene moći da se efektivno utiče na ponašanje članova političke zajednice vezuje za suprematiju etnonacionalne suštine političke zajednice („države srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive”; član 1. Ustava). S druge strane, kad se osporava identifikacija *građanskih izvora vojvođanske autonomije*, odustaje se od supstancijalističke (etnonacionalne) filozofije srpske države i aktivira principijelno posve drugačiji argumentacijski „pogon” nacije kao „zajednice građana”, u smislu neutralne države, sa „apstraktnim građaninom”, kao centralnom kategorijom ustavnog sistema Srbije.

S obzirom da Ustav počiva na koncepciji Srbije kao etnonacionalne države, koja institucionalno ne priznaje regionalne i multikulturalne specifičnosti građanstva autonomnih pokrajina, USS AP Vojvodini (APV) negira pravo da nacionalnu ravnopravnost temelji na upotrebi pojma “nacionalna zajednica”. Naglašava se “... da se osporenom odredbom Statuta ne pokreće samo terminološko pitanje, već ona znači ‘suštinsku promenu političkog sistema i uvođenje konstitutivnosti nacionalnih manjina u AP Vojvodini’”.²³

Isti obrazac argumentacije primenjen je i u slučaju osporavanja Saveta nacionalnih zajednica, kao obavezne konsultativne instance u odlučivanju Skupštine APV o pitanjima u vezi sa ostvarivanjem prava nacionalnih zajednica (član 40. Statuta APV). Razlog je nađen u navodnom neskladu te odredbe Statuta sa “jednakošću građana i principima građanske demokratije”.

22 Ustavni sud Republike Srbije, Odluka u predmetu IVo-360/2009, str. 15; dostupno na: <http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Misc/I%D0%A3%D0%BE-360-2009.pdf>; pristupljeno, 21. decembar 2013.

23 Odluka u predmetu IVo-360/2009 – Ocena ustavnosti Statuta Autonomne pokrajine Vojvodine, Ustavni sud Srbije, pristupljeno, 18. decembar 2013; dostupno na: <http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Misc/I%D0%A3%D0%BE-360-2009.pdf>; str. 18; pristupljeno 21. decembar 2013.

Navodi se i mišljenje predlagača da se tako “uvodi prikrivena dvodomost pokrajinske skupštine u kojoj će Savet nacionalnih zajednica praktično moći da ima veto na donošenje velikog broja skupštinskih odluka”.²⁴

Nije teško zapaziti puno saglasje izloženih argumenata USS sa upozorenjima “nacionalnih budilaca”²⁵ da „autonomaši” žele „... da radikalno promene ustavni status Vojvodine i naprave od nje državu u državi, a da ih pri tom nimalo nije briga šta će biti s Kosmetom...”, te da predlog o ravnopravnosti „nacionalnih zajednica u Vojvodini”, zapravo, znači “institucionalno svođenje srpske etničke većine na status nacionalne manjine” (Čavoški 2005, 210–13).²⁶

Ipak, primetiću da bi naši „ustavobranitelji”, pod uslovom da drže do demokratskih ciljeva i vrednosti konstitucionalizma, mogli (i morali) da kritički revalorizuju opisani sinkretički model (opravdanja države etnonacionalnim razlogom i negacije autonomije suverenističkim principom nedeljivog građanstva), već u slučaju nešto pažljivijeg čitanja relevantne literature iz

24 Isto, str. 49.

25 O intelektualcima, „nacionalističkim budiocima” i tehnikama tzv. ideološkog alarma vidi: Ernest Gelner, *Nacije i nacionalizam*, Matica srpska, Novi Sad, 1997, str. 73, 140, 175; kao i Rudi Supek, *Društvene predrasude*, Radnička štampa, Beograd, 1973, str. 197, 246–48.

26 „Do sada su se na ovom tlu sučeljavale *dve zamisli države*: nacionalna država srpskog naroda i takozvana država svih građana, odnosno naroda i narodnosti koji u njoj žive. Ukoliko se uspostavi ovim nacrtom osnovnog zakona, Vojvodina će zaista biti jedinstvena u svetu. To će prvi put u istoriji biti država nacionalnih manjina... koliko nam je poznato – nije bilo nijedne države u kojoj je više nacionalnih manjina vladalo jednom etničkom većinom. Upravo takva biće vojvođanska država ukoliko se – ne daj Bože! – usvoji pomenuti nacrt osnovnog zakona”. Čavoški kaže i ovo: “Ključni pojam koji otkriva prirodu zamišljene vojvođanske države jeste pojam nacionalne zajednice... nema nikakve sumnje da je, po ovom nacrtu, srpski narod samo jedna od većeg broja nacionalnih zajednica... velika novina po kojoj će sastavljači ovog nacрта ostati zabeleženi u istoriji svetske ustavnosti jeste personalna autonomija nacionalnih (etničkih) zajednica i njihovo pravo na svojevrsni javni subjektivitet”; Kosta Čavoški „Vojvodina – država nacionalnih manjina”, u: Đorđe Vukadinović (ur.), *Vojvođansko pitanje*, Nova srpska politička misao (posebno izdanje), Beograd, 2005, str. 212–13; O tome je na završnoj, majskoj raspravi 2013, u Ustavnom sudu Republike Srbije, Čavoški rekao: “srpski narod nikako ne može biti određen kao nacionalna zajednica, kako je to određeno Statutom Vojvodine, jer Ustav Srbije poznaje isključivo srpski narod i nacionalne manjine”; dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=05&dd=21&nav_category=11&nav_id=715622, pristupljeno, 10. septembar 2013.

korpusa konstitucionalne teorije. Dovoljno je, u tom smislu, uputiti na Friedrichovo (*Carl J. Friedrich*) upozorenje da je *apsolutna demokratija* inkompatibilna sa bitnim pretpostavkama ustavne demokratije i multikulturalnog, građanskog suvereniteta:

„Ako se demokratija shvati u uslovima apsolutne i neograničene vladavine većine pripadnika date političke zajednice, onda se mora priznati da između federalizma i demokratije, postoji snažan i nerješiv konflikt... Ove teškoće se mogu prevazići *samo ako se prihvati koncept konstitucionalne nasuprot apsolutističkoj demokratiji. Sve što se u tom slučaju zahtijeva je priznanje prava svakom članu političkog poretka uže zajednice, da bude, tako da kažemo, građanin dvije zajednice, koje djeluju na dva nivoa, regionalnom i nacionalnom (federalnom)*” (Fridrih 1996, 83–84; italic J. K).

Srbija: kakvo društvo, homogeno ili pluralno?

S obzirom da sam u analizama prethodnih godina ponudio niz kompleksnijih odgovora na pitanje prirode društva u procesu postkomunističke tranzicije (Komšić 2015, 61–66), ovom prilikom, izdvojiću nekoliko nalaza.

Prvi posleratni popis stanovništva (iz 2002. godine), pokazao je da 82,86 odsto populacije Srbije (bez Kosova i Metohije) čine Srbi (6,212.838). U ostalom, manjinskom korpusu od dvadesetak nacija i etničkih grupa uočljivija je zastupljenost Mađara (3,91 odsto). Slede Bošnjaci, Romi i Jugosloveni, čija se brojnost kreće između 1 odsto i 2 odsto, da bi sve ostale manjine bile ispod jednog procenta (Hrvati; Crnogorci; Albanci; Slovaci; Vlasi; Rumuni...). Izloženi podaci bi mogli da posluže zaključku da se konsolidovalo homogeno društveno tkivo, budući da je ispunjen kolokvijalni teorijski kriterijum 80-toprocentne zastupljenosti pripadnika titularne nacionalne zajednice u ukupnoj populaciji države.

Ipak, ima puno razloga koji ne dozvoljavaju da se, u našem slučaju, bezrezervno govori o homogenoj društvenoj strukturi. Nije moguće govoriti ni o političkoj naciji utemeljenoj na neproblematičnom, konsensualno prihvaćenom prisustvu jedne “kolektivne dimenzije – koja prevazilazi horizonte etniciteta” (Semprini 2004, 120). Da ovu nadetničku dimenziju “zajedničkog građanskog identiteta”, sa takvim “nivoom uzajamne brige, pomoći i žrtve, koje zahteva demokratija” (Kimlika 2002, 203), ne možemo očekivati u Srbiji sve dok njene elite insistiraju na klasičnom političkom liberalnom modelu

centralne kreacije i transmisije monokulturalnih obrazaca (Semprini 2004, 98–122),²⁷ pokušaću da objasnim sledećom argumentacijom.

Već činjenica da postoje istorijske regije i lokalne zajednice, u kojima etnički Srbi ne prelaze kolokvijalni prag homogenosti (80 odsto), kao i da negde ne čine ni apsolutnu ni relativnu većinu,²⁸ potvrđuje objektivno prisutnu multikulturalnost. A, kad je reč o Vojvodini, uz sve promene strukture stanovništva, tokom poslednje dve decenije (smanjenje manjinskog korpusa i povećanje učešća Srba, do dvotrećinskog iznosa),²⁹ primetiću da ona ipak ostaje i dalje pluralna, u smislu “smeše naroda koji se mešaju, ali ne stapaju” (Lijphart). Štaviše, kompleksnost obrazaca političke kulture na prostorima Vojvodine dodatno uvećavaju i vrednosni rascepi unutar većinskog (srpskog) nacionalnog korpusa u Pokrajini. Takve, unutar nacionalne podele su naročito vidljive u odnosu prema sadržaju autonomnih nadležnosti Vojvodine, politikama identiteta, preferencijama tradicionalnog ili modernog karaktera države, kulture i slično (Golubović 1995, 350; Komšić 2006, 429–35; Puzić 2011, 20–21).

Kako bilo, s obzirom da ustavni poredak i dominantni društveno-politički trendovi na nivou države Srbije bitno utiču na prirodu integrativnih i dezintegrativnih komponenti društvenog i kulturnog konteksta, držim da će biti koristan sledeći sintetički sumar ključnih odlika političke mobilizacije i hibridizacije obrazaca zajednice (*Gemeinschaft*) i društva (*Gesellschaft*) u tkivu tranzicione Srbije.

1. Pluralnost društvenog tkiva Srbije u uslovima odložene i deformisane tranzicije (Komšić 2006, 42–84), u formativnoj, vrlo dramatičnoj fazi izgradnje nacije i države, nije bila statičnog karaktera. Kretala se i preobrazavala na skali između izraženog intenziteta, ka umerenom i obratno, sve u

27 Ernest Gellner (*Ernest Gellner*), u tom smislu, govori o „nacionalističkom imperativu kongurencije političke jedinice i kulture”, a Andrea Semprini (*Andrea Semprini*) o „granicama sistema moći”, koje se „zasnivaju samo na socio-kulturološkim faktorima: činjenica sudelovanja u istom projektu, deljenju istog viđenja, posedovanju zajedničkih referenci, usvajanju vrednosti stvorenih u centru sistema”; E. Gellner, *Nacije i nacionalizam*, Matica srpska, Novi Sad, 1997, str. 170; A. Semprini, *Multikulturalizam*, CLIO, Beograd, 2004, str. 100–101.

28 U pojedinim opštinama Vojvodine, zatim, u Raškoj (Sandžaku) i na jugu Srbije (u Preševskoj dolini), Srbi predstavljaju manjinsku populaciju.

29 Podaci o tome dostupni na: http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf, pristupio, 24. oktobar 2013.

zavisnosti od tzv. stanja nacije, mira ili rata, spoljno-političkog kursa države i njenih odnosa sa regionalnim i širim okruženjem, zatim, zavisno od programa i ekonomsko socijalnih rezultata političkih i ekonomskih reformi, karaktera demokratizacije i slično.

Naš, kao i drugi istorijski primeri, pokazuju u tom smislu da se u graničnim, ekstremno konfliktim situacijama, sa smanjenjem poverenja u “drugog” i uvećanjem strahova, zajednice zatvaraju u sebe i, time, čine slojevitijom “gramatiku sapripadanja” (Sloterdajk 2001, 20, 44). S druge strane, u mirnim i bezbednim vremenima, kapaciteti tolerancije se uvećavaju, identiteti prevladavaju tribalističke isključivosti, otvaraju se ka drugima i pluralizuju. To relaksira međunacionalne odnose i ukupnu javnu scenu.

Kao što Volcer (*Michael Walzer*) i Tamirova (*Yael Tamir*) načelno, sasvim dobro primećuju da “umnožavanje identiteta deli strasti” (Volcer 1995, 175, 179–80), a “preklapajuće članstvo stimuliše umerenosti i saradnju” (Tamir 2002, 29–31, 46, 238–48), za naš se slučaj, može kazati da su ovakve mogućnosti nagoveštene uspostavljanjem konsenzusa političkih aktera o pridruživanju Srbije EU. Gledano iz ugla manjina, takva strategija je od najvećeg značaja. Samo u najširem evropskom okviru, a o tome – videli smo – piše i Džon Kin, moguće je uspostaviti prava i standarde interetničkih komunikacija, u kojima se nijedna nacionalna manjina neće osećati beznadežnom zajednicom istorijskih gubitnika. Ipak, mnoge su prepreke na putu do takve evropske gramatike sapripadanja.

2. U Srbiji postoji specifičan tip pluralne društvene strukture, sa jednom dominantnom *etnonacionalnom grupom*, koja opredeljuje identitetsku matricu i svrhe države i manje-više presudno utiče na sadržaje javnih politika. Sa stanovišta demokratski održivog upravljanja kulturološkim razlikama, ta okolnost poseduje, kako pozitivne, tako i negativne implikacije (Dal 1997, 117–32). Gledano iz ugla efikasnosti odlučivanja, činjenica je da procedure većinske demokratije (Lajphart 2003, 80–94) i standardno pravilo upravljanja posredstvom većine od 50 odsto + 1, predstavnicima etnonacionalne većine ne nameću obavezu parlamentarnih koalicija sa malim, regionalnim strankama i predstavnicima manjinskih zajednica.

Međutim, to što politički reprezentanti većinske nacije komotno mogu da, unutar sopstvenog kulturološkog i interesnog polja kontrolišu monopolne resurse državne vlasti, donose i primenjuju zakone, teško da može biti shvaćeno kao jako uporište za unapređenje kapaciteta demokratske tolerancije i

razvoj konsensualne političke kulture (Lajphart 2003, 286–87) u redovima političke klase i u čitavom društvu Srbije.

Kada se spoje legitimnost koju pružaju višestranački izbori, s materijalnim i drugim prednostima, koje vlast pruža njenim nosiocima u društvu oskudice, kakvo je u Srbiji, dobija se vrlo snažan sistemski izvor *umnožavanja protivnika konsensualne političke kulture*. *Cost-benefit* analiza lako će pokazati da, u takvim uslovima, nespremnost najmoćnijih demokratskih aktera na institucionalizovanu saradnju sa manjinskim i regionalnim političkim elitama u rešavanju najbitnijih pitanja identiteta države, tipa ustavno-političkog uređenja, pravno-političke i fiskalne decentralizacije, kao i nepristajanje na proširenje liste aktera koji učestvuju u podeli izbornog plena, njima donosi manje trenutne političke štete, a više korporativne i lične koristi (o tome: Kiš 1997/98, 904–05).

S druge strane, proporcionalno karakteru isključenja predstavnika manjinskih političkih elita iz procedura i poslova upravljanja državom, unutar čitavih manjinskih zajednica dolazi do opadanje nivoa legitimnosti vlasti, pa čak i tipa političkog uređenja i države, uopšte. To ne samo da umanjuje upravljačku efikasnost sistema u bitnim sektorima društva i nekim geografskim regijama, već, u nekim slučajevima, povremeno dovodi u pitanje i mogućnost demokratskog upravljanja konfliktima (Preševska dolina).

3. Svi dosadašnji demokratski izbori (od 1990), pokazali su da su se, na prenatrpanoj, ne retko i polarizovanoj partijskoj sceni, etablirale organizacije koje zastupaju interese desetak relevantnih etnonacionalnih zajednica (u smislu njihove brojnosti i kapaciteta političkog subjektiviranja). Tu su i akteri koji nastoje da u građanskom, interkulturalnom smislu artikulišu regionalne interese (slučaj Vojvodine). Uz sve napore partija građanske orijentacije, koje deluju na čitavom državnom prostoru, kao i partija koje pripadaju tzv. porodici nacionalističkih partija (Goati 2000, 69, 88–99), da u svoje redove uključe i pripadnike manjinskih zajednica, realno je očekivati da će *istorijski* nasleđeni, *manjinski* i *regionalni faktori* politike zadržati svoju važnost.

Vlastita stranačka infrastruktura i politizacija interesa etnonacionalnih zajednica, kao i artikulacija regionalnih interesa, biće zapravo konstanta političke scene u Srbiji dokle god postoje te zajednice. Demokratsko upravljanje u ambijentu izraženog pluralizma naročito će na lokalnom nivou, kao i u Vojvodini, zahtevati mnogo veštine, strpljenja i međusobnog poverenja. To će zavisi prewashodno od institucionalno-političke arhitekture, tipa demokratije,

forme i sadržaja (de)centralizacije, kao i od preovlađujuće političke kulture i uverenja političkih aktivista na nivou čitave Srbije.

U tom smislu, Vojvodina je primer pozitivnih učinaka primene konsocijalnih komponenti politike i odlučivanja (Lajphart 2003, 96; Lijphart 1992, 227), nakon demokratskih promena. Uz sve poslovične i povremene trzavice unutar tzv. (pro)vojevodanskog bloka, teško da može biti osporen zaključak, kako je maksimizacija broja aktera u sastavu vladajuće koalicije u Skupštini Vojvodine, nakon 2000, pozitivno uticala na izgradnju i održanje poverenja među partnerima i depolitizaciju niza kulturoloških razlika.

Najzad, ako je sve dosad izloženo zadovoljilo ambicije, ne previše ambiciozno naslovljenog rada, kao pogleda na prirodu tranzicionog identitetskog inženjeringa u Srbiji, sledi logičan završetak, sa procenom perspektive.

PROJEKCIJE BUDUĆNOSTI I ŠANSE MULTIKULTURALNIH STRATEGIJA

Principijelni aspekt

Kao što se moglo videti, hipotezu izloženu u uvodu ovog rada agumentovao sam teorijskim stanovištima niza uglednih, savremenih znalaca fenomena nacionalnog i nacionalističkog. Podsećam, tako, na Kermanijev stav da je Evropa „... opsednuta homogenizacijom, koje se mukotrпно i sporo oslobađa”, te da, iz tih razloga, nasuprot esencijalističkoj varijanti identiteta i tzv. „Kulturkampf”, koji poziva na prevlast među kulturama, Evropa mora da nauči, mnogo brže nego do sada, lekciju da „*identifikacija uspeva tamo gde se ne svodi samo na identitet*” (Kermani 2013, 32, 110). Insistirajući na „radikalnoj otvorenosti”, kao rešenju i „tajni” evropskog uspeha, Kermani nalazi da je „univerzalnost (je) suštinsko obeležje evropske ideje u empatičnom smislu, ideje sekularne, transnacionalne, multireligiozne i multietničke zajednice, koja se zasniva na volji za zajedništvom” (Kermani 2013, 108–110; italic J. K).

Kao što je već spomenuto, i Džon Kin nudi vrlo slične principe i moduse suzbijanja uslova za bujanje „otrovnog voća demokratije”. „Zemlja crnica” za kvarenje, pa i slom demokratije, upravo je apsolutizacija etnonacionalnog, na račun svih drugih komponenti našeg identiteta i života u društvu. Zato se prava, delotvorna rešenja odbrane nacionalnog, od apsolutizacije njega samog, moraju tražiti posredstvom radikalne kritike projekta sudbinske zajednice „krvi i tla” i prakse „totalitarizma hiperhorde”.

Sve to, zapravo znači snažnu odbranu prava i slobode individualne vokacije, kao i afirmaciju „nacije ugovora” (Renan),³⁰ a ne determinacije urođeničkih zajednica. Konačno, baš u trenucima izbegličke krize, nadiranja (ultra) konzervativnih svetonazora u Evropi i proglašavanja multikulturalizma mrtvim, valja se založiti za humaniji projekt budućnosti, ponuđen idejom otvorene „sekularne, transnacionalne, multireligiozne i multietničke zajednice, koja se zasniva na volji za zajedništvom” (Kermani).

Podvlačim takođe, da u korenu svih navedenih i ostalih multikulturalističkih stavova angažovanih, uglednih i kompetentnih intelektualaca, zapravo leži spoznaja presudnog značaja i uloge *moćne podrške* dobroj ideji. Svesni ovog uslova, još su Latini (Tacit)³¹ imali običaj da upozore na dve činjenice: a) „Ništa u ljudskom životu nije tako nepostojano i nestalno kao vlast koja se ne oslanja na svoju snagu” i b) „Vlast se ne čuva razlogom vlasti, nego vlašću razloga” (O tome: Komšić 2000, 73, 196).

Na svoj način, o ovoj vlasti razloga, misli Grof Kristijan fon Kroko (*Christian Graf von Krockow*), kad upozorava na značaj pitanja: ko ima (i ko će imati) moć definicije „nacionalnog” (fon Kroko 2001, 153). Zaključujući svoju raspravu o nemačkim mitovima, pomenuti autor zapisuje da će Evropa „... možda biti ili postati jedna 'zajednica', ali će se ona sastojati od istorijski svesnih nacija i njihovih država” (Fon Kroko 2001, 145). Mi, dakle, „... tu ništa ne možemo da izmenimo u pogledu onoga šta znači biti jedna nacija. Ali možemo za nju da projektujemo jednu ili drugu budućnost” (Fon Kroko 2001, 164).

Jedna opcija je povratak *mitu* o neprijatelju i smrti. Ona se, u Nemačkoj sada, kako pokazuje Fon Kroko, promalja na način Štrausovog (*Boto Straus*) suprotstavljanja „totalnoj vladavini sadašnjosti” i idejom „egzistencijalnog razgraničenja u odnosu na drugog i stranog” (prema: fon Kroko 2001, 152–53, 163).

Druga opcija je *usaglašavanje slobode i nacije*. U takvoj „... projekciji radi se o životu u slobodi i za to nije potreban neprijatelj, već je za to potrebna

30 Renan (*Ernest Renan*) je suštinu nacije uživio na „spasonosno načelo slobodnog pristupanja naciji”, odnosno na „... jednu očiglednu činjenicu: na pristajanje, na jasno izraženu želju da se nastavi zajedničko življenje. *Postojanje jedne nacije ... plod je svakodnevnog plebiscita*”; Prema: Cvetan Todorov, *Mi i Drugi*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1994, str. 213–17. (Italic J. K.)

31 *Publius Cornelius Tacitus*

samo – i to veoma odlučna – odbrana, kada je ugrožena sloboda i time obećanje čovečnosti i sreće koje je u njoj utemeljeno” (Fon Kroko 2001, 144, 163–64).

Dakle, kao i Gidens i Domenak, te Kin, Eš i Kermani, i Fon Kroko misli da možemo izabrati bolju budućnost, pod uslovom da imamo htenja i volje. Zato, preferirajući nacrt života i slobode i priključujući volji i faktor umeća, nudim sledeći zaključak: Zarad konsolidacije demokratije u pluralnim društvima postkomunističkih država, novim članicama, kao i kandidatima za EU, itekako valja prevladavati koncepte „organske nacije” i praksu etnonacionalne državnosti, koja isključuje manjine i regionalne zajednice u izgradnji političkog identiteta kroz demokratske procedure međusobnog priznavanja i obavezivanja, kao i odlučivanja o javnom dobru.

U tom smislu, institucionalne promene sa ciljem systemske podrške razvoju konsensualne političke kulture i konsekvantnije konstitucionalizacije i utemeljenja Srbije, kao građanske, decentralizovane države, predstavljaju veoma bitan faktor i indikator stvarne evropeizacije Srbije.

Sve drugo, što podseća na „Lajtkulturu”, „Kulturkampf” i ekskluzivni esencijalizam zatvorene nacionalne države, gde prevladavaju ideje da su otvorenost, građanstvo, pluralizam, univerzalizam i multikulturalizam pretrpeli krah, vuče još snažnije u slepu ulicu krize i vraća aspektima kobnih evropskih posrtanja i sunovrata mračne četvrte i pete decenije prošlog veka.

Nekoliko preporuka za promene ustavne regulative o autonomiji Vojvodine

Budući da je, po mom sudu, dve i po decenije tranzicije u Srbiji dalo negativan odgovor na pitanje: “Mogu li se tradicionalnim poimanjem ciljeva države, sredstvima partijskog monopola-oligopola, centralističke hijerarhije i etnocentričkih homogenizacija konsolidovati institucije i procedure demokratskog takmičenja za vlast u Srbiji?” (Komšić 2010, 332), na kraju ovog teksta, predočiću nekoliko preporuka za elite vlasti, kao i za stručnu i širu javnost, a odnose se na načine otklanjanja fasadne autonomije Vojvodine i prevladavanje simulacije konstitucionalne demokratije u procesu pridruživanja Srbije Evropskoj uniji.³²

32 Reč je o preporukama datim u mom tekstu: „Ustavna reforma u Srbiji i autonomija Vojvodine – kako na evropski (EU) način prevladati fasadnu autonomiju Vojvodine

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

1. Strateško opredeljenje Srbije za sticanje statusa člana Evropske unije predstavlja, ne samo obavezu i sposobnost države za preuzimanje prava i obaveza koje proizlaze iz tekovina EU. Posredi je izuzetna šansa za novu etapu *socijalno-političkog učenja političkih aktera* i stabilizacije novog kvaliteta političke kulture i ponašanja u funkciji dovršenja tranzicije ka demokratiji, tržišnoj privredi i implementacije evropskih vrednosti, principa i obrazaca života.

2. Takva orijentacija podrazumeva i kvalitetno *ново filozofsko-sociološko opravdanje države*, kao pretpostavku kreacije pravnog sistema pluralističke, republikanske, konstitucionalne (ustavne) demokratije, sa pravom svakog člana pokrajinskog, pravno-političkog poretka da bude istovremeno građanin dve zajednice, pokrajinske i republičke.

3. Takvo rešenje principijelno znači i da se *politika i politički sistem* ne redukuju samo na autoritativnu raspodelu vrednosti, mehaniku moći i supstancijalno posedovanje vlasti, s gomilanjem svih interesa u državnoj prestonici. Umesto razloga vlasti, ustavno-pravne norme moraju osigurati vlast javno podržanog razloga.

4. Nema, dakle, nikakvih razloga da se u Srbiji i dalje odlaže *implementacija evropskih principa i strateških planova* EU o upravljanju na više nivoa, partnerstvima, umrežavanjima, pametnim specijalizacijama i obnovi odozdo (sa lokalnog i regionalnog nivoa) na gore.

5. Upravo se ustavnom implementacijom evropskih *standarda supsidijarnosti i principa regionalizacije*, kao i odgovarajućim strategijama regionalizacije i politikama regionalnog razvoja, Srbija može osposobiti za kompetentniju i *efektivniju komunikaciju sa strukturnim fondovima EU*.

6. *Implementacija principa supsidijarnosti, regionalizacije i regionalne demokratije* u novom ustavu Republike Srbije i posledičnim institucionalnim i drugim politikama pre svega treba da znači:

6. 1. *Ustavnu garanciju široke autonomije AP Vojvodine* (u smislu garancije pokrajinskog pravnog poretka, sa primarnim zakonodavstvom u okvirima izvornih, isključivih nadležnosti pokrajine). To, nadalje, zahteva:

.....
i simulaciju konstitucionalne demokratije u Srbiji?"; u okviru projekta Evropskog pokreta u Srbiji, Novi Sad: *Ustavna revizija i APV: kako redefinisati pokrajinsku autonomiju?* (finansijski podržanom od kancelarije "Konrad Adenauer – Stiftung" u Srbiji), Novi Sad, 2015.

6. 2. *Prihvatanje koncepta regionalne države*, odnosno institucionalnog (političkog regionalizma) prema Modelu 1 Saveta Evrope (CDLR),³³ a/ sa ustavnom podelom zakonodavstva na: a) primarne – isključive nadležnosti centralnog (nacionalnog) nivoa vlasti, po modelu pozitivne enumeracije nadležnosti; b) na isključive nadležnosti pokrajinskog nivoa vlasti, kao i c) na mešovito zakonodavstvo – sa centralnim, okvirnim zakonima i pokrajinskim zakonima, koji se donose na osnovu delegiranih nadležnosti;

b/ u postupnom procesu tzv. asimetrične regionalizacije države, tokom koga ne moraju sve regije istovremeno dostići isti nivo nadležnosti i organizacionog ustrojstva.

6. 3. Alternativa prethodnom rešenju (6. 2.) može biti konzistentnija ustavna artikulacija koncepta *unitarne države sa širokom autonomijom Vojvodine*, adekvatno Modelu 2 Saveta Evrope – unitarna država se elementima široke regionalne autonomije (sa pravima regiona-pokrajine da donose primarne zakone, koji ne mogu biti osporeni protivno njihovoj volji, bez obzira što takvo zakonodavstvo nije garantovano ustavom).

6. 4. *Garantovanje efektivnog ograničenja državne vlasti*, odnosno u čitavom ustavnim tekstu konzistentniju konkretizaciju ustavnog načela o ograničenju državne vlasti „pravom građana na pokrajinsku autonomiju i lokalnu samoupravu” (član 12).

6. 5. Dosledno ustavnim zasnivanju Republike Srbije na „vladavini prava... i pripadnosti evropskim principima i vrednostima” (član 1), neophodno je politički sistem Srbije prilagoditi evropskom modelu *vladavine na više nivoa (Multilevel system of Governance)* i primeni principa *supsidijarnosti i srazmernosti* (član 3b, tačka 1, Ugovora o Evropskoj uniji – Lisabon 2007).

6. 6. Sa stanovišta načela i prakse *građanstva*, neophodno je iz ustava izostaviti elemente apsolutističke demokratije. Dakle, *ustav utemeljiti i regulisati normativni poredak saglasno konceptu konstitucionalne demokratije*, sa priznanjem prava svakom članu političkog poretka uže zajednice, da bude *građanin dve zajednice*, pokrajinske i nacionalne (republičke).

33 O evropskim modelima regionalne autonomije vidi u tekstu: Jovan Komšić, „Ustavna reforma u Srbiji i autonomija Vojvodine – kako na evropski (EU) način prevladati fasadnu autonomiju Vojvodine i simulaciju konstitucionalne demokratije u Srbiji?”, Evropski pokret u Srbiji, Novi Sad, 2015, op. cit.

6. 7. Na taj način, omogućila bi se doslednija realizacija ciljeva i politika EU da se „odluke donose na nivou što je moguće bližem građanima u skladu sa principom supsidijarnosti” (Ugovor iz Lisabona, 2007), kao i prevladavanje demokratskih deficita koje generiše situacija, u kojoj Vojvodina nema prava da utvrđuje i vodi svoju, pokrajinsku politiku, u saglasnosti sa specifičnim potrebama i interesima građana AP Vojvodine, kao i sa legitimno priznatim i potvrđenim sposobnostima dobrog upravljanja.

6. 8. *Ustavne odredbe o autonomnim pokrajinama prilagoditi principima i odredbama Nacrta Evropske povelje o regionalnoj demokratiji* (2008), kako zbog demokratizacije procesa odlučivanja, tako i zbog dodatne vrednosti koja može da se postigne na osnovu dobrog regionalnog upravljanja.

6. 9. Posebno je, pritom, bitno obezbediti *partnerstvo svih nivoa vlasti (nacionalnog, pokrajinskog i lokalnog), kao i učešće Pokrajine u donošenju odluka na republičkom nivou*, shodno odredbi člana 42.1. *Nacrta Evropske povelje o regionalnoj demokratiji*.

6. 10. Sledstveno rečenom, demokratski princip srazmernog predstavljanja građanskih i pokrajinskih interesa u nacionalnom parlamentu mora se obezbediti ustavnim regulisanjem procesa odlučivanja u Skupštini Srbije, koji bi u formi tzv. jednoipodomnog odlučivanja omogućio da se za odluke od bitnog interesa za pokrajine predvidi uslov obavezne saglasnosti poslanika biranih u izbornim jedinicama, koje se poklapaju sa pokrajinskim, odnosno regionalnim granicama.

6. 11. Kad je reč o zakonodavnim inicijativama, neophodno je propisati obavezu Narodne skupštine Republike Srbije da se u razumnom roku, najduže šest meseci, izjasni o predlozima republičkih zakona, drugih propisa i opštih akata, koji dolaze iz pokrajinske skupštine.

6. 12. Obezbediti *jača ustavna jemstva za finansijsku autonomiju* autonomnih pokrajina, sa konkretnom regulacijom prava oporezivanja, kao i vrste i visine državnih subvencija koje pripadaju autonomnim pokrajinama.

BIBLIOGRAFIJA

- Anderson, Benedikt. 1998. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- Arent, Hana. 1998. *Izvori totalitarizma*. Beograd: Feministička izdavačka kuća.
- Beljinac, Nikola. 2011. „Država i demokratija”, *Političke perspektive* 3: 137–41.
- Čavoški, Kosta. 2005. „Vojvodina – država nacionalnih manjina”, u: Đorđe Vukadinović (ur.), *Vovjodansko pitanje*. Beograd: Nova srpska politička misao (posebno izdanje).
- Đal, Robert. 1995/96. “Demokratija i ljudska prava u različitim uslovima razvoja”, u: Obrad Savić (ur), *Politike ljudskih prava*, No 3–4 /1995–1-2/1996. Beograd: Beogradski krug.
- Đal, Robert. 1997. *Poliarhija*. Beograd: Filip Višnjić.
- Domenak, Žan-Mari. 1991, *Evropa: kulturni izazov*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Dženkins, Ričard. 2001. *Etnicitet u novom ključu*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Erikson, Erik H. 2008. *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Eš, Timoti G. 2006. *Slobodan svet*. Beograd: Samizdat B92.
- Feher, Ferenc & Heler, Agneš & Markuš, Đerđ. 1986. *Diktatura nad potrebama*. Beograd: Rad.
- Fon Kroko, Grof Kristijan. 2001. *O nemačkim mitovima*. Svetovi: Novi Sad.
- Fridrih, Karl J. 1996. *Konstitucionalizam (ograničavanje i kontrola vlasti)*. Podgorica: CID.
- Galbrajt, Džon K. 1997. *Dobro društvo – humani redosled*, Beograd: Grmeč.
- Gelner, Ernest. 1997. *Nacije i nacionalizam*. Novi Sad: Matica srpska.
- Giberno, Monserat. 1996/1997. “Nacionalni identitet i modernost”, u: Obrad Savić (ur.), *Utvora nacije*. Beograd: Beogradski krug, No ¾ 1996; ½ 1997.
- Gidens, Entoni. 2003. *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Gidens, Entoni. 2009. *Evropa u globalnom dobu*. Beograd: CLIO.
- Goati, Vladimir. 2000. *Partije Srbije i Crne Gore u političkim borbama od 1990 do 2000*. Bar: CONTECO.
- Golubović, Zagorka i ost. 1995. *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd: Filip Višnjić.
- Heler, Agneš. 1991. “Slavne revolucije’ Istočne Evrope”, *Rukovet* 8/9/10: 545–61.
- Hobsbaum, Erik. 1996. *Nacije i nacionalizam od 1780*. Beograd: Filip Višnjić.
- Hobsbaum, Erik. 1999. “Rat na Balkanu kao simptom duboke evropske krize”, u: Stipe Šušar (ur), *Hrvatska ljevica*, br. 7–8, Zagreb.
- Kermani, Navid. 2013. *Ko smo mi?*. Beograd: Samizdat B92.
- Kimlika, Vil. 1999. “Etnički odnosi i zapadna politička teorija”, u: *Habitus*, Alpar Lošonc (ur.), Novi Sad, mart 1999.
- Kimlika, Vil. 2002. *Multikulturalno građanstvo*. Novi Sad: Centar za multikulturalnost.
- Kin, Džon. 2003. *Civilno društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
- Kin, Džon. 2010. „Osobnosti demokratije: šta je u demokratiji dobro?”, u: Milan Podunavac (ur), *Država i demokratija*. Beograd: Službeni glasnik; Fakultet političkih nauka.

- Kiš, Janoš. 1997/1998. "Na putu prevazilaženja nacionalne države", u: *Mostovi*, Sveska IV, broj 112–113. Beograd: Udruženje književnih prevodilaca Srbije.
- Komšić, Jovan. 2000. *Teorije o političkim sistemima*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Komšić, Jovan. Pantić, Dragomir. Slavujević, Zoran Đ. 2003. *Osnovne linije partijskih podela i mogućí pravci političkog pregrupisanja u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka.
- Komšić, Jovan. 2005. "Država i njeno socijalno-političko okruženje." U: Srećko Mihajlović ur. *5 godina tranzicije u Srbiji*. Beograd: Socijaldemokratski klub, Friedrich Ebert Stiftung.
- Komšić, Jovan. 2006. *Dileme demokratske nacije i autonomije*. Beograd: Službeni glasnik. Novi Sad: Filija.
- Komšić, Jovan. 2010. „Paradoksi tranzicione države i deokratije u Srbiji”, u: Milan Podunavac (ur), *Država i demokratija*. Beograd: Službeni glasnik, FPN.
- Komšić, Jovan. 2012. „Kriza i politički kontekst decentralizacije i regionalizacije u Republici Srbiji”, u: Aleksandar Popov (ur), *Alternativna nacionalna strategija decentralizacije-Prilozi*. Novi Sad: Centar za regionalizam.
- Komšić, Jovan. 2014. „Ustav 2006: simuliranje konstitucionalizma u Srbiji i destrukcija pretpostavki multikulturalnog građanstva u Vojvodini”, u: Milan Podunavac i Biljana Đorđević (ur), *Ustavi u vremenu krize – postjugoslovenska perspektiva*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Udruženje za političke nauke Srbije.
- Komšić, Jovan. 2014. „Principi konstitucionalizma i njihovo krivotvorenje u Srbiji – Vojvođansko pitanje u svetlu odluka Ustavnog suda republike Srbije 2013. godine”, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, septembar-oktobar 2014, br. 9–10, str. 549–72.
- Komšić, Jovan. 2014. „Tranzicioni institucionalni inženjering i kapaciteti AP Vojvodine u upravljanju kulturološkim razlikama”, u: Aleksandra Đurić Bosnić (ur.), *Zatvoreno-otvoreno – društveni i kulturni kontekst u Vojvodini 2000–2013*. Novi Sad: CINK.
- Komšić, Jovan. 2014. *Vojvođansko pitanje u procesu srpske tranzicije (1988–2013)*. Beograd: Dan Graf.
- Komšić, Jovan. 2015. *Demokratsko upravljanje kulturološkim različitostima*. Novi Sad: Centar za regionalizam; Beograd: Dan Graf.
- Konrad, Đerđ. 1995. *Identitet i histerija*. Novi Sad: Apostrof.
- Kregar, Josip. 2000. Treći put: novi politički i ideološki okviri socijalne politike. *Revija za socijalnu politiku*, Svezak 7, Broj 2; dostupno na: <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/view/253/257>; pristupio, 5. decembar 2015.
- Lajphart, Arend. 2003. *Modeli demokratije*. Beograd: Službeni list. Podgorica: CID.
- Lijphart, Arend. 1992. *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus.
- Luman, Niklas. 2001. *Društveni sistemi*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Luhmann, Niklas. 1998. *Teorija sistema*. Beograd: Plato.
- Miletić, Svetozar. 2001. *O srpskom pitanju*. Novi Sad: Gradska biblioteka.

- Mrđenović, Dušan (ur). 1989. *Temelji moderne demokratije – izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima* (1215–1989). Beograd: IRO Nova knjiga.
- Ofe, Klaus. 1999. *Modernost i država*. Beograd: Filip Višnjić.
- Pantić, Dragomir. 2003. “Kulturno-vrednosni rascepi kao determinante partijskog pregrupisanja u Srbiji”, u: Komšić Jovan, Pantić Dragomir, Zoran Đ. Slavujević. *Osnovne linije partijskih podela*. Beograd: Friedrich Ebert-Stiftung, Institut društvenih nauka.
- Plessner, Helmuth. 1997. *Zakašnjela nacija*. Zagreb: Naprijed.
- Puzigaća, Milka. 2011. „Najviše ‘isto kao sada’”, *Decentralizator* 6 (2011). Beograd: Kancelarija Nacionalnog saveta za decentralizaciju Republike Srbije.
- Semprini, Andrea. 2004. *Multikulturalizam*. Beograd: CLIO.
- Slavujević, Zoran Đ. Mihailović, Srećko. 1999. *Dva ogleda o legitimitetu*, Beograd: Institut društvenih nauka.
- Sloterdajk, Peter. 2001. *U istom čamcu*. Beograd: Beogradski krug.
- Smit, Antoni. 1998. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Supek, Rudi. 1973. *Društvene predrasude*. Beograd: Radnička štampa.
- Šatle, Fransoa & Dijamel, Olivije & Pizije, Evlin (ur). 1993. *Enciklopedijski rečnik političke filozofije I*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Šnaper, Dominik. 1996. *Zajednica građana*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Tamir, Jael. 2002. *Liberalni nacionalizam*. Beograd: Filip Višnjić.
- Tenies, Ferdinand. 1969. “Zajednica i društvo”, u: Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D. Naegele, Jesse R. Pitts (Eds.), *Teorije o društvu*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Todorov, Cvetan. 1994. *Mi i Drugi*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Tokvil, Aleksis. 1990. *O demokratiji u Americi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Titograd: CIID.
- Veber, Maks. 1976. *Privreda i društvo* (Tom 1. i 2). Beograd: Prosveta.
- Volcer, Majkl. 1995. “Savremeni tribalizam”, u: Mijat Damjanović, Snežana Đorđević (ur.), *Izazovi modernoj upravi i upravljanju*. Beograd: TIMIT.

LATINKA PEROVIĆ

SRPSKO–RUSKE ISTORIJSKE ANALOGIJE

Matrica neponavljanja zapadnoevropskog puta:
razvoj bez liberalizma i kapitalizma

Nije celokupno narodnjaštvo socijalističko, ali je celokupno narodnjaštvo antikapitalističko i antiliberalno

V. V. ZVEROV

U ovom tekstu se, na osnovu višegodišnjih opsežnih istraživanja, nastoji rezimirati istorijski kontekst pojave, međusobnog odnosa, razvoja i nejednake utemeljenosti dve glavne društvene ideje u novovekovnoj Srbiji – liberalne i socijalističke.

Uz sve sličnosti sa balkanskim narodima pod Turskom i sve razlike sa južnoslovenskim narodima pod Austrougarskom, srpski narod se, što nije bez značaja i za istoriju pomenutih ideja, izdvaja revolucijom na početku XIX veka (1804).³⁴ Ona je utrla put ka oslobođenju i ujedinjenju, odnosno ka novovekovnoj državi srpskog naroda, koja je tokom jednog i po veka vodila više ratova, promenila dosta ustava, poprimala različite oblike (autonomna kneževina u okviru Turske, nezavisna kneževina, kraljevina, republika).

Četrdesetih i šezdesetih godina XIX veka, kada se u Srbiji javljaju pomenute ideje, ona je zaostala seljačka zemlja, sa nepismenim stanovništvom. Od 1.216.246 stanovnika, koliko je imala prema popisu stanovništva 1866. godine – 1.094.063, ili 89 procenata, bavilo se zemljoradnjom. Od hiljadu stanovnika samo su 42 bila pismena. U odsustvu svake tradicije (socijalne, kulturne, monarhističke) – nacionalizam je bio jedini ujedinjavajući čini-lac. Prostorna, ekonomska, kulturna ograničenost isključivala je mogućnost

34 U literaturi na kraju navedeni su naslovi parcijalnih istraživanja koja su i poslužila za izradu rezimea.

autohtonih ideja i teorija. One su, otprilike od polovine XIX veka, dolazile spolja: iz razvijenih zemalja Zapadne Evrope – čija je paradigma bila Austro-ugarska – i Rusije, gde je plemićka inteligencija („inteligencija koja se kaje”) tražila odgovore na pitanja koja su se postavljala i u Evropi i, davala svoje. Uz to, još je bila i najveća slovenska država. Posrednici su bili mladi ljudi koji su se kao državni pitomci školovali i u Zapadnoj Evropi i u Rusiji.

Kao odjek revolucije u Francuskoj 1848. godine, u Srbiji su se prvo javile liberalne ideje: jedinstvo spoljne i unutrašnje slobode (Jevrem Grujić, „Obzor države”). Pod uticajem kontrarevolucije u Evropi, one su i u Srbiji bile progone, da bi se njeni mladi ljudi koji su se od pedesetih godina školovali u Evropi, vratili na njih 1858. godine (Svetoandrejska skupština).

Šezdesetih i sedamdesetih godina u srpskoj javnosti su u opticaju i ideje radikalnije od liberalnih. O zapadnoevropskim socijalističkim učenjima (Sen Simon, Furije, Prudon, Blan, Lasal), ali i o ruskim (Hercen, Bakunjin, Černiševski, Lavrov, Tkačov) govori se i u predavanjima na Velikoj školi i na srpski jezik se prevode njihova dela. Mladi Srbi, naročito oveća grupa u Cirihi, čiji će pripadnici kasnije – u borbi sa dinastijom Obrenovića i u ratovima 1912, 1913, i 1914 – imati značajnu političku ulogu u Srbiji, u neposrednim vezama su sa Međunarodnim radničkim udruženjem, Internacionalom (učešćem u njenim sekcijama i borbama između marksista i anarhista), pa tako i sa *marksizmom* sa kojim je socijalizam „postao nauka”. Posredne veze sa zapadnoevropskim socijalističkim učenjima su mnogo složenije, i višestruko idu preko Rusije.

Srbi koji se školuju u Cirihi održavaju veze sa svim strujama ruske revolucionarne emigracije (Bakunjin, Lavrov, Tkačov, Nečajev). Ali, odlučujuće su njihove veze koje uspostavljaju, školujući se u Rusiji, sa tamošnjim revolucionarima. U vreme kad u Rusiju kao državni pitomac stiže rodonačelnik ideje socijalizma u Srbiji (Svetozar Marković) kormilo revolucionarne misli je već u rukama druge generacije – generacije „dece”. Prethodnu generaciju – generaciju „očeva” činili su predstavnici pobunjenog plemstva. U podelama na *slovenofile* i *zapadnjake* kojima su četrdesetih godina bili zahvaćeni njeni kružoci – oni su pripadali zapadnjacima. Francuska revolucija 1848. godine zatekla ih je u emigraciji. Tamo su doživeli i razočaranja zbog “nerešenog” socijalnog pitanja (A. I. Hercen) i okreću se Istoku, ruskoj *opštini* kao osnovi socijalizma i mostu pomirenja sa slovenofilima. Deluju teorijski, unoseći revolucionarnu propagandu u Rusiju.

Generacija „dece” priznaje im da su probili put iz *nikolajevske* despotije posle dekabrističkog ustanka (1825). Ali, nju čine pripadnici nižih društvenih slojeva – „raznočinska inteligencija”. Oni deluju u Rusiji i traže delo – akciju. To jest, seljačku revoluciju, jer osećaju da je rusko carstvo posle poraza u Krimskom ratu (1857) – slabo i prisiljeno na reforme: kreposno pravo je središte sistema i ono se ne može ukinuti a da se čitav sistem ne promeni. A to znači: sloboda bez rešenja pitanja hleba (zemlje seljacima) je iluzija. Rusija ne treba da ponovi put koji je prošla Zapadna Evropa sa liberalizmom i kapitalizmom kao tekovinama. Rusija mora da računa na samobitni razvoj, tj. na preskakanje faza nalazeći u svojoj istoriji principe srodne ili čak istovetne sa principima koje propovedaju zapadnoevropska socijalistička učenja. *Opština* je panaceja: kao zajednica svojine i rada, ona može pomoći da Rusija ne bude osuđena na novo zaostajanje. To je ono što su istoričari ruskog socijalizma, kao poljski istoričar Andžej Valicki, nazvali traženjem „najnovijeg u najstarijem”.

Istoriju zapadnoevropskog socijalizma čini lepeza raznih učenja. U sudarima između njihovih predstavnika sudelovali su i predstavnici svih struja ruskog socijalizma. Međutim, u Rusiji se oblikuje teorija narodnjačkog socijalizma. Ona ima više faza, ali se svaka sledeća nadovezuje na prethodnu zao-kružujući revoluciju kao krajnje rešenje i oblikujući njena sredstva. Možda je bilo neophodno da se, ne samo završi jedan istorijski ciklus nego i da počne drugi, da bi se pokazalo da je ruski narodnjački socijalizam ovaplotio karakteristike ruske države.

Raspad SSSR i kraj političkog monopola komunističke partije izazvao je različita tumačenja komunizma – svuda pa i u Srbiji. Dominirala je interpretacija po kojoj je komunizam odstupanje od zakonomernog zapadnoevropskog puta na kome se Srbija nalazila pre Drugog svetskog rata. Međutim, stvarna istorija upućuje na drugačije zaključke. To jest, da je i u Srbiji socijalizam, odnosno komunizam, predstavljao nalaženje onog „najnovijeg u najstarijem”. Tako su dva liberalno orijentisana Srbina u pedesetim godinama XIX veka, pisali:

„Da su Tomas Mor i Furije i drugi socijalisti i komunisti poznavali našu istoriju, ne bi izmišljali utopije. Francuski utopisti i nemačke sanjalice bi se uverili da običaji i duh naroda mogu delimično očuvati komunizam, ali da se ukazom nikada ne može uspostaviti tamo gde klice nema” (Milovan Jan-ković, Jevrem Grujić).

Mnogo kasnije, 1915. godine, u pismu Lavu Trockom, ideolog „Mlade Bosne” Vladimir Gaćinović ukazao je na izvore na kojima se srpski revolucionari, idejno i emocionalno napajaju. „Mi poznajemo vašu zemlju i volimo je” – pisao je Gaćinović. „Černiševskog, Hercena, Lavrova i Bakunjina mi ubrajamo u naše najbolje učitelje. Mi smo, ako hoćete, vaša idejna kolonija. A kolonija svagda zaostaje za metropolom”. Šta o tome govori istorija glavnih društvenih ideja u novovekovnoj Srbiji?

USTAV IZ 1869, PRVI BEZ IČIJEG SPOLJNOG UTICAJA.

*Podela srpske inteligencije na liberale i socijaliste
– liberale radikalizovane u Srbiji*

Liberalizam u Srbiji nije, kao u Zapadnoj Evropi, posledica industrijske revolucije, politička filozofija revolucionarne buržoazije, obrazloženje narodnog suvereniteta. Pod evropeizacijom Srbije više su se podrazumevale političke ustanove nego ekonomski razvoj. Liberalna inteligencija težila je vlasti kao sredstvu za ostvarenje svojih ideja. Ali, kad se posle ubistva kneza Mihaila 1868. godine, sporazuma sa Namesništvom i donošenja prvog ustava (1869), našla na vlasti, odbacivala je svaku mogućnost nove opozicije. To je dovelo do opadanja njenog uticaja – posebno na školsku omladinu. Liberali nisu nikad postali partija seljačkih masa. Izvestan elitizam, uverenje „da im njihovo znanje daje pravo na starateljstvo nad masama”, odvajalo ih je od njih (Gale Stokes, *Legitimacy Through Liberalism – Vladimir Jovanović and the Transformation of Serbian Politics...*). Na levici liberalne struje javila se radikalnija opozicija – socijalisti, koje su još nazivali komunistima i radikalima. Njihovi rodonačelnici Vladimir Jovanović, koji je dobro poznao zapadnoevropske zemlje, i Svetozar Marković, koji je bio državni pitomac u Rusiji, a potom otišao u Švajcarsku (1869) i zbog svoje kritike ustava („Srbske obmane”) bio vraćen u Srbiju – započeli su otvorenu polemiku o društvenom pitanju. Vođena u senci zapadnoevropskih socijalističkih učenja, čijim je poprištem postalo Međunarodno udruženje radnika (Internacionala), i revolucionarnih previranja u ilegalnim kružocima revolucionarne Rusije – polemika u Srbiji iskristalisala je *matricu neponavljanja zapadnoevropskog puta, to jest – razvoja bez kapitalizma i liberalizma*. Ta će matrica ostati prisutna u svim ciklusima novije istorije Srbije.

Pobunjenik protiv autokratske vlasti, Vladimir Jovanović bio je među prvima u Srbiji koji su dinastičkim borbama suprotstavili borbu za načela. Kao nacionalni revolucionar, povezujući oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda sa borbom južnoslovenskih naroda, on je u federaciji i konfederaciji ovih naroda video logično dovršenje njihove zajedničke borbe. U isto vreme, on je nastojao da Istočno pitanje situira u kontekst evropske politike i u tom smislu razvio jedinstven rad na povezivanju liberalnog pokreta u Srbiji sa buržoasko-demokratskim pokretima u Zapadnoj Evropi. U svom nastojanju da u istoriji Srbije pronađe osnove na kojima bi se mogle razvijati moderne evropske institucije: ustavna monarhija, predstavnička vlada, sloboda reči i udruživanja, sloboda privrede – Jovanović je nacionalni romantičar. U celini, on je najistaknutiji ideolog liberalizma u Srbiji, koji je na nivou ideja dorastao svojim evropskim učiteljima. U gledanju na socijalizam, nastoji da bude širok i racionalan. On ga vidi kao posledicu „iznuđene nejednakosti”, zasnovanu na monopolima, privilegijama, pljački – i protivne interesima slobode i pravde. Ali, ne prihvata da socijalizam bude negacija *građanskog društva*. To društvo treba usavršavati, a ne menjati iz temelja. Ono polazi od čoveka – „sve čovekom za čoveka”, počiva na privatnoj svojini kao pretpostavci lične slobode, u svom razvoju sledi zakon prirodnoga reda, tj. usavršava se putem stalnih reformi. Socijalizam od demokratije pozajmljuje jednakost, ali tu jednakost hoće da ostvari društvenom vlašću nad slobodom ličnosti. On deli jednakost od slobode i zato se razlikuje od demokratije.

Vladimir Jovanović je u srpskoj istoriografiji bio zaboravljen. Istoričari čiju je pažnju privukao bili su stranci. Svetozar Marković, najpre njegov pristalica a potom protivnik, spada u ličnosti novije istorije Srbije sa najobimnijom bibliografijom. Brojni pripadnici srpske inteligencije smatrali su potrebnim da prema njemu odrede svoj odnos, među njima i neki najviđeniji (Slobodan Jovanović, Jovan Skerlić). U menama kroz koje je novovekovna Srbija prolazila posle Markovićeve smrti (1875), njegovo mesto u istoriji ostalo je stabilno, a ni monumenti nisu nestali. Čime se to može objasniti?

U obimnoj literaturi povodom stogodišnjice Markovićeve smrti (1975) promakao je nezapaženo jedan važan odgovor na ovo pitanje. A, naime, Marković se u kritici *građanskog društva*, od koga je zazirala i nesocijalistička inteligencija („patriotska”), „našao i sa krajnje konzervativnim i sa krajnje progresivnim krilom srbijanskog društva na istoj liniji” (Predrag Protić, „Svetozar Marković i građanski svet”...). Ta ravnoteža omogućuje Markovićevo trajanje.

Nije nimalo slučajno da će ona, kao što će se videti, uticati na statičnost srbijanskog društva i na dramatičnom razmeđu XX i XXI veka.

Rodonačelnik ideje socijalizma u Srbiji poznao je, barem ključne ideje, zapadnoevropskih socijalističkih ideja, među kojima i marksizma. U svojim polemičkim člancima sa Vladimirom Jovanovićem („Društvena i politička borba u Evropi” i „Kritika na ’Društvenu i političku borbu u Evropi’”) Marković je pojavu Marksovih ideja smatrao novim poglavljem u istoriji ideje revolucije u Evropi. Ali, Marks je proučavao zakone kapitalističkog razvitka koji nisu univerzalni. Sredstva za preobražaj zapadnoevropskog kapitalističkog društva, Marks je otkrio u tom društvu i ona važe samo za to društvo. Šta, onda, sa seljačkim zemljama poput Rusije? U njoj, takođe, s obzirom na zapadnoevropsko iskustvo nastaju revolucionarna učenja čiji je cilj socijalizam. U čemu su razlike? Zanimljivo je da srpski marksisti ovo pitanje nisu nikad ni postavljali ni razmatrali.

Srbija je šezdesetih i sedamdesetih godina takođe seljačka zemlja, fundamentalno različita od zapadnoevropskih zemalja: njihovu su strukturu promenile industrijska i politička revolucija. Ponoviti put koji su u svom razvitku prošli zapadnoevropski narodi, značilo bi, u perspektivi socijalne revolucije, ponovo se naći u inferiornom položaju prema njima. Otuda: „Srbizam = Socijalizam” („Kritika liberalizma” /Dragiša Stanojević/. Latinka Perović, Srpski socijalisti 19. veka... knj. 1). Da se to može izbeći, Marković otkriva u delu ruskog mislioca N. B. Černiševskog čije delo *Politička ekonomija i narodno blagostanje* prevodi na srpski jezik (1872). Dve ideje Černiševskog smatra ključnim. Prvo, da sva društva ne moraju u svom razvitku proći isti put, da se pojedine faze mogu preskočiti ili skratiti. Drugo, to je ideja *opštine* kao nukleus zajedničke svojine i udružene proizvodnje. Zar ta ista načela tradicionalnih ustanova: *ruskog mira* i *opštine*, *srpske zadruga* i *opštine* ne proklamuju i zapadnoevropska socijalistička učenja (radničke asocijacije)?

Oslonac na tradicionalne ustanove omogućio bi da se u zapetom luku između „najnovijeg” i „najstarijeg” – čitav narod sačuva od proletarizacije, od podele na klase i građanskog rata koji bi razbio jedinstvo neophodno za oslobođenje i ujedinjenje i očuvanje velike države, koju u fokusu ima ne samo ruska nego i srpska revolucionarna inteligencija.

Opština kao nukleus socijalizma (Hercen ju je video kao osnovu za pominjenje slovenofila i zapadnjaka) takođe zahteva pokretačke snage. Jer, pisao je Marković, „Da bi imao ulogu pokretačke snage, oblik novog društva mora

biti poznat narodu, ili u narodu treba da postoji pokretačka manjina koja ima poverenje naroda i koja je toliko snažna i sposobna da ume dati pravac narodnom pokretu, razviti i utvrditi put društvenom preobražaju” (Svetozar Marković, „Socijalizam ili društveno pitanje”).

Ideju o pokretačkim snagama srpski socijalisti duguju jednom drugom ruskom misliocu, P. L. Lavrovu. U delu *Istorijska pisma* (1868–1869) koja su takođe prevedena na srpski jezik, Lavrov je razvio ideju o „kritički mislećim ličnostima”, hijerarhijski organizovanim u širokom narodnom pokretu. Srpski socijalisti bili su u tesnim vezama sa lavristima (te su veze istražene tek u novijoj srpskoj istoriografiji). Oni su se identifikovali kao „kritičari svega postojećeg” („novi ljudi”), a saradnici Lavrova su u širokom narodnom pokretu sa čvrstim jezgrom „kritički mislećih ličnosti” u Srbiji videli ono što im nije pošlo za rukom u Rusiji. Razvijena propaganda u Kragujevcu 1873, i 1874. godine: listovi – „Javnost”, „Nova javnost”, „Oslobođenje”, časopis „Rad” (1874) u kome je saradivao i Lavrov, radikalna opozicija u Narodnoj skupštini, koju su nazivali i komunističkom, u korespondenciji sa člancima Svetozara Markovića („Sud”, „Srez”, „Finansija”, „Narodna skupština”, „Opština”) – bila je priprema i za formalno organizovanje partije.

Saradnici Svetozara Markovića, pre svih Nikola Pašić (vođa Narodne radikalne stranke od njenog stvaranja 1881, do svoje smrti 1926. godine) ostali su, i posle Markovićeve smrti, dosledni principima koje su sa njim formulisali: „mi hoćemo demokratsku slobodu, decentralizaciju, hoćemo da narod sačuvamo da ne usvoji pogreške zapadnog industrijskog društva, gde se stvara proletarijat i neizmerni bogatašluk, no da se industrija podigne na osnovi zadružnoj...” A – „što se tiče ’oslobođenja i ujedinjenja’, spoljnog, mi ga potpomažemo uvek, samo što bi nam najmilije bilo, da se to oslobođenje izvrši revolucijom, jer se tim narod oduševljava za slobodu, podnosi manje žrtve i delo oslobođenja nasigurno se započelo, i delo ujedinjenja izvršiće se po volji naroda, a ne vlasnika” (Nikola Pašić, *Pisma, članci i govori...*)

Prihvatajući od zapadnoevropske civilizacije samo rezultate tehnike i nauke, a odbacujući njen duh, verujući da su oni deljivi, Nikola Pašić je upozoravao na nove opasnosti koje Srbiji tek prete od zapadnoevropske civilizacije. To je *civilizacija novca* koja krči puteve ekonomiji sa kojom se menjaju duh i običaji naroda. Zato je za Srbiju opasniji uticaj Nemačke i Austrougarske od petovekovne vladavine Turske pod kojom je srpski narod sačuvao patrijarhalne ustanove ekonomskog i političkog života (*zadruga, opština*,

samouprava). Zatvorenost da bi se očuvali ti patrimonijalni principi, uz oslonac na veliku slovensku Rusiju, koja te iste principe vidi kao alternativu „mračnom carstvu” postao je *modus vivendi* za Srbiju koja tek treba da ostvari „zavetne ciljeve”: „osveta Kosova” i oslobođenje i ujedinjenje celog srpskog naroda. Postepeno su ustanove nestajale, ali ih je nadživio mentalitet.

DRŽAVNA NEZAVISNOST SRBIJE (1878)

Podela srpske inteligencije analogna podeli ruske inteligencije na slovenofile i zapadnjake

Posle ratova 1876, i 1877/78. godine, Srbija je stekla nezavisnost. Berlinski kongres (1878) je odredio okvir. Do podele je došlo oko orijentacije u unutrašnjoj i spoljnoj politici mlade države, uglavnom u malobrojnoj srpskoj inteligenciji. Ta podela ima sličnosti sa podelom ruske inteligencije početkom četrdesetih godina XIX veka na *slovenofile* i *zapadnjake* koja će ostati trajni diskurs u istoriji Rusije.

Pomenutu podelu dosta tačno je opisao sam Nikola Pašić: „Prosti narod može se kazati bio je nezadovoljan rezultatom (Berlinskog kongresa – L.P.) ali se nije upuštao u dalja ispitivanja. Inteligencija pak podelila se na dva *tabora*” (Isto). Oni su se očitovali u prvim političkim strankama u Srbiji (1881). U pismu jednom ruskom zvaničniku (1887) Pašić je, opet dosta tačno, opisao razlike između *tabora*, potonjih političkih stranaka, koje je on video na polovima suprotnih civilizacija: Istoka i Zapada. Čini se paradoksalnim da *zapadnjaštvo* nije bilo uslovljeno školovanjem na Zapadu. Naprotiv: ono je izazivalo frustraciju i budilo strah („Svi smo mi bili nacionalisti”, govorio je Jovan M. Žujović, jedan od srpskih studenata u Cirihi, potonji srpski naučnik i političar). Pogled se upirao na Istok: otuda je, kako je govorio Hercen, “dolazila svetlost”. Zato je svaka Rusija – carska, slovenofilska, „podzemna” – bila oslonac.

Po Pašiću su, dakle, u jednom *taboru* bili liberali (Jovan Ristić) i naprednjaci (Milan Piroćanac): podjednako „pobornici... zapadno-evropskih ustanova”. S tom razlikom što su liberali bili „obazriviji i sporiji u prenošenju zapadnih ustanova na srpsko zemljište”, dok su naprednjaci „hteli smesta da Srbiju pretvore u novu zapadnu državicu” (Isto). Međutim, razlike između ovog *tabora* i *tabora* koga su činili socijalisti/komunisti/radikali drugog su karaktera. One „leže takoreći u dubljim moralnim i političkim osnovama i

pogledima na svet i slavenstvo”. Prema tome, suprotno Liberalnoj i Naprednoj stranci, Radikalna stranka „nalazi da u srpskom narodu ima toliko dobrih i zdravih ustanova i običaja, da bi ih trebalo samo negovati i dopunjavati s onim dobrim ustanovama koje se nahode u ruskoga naroda i ostalih slavenskih plemena, a od zapada uzimati samo tehničko znanje i nauku i njima se koristiti u duhu slavenskom” (Nikola Pašić, *Pisma, članci i govori...*)

U spoljnoj politici, Radikalna stranka se držala pravoslavne Rusije, a u unutrašnjoj, srpskih običaja i duha. Ovakvim jedinstvom spoljne i unutrašnje politike Pašić je objašnjavao pojavu, koja je za mnoge ostala „neobjasna”, „da je gotovo sav narod odma pristao na našu stranku, ili odma izjavio da naši pogledi i naše ocene su isto što i njegovi” (Isto). Ova identifikacija sa siromašnim i neposvećenim seljaštvom – sa „narodom” – ostavljala je mali prostor drugom *taboru*. I to ne samo sedamdesetih i osamdesetih godina XIX veka (Isto).

RAZVOJ NEZAVISNE DRŽAVE U DUBINU I PRETENZIJE NA TERITORIJALNO ŠIRENJE

Decenija od sticanja državne nezavisnosti (1878), do donošenja novog ustava (1888), bila je za Srbiju sudbonosna, a u istorijskoj nauci, ne slučajno, zanemarena. Sve do novijeg vremena nisu proučavani nosioci i organizatori ideja *tabora* suprotstavljenog dominantnom koji su činili socijalisti, odnosno radikali, čiji je spoljnopolitički oslonac bila Rusija. Predstavnici zapravo, druge mogućnosti razvoja Srbije posle sticanja nezavisnosti nazivani su austrofilima, izdajnicima „zavetnih ciljeva”.

Dvanaestogodišnja vladavina liberala završena je 1880. godine. Njene su najvažnije tekovine Ustav iz 1869, koga je Srbija donela, prvi put, bez ičijeg spoljnog upliva i državna nezavisnost 1878. Godine, koja je, kako je Srbima govorio Leopold Ranke, za svaki narod svetlost. Ali, ni jedno ni drugo nije zadovoljavalo najveći deo srpske inteligencije. Knez Milan je vladu poverio Milanu Piroćancu, koji je, uz Stojana Novakovića, Milutina Garašanina i Čedomilja Mijatovića, u Srbiji predstavljao prvu grupu intelektualaca u modernom smislu reči, okupljenih oko lista „Videlo”. Između ovog uskog kruga elite u obrazovnom ali i statusnom smislu (svi su imali zanimanja) stajao je sloj inteligenata koji je direktno dolazio iz „naroda”. Oni, kako je govorio Svetozar Marković, „sinovi i unuci seljaka odrasli na proji i skrobu”, po samoodređenju

su *narodna* inteligencija”. Njeni predstavnici svojim dugom smatraju da se od naroda ničim ne odvoje, ali ni da nikom drugom to ne dopuste. Njihova posvećenost narodu je totalna, a interesi nedeljivi. Obrazovanje ih samo obavezuje da interese naroda – zato što najbolje poznaju njegove potrebe – formulišu i zastupaju. Ko to uverenje ne deli, nije prijatelj već neprijatelj naroda.

Pripadnici *narodne* inteligencije tvorci su, smatrao je Milan Piroćanac, onih “aksijoma” koji će postati konstitutivni elementi jedne ideologije: narodni duh, vlast kao prosti odraz naroda u totalitetu, zaostalost kao prednost, rezultati nauke i tehnike, ali nikako i duh Zapada. Pri svemu tome: sačuvati slovenske korene. Srpski socijalisti smatrali su sebe delom velike slovenske celine za koju ne važe zakoni zapadnoevropskog društva.

Milan Piroćanac je bio protivnik ratova 1876, i 1877/88. godine – „vođeni bez cilja, po tuđem planu a za tuđ račun” (imao je u vidu Rusiju). Srbija kao nezavisna država treba da stane u red „naroda jevropskih”. Njegova vlada (1880) započela je sinhronu reforme (ekonomske, političke, kulturne) po ugledu na zapadnoevropske države, koje bi se završile donošenjem novog ustava koji bi uveo predstavnički sistem. Na putu su mu stajale dve prepreke: knez (od 1882 – kralj) sa dve trećine ovlašćenja u odnosu na Narodnu skupštinu i radikali koji su želeli da Skupština postane konvent.

Prava zakonodavna „revolucija odozgo” nailazila je na veliki otpor. Vrhunac je bio Zakon o stajaćoj vojsci, koji je podrazumevao ukidanje narodne vojske. Uz agitaciju radikala protiv Zakona, došlo je do pobune u selima Istočne Srbije (Timočka buna, 1883) koja je ugušena u krvi. Zavedeno je vanredno stanje, upotrebljena vojska, pohapšeni i pred preki sud izvedeni svi vođi Narodne radikalne stranke – osim Nikole Pašića koji je emigrirao.

Reforme prve naprednjačke vlade koje je trebalo da se završe novim ustavom, za koji su svoje nacрте imale i Srpska napredna stranka i Narodna radikalna stranka su stale. Nijedan činilac političkog života u zemlji nije više bio isti: ni kralj, ni političke stranke. Iz emigracije Nikola Pašić je nastavio borbu protiv „zapadne orijentacije” kralja Milana, oslanjajući se na mitropolita Mihaila, velikog slovenofila, prognanog iz Srbije. Uz njegovu pomoć, nastojao je da uspostavi veze sa slovenofilskim krugovima u Rusiji, a potom i sa njenim zvaničnim krugovima. To nije novo u njegovoj orijentaciji. Suprotstavljenost slovenske civilizacije zapadnoj u korenu je učenja prvih srpskih socijalista. Na toj je liniji Pašićevo delovanje u emigraciji, u kojoj on prevodi delo N. J. Danilevskog *Rusija i Zapad* i piše spis „Sloga Srbo-Hrvata” u kome

izlaže svoju društvenu filozofiju: filozofiju čoveka koji pripada istočnoj civilizaciji. To određuje mesto Rusije, kao najveće slovenske zemlje, u njegovoj političkoj misli i delovanju. (Neki istoričari, kao Đorđe Stanković, smatraju da je delo nastalo u ciriškom periodu Nikole Pašića. Ali, on je slovenskom pitanju najviše posvećen za vreme emigracije – 1883–1889.)

Druga naprednjačka vlada (1884–1887), na čijem je čelu bio Milutin Garašanin, udaljila se, načelno i praktično, od programa prve naprednjačke vlade. Postala je kraljeva stranka. U spoljnoj politici približila se Austrougarskoj. U unutrašnjoj – bila je blokirana ratom sa Bugarskom (1885) i brakorazvodnom parnicom kraljevskog para. Iz bojazni da ne dođe do sporazuma između liberala i naprednjaka, kralj se okrenuo prvacima radikala koji su, posle Timočke bune, boravili u zatvorima. Sporazum liberala i radikala doveo je do pada druge naprednjačke vlade. Naprednjaci su izloženi pogromu poznatom kao *veliki narodni odisaj*. Došlo je do zverskih ubistava naprednjaka, otimanja i uništavanja njihove imovine, izгона iz zemlje. Svi ti akti nasilja ostajali su nekažnjeni. To je Srbiju iznelo na glas zemlje „najdivljačnijeg naroda u Evropi” (Milan Piroćanac, *Beleške...*) Štampa je podsticala nasilje, a vlast je ostajala ravnodušna. Cilj nije bio samo politički poraz Srpske napredne stranke, već njeno uništenje. Do ponovnog napada na naprednjake došlo je na njihovom zboru 14. i 15. maja 1889. godine, posle donošenja, po slovu liberalnog Ustava iz 1888. Napredna stranka odgovarala je nesumnjivoj potrebi svake moderne i kulturne države. Ali, ona se od pomenutih „odisaja” nikad nije oporavila, iako je to u nekoliko navrata pokušavala.

USPOSTAVLJANJE PRVE PARTIJSKE DRŽAVE U SRBIJI

Posle donošenja Ustava 1888, kralj Milan je abdicirao: za 20 godina, po drugi put, uspostavljeno je Namesništvo. Iz šestogodišnje emigracije (1883–1889) vratio se Nikola Pašić. Započeo je rad na učvršćenju Narodne radikalne stranke: unutrašnje jedinstvo, čvrsta disciplina, neprijateljski odnos prema političkom protivniku koji se ne sme vratiti na vlast.

Na vanrednim izborima za Veliku narodnu skupštinu (1889) radikali su težili većini koja bi im omogućila da sprovođenje novog ustava drže u svojim rukama – i dobili su je: od 117 mandata dobili su 102, liberali 15, dok naprednjaci nisu ni izlazili na izbore. Za predsednika Velike narodne skupštine izabran je Nikola Pašić. Rekao je da će zadatak Skupštine biti težak: ona

se sastaje posle jedne „strašne vladavine... koja je napustila tradicionalnu narodnu politiku”.

Velika narodna skupština se „konstituisala kao čisto partijska skupština”. Iz nje je proizašla homogena radikalska vlada. Radikali su imali većinu u svim državnim institucijama (Državni savet, kasacija, apelacija, Glavna kontrola). Tako je – „Radikalna stranka dotle moćna samo 'dole' u narodu, sad... temeljno učvrstila svoj položaj 'gore' u vrhovima države” (Živan Živanović, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka...* 3). Država je dobila partijski karakter. Poslednju deceniju XIX veka Srbija je provela u političkoj agoniji: jedna kriza smenjivala je drugu.

BILANS PRVE DECENIJE DRŽAVNE NEZAVISNOSTI (1878–1888)

Pobeda tradicionalističkog (patriotskog) načela

Bilans prve decenije državne nezavisnosti (1878–1888) izveo je Milan Piroćanac u svojim *Beleškama* koje su objavljene tek 2003. godine i u brošuri *Međunarodni položaj i spoljna politika Srbije* koja je prvi i jedini put objavljena 1892. godine. „Sve mere”, pisao je, „koje je država poduzela nosile su u sebi pečat brige da li su dovoljno popularne... Kad se sve to uzme u obzir, postaje sasvim jasno zašto je srpska država do danas zadržala taj tip primitivne, moderno potpuno neorganisane države sa nesavršenim organima u svima pravcima”... (Milan Piroćanac, *Međunarodni položaj...*)

Piroćanac je Srbiju, kao mladu nezavisnu državu posmatrao u sudaru dve tendencije, dva načela: tradicionalističkog („patriotskog”) i modernog. Pomenuti sudar ogledao se u dva nacrtu ustava u Srbiji (1882): naprednjačkog – kojim je Piroćanac mislio da zaokruži program reformi – i radikalskog koji je sledio „tradicionalnu narodnu politiku”. Prema prvom, cilj države je usavršavanje pojedinca u svim pravcima. Otuda: proširenje izbornog cenzusa i dvodomni skupštinski sistem s namerom da se u rad Narodne skupštine uključi inteligencija. Polazeći od naroda kao kolektiviteta, radikali su u svom nacrtu ustava (tajno razmatran u stranci) ciljem države smatrali: jednakost, blagostanje, jedinstvo vlasti, oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda. Otuda, narodno predstavnništvo kao konvent.

Prvi koncept (naprednjački) oslanjao se na moderno evropsko načelo. U dramatičnoj raspravi u Narodnoj skupštini o izgradnji prve železničke pruge – na šta je Srbiju obavezivao Berlinski ugovor – na stanovište predstavnika

skupštinske većine da Srbija, otvarajući put stranom kapitalu, rizikuje da postane kolonija, da izgubi svoju nezavisnost i tradicionalno prijateljstvo sa slovenskom i pravoslavnom Rusijom – naprednjački prvak Stojan Novaković je odgovarao: „Mi ne možemo od Evrope. Mi možemo biti s njom u zajednici i društvu. Ako se s njom boriti moramo, mi se možemo boriti onim sredstvima i silama kojima nam i preti”. Ili to, „ili se moramo načiniti... među narodima čudo kako, – da se ostali svet od nas sklanja i beži” (Latinka Perović, *Između anarhije i autokratije...*)

Skupštinska većina je pružala otpor ne samo zakonu o prvoj železničkoj pruzi već i drugim zakonima, među kojima su bili zakon o narodnom zdravlju i zaštiti stoke, stajaćoj vojsci, pa čak i zaštiti vinograda od filoksere. Skupštinska većina, u kojoj je bilo i obrazovanih ljudi, rukovala se logikom: što gore, to bolje. U suštini, prema Slobodanu Jovanoviću – „Modernisanje države koje je bilo isto tako nepopularno koliko je bilo potrebno” (Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića, II...*)

Zagovornici drugog načela (tradicionalističkog) tražili su oslonac u Rusiji. Bez obzira na veliki napredak, ona je, još uvek, bila zaostala zemlja, bez staleža koji je mogao biti oslonac modernog načela. U isto vreme kultura u Evropi „ne korača više, ona prosto leti i ne daje se zaustaviti”. Osim toga, Evropa „počinje da dobija obrise jedne od različitih delova složene celine... što je čovek u državi, to je država među narodima” (Milan Piroćanac, *Međunarodni položaj...*)

Od početka četrdesetih godina XIX veka, u svakoj generaciji ruske inteligencije postavljalo se pitanje *šta da se radi* – da se smanji zaostajanje Rusije za Evropom. Razočarani revolucijom 1848, u Francuskoj, koja, po njima, nije uspela da reši socijalno pitanje, ruski zapadnjaci su ponudili pomirenje slavenofilima, u ruskom narodnjačkom socijalizmu. Zar *opština* kao zajednica svojine i proizvodnje nije ne samo mesto saglasnosti sa njima, već i sa zapadnoevropskim socijalizmom, koji programira ista načela? Taj odgovor implicirao je ideju da će Rusija Evropi ponuditi ideju univerzalnog značaja i tako je ne samo stići nego i prestići. Zato u Rusiji osamdesetih godina XIX veka treba zaustaviti kapitalizam putem političke revolucije organizovane manjine koja, političkom vlašću, vrši socijalnu revoluciju u korist većine naroda. Slična tendencija javila se među srpskim socijalistima još u vreme osnivanja Narodne radikalne stranke, i bila je tesno povezana sa terorističkom organizacijom „Narodna volja” u Rusiji (Dimitrije Mita Cenić, *Izabrani spisi, 1...*)

Kako se u svemu ovome orijentisao Milan Piroćanac u poslednjoj deceniji XIX veka? Za savremenike, on je, s razlogom, bio „politički mislilac retke oštroumnosti i originalnosti” (Slobodan Jovanović, *Milan Piroćanac...*) A zatim: „U procenjivanju prilika i ljudi Piroćanac je bio dubok, širok i pouzdan, u vršenju vlasti čvrst i razborit, u zakonodavstvu jasan i liberalan” (Milan Đ. Milošević, *Dodatak Pomeniku*). Sa ovakvim ljudskim, političkim i državnim svojstvima Milan Piroćanac je bio spreman da izvede žalostan bilans ne samo prve decenije Srbije kao nezavisne države (1878–1888), već i čitavog XIX veka:

„Žalostna je sudbina ove zemlje. Karađorđe ubijen. Aleksandar Karađorđević proteran. Mihailo proteran pa ubijen. Milan odustao od prestola. Dva namesništva u roku od 20 godina. I danas dinastija Obrenović visi o koncu: jedno dete i tu je kraj” – zapisao je Milan Piroćanac u svom dnevniku 22. februara 1889. godine, na dan abdikacije kralja Milana (Milan Piroćanac, *Beleške...*) Iz nasilja kao konstante dotadašnje srpske istorije, Milan Piroćanac je anticipirao i događaj od 29. maja 1903. godine, kada su oficiri zaverenici ubili kraljevski par Obrenovića, čime je označen kraj ove dinastije: „Sve se u nas povtorava i na jedan isti način” (Isto). Studija Helen d’Ankos *Ruska nesreća* omogućava uspostavljanje analogije između Srbije i Rusije. U odsustvu mehanizama i procedura moderne države pitanje nasleđa i smene na vlasti neizbežno se završava svirepim umorstvima.

DINASTIČKI PREVRAT U SRBIJI (29. MAJ 1903)

Priprema epohe ratova (1912, 1913, 1914)

Ubistvo kraljevskog para Obrenović savremenici su različito shvatili (Dubravka Stojanović, Predgovor u: *Nikola Pašić u Narodnoj skupštini*, 3...) Za jedne to je bila prekretnica, početak *novog doba* čijom je glavnom tekovinom smatran parlamentarizam – „zlatno doba” srpske demokratije. Ovu interpretaciju 29. maja 1903. godine, ne razlikujući normu i praksu, sledila je istoriografija sve do nedavno (Olga Popović – Obradović, *Parlamentarizam u Srbiji 1903–1914. godine...*) Za druge, u zemlji i u inostranstvu, ubistvo kraljevskog para od strane zaverenika – oficira zakletih kralju na vernost – predstavljalo je katastrofu. Evropski dvorovi bili su zatvoreni za novu srpsku dinastiju.

Međutim, za Nikolu Pašića, ubistvo kraljevskog para nije bilo neočekivano. Vraćajući se, na vest o ubistvu, iz Opatije u Beograd, on je, na

zagrebačkoj železničkoj stanici dao intervju odgovornom uredniku lista „Novi Srbobran”. Na pitanje koje mu je postavio Buda Budisavljević: *Je li se moglo predvideti da će do katastrofe doći* – Nikola Pašić je odgovorio:

„Vi znate da je u Srbiji dolazio udar iza udara, zakoni su stvarani i ukidani, sukob je dolazio za sukobom. Mi Srbi, ili ako hoćete Južni Sloveni uopće, nismo ono što su narodi na zapadu (podv. L.P), da odmah ustajemo protiv povrede zakona i protiv reakcija! Mi smo nekako pasivne prirode: pa nekako pustimo da se gomila greh na greh, dok se ne prevrši mera, i dok onaj koji to čini, sam ne oseti da drugog izbora nema. Sukobi su pok. kralja Aleksandra neminovno doveli do katastrofe”.

A na pitanje: *Vama su poznati g. ministre ljudi u Skupštini i Senatu. Da li je većina tih ljudi za monarhiju ili za republiku, jer stižu vesti o podvojenosti mišljenja glede na oblik vladavine*, Pašić je odgovorio:

„Meni su jako poznati naši skupštinari i senatori. Ti su ljudi, grdna većina njih, za monarhijski sistem. Za Srbiju nije republika, prerano je to, daleko od nas. U Srbiju kao republiku prodirali bi silni i mnogobrojni strani uticaji, a to bi bilo najveće zlo. *Srbija ima pred očima ne samo sebe, kao što je danas, nego i srpsku misao. Stvoriti republiku značilo bi raskrstiti sa zavetnom mišlju* (podv. L.P). Jedva se kao monarhija opire stranim uticajima. A osim toga, moj gospodine, znate, da ima Srba koji se velikom i potpuno neograničenom slobodom ne umeju koristiti, jer je ne znaju poštovati” (Čedomir Višnjić, *Srbobran 1901–1914. Srpsko kolo 1903–1914...*)

Šta je, dakle, promenio dinastički prevrat i čemu je otvorio put? Formalno, Ustav iz 1903, najveći broj odredaba preuzeo je iz Ustava iz 1888. godine. U političkom životu još 1901. godine došlo je do podele u Narodnoj radikalnoj stranci („staroradikali” i „mladoradikali”), što je označilo početak bipartizma. Povod je bio pristanak „staroradikala” na Oktroisani ustav (1901). Nikola Pašić je smatrao da je moguće zadovoljiti se „i sa jednim Ustavom manje naprednim, ali koji ujemčava narodu zakonodavnu i kontrolnu vlast, i koji mu daje udela u poslovima državnim, a ostavio bi narod na miru da se odmori, da prikupi nove snage, da popravi i nadoknadi ono što je u prošlim borbama izgubio, i da više obrati pažnju na spremu Srbije za spoljne događaje” (podv. L.P.)

Ustav je, ionako, samo sredstvo. „Ja smatram moju borbu iliti rad za ustavno uređenje Srbije kao sredstvo da se lakše postigne, po mome mišljenju, *veće i uzvišenije celji, a to je oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda*”.

Sloboda „celog srpskog naroda”, nacionalna sloboda, bila je, za Pašića, „veći i jači ideal no što je građanska sloboda u Kraljevini” (Nikola Pašić, *Moja politička ispovest...*) Bilo je jasno čemu je vođa Narodne radikalne stranke, koja je sebe identifikovala sa narodom kao celinom, na istorijskoj prekretnici koju je predstavljao dinastički prevrat – u izboru koji je Olga Popović – Obradović definisala kao *Kakva ili kolika država* – mogao dati prioritet.

Grupa intelektualaca u Narodnoj radikalnoj stranci, potonjih organizatora Samostalne radikalne stranke, okupila se oko lista „Odjek” i preko njegove rubrike „Jauci i odjeci” vodila borbu protiv kralja Aleksandra, tvorca Oktroisanog ustava. Njima se činilo da su „sô naroda koja ne da srpskom društvu da truli”, a Srbija im je bila „preča od svega i svakoga”. Oni su bili važan činilac stvaranja atmosfere za političko ubistvo: „Kralja Aleksandra ubila je vojska, pošto ga je naš Odjek moralnom vatrom ubio” („Naučnik i političar: Jovan M. Žujović” u: Latinka Perović: *Između anarhije i autokratije...*)

Posle dinastičkog prevrata na političkoj sceni pojavila se (1903) Srpska socijaldemokratska partija. U ključu zapadnoevropske moderne, kao marksistička partija zalagala se za privredno jedinstvo Balkana, razvoj kapitalizma i socijalno zakonodavstvo. Za razliku od drugih političkih partija na Balkanu koje su, idući za nacionalnim idealom, težile zaokruživanju nacionalnih država, srpski socijaldemokrati su dokazivali da rat i razvoj ne idu zajedno, i zalagali su se za federaciju balkanskih naroda (Dubravka Stojanović, Prilog proučavanju srpske socijaldemokratske partije...)

Stvarni pobednik državnog prevrata bila je vojska. Sve do 1906. godine ona je vršila odlučujući uticaj na kralja. Tek pod spoljnim pritiskom zaverenici su penzionisani. Ali su, 1911. godine, stvorili tajnu organizaciju „Ujedinjenje ili smrt”, poznatiju kao „Crna ruka”. Preko lista „Pijemont”, ova je organizacija objavila program čija je središnja ideja: „pre svega i iznad svega državotvorni nacionalni egoizam”.

Kontrazaverenici nisu imali nikakvog izgleda: u Narodnoj skupštini ubistvo kraljevskog para smatrano je patriotskim činom. Sam Pašić je govorio: „delo 29. maja nije zločin, jer ako je zločin, onda su zločini i sve bitke u svetu za slobodu... To se delo smatra kao patriotsko delo”. A – „opasnosti... od vojske”, na koje su upozoravali malobrojni opozicionari, cenio je kao „sasvim preuveličane”. Govorio je da je u spremanju vojske, to jest u njenom naoružavanju, spreman da ide do krajnjih finansijskih mogućnosti zemlje: „Moguće potrebe, koje mi osećamo i koje narod oseća, mi smo spremni da žrtvuemo

da Srbiju spremimo za događaje koji idu (podv. L.P). I prema tome mi smo radili u najboljoj volji, nabavili smo oružja, onoliko koliko su nam kazali ljudi, koji su pozvani da nam dadu mišljenje koliko treba nabaviti” (*Nikola Pašić u Narodnoj skupštini*, 3...)

Pripremanje generacija (u porodici, školi, crkvi, vojsci) za „osvetu Kosova” i ostvarenje „srpske zavetne misli”, podređivanje svih potreba i interesa nezavisne srpske države tim ciljevima, žrtvovanje ljudi, odbacivanje svake druge mogućnosti kao izdaje, objektivno su jačali ulogu vojske. Ona nije uzurpirala ulogu drugih činilaca: kralja, političkih stranaka, inteligencije i masa, već je nacionalizam, kao vrednost zajednička svima, naročito od carinskog rata (1906) i aneksije Bosne i Hercegovine (1908), u vojsci dobio destilisan izraz. Za početak epohe ratova tražio se samo povod.

SRBIJA BEZ RUSIJE KAO SVOG MOĆNOG SAVEZNIKA

Na kraju Balkanskih ratova (1912, 1913), Srbija se teritorijalno proširila i uvećala broj stanovnika. To je uticalo na porast apetita naročito u vojnim krugovima. Posle Prvog svetskog rata (1914–1918), rešavan je eminentno politički problem: da li je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca stara država – to jest: proširena Kraljevina Srbija – ili nova država etnički jedinstvenih plemena ili različitih naroda. U ovom važnom razdoblju, Srbija je bila bez svog moćnog saveznika – carske Rusije, a odnos snaga u njoj nastao posle Oktobarske revolucije značajno je uticao na rešenje ovog pitanja.

Istoričar Radoslav Jovanović, dugogodišnji pouzdanik Nikole Pašića u Rusiji, pisao je (1925), samo godinu dana pre njegove smrti, da Pašić „Rusiju duboko organski voli kao nešto fundamentalno i blisko svoje”, te da je pad ruskog carizma smatrao „najvećom nesrećom roda čovečanskoga” („Srpski istoričar Radoslav S. Jovanović o revoluciji u Rusiji”. Latinka Perović, *Srpsko-ruske revolucionarne veze. Prilozi za istoriju narodnjaštva u Srbiji...*) Vek kasnije, sličnu je misao izrazio aktuelni predsednik Rusije Vladimir Putin. Po njemu, raspad Sovjetskog Saveza je najveća geopolitička katastrofa (Milan Subotić /ur./, *Druga Rusija...*). Istovetnost misli dva istorijska aktera međusobno udaljena čitav vek proističe iz njihovog podjednagog shvatanja središta istorije Rusije: ona je najveća slovenska država, posebna civilizacija nasuprot zapadnoj; njen raspad zato i vodi geopolitičkom disbalansu.

Pašićevom shvatanju sloma ruskog carizma treba dodati i tradicionalno prijateljstvo srpske dinastije Karađorđević sa ruskim carskim dvorom zbog čega su pobjednici nad njom u Srbiji po definiciji smatrani njenim neprijateljima. Jer, Oktobarska revolucija koja je dovela do promene odnosa snaga ne samo u Rusiji neizbežno je uticala na Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Na strani boljševika bilo je 35.000 Jugoslovena. Po povratku, oni su verovali da je potrebna samo iskra, pa da u Kraljevini plane revolucionarni požar (Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978...* 1986). Otkazivanje poslušnosti na frontovima, pokret bezemljaša, socijalni nemiri u zemlji razorenoj ratom i frustriranoj zbog ogromnih ljudskih žrtava – izazivalo je strah od anarhije.

Osim toga, Oktobarska revolucija predstavljala je tektonski potres i za radnički pokret u svetu, pa i u Kraljevini. Socijaldemokratska, reformistička struja odobravalala je slom ruskog carizma, ali ne i teoriju revolucije kao istorijskog skoka. Revolucionarna struja podržala je revoluciju boljševika i težila njenoj univerzalizaciji. Socijaldemokratske partije Srbije i Bosne i Hercegovine dale su inicijativu za stvaranje jedinstvene jugoslovenske revolucionarne partije. Na osnivačkom kongresu Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) – 20–23. april 1919, u Beogradu – održao se kompromis između revolucionarne i reformističke struje, koji je okončan na Drugom kongresu SRPJ(k) – 20–25. jun 1920, u Vukovaru. Partija je novim imenom, Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) označila svoj program. Kao sekcija Treće komunističke internacionale (Kominternu), KPJ je sledila njenu opštu strategiju i taktiku.

Akcije partije, kao i njeni uspesi na izborima (1920) uznemirili su režim, utoliko više što se republikanskoj i komunističkoj opoziciji pridruživala i hrvatska opozicija. S obrazloženjem da režim „ima pravo da se brani”, doneta je (1920) Obznana, akt koji je ograničavao delovanje komunističke opozicije (organizacija, propaganda, simpatije za boljševike). Na ovaj *beli teror* komunisti su odgovorili *crvenim terorom* što je dovelo do Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi (1921). U položaju stranke van zakona, KPJ je ostala punih dvadeset godina: sve do 1941. Uz sva lutanja – uslovljena odlukama Kominterne i sopstvenim – dovršila je proces vlastite boljševizacije, što je značilo: čvrsta centralizovana kadrovska partija zasnovana na principu demokratskog centralizma. Takav tip partije omogućio je da se, bez vidljivih potresa, podnesu moskovski procesi (1936, 1937, 1938), kao i Sporazum

Molotov – Ribentrop (1939) i izvrše pripreme za odbranu zemlje i revoluciju: „Nema više povratka na staro”.

U ratu (1941–1945), Narodnooslobodilačka vojska bila je saveznik anti-fašističke koalicije. To su priznavale ne samo savezničke snage nego i predstavnici nemačkog nacizma. Slovenački historičar Jože Pirjevec u knjizi *Tito i drugovi...* citira nemačke izvore koji posebno ističu Titove sposobnosti u organizovanju vojske i stvaranju države. Te ih sposobnosti upućuju na spremnost da ga, kako pišu, ako ga se domognu, tretiraju kao maršala.

SOVJETSKI MODEL KAO UZOR POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

Posleratni razvoj Federativne Narodne Republike Jugoslavije, u kojoj je vlast nepodeljeno držala Komunistička partija, odvijao se po sovjetskom modelu čije su osnovne karakteristike bile državna svojina i politički monopol. Ni posle pisama Staljina i Molotova najvišem jugoslovenskom partijskom rukovodstvu (1948) taj model nije napušten. Sa pozicije nezavisnosti koja je legitimitet imala u borbi protiv nacizma branjena je nezavisnost države. U tom smislu, rešenost je bila apsolutna. Jedan od vodećih praksisovaca u Srbiji, profesor Mihailo Marković u svojim memoarima (*Juriš na nebo...* II) kaže da je najveći Titov uspeh 1948. godine bio što je Srbe ubedio da, ako treba, ratuju sa Sovjetskim Savezom, odnosno s ruskim narodom.

Ideološku kritiku sovjetskog modela inicirao je u svojim člancima (1953) Milovan Đilas. To je bila moguća prekretnica: otvoreno je sugerisano napuštanje sovjetskog patrimonijalnog modela države i društva. Sudbina Milovana Đilasa (isključivanje iz rukovodstva, višegodišnja robija, zabrana objavljivanja) odredila je granicu do koje je vladajuća partija mogla ići da sve menja, a da suštinu ne promeni. Sve ekonomske reforme u zemljama Istočne Evrope, uključujući i najpsežniju jugoslovensku reformu 1965. godine završene su neuspehom. I to iz istog razloga: da se ne naruši socijalni konsenzus i sačuva politički monopol. Kao i svi njegovi liberalni prethodnici i sledbenici („Milan Piroćanac – zapadnjak u Srbiji 19. veka”. Latinka Perović, *Između anarhije i autokratije...* Dragan Marković, Savo Kržavac, *Liberalizam od Đilasa do danas*, 1 – 2...) Milovan Đilas je ostao na margini, i posle promene režima, kao čovek sa biografijom „iz dva dela” (Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita...*) Režim, zapravo, nije promenio suštinu već samo nosioce vlasti.

Tendencije političke liberalizacije ciklično su se javljale u Komunističkoj partiji (šezdesete i sedamdesete godine XX veka) i završavale se čistkama i jačanjem ideološkog jedinstva Partije. Pomenuti pokušaji bili su dokaz da je život jači od svake doktrine, i svakako fleksibilniji od rigidnog državnog socijalizma, političkog monizma i ideološkog dogmatizma čak i kod onih kritičara sistema koji su u Zapadu, pre svega u kapitalizmu i liberalizmu, videli onu Drugost, koju treba izbeći „usavršavanjem” državnog socijalizma. Zahtevi za promenama nisu značili spremnost da se preuzme odgovornost kroz slobodu izbora, podelu i kontrolu vlasti, već pravo smenjivanja vladajućih političkih garnitura. U tom smislu, postojala je saglasnost, istina prećutna, između garanta sistema i „kritičara svega postojećeg”. I jedni i drugi nastupali su sa pozicija patrimonijalne jednakosti, iako sami nisu živeli u skladu sa njenim normama.

DVA SHVATANJA JUGOSLOVENSKE DRŽAVE: VREME UBLAŽENIH NAPETOSTI

Spoljni pritisak Sovjetskog Saveza učvršćivao je koheziju druge Jugoslavije. Tome je, paradoksalno, doprinosila politika Zapada zbog pukotine u vojno-političkom istočnom bloku koji je stvorio sukob 1948. godine. Sa svoje strane, Jugoslavija je koristila veći manevarski prostor koji joj je davala činjenica da je bila izvan Varšavskog pakta i u, makar retoričkom, sporu sa međunarodnim komunističkim pokretom. Ekonomski i kulturni razvoj zemlje, porast njenog međunarodnog ugleda, ublažio je napetosti između dva shvatanja države: centralistička unitarna država, organizovana na principu jedan čovek jedan glas, ili demokratska zajednica suverenih naroda.

Od administrativne federacije sovjetskog tipa (1945), Jugoslavija je, čestim ustavnim promenama, tražeći „formulu održivosti”, evoluirala do konfederalnog Ustava iz 1974. Negovo donošenje omogućio je odnos snaga: na jednoj strani bila je Srbija, na drugoj – sve ostale republike. Tito je, objektivno, bio bliži modelu centralističke države i u tom smislu kompatibilan sa Srbijom. Kao čovek jedne ideje, bez mogućnosti da nađe rešenje, on je, ipak, do kraja života, balansirao između dva koncepta države. Njegov biološki kraj podudario se sa početkom novog istorijskog razdoblja: kraj hladnog rata, pad Berlinskog zida, evroatlantske integracije. Dugo pripremani rat, uz oslonac na Jugoslovensku narodnu armiju, jednu od tada najjačih u Evropi, uz stanovište

Josipa Broza Tita da je ona pozvana ne samo da brani spoljne granice nego i da rešava unutrašnje konflikte – i, uz puno odsustvo pretpostavke o mogućem raspadu Sovjetskog Saveza, u drugoj polovini osamdesetih godina došlo je do otvorenih nagoveštaja promena granica u Jugoslaviji (*Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti*). Osma sednica Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, na kojoj su uklonjeni nosioci liberalnije orijentacije (Ivan Stambolić); pojava konsenzualnog autokrate u liku Slobodana Miloševića; antibirokratska revolucija sa parolom „Ko to kaže, ko to laže – Srbija je mala. Nije mala, tri put ratovala i opet će, ako bude sreće”. Rat za dominaciju u Jugoslaviji, ili za jedinstvo srpskog etničkog prostora („Velika Srbija”) postao je stvarnost. O njemu je već mnogo napisano. Ali, njegov bilans, bez koga nije moguća projekcija alternative, još nije egzaktno izveden.

ŠTA JE ALTERNATIVA?

„Urušavanje” realnog socijalizma nazvanog komunizmom u njegovom jezgru – Sovjetskom Savezu – otvorilo je pitanje izbora daljeg razvoja: prihvatanje zapadnoevropskog modela, vraćanje na sovjetski model, na pred-sovjetsko vreme. Očekivanje brzih promena pokazalo se kao iluzija i prazan prostor je ispunjen istorijskom inercijom velike snage. Postoje razlike između istočnoevropskih zemalja ali i sličnosti: neke su istorijske analogije sačuvale kontinuitet. U isto vreme, pokazalo se da je pola veka sovjetskog modela u istočnoevropskim zemljama u njima ostavilo dublji trag nego što se moglo očekivati. Jedinstvo sistema kao način ekspanzije Rusija je znala još od dekabrista (1825).

U Srbiji pokušaj vlade Zorana Đinđića da zemlja, na najnovijoj raskrsnici u svojoj istoriji uzme zapadnoevropski kurs i pristupi evropskim integracijama, završen je čak ubistvom samog premijera. Društvo je nastojalo da potisne neposrednu prošlost, zaboravljajući ne samo na žrtve nego na visoku materijalnu cenu rata. Koncentrisalo se na sadašnjost i „preteće opasnosti” koje iz nje dolaze (neoliberalizam, globalizam, pljačka, korupcija). „Ne bih bio iznenađen”, predviđao je Zoran Đinđić posle sto dana vlade čiji je premijer bio, „ako bi se u izvesnom trenutku deo nacionalnog bića okrenuo i rekao: 'Stani, kakav Zapad, truli Zapad, nećemo mi kapitalizam, nećemo da radimo za druge, da budemo sluge, da nam fabrike uzimaju drugi'” (Latinka Perović, „Zoran Đinđić” u: *Dominantna i neželjena elita...*) To je jedan od

fundamentalnih razloga zbog kojih je Srbija ostala na začelju pregovora za pridruženje Evropskoj uniji i što, još uvek, u spoljnoj politici stoji između Evropske unije i Rusije. I to u trenutku kad se u Rusiji iskristalisala i unutrašnja i spoljnopolićka orijentacija: autokratska država kao velika država, odnosno imperija, ruski svet i ruska civilizacija. Ustvari, ogromna zemlja koja je gotovo dva veka patila od zakasnele modernizacije, a koja je, na početku XXI veka, uživajući konjukturu resursne države, propustila da odgovori izazovu da iz te zaostalosti izađe. „Rusija”, kako kaže jedan od kritičkih intelektualaca u savremenoj Rusiji – „mora da stavi obe noge u stanje moderne. Mi još uvek stupamo u modernu... Istorija se u Rusiji doživljava kao ponavljanje, a ne kao raznovrsnost varijanti o kojima vredi razmišljati” (Boris Dubin, „Istorijsko ponavljanje i poseban put” u: Milan Subotić /ur./, *Druga Rusija...*)

Aktuelno prisustvo Rusije na Balkanu, posebno u Srbiji, nije novo. Ono je posledica ruske imperijalnosti, koja je, zapravo, kompenzacija njenog civilizacijskog zaostajanja. Ali, i srpsko-ruskih analogija. Većinsku podršku u biračkom telu Srbije ima stranka koja je duboko u političkoj tradiciji Srbije. Bar na retoričkom planu, ona se drži gesla Nikole Pašića: „Bog, narod i Rusija”. Sve to, uz nesiguran konsenzus o pridruživanju Srbije Evropskoj uniji, vidi se kao konfuzija. A, ustvari, u pitanju je proces dugog trajanja čije se nove etape ne mogu sa sigurnošću predvideti bez razumevanja samog procesa. Između “levice” i “desnice” teško se probija alternative, jer se one u mnogo “taćaka” podudaraju: pre svega u blokiranju ekonomskog usloņnjavanja koje vodi raspadu tradicionalnih oblika života (Zoran Đinđić, *Politika i društvo...* Izabrana dela, IV...)

BIBLIOGRAFIJA

Cenić Dimitrije, Izabrani spisi, 1 – 2. Priredila i predgovor napisala Latinka Perović, Beograd, 1988.

Đinđić Zoran, Politika i društvo. Rasprave, članci i eseji. Izabrana dela, knjiga 4, Beograd 2013.

Grujić Jevrem, „Obzor države”, „Neven – Sloge”, Beograd, 1849.

Jovanović Slobodan, „Milan Piroćanac”. Politićke i pravne rasprave, II, Beograd, 1932.

„Kritika liberalizma” (Dragiša Stanojević). Latinka Perović, Srpski socijalisti 19. Veka. Prilog istoriji socijalistićke misli, knj. 1, Beograd, 1985.

Lavrov P. L. Istorijiska pisma, Podgorica, 2000.

Marković Dragan, Kržavac Savo, Liberalizam od Đilasa do danas, 1 – 2, Beograd, 1987.

Marković Svetozar, Sabrani spisi, I – IV, Beograd, 1960.

- Mihailo Marković, *Juriš na nebo, I – II*, Beograd, 2008, 2009.
- Milićević Milan M, „Milan Piroćanac”. *Dodatak Pomeniku*, Beograd, 1888.
- „Naučnik i političar: Jovan M. Žujović” u: Latinka Perović, *Između anarhije i autokratije...*
- Nikola Pašić u *Narodnoj skupštini*, 1 – 2. Priredila Latinka Perović, Beograd, 1997.
- Nikola Pašić u *Narodnoj skupštini*, 3. Priredila Dubravka Stojanović, Beograd, 1997.
- Pašić Nikola P, *Pisma, članci i govori (1872 – 1891)*. Priredili Latinka Perović i Andrej Šemjakin, Beograd, 1995.
- Pašić Nikola, „Moja politička ispovest”. *Komentari*, Beograd, 1988.
- Perović Latinka, *Dominantna i neželjena elita. Beleške o političkoj i intelektualnoj eliti u Srbiji (XX – XXI vek)*, Beograd, 2015.
- Perović Latinka, *Između anarhije i autokratije. Srpsko društvo na prelazima vekova (XIX – XXI)*, Beograd, 2006.
- Perović Latinka, *Planirana revolucija. Ruski blankizam i jakobinizam*, Beograd – Zagreb, 1988.
- Perović Latinka, *Srpski socijalisti 19. veka. Prilog istoriji socijalističke misli*, 1 – 3, Beograd, 1985, 1995.
- Perović Latinka, *Srpsko-ruske revolucionarne veze. Prilozi za istoriju narodnjaštva u Srbiji*, Beograd, 1991.
- Perović Latinka, *Zatvaranje kruga. Ishod rascepa 1971 – 1972*, Sarajevo, 1991.
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1978*, Beograd, 1989.
- Piroćanac Milan, *Beleške*. Priredila Suzana Rajić, Beograd, 2004.
- Piroćanac Milan, *Međunarodni položaj Srbije*, Beograd, 1892.
- Popović – Obradović Olga, *Kakva ili koliak država. Ogleđi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX – XXI vek*, Beograd, 2008.
- Popović – Obradović Olga, *Parlamentarizam u Srbiji 1903 – 1914*, Beograd, 1997.
- Stojanović Dubravka, *Prilog proučavanju srpske socijaldemokratske partije u vremenu ratova 1912–1918*, Beograd, 1992.
- Stokes Gale, *Legitimacy Through Liberalism – Vladimir Jovanović and the Transformation of Serbian Politics*, Seattle and London 1975.
- Subotić Milan (ur.) *Druga Rusija. Kritička misao u savremenoj Rusiji*, Beograd 2015.
- Višnjić Čedomir, *Srbobran 1901 – 1914. Srpsko kolo 1903 – 1914*, Beograd, 2013.
- Walicki Andrzej, *The Controversy Over Capitalism*, Notre-Dame, Indiana 1969.
- Živan Živanović, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka, I – IV*, Beograd, 1924.

MILAN SUBOTIĆ,

Institut za evropske studije, Beograd

DRUGAČIJA RUSIJA: POGLED IZ SRBIJE³⁵

Ove godine navršava se četvrt veka od „avgustovskog puča” (1991) čiji je neuspeh ubrzao raspad Sovjetskog Saveza i doveo do nastanka Ruske Federacije i drugih nezavisnih država – članica negdašnjeg „neraskidivog saveza”. Za brojne „sovjetologe” koji su decenijama proučavali „prvu zemlju socijalizma” mirnodopski slom svetske supersile koji je, na početku svog drugog predsedničkog mandata, Vladimir Putin nazvao „najvećom geopolitičkom katastrofom XX veka” (Putin, 2005), bio je potpuno neočekivan.³⁶ Stoga je razumljivo što se još vode teorijski sporovi o uzrocima i dinamici raspada države koja se njenim podanicima i inostranim posmatračima „činila večnom, sve dok nije nestala” (Yurchak, 2005). Tokom devedesetih godina prošlog veka ove rasprave su pretežno bile usmerene na tumačenje sovjetske istorije, jer su polazile od uverenja da je, za razliku od neprozirne prošlosti, budućnost postsovjetskih društava i država lako predvidljiva. Naime, prema tada vladajućoj „paradigmi tranzicije”, usvajanjem modela tržišne privrede zasnovane na privatnom vlasništvu i izgradnjom demokratskog političkog sistema ova društva su mogla brzo i uspešno odbaciti teret komunističke prošlosti i uključiti se u zapadni tok razvoja koji je superiornost upravo dokazao pobedom u hladnim ratu. Početak poslednje decenije prošlog veka bio je obeležen optimističkim očekivanjima – verovalo se da je istorija sukobljavanja velikih ideologija okončana, a da je ostvarenje političkih i socijalnih promena puko

35 Rad je skraćena i sadržinski izmenjena verzija autorovog predgovora knjizi *Druga Rusija: kritička misao u savremenoj Rusiji* objavljene u Beogradu (Biblioteke XX vek), 2015. godine.

36 Izuzetak su bili sovjetski disident i emigrant Andrej Amalrik i francuska istoričarka Karen d’Ankos koji su, grešeći u identifikovanju uzroka, sedamdesetih godina predviđeli raspad Sovjetskog Saveza (videti: Амалрик, 1970; Carrère d’Encausse, 1978).

tehničko pitanje brže ili sporije primene već postojećih rešenja. Istina, unisonost demokratske euforije i „olako obećane brzine” postkomunističke „tranzicije” donekle su remetili usamljeni disonantni glasovi. Tako je, na primer, Klaus Ofe još 1991. godine upozoravao da postkomunistička „trostruka tranzicija” sadrži „dilemu simultanosti”, koja podrazumeva izbor između ostvarenja istovremenih ili sekvencijalnih radikalnih promena u tri različite ravni – državnoj (izgradnja moderne nacije-države), ekonomskoj (prelazak na tržišnu privredu) i političkoj (stvaranje demokratskog političkog sistema).³⁷

Ofeov savet o prednostima *istovremenog* sprovođenja reformi bilo je znatno lakše teorijski braniti, nego praktično ostvariti – za dobar deo postsocijalističkih država njegova preporuka je bila nalik priči o tome kako se baron Minhauzen, vukući se za sopstveni perčin, uspešno izvukao iz živog blata. To je prvenstveno važno za Sovjetski Savez i Jugoslaviju – dve socijalističke federacije čije su države-članice prvim i najvažnijim zadatkom smatrale (re) definisanje sopstvenih granica. Njihovo opredeljivanje za različite opcije – sporazumnog ili ratnog raspada zajedničke države – predstavljao je svojevrsnu „zagonetku” koja je zahtevala komparativno istraživanje i celovito teorijsko objašnjenje (videti: Vujačić, 2015). Ipak, uprkos mirnom raspadu Sovjetskog Saveza, procesi izgradnje nacija-država na postsovjetskom tlu nisu završeni, o čemu ne svedoči samo niz manjih teritorijalnih sporova, već i tekuća „ukrajinska kriza” i ruska aneksija Krima. Ono što je iz ex-jugoslovenske perspektive devedesetih godina smatrano prednošću sovjetskog „modela raspada”, dovedeno je u pitanje jačanjem zahteva za revizijom („nepravednih”) granica radi rešavanja iznova otvorenih „nacionalnih pitanja”. Iako Ruska Federacija nije usamljena u formulisanju ovih zahteva, njena politička i vojna moć čine je najznačajnijim akterom na postsovjetskom tlu, a višeznačnost koncepcije „ruskog sveta” otvara mogućnost radikalnih promena granica nasleđenih iz sovjetske epohe. Pošto takva revizija ne zavisi samo od Rusije, ne može se predvideti u kom pravcu i sa kakvim rezultatima će se u budućnosti ona odvijati, ali samo njeno stavljanje na dnevni red ukazuje na nerazrešenu dilemu o samoodređenju Rusije kao „nacije-države” ili „imperije”.

37 „Faze procesa koje su u slučaju 'normalnih' primera iz Zapadne Evrope bile savladavane tokom vekova dugih sekvenci (od nacije-države, preko kapitalizma, do demokratije) u Istočnoj Evropi se stoga moraju obaviti gotovo istovremeno, kao što su obe komponente 'moderne' političke ekonomije – demokratija i privatno vlasništvo – takođe istovremeno bile ukinute Oktobarskom revolucijom” (Ofe, 1991: 873).

Ova dilema se dodatno komplikuje ako imamo u vidu da konceptom „nacije-države” možemo označavati ne samo „državu svih građana i naroda Ruske Federacije”, već i rusku nacionalnu državu u užem smislu, tj. etnički definisanu političku zajednicu.³⁸ Dok su zagovornici ruskog etnonacionalizma suočeni sa činjenicom da bi apsolutizacija etniciteta kao kriterijuma državljanstva nužno vodila teritorijalnom smanjenju postojeće države, zvanična politika promovise građanski princip kombinovan sa priznanjem više-nacionalne strukture države.³⁹ Ipak, u okviru (*поссуѣцкозо*) demosa, status „jezgra” i integrativnog faktora multinacionalne države ima ruski (*русскуѣ*) etnos, dok njegova kultura, jezik, vera i istorija predstavljaju ključne elemente normativno shvaćenog „identiteta” te političke zajednice.⁴⁰ U istorijski promenljivom kontekstu (faktičkom odnosu snaga na postsovjetskom geopolitičkom prostoru i u međunarodnoj politici), pozivanje na esencijalistički shvaćen koncept „kulturno-civilizacijskog identiteta” Rusije može, između ostalog, služiti kao osnov za formulisanje različitih ekspanzionističko-imperijalnih projekata – od restauracije Ruskog carstva, preko zalaganja za obnovu teritorijalne celovitosti Sovjetskog Saveza, do projekta stvaranja nove „Evrozij-ske imperije”. Nezavisno od realističnosti ostvarenja ovih planova, u njihovoj pozadinu ne leži ni ekskluzivno-etnički, ni inkluzivni građanski nacionalizam, već čvrsto uverenje da je Rusija, po svojoj „prirodi” i „promisli Istorije”, predodređena da bude imperija, a ne obična („normalna”) nacija-država. Brojni, veoma aktivni i u javnosti uticajni zagovornici „imperijalnog puta Rusije” i njene „imperijalne misije” čine raznorodnu i šaroliku ideološku pozadinu u odnosu na koju istupi zvaničnika, nezavisno od stepena njihove iskrenosti,

38 Na nivou jezika ova razlika se ispoljava u pridevima *поссуѣцкуѣ* i *русскуѣ* koji se gubi u prevodu na srpski jezik istim pridevom – „ruski”.

39 „U najvećoj državi sa multietničkim sastavom stanovništva identifikacija isključivo posredstvom etničke i verske pripadnosti je definitivno nemoguća. Upravo je formiranje građanskog identiteta na osnovu zajedničkih vrednosti, patriotske svesti, građanske odgovornosti i solidarnosti, poštovanja zakona, učešća u sudbini Domovine bez gubitka veze sa svojim etničkim, religijskim korenima – neophodni uslov očuvanja jedinstva države” (Путин, 2013).

40 „Rusija se, kako je to figurativno govorio filozof Konstantin Leontjev, uvek razvijala kao 'cvetajuća složenost', kao država-civilizacija koja je čvrsto ujedinjena ruskim narodom, ruskim jezikom, ruskom kulturom, Ruskom pravoslavnom crkvom i drugim tradicionalnim religijama Rusije” (*Isto*).

često zvuče kao primer realpolitičke mudrosti i umerenosti.⁴¹ Iako su tokom prve dve postsovjetske decenije ruske vlasti prevashodno bile usmerene ka eliminisanju potencijalne opasnosti od unutrašnjih separatističkih pokreta, kao i ka jačanju uticaja Rusije u „bliskom inostranstvu”, ideološki potencijal imperijalne alternative u javnosti nije bio zanemarljiv: „Mnogi još smatraju da je neophodno težiti proširenju granica Rusije, bez obzira na to da li pod zastavom 'obnove SSSR', zastavom neke novoprojektovane imperije ili pozivanjem na ruski iredentizam koji bi s Rusijom ujedinio teritorije sa velikim brojem ruskog stanovništva, poput Krima ili severnog dela Kazahstana” (Миллер, 2007: 11). Osnovni preduslov zadovoljenja ovih imperijalnih ambicija je „uspravljanje” Rusije koja je, prema široko rasprostranjenom uverenju, tokom prve postsovjetske decenije bila „bačena na kolena” da bi, dolaskom na vlast Vladimira Putina, počeo njen ekonomski i državni oporavak.

Ako je početkom devedesetih raspad sovjetske države izazivao ambivalentna osećanja stanovništva Rusije – mešavinu žala za gubitkom statusa velike države i zadovoljstva „novim početkom” oslobođenog tereta „imperijalne periferije” – ekonomske reforme od kojih se očekivalo da „šok terapijom”, za samo 500 dana preobrazu centralizovanu plansku privredu u carstvo slobodnog tržišta i kapitalističkog razvoja, imale su traumatične posledice. Nagla liberalizacija cena, raspad proizvodnih kapaciteta, pljačkaška privatizacija i korupcija pretvorile su Rusiju u zemlju Trećeg sveta („Gornju Voltu sa raketama”), a većinu stanovništva dovele su na sam rub egzistencije. Ne upuštajući se u navođenje ekonomskih pokazatelja i prikaz socijalnih učinaka reformi, treba imati u vidu da su one polazile od pretpostavke da je „novi ekonomski sistem sasvim moguće instalirati na isti onaj način na koji se novi softver instalira na kompjuterskom hard disku” (Hedlung, 2005: 274). Ovo optimističko uverenje zasnivalo se na nekritičkom usvajanju neoklasične ekonomske teorije koja je, temeljeći se na veri u svemoć tržišne samoregulacije, početkom devedesetih godina dominirala ekonomskom mišlju: „Prema postulatima neoklasične teorije prelaz u kapitalizam iziskivao je stabilizaciju privrede kao celine, privatizaciju i tržišno formiranje cena... Put u kapitalizam

41 Tako je Putin više puta isticao da je nemoguć „povratak” u doba dorevolucionarne Ruske imperije, kao ni obnova Sovjetskog Saveza: „Ni u političkoj, ni u sferi suvereniteta nemamo želju niti stremljenje da obnovimo sovjetsku imperiju” (*Isto*). Takođe, uz sporadično pozivanje na Lava Gumiljova, on o „Evrozijskom savezu” prevashodno govori kao o ekonomskoj zajednici čiji nastanak i funkcionisanje bi bili samo olakšani istorijskim tradicijama i kulturnim karakteristikama „evroazijskih naroda”.

je shvaćen kao čisto tehnički problem” (Pejović, 2004: 9–10). Zanimajući takozvane „transakcione troškove”, kreatori ekonomskih reformi su, posmatrano u kratkoročnoj perspektivi, stvorili sistem koji je, poredeći ga s vremenima Brežnjevljevog „zastoja”, jedan ruski politikolog opisao kao „skok iz tiganja u vatru”, tj. kao promenu od lošeg na još gore! (Gel’man, 2015: 3).⁴² Kao što je u predavanju povodom dobijanja Nobelove nagrade za ekonomiju 1993. godine istakao Daglas Nort, reformatori nisu zanemarili samo vremensku dimenziju ekonomskih transformacija,⁴³ već i važnost postojanja niza institucija koje omogućavaju efikasno funkcionisanje tržišta i podstiču društveni razvoj. Tačnije, oni su precenili uticaj usvajanja novih „pravila igre”, gubeći iz vida značaj neformalnih normi, „mentalnih modela”, običaja i nasleđenih pravila ponašanja ekonomskih aktera, kao i problem (ne)postojanja efikasnih mehanizama primene i kontrole tržišnih mehanizama: „To znači – naglasio je Nort – da prenošenje formalnih političkih i ekonomskih pravila uspešnih zapadnih ekonomija u zemlje Trećeg sveta i Istočne Evrope *nije dovoljan uslov* za dobro funkcionisanje ekonomije. Privatizacija nije panaceja za rešavanje loših ekonomskih performansi” (North, 1994: 365).

Zagovornicima nove institucionalne ekonomske teorije ishodi ruske tranzicije služe kao primer kojim ilustruju nedostatke među ekonomistima raširenog uverenja da „istorija i kultura nisu važne”, te da se jedan isti set tržišnih reformi može, poput tehničkog znanja, efikasno primeniti u svakom društvu tako da, u krajnjoj liniji, vodi uspešnom razvoju.⁴⁴ S druge strane, uvažavajući

42 Ričard Pajps koji je podržavao Jeljcina bio je sličnog mišljenja: „Tokom poslednjih godina Rusija je bila veliko razočarenje za sve nas koji smo, posle kolapsa sovjetskog režima, očekivali da će se ta zemlja uključiti u spori, verovatno neravnomeran, ali ipak nepovratan kurs ka zapadnom tipu razvoja... Ali, posle uspešnog početka, Rusija je okončala u jednom neopisivom režimu koji je nesposoban da svom narodu obezbedi ne samo prosperitet i slobodu kapitalističke demokratije, već ni osnovnu socijalnu sigurnost kasnog komunizma” (Pipes, 1996: 30).

43 „U odnosu na ekonomsku i društvenu promenu, vreme je dimenzija u kojoj proces učenja ljudskih bića oblikuje način na koji evoluiraju institucije. To znači da su verovanja kojih se pojedinci, grupe i društva drže i koja determinišu njihove izbore posledice učenja tokom vremena – ne samo u životnom veku pojedinca ili generacije, već učenja oličenog u pojedincima, grupama i društvima koje je kumulativno u vremenu i *kulturom* biva prenošeno kroz generacije” (North, 1994: 359–360 – kurziv M. S.).

44 Ministar u Gajdarovoj vladi Pjotr Aven je takav stav 1992. godine sažeo tvrdnjom: „Ako je ekonomija nauka sa svojim zakonima, onda su sve zemlje i svi planovi stabilizacije isti”. Harvardski profesor i glavni ekonomista Svetske banke Lorens Samers je

značaj sovjetskog nasleđa i imajući u vidu ruski ekonomski rast koji se poklopio sa dolaskom na vlast Vladimira Putina, moguće je reformatorsku „šok terapiju” ipak smatrati svojevrsnim „čistilištem” u procesu prelaska sa planске na tržišnu privredu. Istina, uprkos spektakularnom rastu,⁴⁵ očigledno je da se stanje ruske ekonomije još uvek ne može smatrati „rajem” slobodnog tržišta, vladavine prava i institucionalne stabilnosti. Njen rast se prevashodno zasnivao na eksploataciji prirodnih resursa i svetskoj konjunkturi na tržištu sirovina, a ne na preduzetništvu, inovativnosti, diversifikaciji i modernizaciji proizvodnje. Nesigurnost u pogledu vlasničkih prava povećana je selektivnom primenom mera „pravne države” protiv nepopularnih „oligarha” koji su zamenjeni novim, vladajućoj eliti lojalnim vlasnicima ili menadžerima državnih korporacija.⁴⁶ Ekonomske elite u Rusiji nastaju (ili nestaju) na osnovu dobijanja (ili gubitka) privilegija koje im obezbeđuju nosioci političke moći kojima oni, zauzvrat, obezbeđuju podršku na političkom tržištu. Kontrola poštovanja i izvršavanja ugovornih obaveza izmeštena je iz ruku privatnih („mafijaških”) grupacija u bezbednosne strukture kojima rukovode frakcije političkih elita, a ne u nadležnost nezavisnog sudstva. Uprkos opštem porastu standarda, u odnosu na deceniju tranzicije socijalne nejednakosti nisu smanjene – naprotiv, Rusija je, uprkos tradiciji i ideologiji egalitarizma, danas svetski lider po nejednakosti u raspodeli društvenog bogatstva.⁴⁷

.....
 1991. godine na konferenciji slušaocima uputio jasnu poruku: „Širite istinu – zakoni ekonomije su poput tehničkih zakona – isti set zakona radi svuda” (cit. prema: Hedlund, 2005: 11).

- 45 „Između 1999. i 2008. godine, tokom prve decenije Putinovog predsedničkog mandata, Rusija je imala jednu od najbrže rastućih ekonomija na svetu. To je bilo u oštroj suprotnosti sa kasnim sovjetskim periodom, ali... to se desilo u velikoj meri zahvaljujući rastu cene nafte” (Hill & Gaddy, 2013: 90).
- 46 „Iako je kao jedan od političkih ciljeva svoje vladavine istakao demontažu 'oligarhije' i oslobodio se od najpoznatijih ili najsamostalnijih figura prethodnog vremena, Putin nije ništa promenio u funkcionisanju sistema. Neke od oligarha koji su mu bili lojalni on je sačuvaovao, a znatan deo bogatstva je preraspodelio u korist novih oligarha, takozvanih 'Putinovih drugova' i 'pravoslavnih čekista' (iako uprošćen, ovaj naziv dosta govori o ideologiji tog kruga). Kao rezultat, imamo podržavljenu ekonomiju, nizak nivo konkurencije, kao i nizak procenat malog i srednjeg biznisa” (Колесников, 2015).
- 47 U posedu jedan odsto Rusa je 71 odsto bogatstva, dok u SAD je taj udeo 37 odsto, a u Evropi i Kini – 32 odsto (videti: Гонтмахер, 2013). Prema drugim procenama (Credit Suisse), u Rusiji 2013. godine 110 milijardera poseduju 35 odsto bogatstva zemlje, što čini najveći stepen nejednakosti u svetu (cit. prema: Dawisha, 2014: 27).

Već na osnovu navedenih karakteristika ruskog ekonomskog sistema, lako se može zaključiti da znatno odstupa od početno proklamovanog ideala razvijene, vladavinom prava i stabilnim institucijama uređene tržišne ekonomije. Pozitivno određenje ovog „hibridnog režima” predstavlja znatno teži zadatak koje se u literaturi obično rešava sintagmom *crony capitalism* koja se, u nedostatku boljeg rešenja, može prevesti izrazom „ortački kapitalizam”. Prema oceni Pola Krugmana: „Putinova Rusija je zaista ekstremna verzija 'ortačkog kapitalizma', kleptokratija u kojoj vlasti bliski i lojalni pojedinci ubiraju ogromne sume za svoju ličnu upotrebu. To je izgledalo održivo sve dok su cene nafte bile visoke, ali sada je balon pukao i upravo je korupcija koja je održavala Putinov režim dovela Rusiju u tešku situaciju” (Krugman, 2014). Uprkos tome što se na početku trećeg mandata u svom programu Putin zalagao za „novi model rasta” u „čijem središtu moraju biti ekonomska sloboda, privatno vlasništvo i konkurencija, savremena tržišna ekonomija, a ne državni kapitalizam” (Путин, 2012), tokom njegove prethodne vladavine izgrađen je sistem u kome su najvažnije bile neformalne, lične veze vodećih privrednika sa samim vrhom vlasti i njegovim najbližim okruženjem.⁴⁸ Ali, za razliku od Jeljcina i njegove „familije” koji nisu bili u stanju da kontrolišu oligarhe, Putin je, oslanjajući se na svoje bliske prijatelje (*cronies*) iz Sankt Peterburga (na primer, iz kooperative „Jezero”, ili iz vremena njegove službe u KGB), pokazao znatno veće upravljačke sposobnosti. Izgradnjom i jačanjem centralizovanog državnog aparata („vertikale vlasti”) ograničio je moć i nezavisnost oblasnih moćnika, a poreskom i fiskalnom politikom obezbedio je širim slojevima stanovništva udeo u preraspodeli uvećane naftne rente.

Iako zalaganje za „tržišnu privredu” nije nestalo iz Putinovih programskih nastupa, afirmacija značaja i uloge „države” bilo je osnovno sredstvo njegovog distanciranja od devedesetih godina kao novog „vremena smutnje” (*смутное время*).⁴⁹ Obnova Rusije kao snažne države (*сильное государство*) predstav-

48 „Tokom osam godina (2000–2008) Putin je na najviše pozicije u politici, administraciji i biznisu postavio svoje dugogodišnje prijatelje i sledbenike, našao je ili stvorio sigurne i beznačajne niše za nesigurne i nepouzđane 'saputnike', te izolovao svoje potencijalne rivale čija bi neloyalnost i otpor mogle predstavljati opasnost... On je bio jedina tačka u centru gde se presecaju sve veze – niko drugi među elitom nije imao lični uticaj koji bi se bar donekle mogao porediti sa onim koga je on imao kao dominantni akter” (Gel'man, 2015: 75).

49 „Putinova programska retorika fokusirana je na 'državi' kao ključnoj reči koja podseća na status reči 'tržište' u retorici liberalnih ekonomista s početka devedesetih

ljala je – u unutrašnjoj i međunarodnoj politici – ključni programski cilj njegove vladavine koji je izveden iz tumačenja karakteristika ruske političke tradicije: „U nas je država, njene institucije i strukture, uvek igrala izuzetno važnu ulogu u životu zemlje i naroda. Jaka država za Ruse nije anomalija, nije nešto sa čim se treba boriti već, naprotiv, izvor i garant poretka, inicijator i glavna pokretačka snaga svih promena” (Путин, 1999). Odbacujući liberalni koncept države kao „noćnog čuvara”, Putin se ipak nije vratio sovjetskom modelu partijske države koja ima monopol nad celokupnim ekonomskim i društvenim životom – u normativnom smislu Rusija je definisana kao „demokratska država”. Za razliku od Sovjetskog Saveza, ima višepartijski sistem, organi vlasti formiraju se na osnovu demokratskih izbora, postoji institucionalna podela vlasti, a ustavno su garantovana politička prava, kao i zabrana nametanja jedinstvene državne ideologije.⁵⁰ U svakom slučaju, bar do građanskih protesta 2011–2012. godine, politički sistem Rusije je pre mogao biti okarakterisan kao „izborna demokratija” (*electoral democracy*), nego kao povratak (sovjetskom) „totalitarizmu”. Ipak, brojne nepravilnosti tokom tadašnjih izbora za Dumu razotkrile su „fasadni karakter” ruske demokratije, te učvrstile uverenje dela javnosti da važeća pravila „političke igre” omogućavaju samo „izborni” ili „takmičarski autoritarizam” (*electoral authoritarianism*), ali da ne zadovoljavaju normativne kriterijume „slobodnih i poštenih izbora”.

Ne odričući se demokratske legitimacije,⁵¹ ideolozi Jedinствене Rusije formulisali su koncept „suverene demokratije” kao osobitog poretka različitog od onog koji, pozivajući se na univerzalna ljudska prava i slobode, promovise „globalistička” ili „liberalna demokratija”. Ovo spajanje „suvereniteta” i „demokratije” bilo je, s jedne strane, usmereno ka jačanju međunarodnog položaja Rusije, dok je s druge, olakšavalo populističku politiku koja se, bez čvrstih

.....
 ili, ako vam je draže, na 'Boga' kao ključnu reč religijskih tekstova” (Gel'man, 2015: 76). Za Aleksandra Prohanova, osnivača Izborskog kluba (*think-thank* organizacije koja nastoji da formuliše „ideologiju putinizma”), ključni je, u tom pogledu, raskid sa vladavinom Jeljcina koji je „ovaploćenje hitlerizma”: „Istražujući brzu smenu elita, dolazimo do zaključka da Putin nije naslednik Jeljcina, već Staljina” (Проханов, 2014:7).

50 „Protivim se obnavljanju u Rusiji državne, oficijelne ideologije u bilo kom obliku. U demokratskoj Rusiji ne treba da postoji prinudna građanska jednodušnost” (Путин, 1999).

51 „Predsednik (Putin – MS) je vratio pravo značenje reči 'demokratija' svim demokratskim institucijama” (Сурков, 2006).

garancija individualnih sloboda i prava, poziva na većinsku „volju naroda”, oblikovanu medijima pod kontrolom vladajuće političke elite. Osim toga, ovaj koncept je predstavljao svojevrsnu „dijalektičku sintezu” karakteristika sovjetske i postsovjetske političke epohe: „Dok je Sovjetski Savez bio suveren, ali ne i demokratski, a Rusija devedesetih godina demokratska, ali ne i suverena – Putinova Rusija predstavlja pomirenje te dve suprotnosti u sintezi predodređenoj za uspeh” (Laruelle, 2009: 149). Osnov za tu sintezu sadržan je u postulatu o ruskoj posebnosti – takozvanom „duhovnom suverenitetu” – koja, nadilazeći ravan politike i ekonomije, potvrđuje staro uverenje pesnika Tjutčeva po kome se, Rusija „opštim aršinom izmeriti ne da”. Zato, po oceni nekih zagovornika „suverene demokratije”, pozivanje opozicije na liberalne vrednosti i demokratske procedure počiva na neshvatanju, ne samo njihove istorijske uslovljenosti (stupnja društvenog razvoja koji bi Rusija protokom vremenom tek mogla dostići), već i njihove suštinske kulturno-civilizacijske ograničenosti. „Zapadne vrednosti”, poput „formalnih prava”,⁵² nisu obavezujuće za državu koja sebe smatra posebnom „civilizacijom” (*государство-цивилизация*), a oni koji se za njih zalažu su, ili obmanuti verom u njihovu univerzalnost, ili su pripadnici „pete kolone” koja, finansirana spolja, radi protiv sopstvene države! U prvom slučaju, manjina „zavedena” liberalizmom može procesom učenja (nalik sovjetskom „ideološkom radu”) biti dovedena do spoznaje posebnosti i istinskih vrednosti sopstvene „civilizacije”. Stoga, obrazovanje i kultura dobijaju izraženu ideološku funkciju u procesu jačanja „duhovnih veza” (*духовные скрепы*) koje ujedinjuju zajednicu.⁵³ Proklamovani cilj – ostvarenje „sabornog jedinstva” – pretvara demokratske institucije u čistu formu, jer se supstancijalno shvaćenim konceptom „nacionalnog identiteta” društvo homogenizuje, a političke partije pretvaraju u različite nijanse jedne *iste* boje.⁵⁴ Manjina koja ne deli vladajuće tumačenje „nacionalne ideje” je unutrašnja (kulturna, politička)

52 „Pokušaji da se rusko poimanje 'pravde' i 'pravičnosti' zameni čisto pravnim formama osuđeni su na propast” (Аверьянов, 2015: 40).

53 „Na početku svog trećeg mandata Vladimir Putin se suočio sa nužnošću stvaranja jasnije definisane 'ideologije' usmerene na mobilizaciju 'većine' protiv 'manjine'. Nije nimalo slučajno što neki analitičari govore o 'putinizmu' koji se rađa pred našim očima” (Малинова, 2014: 119).

54 „Državna ideologija je dovoljno široka i gostoljubiva da pod jednim kišobranom okupi sve političke snage i poglede na svet koje podržavaju sadašnju vlast. Svi ostali su van sistema – u marginalnim socijalnim nišama, a ponekad čak i u zatvoru” (Колесников, 2015).

Drugost koja je tuđa organski shvaćenom „nacionalnom biću”, pa predstavlja samo zastupnika („agenta”) „Zapada”, kao najvažnijeg konstitutivnog Drugog ruskog identiteta, njegovu „petu kolonu”.⁵⁵ Načini kontrole „pete kolone” i sredstva njene političke i socijalne marginalizacije mogu biti različiti – od uvođenja niza pravnih ograničenja, jačanja kontrole medija, huškanja javnog mnjenja („*Satana je unutra*” – Dugin), pa sve do, u ratno-patriotskoj euforiji izvedenih fizičkih likvidacija istaknutih „petokolonaša”, poput Borisa Njemcova.

I bez upuštanja u detaljniji prikaz i analizu složenog razvoja post-sovjetske Rusije, možemo zaključiti da pomenuta asimetrija između očekivanja i rezultata „demokratske tranzicije”, u literaturi predstavlja opšte mesto: „Posle masovne demokratske mobilizacije koja je pratila slom Sovjetskog Saveza i nastavljala se posle 1991. godine, sada je oblikovana nova forma autoritarizma. Naravno, Putinova diktatura suštinski se razlikuje od sovjetske komunističke verzije... Ipak, Rusija se vratila svom uobičajenom stanju – autokratskom režimu” (Kotkin, 2015). Brojni autori koji se slažu s ovakvom karakterizacijom aktuelnog političkog režima, različito tumače njegov nastanak. Većina je sklona da u uticaju „ruske tradicije” traži objašnjenje za neuspehe „demokratske revolucije”. U tom pogledu, „putinizam” deli sudbinu boljševizma koji je decenijama objašnjavan pomoću različitih elementa ruskog političkog i kulturnog nasleđa – mesijanstvom, samodržavljem, primatom kolektivističkih ideja i vrednosti, nerazvijenim društvom, „nacionalnim karakterom” sklonom pokoravanju despotizmu, itd. U sistematskom obliku, ovaj argument zavisnosti od tradicije razvio je Ričard Pajps koji je u celokupnu rusku istoriju – od srednjovekovne Moskovije do raspada Sovjetskog Saveza – tumačio kontinuitetom „patrimonijalne vladavine” u kojoj se politička vlast (*potestas*) poistovećuje sa vlasništvom (*dominium*).⁵⁶ Prema

55 „Peta kolona – to su oni koji se direktno izjašnjavaju protiv Svete Rusije, Pravoslavlja, ruskog naroda, ruske Države i Putina” (Дугин, 2014). U apokaliptičkoj viziji konačnog obračuna Rusije i Zapada, dobra i zla, boga i đavola, pored pete, Dugin upućuje i na opasnost od „šeste kolone” koja je još opasnija – „u nju spadaju oni koji su za Putina i formalno se mogu složiti sa državnošću i religijom, ali su motivisani nečim drugim, a ne ruskim identitetom” (*Isto*). Njegov poziv Putinu da se obračuna s „mangupima u sopstvenim redovima” ponavlja motiv boljševičke „čistke”.

56 „Rusija, *par excellence*, pripada onoj kategoriji država koje politička i sociološka literatura obično određuje kao 'patrimonijalna'. U takvim državama politička vlast se razumeva i vrši kao produženje prava vlasništva, pa je vladar (ili vladari) istovremeno i suveren i vlasnik države” (Pipes, 1974: xviii).

Pajpsovom mišljenju, pretvarajući celu zemlju u sopstveni posed, ruski samodršci onemogućili su nastanak instituta privatnog vlasništva: „Nijedna druga pojedinačna okolnost od svih onih koje su uticale na tok ruske istorije ne daje bolje objašnjenje zašto je politički i ekonomski razvoj zemlje skrenuo sa puta kojim je išao ostatak Evrope... Za razliku od većine zapadnoevropskih zemalja, u dobu apsolutizma u Rusiji nije bilo privatnog vlasništva koje bi bilo sposobno da ograniči vlast monarha” (Пайпс, 2000: 212; 236). Posle niza neuspešnih reformi samodržavlja, dolazak boljševika na vlast obnovio je i dodatno osnažio stari „patrimonijalni obrazac” – „Lenjin je svoju ogromnu državu tretirao kao privatni posed” (Pipes, 1996: 13), a surova vladavina njegovog naslednika zadovoljavala je duboko ukorenjenu potrebu Rusa za snažnom vlašću.⁵⁷ Nakon okončanja modernizacijskih učinaka takve vladavine i ulaska Sovjetskog Saveza u epohu „zastoja” tokom koje je izgubio trku sa drugom super silom, demokratske reforme su, uprkos izvršenoj privatizaciji i uvođenju višepartijskog sistema, dovele do ustoličenja nove autoritarne vlasti: „Putin je popularan upravo zato što je ponovo uspostavio model vladavine karakterističan za Rusiju – autokratsku državu u kojoj su građani oslobođeni odgovornosti za politiku i u kojoj su neophodni imaginarni spoljašnji neprijatelji za uspostavljanje i učvršćivanje veštačkog jedinstva” (Pipes, 2004: 15).

Iako su Pajpsovu koncepciju „ruskog patrimonijalizma” kritikovali brojni istoričari, ona je poslednjih godina obnovljena u radovima političkih i ekonomskih teoretičara koji tok i rezultate ruske „tranzicije” tumače kao ilustraciju „teorije zavisnosti od pređenog puta” (*path-dependency theory*). Pojednostavljeno rečeno, prema njihovom mišljenju razvoj postsovjetske Rusije je „trajektorski uslovljen” – uprkos promeni formalnih „pravila igre”, društveni razvoj se pod uticajem inercije (pređenog puta) iznova vraća na stari, poznati „kolosek” kojim su se društvo i država dugo kretali. Rusija nije *tabula rasa*, pa društvene promene, ma kako radikalno zamišljene, uvek prolaze kroz „filter”

57 „Nepostojanje socijalne i nacionalne kohezije, nepoznavanje građanskih prava, nemanje bilo kakvog stvarnog koncepta privatnog vlasništva, te neefikasno pravosuđe – to su glavni činioci koji su kod Rusa izazvali želju za snažnom carskom vlašću. Sa par bočnih društvenih veza, oni su se oslonili na državu kako bi ih ona zaštitila jedne od drugih. Želeli su da njihovi vladari budu snažni i surovi, da poseduju osobine koje označava ruska reč *groznyj* (pogrešno prevedena kao 'strašni') i koja je upotrebljavana kao epitet za cara Ivana IV u značenju onoga koji izaziva ogromno strahopoštovanje. Iskustvo je naučilo Ruse da slabu vladavinu – a demokratiju su smatrali slabom – povezuju sa anarhijom i bezakonjem” (Pipes, 2004:10).

akumuliranog socijalnog i istorijskog iskustva: „Revolucionarna promena nikada nije tako revolucionarna kako to žele njene pristalice, a njene osobine uvek će biti drugačije od anticipiranih” (North, 1994: 366). U takvom pristupu, fokus se pomera sa istraživanja institucionalnih promena na traganje za „kontinuitetom” koji im leži u osnovi: „Suština našeg argumenta je, da su, uprkos tome što spolja izgledaju kao radikalna odstupanja, u dubljem institucionalnom smislu režimi Jeljcina i Putina pre bili manifestacije duboko ukorenjenog kontinuiteta nego promene” (Hedlund, 2005: 263). Stoga, iako u savremenoj Rusiji postoje ekonomske i političke institucije koje su nespojive sa Veberovim idealnim tipom „patrimonijalne vlasti”, praksa raspolaganja političke elite ekonomskim resursima – organizovane u „vertikalnu vlasti”, sa personalizovanim vrhom i bočnim klijentelističkim grupama – omogućava da se sistem definiše nizom koncepata (politički kapitalizam; patrimonijalni kapitalizam, „neopatrimonijalizam”) koji, uz sve međusobne različitosti, upućuju na elemente kontinuiteta sa patrimonijalnom tradicijom (vid. Robinson, 2011). Nezavisno od razmatranja analitičkih kapaciteta pomenutih koncepata, kao i rasprava o tome, da li je „nasleđe prošlosti” u Rusiji osnova upornog reprodukcija političke vlasti kao sredstva izvlačenja ekonomske rente, ili je reč o ciljno-racionalnom ponašanju političkih aktera koji ne nailaze na institucionalne prepreke i efikasan otpor „društva”, zastupnici teorije „zavisnosti od pređenog puta” (*path-dependency*) svesni su opasnosti da budu optuženi za kruti istorijski determinizam koji, u krajnjoj liniji, odriče mogućnost korenite društvene promene.⁵⁸ Zato oni naglašavaju da društva sa „poretkom ograničenog pristupa” (*limited access order*) – poput ruskog, gde frakcije političke elite imaju isključivu privilegiju da kontrolišu ključne ekonomske sektore i dele rentu – ipak mogu biti transformisana u kompetativni “poredak otvorenog pristupa” (*open access order*), ali da je model te promene složen i zavisan od brojnih faktora. S druge strane, ako se smatra da ekonomski razvoj društva, sam po sebi, ne predstavlja ključnu vrednost, onda prelazak iz jednog u drugi tip poretka uopšte nije nužan. U tom slučaju, retorika „modernizacije”

58 Stoga Douglas North ističe da, nasuprot vere u predodređeni tok ekonomskog i političkog razvoja, društva na svakom stupnju imaju mogućnost izbora alternativa: „Na svakom koraku duž tog puta postojali su politički i ekonomski izbori koji su pružali realne alternative. Teorija trajektorijske uslovljenosti je način da se konceptualno suzi set mogućnosti i povežu odluke koje su donošene tokom vremena. To nije priča o neminovnosti u kojoj prošlost direktno predodređuje budućnost” (North, 1990: 98–90).

koju je koristio D. Medvedev tokom svog predsedničkog mandata, može biti napuštena u korist afirmacije samobitnosti „ruskog puta”.

U sadašnjoj Rusiji najuticajnija su ona teorijska i ideološka stanovišta koja upravo, polaze od postulata njene posebnosti, tj. njene kulturno-civilizacijske samobitnosti koja je čini svetom za sebe, svetom koga ne obavezuju „opšti aršini”. Polazišta takvih stanovišta su različita – od obnove starog slovenofilstva koje se oslanja na tezu o posebnosti religijske (pravoslavne) tradicije, preko evroazijstva utemeljenog na geopolitičkim teorijama, do formulisanja projekata alternativne modernosti. U ovim, najčešće eklektički strukturisanim teorijsko-ideološkim diskursima, ključnu ulogu ima koncept „Zapada”, jer služi kao „konstitutivni Drugi” ruskih identitetskih narativa. Za razliku od klasičnog „zapadnjaštva” i njegove rane postsovjetske verzije, koji su Rusiju stavljali u neugodnu poziciju „zaostalog učenika” koji tek mora usvojiti lekcije „učitelja”, insistiranje na sopstvenoj „Drugosti” omogućava samopoštovanje i, kao što je još Hercen primetio, olakšava „bolni susret ruske duše sa stvarnošću”. Okretanje tradiciji nakon traume raspada (sovjetske) države i šoka izazvanog „tranzicijom”, nije neočekivano, iako ga pre možemo smatrati simptomom, nego lekom. Ono sa sobom nosi niz problema od kojih je prvi već samo određenje „prave tradicije” kojoj se Rusija mora vratiti: „U ruskom kontekstu nije tako jednostavno izdvojiti 'tradiciju' prema kojoj bi se trebalo orijentisati, a odveć otvoreno oslanjanje na pravoslavlje (sadržano u pozivanju na slovenofilstvo – M. S.) u jednoj sekularnoj i multi-konfesionalnoj državi bremenito je negativnim posledicama” (Малинова, 2014: 119). Pokušajima zamene slovenofilstva sa „evroazijstvom” (zasnovanim na geopolitičkim argumentima pomoću kojih se, tezom o srodnosti pravoslavlja i istočnih religija, relativizuje pravoslavni ekskluzivizam), ne rešavaju se problemi određenja distinktivnog „ruskog identiteta” u sklopu drugih „evroazijskih naroda” koji, nadahnuti novootkrivenim nacionalizmom, ne pokazuju sklonost da lako prihvate rusku dominaciju. Treća pomenuta opcija – stanovište „alternativne modernosti” – najrazvijenija je u okvirima teorija postkolonijalizma koje pretenzije na normativnu univerzalnost zapadnog modela društva i istorije kritikuju sa stanovišta iskustva svetske „kolonijalne periferije”, nastojeći da, ukazujući na njeno partikularno važenje, „provincijalizuju Evropu” (vid. Chakrabarty, 2000). Ipak, dok se za Sovjetski Savez moglo tvrditi da je predstavljao projekat izgradnje jedne drugačije modernosti koja je, prema sopstvenom razumevanju, bila superiorna u odnosu na buržoasko-kapitalističku,

konceptija ruske civilizacije je pretežno plod reakcije na osećanje inferiornosti: „Skup 'tradicionalnih vrednosti' na osnovu kojih se Rusija trudi da izgradi identitet, u potpunosti je određen opozicijom prema Zapadu. Braneći svoju civilizacijsku posebnost i nezavisnost pred zapadnom hegemonijom, ona je ipak prinuđena da deluje u normativnom polju određenom evropskim Prosvetiteljstvom” (Морозов, 2014).⁵⁹ Radikalni pokušaji napuštanja tog „normativnog polja” – formulisani, kako oživljavanjem religijskog fundamentalizma koji odbacuje koncept novovekovne sekularnosti, tako i u evroazijskoj ideologiji – uprkos popularnosti u javnosti, ograničeni su imperativom ubrzanog društvenog i ekonomskog razvoja bez koga se ne mogu učvrstiti i ostvariti ambicije Rusije kao velike globalne sile. Stoga je ruska politička elita sklona izboru „srednjeg puta” – formulisanju „nacionalne ideje” shvaćene kao posebne, nacionalne „forme” univerzalnog „sadržaja”.⁶⁰

Pri kraju vladavine, Jeljcin je oformio učenu komisiju koja je imala zadatak da formuliše „opštenacionalnu rusku ideju”, ali rezultati njenog rada su bili sasvim skromni – objavljena je samo jedna analiza novinskih tekstova o nacionalnoj samosvesti, nacionalnom karakteru, mestu i ulozi Rusije u svetскоj istoriji, itd. Nastavljajući potragu za „ruskom idejom” kao sredstvom osiguravanja društvenog jedinstva i branom od kulturne hegemonije Zapada, Putin je smatrao da se ona može izvesti iz uvida u ključne karakteristike nacionalnog identiteta.⁶¹ Stoga je njemu, za razliku od boljševičkog projekta usmerenog ka utopijskoj budućnosti, ruska prošlost poslužila kao osnovni resurs za formulisanje „ruske ideje” kao strateškog nacionalnog orijentira. Uprkos postojanju radikalnog diskontinuiteta u istorijskom razvoju,⁶² veruje se da je u prošlosti moguće naći nacionalne osobine „drugog trajanja” (poput

59 „Kao rezultat, formira se fundamentalna zavisnost od onoga što se, ustvari, odbacuje – privrženost objektu mržnje, ono što Amerikanci nazivaju 'stvarima koje volimo da mrzimo' – *the things we love to hate*” (Ушакин, 2015: 177) .

60 Analogno definiciji kulture sovjetskih naroda i narodnosti – „nacionalne po formi, a socijalističke po sadržaju”.

61 „Očigledno, naše napredovanje nije moguće bez duhovnog, kulturnog, nacionalnog samoodređenja – bez toga, ne možemo odoleti spoljašnjim i unutrašnjim izazovima, ne možemo imati uspeha u globalnoj konkurenciji” (Путин, 2013).

62 „Da bi obnovili nacionalnu svest mi moramo povezati u jednu celinu istorijske epohe i vratiti se shvatanju proste istine da Rusija nije nastala ni 1917, ni 1991. godine, već da imamo jedinstvenu, neraskidivu istoriju na koju se možemo osloniti da bi stekli unutrašnju snagu i smisao nacionalnog razvoja” (*Isto*).

patriotske privrženosti državi, težnja ka njenoj sigurnosti i punom suverenitetu, itd),⁶³ kao i izdvojiti skup vrednosti zasnovanih na pravoslavnoj tradiciji, porodičnom životu, kolektivnoj solidarnosti, odgovornosti za zajednicu, itd. Izraženi obrt ka konzervativizmu, pojačan je Putinovim naglašavanjem kontrasta u odnosu na liberalni „truli Zapad”: „Mi vidimo kako su mnoge evroatlantske zemlje faktički pošle putem odricanja od svojih korena, uključujući i hrišćanske vrednosti koje su u osnovi zapadne civilizacije. Negiraju se moralna načela i svaki tradicionalni identitet: nacionalni, kulturni, religijski, pa čak i polni. Sprovodi se politika koja u istu ravan stavlja porodicu s mnogo dece i jednopolno partnerstvo, veru u boga i veru u satanu” (Путин, 2013).

Katalog ruskog razlikovanja od „Zapada” time nije okončan – izuzimajući domen tehnologije i menadžerskog umeća, može se dopunjavati primerima iz drugih životnih sfera. Tako je, na primer, bliski Putinov prijatelj i donedavni direktor Ruskih železnica, inženjer i doktor političkih nauka Vladimir Jakunjin u nizu tekstova o globalizaciji (kao vladavini kosmopolitske „finansijske oligarhije”) oštro kritikovao zapadno „potrošačko društvo” koje, nasuprot ruskom, ne drži do duhovnih vrednosti (vid. Якунин, 2015). U odbrani „nacionalnog kapitalizma” i pravoslavne duhovnosti, ovaj osnivač Fonda Andreja Prvozvanog nije pominjao svoje imanje u Podmoskovlju na kome je izgradio kuću za odmor od više od 2000 m² (u kojoj, istina, pored prostora za čuvanje krzna, postoji i privatna kapela); uporno odbijanje da, kao državni službenik, javnosti omogući uvid u svoje godišnje prihode (koji, po nekim procenama, dostižu 15 miliona dolara), kao i da pomene svoje vlasničke udele u brojnim *offshore* kompanijama.⁶⁴ Iako je, sam po sebi, „slučaj Jakunjin” zanimljiv, ovde je pomenut samo kao ilustracija opštijeg problema s kojim se suočavaju zagovornici posebnosti „ruskog puta” – ideološki efikasna

63 „Ruska država je onaj nosilac fundamentalnog istorijskog kontinuiteta koji je iznad svih političkih lomova. Ti lomovi se ne smatraju važnim jer, kako se to tvrdi, 'suština' Rusije ne leži u njenom političkom režimu – imperijalnom, komunističkom, predsedničko-republičkom, itd. – već umesto toga, u veličini države, njenom mestu na međunarodnoj pozornici, postojanju sfere uticaja u njenom okruženju i u njenom osećanju svetske misije” (Laruelle, 2009: 201).

64 O detaljima „skandala Jakunjin” videti na sajtu Fonda borbe protiv korupcije koji je osnovao Aleksej Navaljni (<https://fbk.info/investigations/post/83/>). Inače, Jakunjin je odlikovan zlatnom medaljom za zasluge Republike Srbije, a njegov slučaj potvrđuje Krugmanovu ocenu da je Putinov plan sprečavanja odliva kapitala („nacionalizacija ekonomske elite”) nalik zaključavanju vrata ambara posle odlaska miševa (Krugman, 2014).

retorika u kojoj se Rusija definiše kao suprotnost „Zapadu” zahteva dodatno pozitivno određenje sopstvene „autentičnosti” koja bi, kao normativni projekat, omogućavala društveni razvoj i usmeravala svakodnevni život. Bez toga, „posebni put” je u shvatanju ruskih konzervativaca – „život kakav je u Evropi, samo još bolji: bez migranata, homoseksualaca, Evropskog suda za ljudska prava i ostalih dosadnih atributa evropske civilizacije” (Морозов, 2014). Za razliku od epohe komunizma, savremena Rusija, kao i čitavo postmoderno doba, suočava se sa deficitom „velike priče” u okviru koje može da odredi sopstveno mesto i artikulise svoju ulogu u budućnosti. Traganje za „nacionalnom idejom” u prošlosti može, na kraju, dovesti do uverenja koje je sažeto izrazio jedan od vodećih službenika predsedničke administracije, Vladimir Volodin: „Ako postoji Putin – postoji Rusija, nema Putina – nema Rusije”!

Snažna personalizacija političke vlasti za koju se mogu naći analogije u ruskoj prošlosti, ipak ne zadovoljava radikalne zagovornike „ruskog puta”, jer joj nedostaje idejna, mesijanska komponenta. Aleksandar Prohanov je nalazi u Putinovom govoru održanom na skupu u Valdaju: „Održavši taj govor, Putin je postao propovednik tradicionalnih religioznih vrednosti celog čovečanstva, neformalni vođa svih zemalja koje ispovedaju monoteizam. Postao je vođa čovečanstva koje se protivi invaziji pakla. Rusko mesijanstvo u čijim nedrima diše nebeski smisao, dobilo je svoju potvrdu u putinskoj spoljnoj politici. Rusija još nije formulisala svoju vaseljensku duhovnu doktrinu koja će zameniti pakleni liberalizam. Takav model još sazreva u nedrima ruske civilizacije, a svet sa nesrtrpljenjem očekuje tu novu reč života izgovorenu sa ruske propovedaonice” (Проханов, 2014: 16).

Propovednički ton navedenih reči Aleksandra Prohanova, ne moraju se shvatati ozbiljno – u svakoj kulturi, a posebno u ruskoj, mogu se naći brojni marginalci nadahnuti ambicijama da ostatku sveta, sa sjajem u očima i profetskim zanosom, saopšte večne istine i razotkriju „tajne” svetsko-istorijske važnosti. Ipak, s ambicijom da osmisli celovitu ideologiju „Pete imperije”,⁶⁵ ovaj pisac i publicista (savetnik Dimitrija Rogozina, zamenika ruskog premijera), okupio je u okviru „Izborskog kluba” niz ličnosti čiji uticaj na rusku političku elitu i javno mnjenje nije zanemarljiv. Dovoljno je pomenuti samo neke od njih: Aleksandra Dugina (bivšeg pripadnika marginalnog profašističkog pokreta koji je

65 Četvrta Crvena imperija je imperija velikog Staljina. Današnja, peta imperija, još nedovršena i nesigurna, koja se postepeno uzdiže – vezana je za ime Putina” (Проханов, 2014: 19).

postao najuticajniji „geopolitičar”, savetnik visokih državnih funkcionera, profesor Moskovskog univerziteta koga često nazivaju „Putinovim Raspućinom”); generala Leonida Ivašova (bivšeg visokog funkcionera Ministarstva odbrane); Sergeja Glazjeva (Putinovog savetnika za ekonomske regionalne integracije); Nataliju Naročnicku (istoričarku, predsednicu Instituta za demokratiju i saradnju u Parizu); Mihajla Leontjeva (uticajnog televizijskog novinara i službenika državne naftne korporacije), te arhimandrita Tihona (člana predsedničkog Saveta za kulturu i Putinovog ličnog duhovnika). Ovaj spisak se može znatno proširiti imenima uticajnih javnih ličnosti koji nisu članovi Izbornog kluba, ali zastupaju slične ideološko-političke stavove. Koliko oni zaista utiču na politiku Kremlja, a koliko su samo sredstvo koje vlast koristi u povremenim ideološkim kampanjama, otvoreno je pitanje na koje se, u krajnjoj liniji, odgovara u zavisnosti od procene primata ideološke ili realpolitičke, interesne motivacije ruske političke elite.⁶⁶ Ipak, nezavisno od takve procene, činjenica je da svojim prisustvom na medijskoj sceni, finansijskim resursima, publicističkoj produkciji i bliskošću sa nosiocima vlasti, ovaj široki i ideološki šaroliki „nacionalno-patriotski front” (koji okuplja leve i desne ekstreme – deklarisanе staljiniste, pobornike snažne države, imperijalne nacionaliste, protivnike globalizacije, kritičare liberalizma, pobornike antisemitizma, itd.) artikuliše glavne teme ruskog javnog diskursa, a ne predstavlja samo sporednu, „ekscensnu” pojavu sa društvene margine. Da uticaj ovog „fronta” u Srbiji nije zanemarljiv, svedoče prevedene knjige njegovih pripadnika – Aleksandra Dugina, Natalije Naročnicke, Olega Platonova, Leonida Rešetnjikova i dr.

Takođe, važno je imati na umu da se ovdašnje predstave o Rusiji ne formiraju samo čitanjem knjiga pomenutih autora, već i njihovim čestim gostovanjima, istupima u štampi, govorima na naučni skupovima i državnim manifestacijama. Njihovo pojačano prisustvo u Srbiji ne ostaje bez odjeka – oslanjajući se na njih kao na neporecive autoritete, veliki deo ovdašnje publicistike reprodukuje upravo njihove teorijske i političke stavove. Stoga se može zaključiti da je, za razliku od savremene ruske književnosti koja je u Srbiji

66 Prema M. Lariel: „Širi pristup praćenju uticaja nacionalista na rusku spoljnu politiku ne može dokazati postojanje kauzalne veze... Oni jednostavno pružaju diskurzivnu *a posteriori* legitimaciju odluka koje su donesene nezavisno od njih... U najvažnijim slučajevima, nacionalističke grupe su bile sredstvo ruske spoljne politike, a ne njen pokretač” (Laruelle, 2015: 90). Naravno, dinamika političkog života ovu situaciju može u budućnosti izmeniti tako da osnažene radikalne grupe preuzmu inicijativu u trasiranju spoljno-političkih odluka.

predstavljena u svoj stilskoj i žanrovskoj raznovrsnosti, teorijska i publicističko-politička literatura, osim nekoliko izuzetaka, upadljivo jednoobrazna.

Brojni su razlozi uticaja ruske socijalno-političke misli u Srbiji, a ova naglašeno selektivne recepcije zaslužuje posebnu studiju u kojoj bi, u krajnjoj liniji, bilo više reči o ovdašnjim političkim i kulturnim okolnostima, nego o samoj Rusiji. Jedan od razloga popularnosti ovih ruskih autora svakako je pažnja koju su oni, nasuprot zvaničnoj politici Kremlja, tokom devedesetih godina posvećivali Srbiji kao svojevrsnoj „avangardi” u borbi protiv „novog svetskog poretka”. Njihova podrška politici Slobodana Miloševića u ratnom raspadu Jugoslavije, bila je prevashodno motivisana domaćim okolnostima – odbacivanjem Jeljcinovog „izdajničkog režima” koji je, prihvatajući postojeće granice sovjetskih republika, odustao od uloge koju je, po njihovom mišljenju, Rusija kao naslednik Sovjetskog Saveza morala zadržati u svetskoj politici. U pozadini nezadovoljstva kritičara ruske tranzicije koji su Miloševiću Srbiju smatrali svetlim primerom i uzorom otpora „svetskoj hegemoniji Zapada”, ležalo je osećanje poniženja zbog gubitka statusa super sile i teritorijalne celovitosti nekadašnje države, a ne ideološka vernost komunističkom nasleđu. Ipak, naglašavanje važnosti koju Srbija ima u svetskoj „geopolitičkoj igri” nije prestalo ni kada je Rusija, početkom drugog mandata Putina, počela da prema njoj ponovo zauzima tradicionalnu poziciju „starijeg brata”. Tako je još u martu 2008. godine Aleksandar Dugin, slušaocima kojima se obraćao na Pravnom fakultetu u Beogradu mogao da poruči: „Srbija je predstraža evroazijskog, pravoslavnog i kontinentalnog principa... *U Srbiji leže ključevi ruske politike*” (Дугин, 2008). Ipak, ove, za ovdašnju javnost laskave reči, sad se znatno ređe čuju – „ključ” je (opet) u Moskvi,⁶⁷ a Vladimir Putin bi, prema oceni sadašnjeg predsednika Nikolića, na izborima u Srbiji 2012. godine pobedio oba domaća kandidata!⁶⁸

67 Dok je Dugin u pomenutom govoru isticao „avangardnu” ulogu Srbije („Veoma iskreno volim srpski narod i smatram da nismo samo jedno, već i da su Srbi najbolji deo svih nas, ukupno uzetih, jer upravo vi idete ispred i stradate za nas, krčite nam put...”), u govorima prilikom posete delegacije Izborskog kluba Srbiji (19–22. marta 2015) koji su objavljeni pod rečitim zaglavljem „Desant”, akcenat je značajno pomećen: „Po našem mišljenju, Srbija bi mogla postati ne samo most, već i tačka otpora, alternativa tome što nam nameće svet globalizacije. Tragedija istorije je što je pokušaj da ona to postane devedesetih godina bio neblagovremen... *Sadašnji konzervativni obrt u Rusiji je signal za patriotske snage Srbije*” (Трибуна, 2015: 20).

68 Vid. Nikolić: „Putin bi na izborima u Srbiji sigurno pobedio Tadića, a mislim – i mene” (Intervju, 1. mart 2012: <http://www.fakti.org/serbian-point/nikolic-putin-bi-na-izborima-u-srbiji-sigurno-pobedio-tadica-a-mislim-i-mene>)

Šta je osnov široko raširene Putinove popularnosti i koliko je ona „duboka”, tj. u kojoj meri je artikulisana u racionalnom, a ne pretežno emocijama protkanom diskursu? U potrazi za odgovorom najčešće nailazimo na „argumente” o srodnosti „slovenske braće” i isticanje pripadnosti Rusije i Srbije osobitoj (pravoslavnoj) „civilizaciji”. Ipak, ova argumentacija se ne koristi kad je reč o drugim slovenskim i/ili pravoslavnim zemljama – na primer, u slučaju Bugarske koja je članica Evropske unije. U osnovi ovog popularnog narativa o slovensko-pravoslavnom bratstvu je tradicija ruskog slovenofilstva koje je, uprkos kritici „Evrope”, i samo bilo izdanak evropskog romantizma. Kao i klasično, ovo „novo slovenofilstvo” je plodno u kritici „Zapada” kao svog „konstitutivno Drugog”, ali je od male pomoći u pozitivnom formulisanju alternative savremenom ustrojstvu društva i države. Jer, za razliku od komunizma, kao projekta alternativne modernosti, ono je bilo i ostalo okrenuto imaginarnoj, predmodernoj prošlosti („konzervativni utopizam” – Walicki) u kojoj se teško mogu naći rešenja za probleme sadašnjice. Tako, na primer, uprkos teološkoj istančanosti, ključni slovenofilski koncept „sabornosti”, malo govori o tome kako da se organizujemo ekonomski život ili pravni sistem savremenih društava. Istina, poput starog, novo slovenofilstvo takođe sadrži zahtev da se celokupna politička sfera života prepusti autoritarnom vladaru koji, „noseći svoj teret”, društvo oslobađa od bavljenja „formalnim pravima i slobodama”, kako bi se dostiglo više, „saborno jedinstvo”. Slično ideološko opravdanje autoritarne i personalizovane političke vlasti koje je sadržano u slovenofilskom stanovištu još je vidljivije u savremenom „evroazijstvu” koje se poziva na prirodno-naučnu, geografsku osnovu reflektovanu u formi večne drame („geopolitičkog”) suprotstavljanja kopnenih i morskih država (imperija). Ova fundamentalna dihotomija oslobađa „Evroaziju” od preuzimanja i prihvatanja „zapadnih vrednosti” koje karakterišu „atlantizam” i, po definiciji, nemaju univerzalno važenje. Odbacujući „kulturni kolonijalizam Zapada”, zagovornici evroazijske kulturne i političke autohtonosti primorani su da se u definisanju „posebnog puta” razvoja pozivaju ili na puki „negativ Zapada”, ili da svoje stanovište ostave u stanju „semantičke praznine”.⁶⁹ Prva mogućnost ih približava zapadnoj ekstremnoj

69 Na tautološku, semantičku prazninu tvrdnje da stanovnici Ruske Federacije imaju jedne vrednosti, dok na Zapadu važe druge, upućuje istraživač ruskog javnog mnjenja Boris Dubin: „Malobrojni će moći da vam kažu šta su tradicionalne ruske vrednosti. Ali važno je samo pozivanje na to da te vrednosti postoje i da su one ruske” (Dubin, 2015: 284).

desnici,⁷⁰ dok druga njihovo „učenje” svodi na sredstvo opravdanja autoritarne vlasti kao ključne karakteristike „evroazijske civilizacije”. Istovremeno, kako to ističe jedan ruski analitičar, njihov odnos prema „pravilima igre” i vrednostima preuzetim sa Zapada, u svakodnevnicu podseća na simbolički otpor („bunt na kolenima”): „Uprkos tekućim izolacionističkim trendovima, čak najžešći antizapadnjaci teže da voze Mercedes ili bar Tojotu, da koriste 'ajfon' (*iPhone*) ili bar Samsungov pametni telefon (*smartphone*), a svakako žele da im deca i unuci diplomiraju na Oksfordu ili Harvardu” (Gel'man, 2015: 35).

Za procenu novog slovenofilstva i evroazijstva nije od presudne važnosti njihova teorijska (ne)utemeljenost, jer je, u krajnjoj liniji, reč o „identitetskim diskursima” čija uverljivost i funkcionalnost prevashodno ne zavisi od stepena teorijske konzistentnosti i sazajne vrednosti. Svojim sledbenicima oni, zadovoljavajući potrebu za redefinisanjem zajednice i učvršćenjem njenog identiteta, pružaju sazajnu i vrednosnu orijentaciju u jednom svetu obeleženom neprozirnošću i neizvesnošću. Stoga je popularnost ovih identitetskih diskursa u Rusiji, kao i njihova široka recepcija u Srbiji, prevashodno posledica duboke krize identiteta dva društva koja su, usled sloma predašnjeg socijalističkog oblika društvenog života i istovremenog raspada složene višenacionalne države, iskusi istorijsku „kolektivnu traumu”.⁷¹ Posezanje za starim ideološkim formama radi artikulacije novog sadržaja društvenog života ilustruje fenomen koga Sergej Ušakin opisuje kao „stanje postsocijalističke afazije” u kome patriotizam postaje plod očajanja (vid. Oushakine, 2009). Posledice podleganja takvom patriotizmu mogu biti tragične, a njegove kritike sadržane u radovima zbornika *Druga Rusija* predstavljaju skromni doprinos potpunijem razumevanju savremene Rusije i uticaja koja ona vrši na današnju Srbiju.

70 „Zagovornici ruskog konzervativizma i evropske krajnje desnice dele sličnu agendu: oni pozivaju 'periferiju' na otpor 'sistemu', osuđuju ekonomski i politički liberalizam, individualizam, 'tehnokratiju' Evropske unije, destrukciju takozvanih tradicionalnih vrednosti i nametanje spoljašnjih kulturnih standarda” (Laruelle, 2015a: 22).

71 Upravo „kolektivna trauma” – prema Eriksonovom određenju korišćenom za sasvim drugi primer – predstavlja „udarac u osnovna tkiva društvenog života koji oštećuje veze koje spajaju ljude i narušava preovlađujući osećaj zajedništva. Ona lagano, čak podmuklo, prodire u svest onih kojima je uzrokovala patnju, tako da nema osobinu neočekivanosti koja se obično dovodi u vezu s 'traumom'. Ali, bez obzira, to je oblik šoka, postepeno shvatanje da zajedništvo više ne postoji kao realan izvor podrške i da je značajan deo sopstva nestao... 'Mi' više ne postojimo kao povezan par ili kao spojene ćelije u većem zajedničkom telu” (Erikson, 1976: 153–154).

BIBLIOGRAFIJA

- Аверьянов, В. (2015): “Взыскующие Правды”, *Изборский клуб*, 31 (7): 40–50.
- Амальрик, А. (1970): *Просуцествует ли Советский Союз до 1984 года?* Амстердам: Фонд имени Герцена.
- Гонтмахер, Е. (2013): “Российского государства не существует” (<http://www.mk.ru/specprojects/free-theme/article/2013/08/>)
- Дугин, А. (2014): „Ђаво је увек био јак на Западу, зато је битка за Украјину Свети рат”, NSPM, 09 мај (<http://www.nspm.rs/hronika/aleksandar-dugin-djavo-je-uvek-bio-jak-na-zapadu-zato-je-bitka-za-ukrajinu-sveti-rat.html?alphabet=l>)
- Дугин, А. (2008): “Евразийская миссия Сербии”, (<http://www.evrazia.info/modules.php?name=News&file=article&sid=4323>)
- Колесников, А. (2015): “Российская идеология после Крыма. Пределы эффективности и мобилизации”, (<http://carnegie.ru/2015/06/30/ru>)
- Малинова, О. (2014): „Духовные скрепы’ как государственная идеология”, *Россия в глобальной политике*, 2014, (5): 113–122.
- Миллер, А. (2007): “Нация как рамка политической жизни”, *Pro et Contra*, Москва: Московский Центр Карнеги, 11, (3): 6–20.
- Морозов, В. (2014): “Свято место пусто не бывает: На чем может быть основано будущее урегулирование между Россией и Западом?”, *Россия в глобальной политике*, 12 (3), (<http://www.globalaffairs.ru/number/svyato-mesto-pusto-ne-byvaet-16766>)
- Пайпс, Р. (2000): *Собственность и свобода*, Москва: Московская школа политических исследований, (Перевод с английского Демида Васильева).
- Путин, В. (1999): “Россия на рубеже тысячелетий” (http://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html)
- Путин, В. (2005): “Послание Федеральному Собранию Российской Федерации”, 25 апреля 2005 года (<http://archive.kremlin.ru>)
- Путин, В. (2012): “Послание Президента Федеральному Собранию, 12 декабря” 2012 года (<http://kremlin.ru/events/president/news/17118>)
- Путин, В. (2013): Заседание международного дискуссионного клуба “Валдай”, 19 сентября 2013 года, (<http://kremlin.ru/events/president/news/19243>).
- Сурков, В. (2006): “Суверенитет – это политический синоним конкурентоспособности”, <http://www.rosbalt.ru/main/2006/03/09/246302.htm>
- Трибуна (2015): “Трибуна Изборского клуба в Сербии”, *Изборский клуб*, 31, (7): 12–25.
- Ушакин, С. (2015): “Мы у прошлого не учимся, мы им живем. Беседа Ирина Костериной с Сергеем Ушакиным”, *Неприкосновенный запас*, 102, (4): 160–179.
- ***
- Carrère d’Encausse, Hélène (1978): *L’Empire éclate*, Paris: Flammarion.
- Chakrabarty, Dipesh (2000): *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton: Princeton University Press.
- Dawisha, Karen (2014): *Putin’s Kleptocracy: Who Owns Russia?* New York: Simon & Schuster.

- Dubin, Boris (2015): „Istorijsko pamćenje i poseban put”, u: Milan Subotić (ur.), *Druga Rusija: Kriitička misao u savremenoj Rusiji*, Beograd: Biblioteka XX vek, str. 283–290 (prevod Zorislav Paunković)
- Erikson, Kai. (1976) *Everything in its Path: Destruction of Buffalo Creek*. NY: Simon & Schuster.
- Gel'man, Vladimir (2015): *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes*, Pittsburg: Pittsburg University Press
- Hedlund, Stefan (2005): *Russian Path Dependence*, New York: Routledge
- Hill, Fiona & Gaddy, Clifford (2013): *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, Washington: Brookings Institution Press
- Kotkin, Stephen (2015): “The Resistible Rise of Vladimir Putin: Russia’s Nightmare Dressed like a Daydream”, *Foreign Affairs*, March/April (<http://www.foreignaffairs.com/articles/143037/>)
- Krugman, Paul (2014): “Putin’s Bubble Bursts”, *The New York Times*, 19. December
- Laruelle, Marlene (2009): *In the Name of the Nation: Nationalism and Politics in Contemporary Russia*, New York: Palgrave Macmillan.
- Laruelle, Marlene (2015): “Russia as a ‘Divided Nation,’ from Compatriots to Crimea: A Contribution to the Discussion on Nationalism and Foreign Policy”, *Problems of Post-Communism*, 62: 88–97.
- Laruelle, Marlene (2015a): *The ‘Russian World’: Russia’s Soft Power and Geopolitical Imagination*, Washington: The Center on Global Interests.
- North, Douglas (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- North, Douglas (1994): “Economic Performance through Time”, *American Economic Review*, 84, (3): 359–368.
- Offe, Claus (1991): “Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe”, *Social Research*, 58, (4): 865–892
- Oushakine, Serguei (2009): *The Patriotism of Despair: Nation, War, and Loss in Russia*, Ithaca: Cornell University Press
- Pejović, Svetozar (2004): “Diferencijacija rezultata institucionalnih promena u Centralnoj i Istočnoj Evropi: uloga kulture”, *Economics Annals*, 163: 7–30 (prevod Ljubomir Madžar).
- Pipes, Richard (1974): *Russia under the Old Regime*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Pipes, Richard (1996): “Russia’s Past, Russia’s Future”, *Commentary*, (June): 30–38.
- Pipes, Richard (2004): “Flight from Freedom: What Russians Think and Want”, *Foreign Affairs*, 83 (3): 9–15.
- Robinson, Neil (2011): “Russian Patrimonial Capitalism and the International Financial Crisis”, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 27, (3–4): 434–455.
- Vujačić, Veljko (2015): *Nationalism, Myth, and the State in Russia and Serbia. Antecedents of the Dissolution of the Soviet Union and Serbia*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Yurchak, Alexei (2005): *Everything Was Forever, Until It Was No More: the Last Soviet Generation*, Princeton and Oxford: Princeton University press

Srđan Barišić

ULOGA SRPSKE I RUSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U PROFILISANJU DRŽAVNE POLITIKE

Prihvaćeno vrlo rano u etnogenezi, dolazeći od vizantijskog uzora, pravoslavlje se i kod Srba i kod Rusa čvrsto vezalo za stvaranje države i u oba slučaja tokom brojnih i snažnih kriza države ono je igralo snažnu integrativnu ulogu u očuvanju nacionalnog identiteta. U oba slučaja, period ateizacije društvenog sistema marginalizovao je i minimalizovao javni značaj religioznosti, a raspadom federacija, početkom poslednje decenije XX veka, nastupio je proces revitalizacije religije.

Kao sastavni deo društvenih promena u postsocijalističkim društvima, revitalizacija religije odvijala se prvenstveno kroz politizaciju religije, odnosno, u kontekstu urušenog identitetskog (socijalističkog) okvira, reafirmisanjem starih etničkih i konfesionalnih obrazaca u cilju homogenizacije identiteta u nacionalnim okvirima. Sakralizacija nacionalnog identiteta političkim elitama ojačavala je moć, a verskim elitama je omogućavala konačan dugo iščekivani povratak u javnu sferu i vraćanje bar dela izgubljenih privilegija.

Kako tokom, tako i nakon perioda blokirane transformacije, iscrpno identitetsko lutanje, kako u međunarodnim, tako i u unutrašnjim državnim i društvenim okvirima, dovodilo je do brojnih društvenih previranja. Demokratizacija sistema, ispostavilo se, nema neophodni građanski (očigledno daleko precenjeni) potencijal, a snaga konzervativnih obrazaca je toliko jaka (često pocenjivana) da je čak i za nacionalističke elite u pojedinim momentima bila neukrotiva.

Zahuktali proces desekularizacije, evidentan čak i na simbolima zvanično sekularne države, stavlja pod znak pitanja kako realan suverenitet same države, tako i građanski karakter, odnosno propagiranu i garantovanu jednakost i ravnopravnost svih građana. Većinska pomesna pravoslavna crkva, u oba slučaja, predstavlja redovnog, važnog i veoma uticajnog partnera u profilisanju i definisanju državne politike. Katkad se interesi u potpunosti (simfonijski) poklapaju, ali katkad i nisu dovoljno usaglašeni, mada uglavnom i jedna i druga strana teži pronalaženju rešenja koje bar minimalno zadovoljava obe glave (svetovnu i duhovnu) snažnog i nedeljivog nacionalnog organizma (dvooglavi orao), kao i obe zone interesa, Istok i Zapad.

Vratimo se duhovnim vrednostimana kojima nas je vodila naša duhovnost i istorija. Ta vera Srbe je usmerila ka Istoku. Svoj mali čamac treba da vežemo za veliki brod našeg velikog slovenskog bratskog naroda, sa kojim smo povezani krvlju i verom. (Patrijarh Irinej, novembar 2012. godine)

Tokom posete manastiru Mileševa, oktobra 2011. godine, u društvu ruskog ambasadora u Srbiji Aleksandra Konuzina, patrijarh srpski Irinej je izjavio da je srpski narod imao „puno prijatelja, bar smo tako mislili, mnogi od njih stali su na stranu onih koji nas ne vole i koji nas mrze. (...) Ostali smo sa malo prijatelja, ali ostali smo s našim najvećim prijateljem, ruskim narodom”. Ruski ambasador Aleksandar Konuzin, pozivajući se na reči patrijarha moskovskog i sve Rusije Kirila II o viševekovnom duhovnom srodstvu, često je isticao da su ruska i srpska kultura dva snažna krila slovenske civilizacije, kao i da duhovne veze “hrane istoriju naših odnosa”.

U čast četvrte godišnjice ustoličenja patrijarha moskovskog i sve Rusije Kirila u tron poglavara Ruske pravoslavne crkve, u hramu Svete Trojice u Beogradu, koji pripada Podvorju Ruske pravoslavne crkve, patrijarh srpski Irinej služio je svetu liturgiju nakon koje je u besedi istakao da ruski i srpski narod imaju zajedničku istoriju, koja počinje monašenjem Svetog Save u ruskom manastiru na Svetoj Gori. U prisustvu ruskog ambasadora Aleksandra Čepurina, predsednika Skupštine grada Aleksandra Antića, književnika Matije Bečkovića i brojnih građana, patrijarh je izjavio: „Mi smo geografski i duhovno u Evropi, ali ako ulazak u evropsku zajednicu naroda znači odricanje od svog bića i duše, našeg Kosova i Metohije, onda neka je daleko od nas. Mi bi trebalo da svoj mali brodić privežemo za veliki ruski brod koji plovi u budućnost.”

Naredne godine, na istom mestu i istim povodom, patrijarh srpski Irinej izjavio je da „srpski narod danas ne bi trebalo da ima dilemu kojim putem

da ide. Na njega nam je ukazao Sveti Sava kada je izabrao stazu ka ruskom manastiru i Ruskoj crkvi.” Tom prilikom, protejerej stavrofor Vitalij Tarasjev, istakao je da su duhovne veze srpskog i ruskog naroda tokom poslednjih pet godina produbljene i ojačane, a „tome je posebno doprineo boravak patrijarha srpskog u Rusiji 2013. godine, gde je prisustvovao obeležavanju 1025. godišnjice krštenja Kijevske Rusije, ali i Kirilov dolazak u Niš i Podgoricu na ceremoniju povodom 1700 godina od donošenja Milanskog edikta.”⁷²

ISTORIJSKE POSETE

Nakon istorijske posete predsednika Rusije Vladimira Putina, ubrzo je Srbiju posetio i poglavar Ruske pravoslavne crkve patrijarh moskovski i cele Rusije Kiril. Tokom trodnevne posete Srbiji, polovinom novembra 2014. godine, patrijarh Kiril je izjavio da kada „ruski čovek dođe u Srbiju, on se zaista oseća kao kod kuće”, a da „zajedništvo vere, kulture, veoma bliske istorijske veze, zajednička krv prolivena za zajedničke pobede, sve to čvrsto povezuje naše narode”. U svojim besedama, ruski patrijarh je govorio o istorijskoj povezanosti Rusije i Srbije, još od vremena Svetog Save koji je primio postrig u ruskom manastiru na Svetoj Gori, ali i o aktuelnim gorućim problemima: „I u najnovije vreme smo bili srcem sa srpskim narodom, kada ste bili izloženi bombardovanju i sada doživljavamo zajedno ono što se dešava sa srpskim stanovništvom na Kosovu i Metohiji i pomažemo čime i kako možemo. Nadamo se da će ipak na kraju stići mir i pravda na Kosovo i Metohiju”. Patrijarh srpski Irinej, takođe je isticao neraskidivu vezu dva entiteta: „Mi smo dva bratska naroda, jednokrvna i jednogverna. Naši odnosi su uvek bili bratski. Naše nade su uvek bile upućene kako carskoj Rusiji, tako i sadašnjoj Rusiji i ona je uvek dolazila kada je bila najpotrebnija.”⁷³

Tokom razgovora sa predsednikom Srbije Tomislavom Nikolićem, patrijarh Kiril je takođe isticao da su Rusija i Srbija povezane zahvaljujući istoriji, veri i krvi, dok je domaćin ovog susreta istakao je da je hrišćanstvo na velikim izazovima, ali da Srpska pravoslavna crkva ima veliki oslonac u Ruskoj pravoslavnoj crkvi, a Srbija u Ruskoj Federaciji.

Prema saopštenju vladine kancelarije za medije, u susretu premijera Aleksandra Vučića sa patrijarhom Kirilom razgovarano je o unapređenju

72 „Ko je kriv za ubistva i progon?”, *Večernje novosti*, 26. novembar 2012. godine

73 „Patrijarh postao najglasnija opozicija”, *Danas*, 18. oktobar 2011. godine

saradnje dve crkve i dve države, a premijer je izrazio zahvalnost patrijarhu Kirilu na donaciji ruske vlade, koja je po nalogu predsednika Putina usmerena na završetak radova za unutrašnje ukrašavanje Hrama Svetog Save.

U Rektoratu, na predlog Naučno nastavnčkog veća Pravoslavno-bogoslovske fakulteta, rektor Beogradskog univerziteta Vladimir Bumbaširević uručio je patrijarhu Kirilu diplomu počasnog doktora Univerziteta u Beogradu za izuzetan doprinos razvoju visokog teološkog obrazovanja i unapređivanje naučne misli u domenu sistemske teologije,⁷⁴ a u okviru gustog rasporeda posete, patrijarh Kiril je osveštao istorijsko-memorijalni kompleks Ruski nekropolj na Novom groblju⁷⁵, podsećajući da se “pre tačno sto godina srpski narod našao na granici potpunog ropstva i uništenja i da je car Nikolaj II doneo sudbonosnu odluku da uđe u Prvi svetski rat”.⁷⁶

Zajedničkoj liturgiji patrijarha Kirila i patrijarha Irineja prisustvovali su predsednik Srbije, ministri Nikola Selaković, Velimir Ilić, savetnik predsednika Srbije Oliver Antić, ali i lider Srpske radikalne stranke Vojislav Šešelj, što je izazvalo posebnu pažnju javnosti. Iako je bilo najavljeno, patrijarh Kiril nije posetio Kosovo i Metohiju, jer, kako je rečeno u Ruskoj pravoslavnoj crkvi, nema garancije za bezbednost, a poseta je završena svečanim otkrivanjem spomenika ruskom caru Nikolaju II Romanovu, koji je ruski patrijarh osveštao.⁷⁷

Reč je drugoj zvaničnoj poseti patrijarha moskovskog Srbiji; prethodne godine patrijarh Kiril je boravio u Nišu na obeležavanju XVII veka od potpisivanja Milanskog edikta. Poseta Beogradu najavljena je kao uzvratna poseta patrijarha Irineja Rusiji i redovna međucrkvena poseta tokom koje će se razgovarati ne samo o najvažnijim pitanjima hrišćanskog sveta, već i o svim drugim

74 „Intervju ambasadora Rusije u Srbiji A. Konuzina časopisu „Pravoslavljje” 15. mart 2012.”, Ambasada Rusike Federacije u Republici Srbiji, <http://www.ambasadarusije.rs/sr/vesti/intervju-ambasadora-rusije-u-srbiji-akonuzina-casopisu-pravoslavljje-15-mart-2012>

75 „Liturgija u čast patrijarha Kirila”, Ambasada Rusike Federacije u Republici Srbiji, <http://www.ambasadarusije.rs/sr/vesti/liturgija-u-cast-patrijarha-kirila>

76 „Liturgija u čast ruskog patrijarha, medalja Krkobabiću”, *Večernje novosti*, 2. februar 2014. godine, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:476355-Milana-Krkobabica-odlikovala-Ruska-crkva>

77 „Patrijarh Kiril u Beogradu”, *RTS*, 14. novembar 2014. godine, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1750647/Patrijarh+Kiril+u+Beogradu.html>

pitanjima vezanim za život dveju crkava. Tokom boravka u Beogradu, u intervjuu za jedan beogradski medij, patrijarh Kiril je izjavio da Moskva zna da među političarima u srpskoj vlasti ima prijatelje i da je bila dirnuta pažnjom s kojom su građani Srbije dočekali Putina tokom vojne parade organizovane prethodnog meseca.⁷⁸ Upravo pomenuta vremenska bliskost, ali i značajnost, poseta najvećeg profanog i svetog autoriteta Rusije, ukazuje na snažno ojačavanje veza između dve države, odnosno dve crkve. Snažna etnokofesionalna identifikacija u oba sistema ovde posebno dobija na značaju.

Prethodnu posetu patrijarha Kirila, u Nišu, obeležile su brojne polemike oko toga da li će do posete uopšte doći ukoliko Srpska pravoslavna crkva pozove poglavara Katoličke crkve. Ruska pravoslavna crkva, svojom institucionalnom i organizacionom snagom, izuzetno je uticajna u pravoslavnom svetu, a taj uticaj se posebno i očigledno odražava na srpsku patrijaršiju. Kako i u Rusiji i u Srbiji crkva predstavlja instituciju koja je vrlo snažno povezana sa državnim politikom, povezivanje ovih poseta više liči na simfonijsko delovanje, no na puku slučajnost.

Da stvar bude još interesantnija, valjalo bi napomenuti da je prvog dana posete patrijarha Kirila srpskoj prestonici započeta i istorijska zajednička taktička antiteroristička vežba Oružanih snaga Ruske federacije i Vojske Srbije – Srem 2014.

Pomenuto obnavljanje nekropolja i otkrivanje spomenika posvećenog ruskom caru Nikolaju II Romanovu, predstavljalo je deo celogodišnjeg obeležavanja stogodišnjice Prvog svetskog rata, ali i već uveliko razvijanom airmacijom pravoslavlja kao izvorišta vojničkog morala i motivacije u Srbiji. Između ostalog, polovinom jula 2014. godine, otvorena je i izložba „Četiri veka doma Romanovih – Buđenje sećanja” u kripti spomen Hrama Svetog Save, povodom navršenih 400 godina od stupanja na ruski presto dinastije Romanovih, a ove godine se prvi put u Srbiji molitveno obeležavao 17. jul, dan postradanja i proslavljenja Svetog Nikolaja Drugog, njegove porodice i sapatnika.

78 „Patrijarh Kiril u Beogradu”, *RTS*, 14. novembar 2014. godine, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1750647/Patrijarh+Kiril+u+Beogradu.html>

HRAM SVETOG SAVE

Na svečanoj sednici skupštine Društva za podizanje Hrama Svetog Save, održanoj povodom 120 godina od osnivanja Društva, predsjednik Srbije Tomislav Nikolić je izjavio da je Hram naša Nojeva barka u kojoj nalazimo spas od istorijskih potopa, svetskih ratova, golgota i iskušenja. Karakterišući ovaj sakralni objekat kao metaforu našeg postojanja, nade, ostanka i opstanka, meru naše hrišćanska posvećenosti, ljudskog odgovora na povesno slovo o uzdizanju naroda i otadžbine, kao našu samu suštinu, predsjednik je podsetio da će zahvaljujući Rusiji biti naslikane freske, te da je Hram srpsko-rusko zaveštanje zajedništva i sloge. Tom prilikom, ambasador Rusije u Srbiji Aleksandar Čepurin je poručio da će svojevrsna „vizitkarta” Beograda biti veliki simbol pravoslavne vere na Balkanu i srpske države, te da će Rusija učiniti sve što je do nje da se uspešno realizuju radovi na unutrašnjem uređenju Hrama.⁷⁹

Tokom susreta sa direktorkom ruske federalne agencije „Rosotrudničestvo” Ljubov Nikolajavnom Glebovom, predsjednik Srbije izrazio je zadovoljstvo što je imenovana od strane predsednika Rusije Vladimira Putina da direktno vodi izradu mozaika u Hramu, jer to najbolje garantuje da će posao biti efikasno obavljen. Prilikom susreta potvrđeno je da će ruska kompanija „Gaspromnjeft” donirati četiri miliona evra za radova na Hramu.⁸⁰

Završni radovi na izgradnji Hrama Svetog Save, nekoliko godina unazad predstavljaju manifestan vid intenzivne saradnje Rusije i Srbije, odnosno Ruske pravoslavne crkve i Srpske pravoslavne crkve. Nakon susreta srpske delegacije i šefa crkvene diplomatije Ruske pravoslavne crkve mitropolita volokolamskog Ilariona Alfejeva u Moskvi u septembru 2011. godine, predloženo je da Rusi finansiraju, urade i postave podni mozaik u Hramu Svetog Save, sa preliminarnom procenom da će projekat koštati između 30 i 40 miliona evra, a da se realizuje učešćem ruske države i Ruske pravoslavne

79 Ruski nekropolj obuhvata Spomenik ruskim vojnicima iz Prvog svetskog rata, Iversku kapelu i četiri parcele na kojima su sahranjene ruske izbeglice. Rusko groblje u Beogredu osnovano je 20-ih godina XX veka, kada je Kraljevina SHS pružila utočište za nekoliko desetina hiljada emigranata iz Rusije.

80 Kompanija „Gaspromnjeft” bila je jedan od inicijatora projekta obnavljanja ruskog nekropolja u Beogradu, a 2009. godine je izdvojila oko 300.000 evra za rekonstrukciju centralnog dela. „Kiril osveštao Ruski nekropolj”, B92, 15. novembar 2014. godine, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=11&dd=15&nav_id=924223

crkve. Posle uzvratne posete Srbiji, početkom 2012. godine, mitropolit Ilarion Alfejev potvrdio je spremnost Ruske pravoslavne crkve da pomogne nastavak radova, te da će mozaikom biti pokriveno 17.000 kvadratnih metara.⁸¹

Konačno, na međunarodnom konkursu za oslikavanje Hrama, a nakon odluke konkursne komisije u Moskvi, kojom su kopresedavali ministar spoljnih poslova Srbije Ivica Dačić i mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije, pobjedio je projekat vredan oko 30 miliona evra koji će biti finansiran donacijom ruske vlade, a realizovaće ga 300 ljudi iz Rusije i Belorusije.

Nekadašnji glavni arhitekta enterijera Hrama Dragomir Acović izjavio je da je to realna cena, ako se uzme u obzir da je reč o površini od oko 1,7 hektara. Upitan zašto nisu angažovani srpski ikonopisci, on je odgovorio da imamo kadrove, ali nemamo para: „Rusi su ponudili donaciju, uz uslov da glavni autor i rukovodilac radova bude iz Rusije”.⁸²

BLAGODATNI OGANJ

Prvi put nakon patrijarha Germana, Blagodatni oganj donet je u Srbiju zahvaljujući fondovima koji pomažu Rusku pravoslavnu crkvu. Plamen sa Hristovog groba u Jerusalimu stigao je u Beograd na Veliku subotu 2015. godine praćen velikom državno-crkvenom delegacijom, a svečani doček, uz prisustvo garde, organizovan je Hramu Svetog Save.

Donošenje Blagodatnog ognja u Srbiju izveden je uz podršku tri patrijaršije, jerusalimske, ruske i srpske, a učesće srpske delegacije na Vasršnjim svečanostima u Jerusalimu organizovali su Fond Svehvaljenog Apostola Andreja Prvozvanog iz Moskve i Centra Nacionalne Slave iz Sankt Peterburga. Kao organizatori događaja navedeni su Srpska pravoslavna crkva, Vladina kancelarija za Kosovo i Metohiju i Medija centar Nogina i Kurinoja – Ruski ekspres iz Beograda. Donošenje Blagodatnog ognja specijalnim letom iz Jerusalima u Beograd organizovao je Fond Svetog Vasilija Velikog, čiji je osnivač Konstantin Malofejev.⁸³

81 „Kiril: Rus u Srbiji oseća se kao kod svoje kuće”, *Kurir*, 15. novembar 2014. godine

82 „Putina zabrinjava sudbina Srbije”, *Naše novine*, 15–16. novembar 2014. godine

83 „Rusi i SPC Blagodatni Oganj iz Jerusalima donose u Beograd, Banjaluku, Gračanicu, na Cetinje...”, *Balkans Press*, <http://www.balkanspress.com/index.php/magazin/duhovnost/2616-rusi-i-spc-blagodatni-oganj-iz-jerusalima-donose-u-beograd-banjaluku-gracanicu-na-cetinje#>. Pojedini mediji su pisali da je kontroverzni

Iz Beograda, Blagodatni ogranak biće prenet u pravoslavne hramove u Srbiji i na Kosovu i Metohiji, a zatim i u Podgoricu, Trebinje, Banjaluku i Pakrac. Pored Blagodatnog ognja, iz Jerusalima se preneti i dva časna krsta: jedan je namenjen za manastirsku crkvu Rođenja Svetog Jovana Krstitelja u Jasenovcu, a drugi je namenjen hramu Vaskrsenja Hristovog u Prebilovcima.

Kako je istakao verski analitičar Živica Tucić, „kao da je to bio pokušaj jedne nacionalne homogenizacije. Jedno isticanje da je crkva ta koja drži sve prostore gde žive Srbi, pravoslavci, na okupu.”⁸⁴ Sve to neodoljivo podseća na sadržaj pisma patrijarha Pavla lordu Karingtonu iz 1991. godine ili Apela srpskom narodu i svetskoj javnosti Episkopske konferencije Srpske pravoslavne crkve iz 1995. godine, te pronošnje moštiju kneza Lazara neposredno pred izbijanje građanskog rata u SFR Jugoslaviji.

ORDENJE

Početkom februara 2012. godine, ruski ambasador u Beogradu Aleksandar Konuzin u Patrijaršiji Srpske pravoslavne crkve odlikovan je Ordenom Svetog Save prvog stepena,⁸⁵ a, podsećanja radi, isto najviše odlikovanje Srpske pravoslavne crkve uručeno je 2008. godine tadašnjem ruskom ambasadoru Aleksandru Aleksejevu.⁸⁶

Prilikom posete Srbiji, u martu 2011. godine, premijeru Ruske Federacije Vladimiru Putinu, u Hramu Svetog Save uručeno je pomenuto odlikovanje Srpske pravoslavne crkve u znak duboke zahvalnosti za ljubav prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi i za dragocenu podršku u nastojanju oko opstanka Kosova i Metohije u sastavu Srbije. Najviše odlikovanje Srpske pravoslavne crkve Putinu je dodeljeno Dekretom Svetog arhijerejskog sinoda još 2007. godine, na predlog tadašnjeg srpskog patrijarha Pavla.⁸⁷

.....
 milijarder Malofejev blizak sa Vladimirom Putinom, a postoje indicije da isti finansira separatiste na istoku Ukrajine direktno od njegovih firmi, a preko fondacija koje su finansirale donošenje svetog plamena u Srbiju.

84 „Sveti ogranak stigao na ruski pogon”, *RSE*, 15. april 2015. godine, <http://www.slobodnaevropa.org/content/sveti-oganj-stigao-na-ruski-pogon/26957808.html>

85 „Konuzinu orden SPC”, *Kurir*, 4. februar 2012. godine

86 „I 'crkvena diplomatija' je između Kosova i EU”, *Politika*, 8. februar 2012. godine

87 „Putinu u hramu na Vračaru uručen Orden Svetog Save”, *Press*, 24. mart 2011. godine

Među odlikovanim najvišim priznanjem Srpske pravoslavne crkve, mimo pomenutih, nalaze se i Dimitrije Medvedev, predsednik Ruske Federacije, patrijarh moskovski i sve Rusije Aleksije II, Aleksandar Isajević Solženjicin, pisac, nobelovac, Jurij Luškov, gradonačelnik Moskve, Sergej Kužugetovič Šojgu, ruski ministar za poslove civilne zaštite, vanredne situacije i otklanjanje posledica nepogoda, general armije, kao i Boris Igorevič Kostensko, generalni direktor najveće pravoslavne televizijske stanice na svetu, TV Spas u Moskvi.

Patrijarh srpski Irinej odlikovao je Ordenom Svetog cara Konstantina direktora Ruskog instituta za strateška istraživanja Leonida Rešetnjikova za „nesebično uloženi trud i zalaganje za jačanje veza srpskog i ruskog naroda”,⁸⁸ a mitropolit Amfilohije uručio je orden Svetog Petra Cetinjskog ruskom filmskom glumcu i reditelju Nikolaju Petroviču Burljajevu, za „nemjerljiv doprinos afirmaciji i očuvanju sveslovenske culture i svjedočenja hrišćanske istine i ljubavi prema srpskom i sveslovenskom rodu.”⁸⁹

Predsedniku Skupštine grada Beograda Aleksandru Antiću poglavar Srpske pravoslavne crkve je uručio Orden prepodobnog Serafima Sarovskog, kojim ga je odlikovao ruski patrijarh Kiril. Ovo priznanje Antić je dobio u znak zahvalnosti za pomoć koju je ruskoj zajednici pružio u obnovi Ruskog nekropolja na Novom groblju u Beogradu.⁹⁰ Predsedniku Fondacije “Ruski nekropolj” Nenadu Popoviću, za angažman u obnovi istog memorijalnog kompleksa, isto priznanje dodelio je lično patrijarh Kiril tokom posete Beogradu.⁹¹ Među odlikovanim, našao se i bivši zamenik gradonačelnika Beograda Milan

88 „Patrijarh Irinej uručio orden Rešetnjikovu”, *RTS*, 29. april 2014. godine, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1586111/Patrijarh+Irinej+uru%C4%8Dio+orden+Re%C5%A1etnjikovu.html>

89 „Amfilohije: Orden Sv. Petra Cetinjskog za vjernost jedinovjernoj, jedinoj i jedinojezičnoj Rusiji”, *Analitika*, 9. jul 2015. godine, <http://portalanalitika.me/clanak/193828/amfilohije-orden-sv-petra-cetinjskog-za-vjernost-jedinovjernoj-jedinoj-i-jedinojezicnoj-rusiji>

90 „Liturgija u čast patrijarha Kirila”, Ambasada Ruske Federacije u Republici Srbiji, <http://www.ambasadarusije.rs/sr/vesti/liturgija-u-cast-patrijarha-kirila>, Večernje novosti, 10. februar 2013. godine

91 „Nenadu Popoviću orden Prepodobnog Serafima Sarovskog”, *Blic*, 15. novembar 2014. godine, <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/nenadu-popovicu-orden-prepodobnog-serafima-sarovskog/ct308jk>

Krkobabić, koji je nagrađen „za ljubav i trud prema ruskom narodu” oličene u obnovi ruskog nekropolja.⁹²

Predsednik Republike Srpske Milorad Dodik i reditelj Emir Kusturica odlikovani su ordenom Svetog cara Nikolaja za zasluge u jačanju prijateljskih i bliskih odnosa ruskog i srpskog naroda i velikom doprinosu pravoslavnim crkvama. Priznanje im je uručio rukovodilac vojne misije i savetnik prvojerarha Ruske pravoslavne zagranične crkve Igor Jevgenjevič Smikov,⁹³ dok je drugom prilikom, kao rukovodilac Ruskog parlamentarnog centra koji je na čelu delegacije Vojne pravoslavne misije Zagranične ruske pravoslavne crkve, koja je boravila u Srbiji na poziv patrijarha srpskog Irineja, odlikovao generalnog direktora JP Srbijagas Dušana Bajatovića, ordenom za borbu protiv terorizma i velikog doprinosa jačanju bratskih odnosa ruskog i srpskog naroda.⁹⁴

Mitropolitu crnogorsko-primorskom Amfilohiju, šef pravoslavne misije obnove duhovnih vrednosti ruskog naroda Igor Jevgenjevič Smikov i koordinator Saveza pravoslavnih bratstava Ruske pravoslavne crkve Juri Ageščejev uručili su orden Svetog cara Nikolaja Romanova za dugogodišnji usrdni trud u slavu pravoslavne crkve, a povodom 400-godišnjice zacarenja doma Romanovih u Rusiji.⁹⁵

KOSOVO

Već u prvim mesecima svog mandata, patrijarh Ruske pravoslavne crkve Kiril pozivao je Zapad da pomogne da se sačuva bezbednost Srba i njihovih svetinja na Kosovu i Metohiji. On je apelovao da Zapad zauzme isti aršin prema pravoslavnim svetinjama na Kosovu i Metohiji kao što ima prema

92 „Liturgija u čast ruskog patrijarha, medalja Krkobabiću”, *Večernje novosti*, 2. februar 2014. godine, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:476355-Milana-Krkobabica-odlikovala-Ruska-crkva>

93 „Dodik i Kusturica odlikovani ordenom Svetog cara Nikolaja”, *Blic*, 31. maj 2014. godine, <http://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/dodik-i-kusturica-odlikovani-ordenom-svetog-cara-nikolaja/f81915n>

94 „Bajatoviću ruski orden za borbu protiv terorizma”, *Blic*, 13. april 2014. godine, <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/bajatovicu-ruski-orden-za-borbu-protiv-terorizma/8zf80dd>

95 „U slavu pravoslavne crkve: Amfilohiju orden Svetog cara Nikolaja Romanova”, *Kurir*, 3. februar 2014. godine, <http://www.kurir.rs/u-slavu-pravoslavne-crkve-amfilohiju-orden-svetog-cara-nikolaja-romanova-clanak-1212065>

svojim kulturno-istorijskim spomenicima i izrazio zabrinutost za sudbinu Srba i za sve što se događa u južnoj srpskoj pokrajini.⁹⁶

U ekskluzivnom intervjuu stalnom dopisniku jednog beogradskog lista u Moskvi, patrijarh Kiril je konstatovao da su Srbi koji žive na Kosovu i Metohiji postal taoci velike geopolitičke igre, kao i da je reč o nedopustivoj nepravdi, odnosno dvojnim standardima i lažima „politike koja deklarirše privrženost idealima humanizma, zaštite ljudskih prava, a zatvara oči pred paklom koji su napravili ekstremisti uz podršku sponzora iz inostranstva”. Ističući da Ruska Federacija pruža značajnu podršku kosovskim Srbima u vidu izdvajanja sredstva koja će se kroz UNESCO koristiti za obnavljanje crkava na Kosovu, kao i dostavljanja humanitarna pomoći, patrijarh Kiril je naglasio i da Moskovska patrijaršija stalno podržava poziciju Srpske pravoslavne crkve u odnosu na status Kosova. On je podsetio i na međunarodni značaj delovanja njegovog prethodnika patrijarha Aleksije II u cilju zaštite srpskog stanovništva u pokrajini, koji je posvetio toj temi značajan deo svog govora pred Evropskim parlamentom u Strazburu 2007. godine. Ukazujući na značaj srpskih svetinja na Kosovu i Metohiji za pravoslavno nasleđe u Evropi, patrijarh Kiril govorio je i o konkretnim merama podrške kosovskim manastirima, a zatim je istakao da je Ruska pravoslavna crkva bila i biće solidarna sa kosovskim Srbima.⁹⁷

Tokom susreta sa srpskim patrijarhom u Moskvi, patrijarh Kiril je ponovio da je Ruska pravoslavna crkva saglasna sa stavovima Srpske pravoslavne crkve: „Mi bezrezervno podržavamo pravedan stav Srpske pravoslavne crkve u vezi sa Kosovom i Metohijom i ostaćemo u dijalogu i sa rukovodstvom Rusije i drugih država po pitanju odbrane stava koji delimo sa Srpskom pravoslavnom crkvom.”⁹⁸ Prva zvanična poseta patrijarha Irineja Rusiji, koja se dogodila u jeku neslaganja Srpske pravoslavne crkve sa zvaničnom državnom politikom oko potpisivanja Briselskog sporazuma, ostaće upamćena po kritici koju je patrijarh Irinej uputio srpskim zvaničnicima iz Moskve, od čega

96 „Ruski patrijarh zabrinut za Kosovo”, *Večernje novosti*, 1. septembar 2009. godine, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:249877-Ruski-patrijarh-zabrinut-za-Kosovo>

97 „Ruski patrijarh: Srbi su žrtve velikih igara”, *Večernje novosti*, 28. januar 2012. godine, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:364013-Ruski-patrijarh-Srbi-su-zrtve-velikih-igara>

98 „Patrijarh Irinej traži pomoć ruskog patrijarha za Kosovo”, *Kurir*, 17. jul 2013. godine, <http://www.kurir.rs/patrijarh-irinej-trazi-pomoc-ruskog-patrijarha-za-kosovo-clanak-895527>

se kasnije ograđivao. Naime, prema izveštavanju medija, patrijarh Irinej je tokom susreta sa patrijarhom Kirilom izjavio da je srpsko rukovodstvo „pod uticajem Zapada”, ali da „Crkva čini sve da njihovu svest veže za moćnu rusku istoriju i za rusku crkvu”. On je na sastanku u Ruskoj patrijaršiji u Moskvi zatražio pomoć Ruske pravoslavne crkve i vlasti Rusije, u očuvanju Kosova i Metohije.⁹⁹

U sklopu opsežne diplomatske kampanje sprečavanja prijema Kosova u UNESCO, u kojoj su bili angažovani svi raspoloživi resursi, izdvaja se obraćanje predsednika Srpske narodne partije Nenada Popovića ruskom predsedniku Vladimiru Putinu i patrijarhu Kirilu molbom da pomognu Srbiji i učine sve da zaštite duhovno i istorijsko nasleđe Srpske pravoslavne crkve na Kosovu i Metohiji. Indikativna je sledeća analogija koja je korišćenja u ovom obraćanju: „kao što je ruski narod danas ugrožen na svom istorijskom tlu u Ukrajini, tako je i srpski narod ugrožen na teritoriji koja vekovima predstavlja centar njegovog duhovnog bića”. Dalje se navodi da je srpski narod „svestan da nema većeg prijatelja od Rusije.”¹⁰⁰

Izražena distance prema Evropskoj uniji, tačnije procesu evropskih integracija Srbije, koja se uporno održava u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, manja je u odnosu na distance koja postoji prema evroatlantskim integracijama, odnosno pridruživanju NATO. Prva pomenuta distanca prvenstveno se zasniva na tezi da Srbija mora da žrtvuje Kosovo i Metohiju kako bi postala članica Evropske unije, dok se druga distanca zasniva na stavu da je NATO direktni kreator i realizator svih spoljnih pritisaka na srpski identitet: status Kosova i Metohije, bombardovanje 1999. godine itd.

Mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije, jedan je od najglasnijih kritičara evroatlantskih integracija unutar Srpske pravoslavne crkve; prilikom osveštavanja obnovljene Crkve Svete Trojice na Blatini kod Kolašina, mitropolit je izjavio da je NATO „četvrti rajh, odnosno nastavak fašizma i želje da se zagospodari čitavim svetom”. On je ocenio da je dobro što se region ujedinjuje

99 „Poglavari srpske i ruske crkve kritikovali vlast u Beogradu”, *Politika*, 17. jul 2013. godine, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Poglavari-SPC-i-RPC-kritikuju-srpsko-rukovodstvo-zbog-Kosova.lt.html>

100 „Nenad Popović moli Putina i Kirila da spreče prijem Kosova u Unesco”, *Blic*, 13. oktobar 2015. godine, <http://www.blic.rs/vesti/politika/nenad-popovic-moli-putina-i-kirila-da-sprece-prijem-kosova-u-unesko/2mwdxn9>

sa Evropom, ali ne kao deo NATO.¹⁰¹ Nekoliko puta, mitropolit Amfilohije je izjavljivaio da podržava učlanjenje Crne Gore u Evropsku uniju, ali ne i u NATO. Prema njegovom mišljenju, Crna Gora bi članstvom u Evropskoj uniji trebalo da pomogne ukidanju NATO.¹⁰²

Ruska pravoslavna crkva, kao uostalom i Ruska federacija, ima takođe upadljivo distanciran stav prema NATO. Patrijarh Kiril, tokom susreta sa ministrom pravde Srbije Nikolom Selakovićem u Moskvi, izrazio je “zabrinutost zbog stanja u Crnoj Gori, kao i njenog puta u NATO. (...) Vidimo da se narod protivi ulasku u NATO i da se ovi protesti suzbijaju.” Ocenjujući da u Evropi danas ima veoma malo istinski suverenih država, te da zemlje koje su u znatnoj meri sačuvale svoj suverenitet trpe pritisak i negativan odnos evropske većine, on je istakao da je Rusija danas u punoj meri suverena država i da taj suverenitet koristi za svoju sopstvenu i zaštitu svojih prijatelja.¹⁰³

Naravno, ovaj stav trebalo bi posmatrati u kontekstu povratka Rusije na međunarodnu scenu, koji je naročito vidljiv u rivalstvu, nalik hladnoratovskom, sa Zapadom po pitanju rata u Siriji, rata u Ukrajini, ali i interesne zone Balkana. Nije li izjava, ili možda upozorenje, poljskog poslanika u Evropskom parlamentu, u toku debate o rezoluciji o Srbiji, da „ako ne otvorimo vrata Srbiji, ona će pasti u zonu uticaja Rusije”, otvorenije artikulirala činjenicu da se eventualnim okruživanjem NATO članicama Srbija može naći u poziciji ruske ispostave na Balkanu.¹⁰⁴

Svakako, na identitetskom pitanju Kosova i Metohije, lome se koplja oko viđenja alternativnih integrativnih procesa Srbije, odnosno, kao što Kosovo nema alternativu, tako EU i NATO definitivno imaju. Kao ilustracija, može poslužiti izjava doskorašnjeg episkopa mileševskog Filareta, izrečene prilikom odlikovanja ministra unutrašnjih poslova Ivica Dačića u manastiru Mileševa, da niko neće zavađati Srbiju i Rusiju, navodeći da neki govore „Evropa,

101 „Amfilohije: NATO je „četvrti rajh””, *Naše novine*, 1. jul 2013. godine

102 „Vlast forsira crnogorstvo”, *Danas*, 4. januar 2011. godine

103 „Patrijarh ruski Kiril zabrinut zbog Crne Gore”, *Mondo/Agencije*, 31. decembar 2015. godine, <http://mondo.rs/a862023/Info/Ex-Yu/Patrijarh-Kiril-Brinem-zbog-stanja-u-Crnoj-Gori.html>

104 „EU: Ako se Srbija ne okrene Zapadu ostaće ruska ispostava okružena NATO”, *Vestinet*, 12. mart 2015. godine, <http://www.vestinet.rs/tema-dana/eu-ako-se-srbija-ne-okrene-zapadu-ostace-ruska-ispostava-okruzena-nato>

Evropa, a ona nam je uzela srce – Kosovo i Metohiju”, te uzviknuvši „Hoćemo Rusiju, živela Rusija”.¹⁰⁵

RPC-SPC-CPC-MPC

U pomenutom intervjuu, patrijarh Kiril se osvrnuo i na položaj Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori istakavši da „istorija pokazuje da pokušaji bilo kojih političkih snaga da prave pritisak na Crkvu sa ciljem da se promeni njena kanonska organizacija, ni do čega dobrog nisu doveli.” Nešto kasnije deklarativno je izrečen stav Ruske pravoslavne crkve po pitanju statusa kanonski nepriznate Crnogorske pravoslavne crkve: „Sve pravoslavne crkve smatraju Crnu Goru delom kanonske teritorije Srpske patrijaršije i to opštepravoslavno ubeđenje političari treba da poštuju.”¹⁰⁶ Godinu dana ranije, mitropolit Ilarion, šef ruske crkvene diplomatije, izjavio je u Podgorici da je Crna Gora multikonfesionalna država u kojoj je većinsko pravoslavno stavišтво i sa jednom kanonski priznatom Crkvom na čijem je čelu mitropolit Amfilohije, što je, naravno, izazvalo protest lokalnih vlasti.¹⁰⁷

Mediji u Srbiji su izveštavali o „predlogu za razmišljanje” koji je svojevremeno mitropolit Ilarion izneo patrijarhu srpskom Irineju prilikom posete Beogradu, a koji je u cilju smanjenja napetosti sa crnogorskom državom i među pravoslavnim vernicima u Crnoj Gori, obuhvatao veću autonomiju Mitropolije crnogorsko-primorske u vidu „konfederalnog statusa” u okviru Srpske pravoslavne crkve. Pozivajući se na politiku i praksu Ruske pravoslavne crkve nakon raspada Sovjetskog saveza, te sadašnji status pravoslavnih crkava u Ukrajini, Belorusiji, Moldaviji i Baltičkim zemljama, odnosno Japanu i Kini, koje i dalje funkcionišu u okviru Ruske pravoslavne crkve, on je ovu ideju plasirao kao „pragmatičnu”. Kako se moglo i očekivati, „predlog” visokog

105 „Patrijarh: Irinej: Hvala majci Rusiji”, *Kurir*, 7. oktobar 2011. godine

106 „Ruski patrijarh: Srbi su žrtve velikih igara”, *Večernje novosti*, 28. januar 2012. godine, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:364013-Ruski-patrijarh-Srbi-su-zrtve-velikih-igara>

107 „Cetinje i Kosovo otežu posetu Kirila Srpskoj crkvi”, *Balkan magazin*, 5. decembar 2012. godine, <http://www.balkanmagazin.net/religija/cid153-53058/cetinje-i-kosovo-otezu-posetu-kirila-srpskoj-crkvi>

predstavnik Ruske pravoslavne crkve primljen je sa velikom zadržkom u srpskoj patrijaršiji.¹⁰⁸

Tokom boravka patrijarha Kirila u Beogradu, sekretar Odeljenja za spoljne crkvene odnose Moskovske patrijaršije protojerej Igor Crnogorsku pravoslavnu crkvu je okarakterisao kao „marginalnu organizaciju i upečatljiv primer raskola iz političkih motiva”.¹⁰⁹

Zvanična politika Podgorice prema Rusiji, dobrim delom objašnjava odlučan stav Ruske pravoslavne crkve prema pitanju statusa Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori, ali je predstavljala i razlog za veoma oštre reakcije mitropolita crnogorsko-primorskog Amfilohija, koji je čak prokleo premijera Crne Gore Mila Đukanovića zbog te politike: „Ko ne bio veran jednojezičnoj, jednokrvnoj Rusiji, dabogda živo meso od njega otpadalo, bio proklet tri puta i tri hiljade puta od mene. To je ono što je ostavio Sveti Petar Cetinjski svojim Crnogorcima, pa bi bilo dobro da i sadašnji predsednik Vlade Crne Gore pročita ove reči u trenutku kada prvi put u istoriji zavodi sankcije Rusiji.”¹¹⁰ Sličnu kritiku na račun crnogorske vlasti zbog pridruživanja stavu Evropske Unije u uvođenju sankcija protiv Rusije, na litiji koju je predvodio zajedno sa episkopima i sveštenicima srpske i ruske pravoslavne crkve kojom su završeni Dani Svetog Vasilija Ostroškog, mitropolit Amfilohije je izjavio da oni u stvari „poturaju ugarak u spaljivanje živih ljudi u Odesi”.¹¹¹

Kako je već isticao protojerej Igor, Ruska pravoslavna crkva uvek je pružala podršku jedinstvu Srpske pravoslavne crkve i čini sve kako bi zblížila pozicije makedonske i srpske strane za iznalaženje kompromisnog rešenja o statusu Makedonske pravoslavne crkve.¹¹²

Nakon posete Skoplju i susreta sa poglavarom nepriznate Makedonske pravoslavne crkve arhiepiskopom Stefanom, predsednikom Makedonije Đorđem Ivanovim i ohridskim arhiepiskopom i mitropolitom skopskim Jovanom

108 „Ruska crkva predlaže „konfederalni status” za Crnogorsku mitropoliju”, *Danas*, 24. jul 2011. godine, http://www.danas.rs/danasrs/politika/ruska_crkva_predlaze_konfederalni_status_za_crnogorsku_mitropoliju.56.html?news_id=220124

109 „Patrijarh Kiril neće posetiti Kosovo”, *Blic*, 13. novembar 2014. godine, <http://www.blic.rs/vesti/politika/patrijarh-kiril-ence-posititi-kosovo/fkm9j15>

110 „Dabogda ti živo meso otpadalo!”, *Kurir*, 30. april – 2. maj 2014. godine

111 „Amfilohije falsifikovao izjavu Karla Bilta?”, *Naše novine*, 16. maj 2014. godine

112 „Patrijarh Kiril neće posetiti Kosovo”, *Blic*, 13. novembar 2014. godine, <http://www.blic.rs/vesti/politika/patrijarh-kiril-ence-posititi-kosovo/fkm9j15>

Vraniškovskim, mitropolit volokolamski Ilarion Alfejev izjavio je da Moskva želi da posreduje između Beograda i Skoplja, ali da je uslov srpske strane za obnovu pregovora puštanje na slobodu arhiepiskopa Jovana. Prema njegovim rečima, Ruska pravoslavna crkva ne može jednostrano da prizna Makedonsku pravoslavnu crkvu, već bi to trebalo uraditi na osnovu svepravoslavnog rešenja, a moskovska patrijaršija se nudi kao posrednik.¹¹³

Ova poseta izazvala je brojne polemike u Makedoniji i mnogi sumnjaju u namere i mogućnosti mitropolita Ilariona. Autokefalnost, kao zahtevano rešenje makedonske strane, svakako je više od eventualne „samouprave” Skoplja u odnosu na Beograd, tj. odnos kakav postoji na crkvenoj relaciji Moskva-Kijev, kao i sa Moldavijom, Estonijom i Letonijom. U okviru tog modela, crkva bi imala najširu autonomiju, ali bi izbor makedonskog poglavara potvrđivao beogradski patrijarh.

Arhiepiskop Jovan pušten je na uslovnu slobodu neposredno nakon posete mitropolita Ilariona Skoplju, ali je odmah isprovocirao makedonske svetovne i duhovne vlasti izjavom da je Makedonska pravoslavna crkva „politički izum kako bi se osigurao identitet makedonskog naroda”.¹¹⁴ Srpska pravoslavna crkva insistira na povlačenju tužbe pred makedonskim sudovima protiv ukupno 18 vladika, monaha i vernika, i to prepoznaje kao nultu tačku pregovora, odnosno kao jasan znak da u Skoplju postoji volja da se postigne kompromis sa Srpskom pravoslavnom crkvom.

KONZERVATIVNI BLOK

Proruski konzervativni blok u Srbiji relativizuje zvaničnu orijentaciju ka Evropskoj uniji i naglašava unutrašnje identitetske sukobe, a njega čini širok spektar institucija, organizacija, interesnih grupa i pojedinaca, od Srpske pravoslavne crkve, preko pojedinih političkih stranaka i pokreta, udruženja građana, dela akademske i kulturne elite i medija. Njihova bliskost sa Rusijom je očigledna, često isticana i naglašavana do nivoa identifikacije, a

113 „Ruska crkva želi da posreduje između SPC i nepriznate MPC”, *Danas*, 5. januar 2015. godine, http://www.danas.rs/danasrs/svet/globus/ruska_crkva_zeli_da_posreduje_izmedju_spc_i_nepriznate_mpc.12.html?news_id=295231

114 „Makedonija: sloboda za vernike, pa pomirenje”, *Večernje novosti*, 13. jul 2015. godine, www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:557223-Makedonija-Sloboda-za-vernike-pa-pomirenje

postoje i osnovane indicije da se dobar deo tog trenda direktno ili indirektno finansira iz Rusije, mada zbog netransparentnosti finansijske podrške, nema pouzdanih podataka.

Na primer, u svom izbornom programu Dveri zahtevaju zaustavljanje „pogubnog puta u EU” i ukazuju na značaj okretanja Rusiji i evroazijskim integracijama. Objasnjavajući da „sa Rusijom imamo bolju i pošteniju računicu nego sa Evropskom unijom!”, autori ovog programa obrazlažu svoj stav na sledeći način: „Ne samo zato što na Rusi nikada nisu bombardovali i što smo bliski po duši, istorijski i kulturi, već zdrav razum kaže da je Rusija u najboljem srpskom interesu!”¹¹⁵ Neophodno je napomenuti i de je nedavno Boško Obradović, predsednik Srpskog pokreta Dveri, prilikom posete Moskvi istakao da je „Srbija zapadna granica Rusije” i da je potrebno veće prisustvo Rusije na Balkanu.¹¹⁶

Kao treći osnovni cilj svog delovanja, SNP 1389 navodi da se, „nasuprot prozapadnim strankama u Srbiji”, ovaj pokret zalaže za „globalne integracije druge vrste, pre svega za sradnju sa Ruskom Federacijom i ostalim zemljama BRIK-a”.¹¹⁷

Ako bi istraživali dalje, naišli bi na SNP Naši koji je promovisao informativni servis o evroazijskim interacijama sa ciljem širenja svih značajnih informacija o Evroazijskom Savezu, odnosno, o evroazijskom geopolitičkom bloku i evroazijskim integracijama u Srbiji. Ova organizacija ponosno ističe da je „prva politička organizacija na svetu, van Ruske Federacije, koja je zvanično kreirala i objavila politički program evroazijskih integracija, kao i da smo to učinili gotovo godinu dana pre nego što je Vladimir Putin u oktobru 2011. godine u listu *Izvestina* objavio evroazijske intgracije kao zvaničnu strategiju Kremlja.” Reč je o dokumentu „Prvi srpski politički program evroazijskih integracija Srbije”.¹¹⁸

115 „Za savez sa Rusijom”, Dveri, <http://www.dverisrpske.com/sr/program/izborni-program/4948-za-savez-sa-rusijom.html>

116 „Srbija je zapadna granica Rusije”, Dveri, 2. oktobar 2015. godine, <http://www.dverisrpske.com/sr/dveri-na-delu/7178-srbija-je-zapadna-granica-rusije.html>

117 „Osnovni ciljevi SNP 1389”, SNP 1389, 30. avgust 2010. godine, http://www.snp1389.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=264&Itemid=85

118 „Lansiran informativni servis o evroazijskim integracijama „+Evroazija+Srbij+””, SNP Naši, 18. mart 2014. godine, <http://nasisrbija.org/index.php/2014/03/18/lansiran-informativni-servis-o-evroazijskim-integracijama-evroazijasrbija/>

Pružanje podrške proruskim snagama u sukobu u Ukrajini bilo je veoma popularno. Tako su pripadnici Srbskog Obraza učestvovali u Krsnom hodu podrške stradalnom ruskom narodu u Ukrajini, održanom u Beogradu 11. maja 2014. godine,¹¹⁹ a u okviru Otadžbinskog saveza SRS-Obraz-Naši održan je protest ispred Predstavništva Evropske unije u Beogradu pod nazivom „Zaustavite ubijanje ruske dece u Donjecku, Lugansku i Slavjensku”¹²⁰ Takođe, SNP 1389 je izražavao duboku solidarnost sa patnjama „našeg bratskog naroda na istoku Evrope” i pružao punu podršku „braći i sestrama koji se bore protiv najvećih zala današnjice”.¹²¹

Osuđujući prvenstveno međunarodnu politiku Crne Gore, SNP Naši pozivao je građane Srbije da bojkotuju crnogorsko primorje i da „ne finansiraju izdajnički režim Mila Đukanovića i njegovih satrapa koji rade protiv interesa srpskog i ruskog naroda.” SNP Naši ukazuju da „politika koju sprovodi zvanična Crna Gora nije samo antisrpska već i antiruska, a Vlada Crne Gore otvoreno je stala na stranu vekovnih neprijatelja srpskog naroda, što se najpre moglo videti po priznavanju lažne države Kosovo pa do uvođenja sankcija Ruskoj Federaciji”.¹²²

Nakon otkazivanja najavljene Parade ponosa u Beogradu, početkom oktobra 2013. godine, Srbski Obraz, SNP Naši, SS Zavetnici, Pokret za Srbiju i Pravoslavna porodica, otpočeli su „akciju za spas naše dece i budućnosti”, odnosno kampanju prikupljanja potpisa građana za donošenje zakona o zabrani LGBT („istopolne i protivprirodne”) propagande maloletnim licima. Prema oceni organizatora akcije, ovakav zakon je nedavno donet u Rusiji „i već je počeo da daje rezultate”.¹²³ U okviru ove kampanje isticana je sledeća

119 „Krsni hod podrške ruskom narodu”, Srbski Obraz, 11. maj 2014. godine, <http://www.obraz.rs/?p=1265>

120 „Održan protest protiv zločina NATO-kijevske hunte”, Srbski Obraz, 13. jun 2014. godine, <http://www.obraz.rs/?p=1356>

121 „Podrška narodu Donjecke republike, SNP 1389, 05. jun 2014. godine, http://www.snp1389.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=878:2014-06-05-13-15-09&catid=36:vesti

122 „SNP Naši: Poziv na bojkot crnogorskog primorja”, SNP Naši, 10. maj 2014. godine, <http://nasisrbija.org/index.php/2014/05/10/snp-nasi-poziv-na-bojkot-crnogorskog-primorja/>

123 „Peticija „Narod protiv LGBT propagande”, Srbski Obraz, 8. oktobar 2013. godine, <http://www.obraz.rs/?p=485>

parola: „Hoćemo zakon o zabrani istopolne, transseksualne, biseksualne i pedofilske propagande prema deci i omladini – kao u bratskoj Rusiji!”¹²⁴

UMESTO ZAKLJUČKA

Srbija i Rusija su 2013. godine potpisale strateški sporazum o međusobnoj saradnji koji podrazumeva ekonomsku i političku saradnju, kao i koordinaciju u međunarodnim odnosima. Snažne međudržavne veze posebno su izražene na nivou predsednika država Vladimira Putina i Tomislava Nikolića, zatim Srbija nije prihvatila da sledi spoljnu politiku Evropske unije kada je reč o ukrajinskom pitanju, a na ekonomskom planu posebno je važna energetska zavisnost Srbije od ruskih izvora snabdevanja, kao i vlasništvo ruskih kompanija nad Naftnom industrijom Srbije, učešće ruskog kapitala u infrastrukturnim projektima itd. Nastupanje Rusije na međunarodnoj sceni kao zaštitnika Srbije i srpskih nacionalnih interesa, što se nedavno manifestovalo kroz korišćenje prava veta u Savetu bezbednosti UN na predloženi tekst rezolucije o Srebrenici, a dodatno ojačano isticanjem „tradicionalnih vrednosti”, kritičkim stavom prema evrointegracijama, a najviše spoljnoj politici SAD i NATO, u velikoj meri doprinosi održavanju visokog ugleda „istočne braće”, „moćne vojne sile”, Moskve, Rusije, a posebno predsednika Putina među stanovništvom Srbije. Mada, sem u aktuelnom predsedniku Republike Srbije, prorusko raspoloženje stanovništva nema artikulisanu političku opciju u predstavničkim organima, ono je veoma upadljivo u javnom diskursu koji je dominantno tradicionalan i oslanja se na pravoslavlje, vizantijsko nasleđe, slovenstvo, zajednički neprijatelji, uzajamno istorijsko pomaganje i sl.

Deleći isti, većinski i privilegovani, status u matičnim državama, kao i veoma sličan, simfonijski, odnos sa „sekularnim” vlastima, ali i dugu međusobnu saradnju još od prvih institucionalnih formi, Srpska pravoslavna crkva i Ruska pravoslavna crkva imaju mnogo toga zajedničkog. Kod obe pravoslavne crkve upadljive su dve, međusobno povezane, kako ih je svoje vreme nazvao Ernst Benc, „slabosti” ili „opasnosti”, a to su: promena ravnoteže između države i crkve (harmonija i simfonija) i promena ravnoteže

124 „Potpišite peticiju (Narod protiv LGBT propagande)”, Srpski Obraz, 16. oktobar 2013. godine, <http://www.obraz.rs/?p=491>

između ekumenske i nacionalcrkvene svesti (nacionalizam, filetizam).¹²⁵ Snažna etnokonfesionalna identifikacija koja dominira i u Rusiji i u Srbiji, deo je transformacijskog procesa oba sistema u kojima se revitalizacije religije, od krajnje ateizacije do desekularizacije, odvijala kroz politizaciju religije, religizaciju politike i sakralizaciju identiteta. Obe pomesne crkve crpe legitimitet i autoritet istorijskom ulogom u očuvanju nacionalnih identiteta, ali i masovnom (etnokonfesionalnom) identitetskom (statističkom) podrškom homogenizovanog stanovništva. Veza političke i verske elite, u cilju učvršćivanja moći sa jedne, odnosno povratka na javnu scenu i obnove privilegija sa druge strane, u oba slučaja je bila privlačna i prihvatljiva za obe strane.

Razvijanje filozofsko-teološkog koncepta „pravednog” rata, koji se može prepoznati u okrilju obe crkve, služio je prvenstveno duhovnoj legitimizaciji uspostavljanja i homogenizacije nacionalnih država nakon raspada federalnih okvira, ali i očuvanja postojećih i vraćanja nekadašnjih jurisdikcija koje su prevazilazile novouspostavljene nacionalne okvire. Srazmerno međunarodnom uticaju, posebno u regionalnim okvirima, ali i institucionalnoj, pa i ekonomskoj moći, dometi tog koncepta se razlikuju i reflektuje više vojnu i ekonomsku snagu države, no duhovnu snagu crkve. Blagosiljanje vojnih intervencija svojstveno je poglavarima obe crkve, ali „pravedan” rat kod jednog ima funkciju „preventivnog” rata, dok kod drugog ima funkciju „odbrambelog” rata.

Pitanje (ne)prihvatanja kalendara koje je zajedničko obema crkvama, kao i sličan problem sa raskolima, tj. sa Makedonskom odnosno Ukrajinskom pravoslavnom crkvom, najverovatnije će biti teme najavljanog Svepravoslavnog sabora 2016. godine. Među tim temama nalazi se ekumenizam, dijalog sa drugim hrišćanskim crkvama, posebno odnos sa Vatikanom, što je u nekoliko navrata bilo dominantna tema odnosa dve crkve. Poznato je da je Srpskoj pravoslavnoj crkvi, oko moguće, pa čak u jednom momentu i najavljivane, posete pape, izuzetno važan stav Ruske pravoslavne crkve o ovom pitanju. Moskovska patrijaršija sebe smatra „trećim Rimom” i načelno je veoma oprezna u zbližavanju sa Vatikanom, koga optužuje za prozelitizam. Prilika da papa poseti Srbiju, povodom obeležavanja jubileja Milanskog edikta 2013. godine, prema informacijama iz Srpske pravoslavne crkve, propuštena je upravo zbog izričitog protivljenja patrijarha Kirila.¹²⁶

125 Benc, Ernst (1991) „Veličina i slabost pravoslavlja”, u: Đorđević, Dragoljub (prir.), *Pravoslavlje između neba i zemlje*, Niš: Gradina

126 „Papa daleko od Beograda”, *Novosti*, 2. jul 2014. godine

II

RUSKA MEKA MOĆ

Srbi su jedini narod koji istinski voli Ruse. I sve pamti, i sve prašta. Oni koji poznaju istoriju velikog srpskog naroda shvataju da sa njim nikada neće biti “gotovo”. On prima strašne udarce sudbine, ali svaki put ponovo ustaje. Srbi su u tome slični nama. Mi stizemo do poslednje crte, čak zalazimo iza nje, ali se potom opet vraćamo u istorijski bitak – posle poraza, revolucija, Smutnih vremena.

ALEKSANDAR DUGIN

Geopolitika, mart 2016.

DR JELICA KURJAK

„MEKA SILA“ U FUNKCIJI SPOLJNOPOLITIČKE STRATEGIJE RUSKE FEDERACIJE

Promene na geopolitičkoj karti sveta koje su se dogodile krajem XX veka, sa tendencijom dalje rekonstrukcije, bile su i jesu do te mere svestrane i sveobuhvatne da su rezultirale potpunom promenom paradigme u sistemu vrednosti poznatom i prihvaćenom posle Drugog svetskog rata, pa i nekoliko decenija i vekova unazad.

Jedna od najradikalnijih promena s najupečatljivijim posledicama jeste završetak bipolarne podele sveta. Podela na Istok i Zapad, čije su imanencije bile Sovjetski Savez sa svojim Varšavskim blokom (i istoimenim vojnim savezom), i SAD sa NATO, značile su ne samo višedecenijsko življenje na granici ratnih sukoba, već i deobu na dva sistema vrednosti, dva ekonomska sistema i dve političke opcije razvoja. Pokazalo se posle pola veka postojanja, da je sukobe moguće izbeći i bez postojanja te dve glomazne tvorevine koje je delio sve veći jaz nepremostivih razlika u ekonomskom razvoju. Dok je zapadni deo sveta koračao sve većim i bržim koracima ka prelasku u postindustrijsko, a zatim u informaciono društvo, istočni deo sveta je sve više zaostajao pritisnut rastućim izdvajanjima za trku u naoružanju, da bi krajem osamdesetih godina XX veka konačno posustao i nevoljno, ali nužno iskazao želju da se promeni stanje stvari. To je za posledicu imalo ne samo demontažu sistema i ideologije kao takve, već pre svega raspad jedne super sile i unutrašnje imperije koju je ona predstavljala, tj. SSSR.

U, istorijski gledano veoma kratkom vremenskom periodu, celokupno nasleđe od gotovo celog veka – sovjetsko, socijalističko, tj. komunističko, raspršilo se, a da njegovo mesto, kao zamena nije zauzela pripremljena, osmišljena i prepoznatljiva nova ideologija. Sa nestankom komunističke ideologije kao vodilje, nastao je vakuum čije se posledice osećaju sve do današnjih dana.

Umesto očekivane saradnje na novouspostavljenim osnovama međusobnog poverenja, počeo se stvarati novi svet u čijoj je suštini bila dominacija jednog sistema vrednosti, a u čijoj osnovi je bilo i ostalo potrošačko društvo. Istočnom delu sveta, pre svega Rusiji kao novoj državi na tlu Evroazije, ponuđena je prvobitna akumulacija kapitala u najsirovijem vidu, a potrošnja je postala modus vivendi novih slojeva društava. Kako je svojevremeno rekao „otac perestrojke” Aleksandar Nikolajevič Jakovljevič, Zapad nas je naučio veoma brzo da trošimo, a nije nas naučio da radimo. Ta konstatacija će se veoma brzo pokazati pogubnom za rusko društvo i sudbinu Rusije u prvim godinama novog svetskog poretka tokom devedesetih godina prošlog i prve dekade XXI veka.

Nova ideologija je postala – potrošnja. Pokušaji Ruske pravoslavne crkve da popuni prazan prostor očuvanja ruske duše i ruske stvarnosti, nisu se pokazali kao bitnije uspešni. Rusija je izgubila staro, nije uspela da nađe novo, a vezu sa svojim „zlatnim” i „srebrnim” vekom sve do sada nije uspostavila kako su mnogi želeli, jer se, kao i u celoj novijoj istoriji, uvek zaustavljala pred pitanjem „ko smo mi”.

Situacija se posle 2006–2008. godine, tj. pri kraju drugog mandata aktuelnog predsednika Ruske Federacije, Vladimira Vladimiroviča Putina, počela menjati. S ekonomskom stabilizacijom koja je postepeno dolazila kao posledica sve mnogobrojnijih naftno-gasnih aranžmana sa zapadnoevropskim i drugim velikim potrošačima energetskih sirovina iz Rusije, ruska politička, a delom i intelektualna elita bliža strukturama ekonomske i političke vlasti, počela je sve češće da naglašava potrebu vraćanja Rusije sopstvenim korenima, izvornim vrednostima ruske civilizacije.

Mnogi analitičari su već tada skretali pažnju da Rusija polako „klizi” u prepoznatljivo, već viđeno. Naime, metodologija nastupa kako na unutrašnjoj, a još više na međunarodnoj sceni, podsećala je mnoge na proživljeni period širenja tzv. realnog socijalizma iz period velikog zastoja u drugoj polovini XX veka. Vreme će pokazati da su delom imali pravo ti analitičari, ali će pokazati i još jednu činjenicu, a ona je sadržana u temeljnom nastupu Rusije prema svetu sa istorijskim, kulturnim, jezičkim, umetničkim i ostalim vrednostima. Tako je takozvana meka sila postala je jedan od glavnih prepoznatljivih strateških nastupa Rusije prema spoljnom svetu.

Spoljnopolitički imidž Rusije bio je, a i još uvek je dobrim delom opterećen formiranim predstavama o sovjetskoj državi kao agresivnoj, poludivljoj zemlji, tako udaljenoj od evropske civilizacije. S druge strane, postoji i drugi model mišljenja da je Rusija deo evropske civilizacije, ali opet sa rezervom da je, osim neosporne originalnosti, dobrim delom kopirala veliku (ili „veliku“) Evropu.

Prema nekim izvorima,¹²⁷ određeni model viđenja Rusije datira još iz perioda s kraja XV i početka XVI veka, kada je mlada ruska država, tek oslobođena od zavisnosti Ordi, odbila da se interesuje za integraciju u zapadnu katoličku Evropu na, za nju neprihvatljivim uslovima potčinjavanja. Tada je jedan od članova neuspele diplomatske misije Svete stolice na dvor Vasilija III, Sigmund Gerberštejn napisao u nekoj vrsti izveštaja pod nazivom „Zapisi o Moskvi“, koji je postao bestseller u Zapadnoj Evropi toga vremena, da su Rusi divlji narod, a njihova pobožnost ravna jeresi, dok je poštovanje vlasti okarakterisano kao ropska psihologija. U tom vremenu je i nastala ideologija Poljske, koja je vodila neprekidne borbe sa sve jačom ruskom državom, u kojoj je formirano mišljenje o Rusiji kao divljoj i agresivnoj zemlji. Analitičar i direktor nevladine organizacije „Ruski svet“ (Ruski mir) Vjačeslav Nikonov smatra da je od tog vremena antiruska paradigma postala deo mentaliteta zapadne hrišćanske civilizacije.¹²⁸

Ne treba generalizovati, jer Zapad nije ceo svet: u brojkama rečeno, to je nešto manje od 40 zemalja od postojeće 193, koliko ima članica Ujedinjenih nacija. Ostale zemlje sveta sigurno nemaju identično raspoloženje, „antirusko“, kako ga većina ruskih analitičara i autora fenomena „meke sile“ tumači. Ali, analize ukupnih pokazatelja ukazuju da i van prostora Zapada, imidž Rusije nije na zavidnom nivou. Tako, prema istraživanjima *Pew Research Center*, tokom 2014. godine pojačano je antirusko raspoloženje kod većine zemalja koje su učestvovalе u anketi: gotovo 44 odsto ispitanih građana iz 44 zemlje sveta negativno je govorilo o Rusiji, dok je njih 34 odsto govorilo pozitivno. Iste te godine, dakle, 2014, odeljenje BBC službe – GlobScan, sprovelo je slično istraživanje prema kome se Rusija našla na 13. mestu među 17 zemalja uzetih kao uzorak. Rejting je dobijen na osnovu rezultata prema kojima je 45 odsto ispitanika govorilo negativno, a 31 odsto pozitivno o Rusiji.

127 Aleksandr Naumov, portal „Perspektivy“, „Myagkaya sila“ i vnešnepolitičeskiy imidž Rossijskoy Federacii“, 9. april 2015.

128 V Nikonov, „Rossia: vyzovi i vozmožnosti//Strategiya Rossii, 2015, No. 1, s. 26–27.

Prema podacima rejtinga „meke sile”, koga je radio vodeći centar u Velikoj Britaniji – Institut upravljanja – zajedno sa analitičkim časopisom *Monokl*, Rusija u 2014. godini nije ušla u prvih 25 zemalja. Indeks nacionalnih brendova S. Anholta postavio je 2013. godine Rusiju na 22. mesto; Indeks brendova pojedinih zemalja FutureBrand iz 2014. godine – na 16. mesto; Indeks dobrih zemalja (The Good Country Index) otpratio je Rusiju na 95. poziciju. Na kraju, Globalni indeks mira (Global Peace Index) koji uzima u obzir 162 zemlje, postavio je Rusiju na 152. mesto čime je ona proglašena za jednu od 11 „najopasnijih” zemalja.¹²⁹

Od toga ko zakazuje istraživanja i ko interpretira rezultate zavise i zaključci, neosporna je istina. U tom smislu se svako, pa i navedena istraživanja mogu dovesti pod sumnju. Postoje, međutim, mnogo egzaktniji pokazatelj koji su neosporni: poslednjih nekoliko godina, prema podacima i međunarodnih organizacija koje se bave ulaganjima pojedinih zemalja u kulturu, ali i statistike zvanične ruske države, na Rusiju je išlo svega 1,5 odsto od ulaganja svih ostalih zemalja sveta. Poredjenja radi, na SAD je padalo 34 odsto, na zemlje EU 23 odsto, Japan i Kina su imali 12 udela udela.¹³⁰ Ovo je samo jedan primer koji objašnjava zbog čega Rusija nije toliko privlačna kako bi se očekivalo. Jer, ukoliko zemlja ulaže u svoju kulturu u najširem smislu reči, znači da ima ekonomske potencijale, a to znači i da je privlačnija drugim zemljama i subjektima međunarodnih odnosa, što u krajnjoj liniji jača njenu poziciju u međunarodnoj areni.

Američki politolog Džordž Naj je definisao pojam „meka sila”¹³¹ kao mogućnost postizanja ciljeva u međunarodnoj areni, ne putem prinude, već pomoću ubeđivanja i privlačenja simpatija drugih aktera, podvlačeći da je to nezamenljivi atribut svake države koja pretenduje na određeni status u

129 Videti: Country brand Index Report 2014–2015, <http://www.slideshare.net/massimoclementini/brand.index-2014-2015-report>; Indeks nacionalnih brendova Anholta 2012–2013, <http://www.gfk.com/new-and-events/press-room/press-releases/pages/nation-brand-index-2013-latest-findings.aspx>; Reiting nacionalnih brendov po Indeksu stranovih brendov 2014/2015 (Future Brand), <http://www.futurebrand.com/cbi/2014/thankyou/3935/cbi2014-465422230#download-form>; Oficialnyj sajt međunarodnogo issledovatel'skogo proekta „Indeks horoših stran” (The Good Country Index), // <http://www.goocountry.org/overall>.

130 Rejting zemalja prema nivou rashoda koje daju na kulturu, <http://gtmarket.ru/ratings/research-and-development-expenditure/info>.

131 J.S. Nye, „Soft Power: The Means to Success in World Politics”, N.Y., 2004.

svetskoj ili regionalnoj politici. U današnje vreme najznačajniju „meku silu” imaju SAD, zemlje EU i Kina. I druge zemlje nastoje da uključe u svoju spolj-nopolitičku strategiju „meku silu”.

Rusija raspolaže značajnim resursima za korišćenje „meke sile” u svojoj spoljnoj politici, ali uprkos tome, dosta zaostaje za svojim partnerima.

Iako je Rusija imala značajan opit Sovjetskog Saveza u korišćenju „meke sile”, posle raspada sovjetske države, taj potencijal nije korišćen sve do 2012. godine. Naime, na savetovanju ambasadora te godine, predsednik države V.V. Putin je prvi put progovorio o „mekoj sili”.¹³² U Konceptiji spoljne politike Ruske Federacije iz 2013. godine, pojam „meka sila” bio je opredeljen kao „kompleksni instrumentarij rešavanja spoljnopolitičkih zadataka uz oslonac na mogućnosti udruženja građana, informativno-komunikacione, humanitarne i druge metode i tehnologije koji predstavljaju alternativu klasičnoj diplomatiji”. „Meka sila” je bila prihvaćena kao „neodvojivi deo savremene međunarodne politike”.¹³³

Od uvođenja termina „meka sila” u aktivnu spoljnu politiku, ruska politička i ekonomska elita intenzivno je radila na stvaranja institucionalnog instrumentarija za realizaciju svojih prednosti u savremenom svetu. Sad se već mogu izdvojiti neke institucije u javnoj diplomatiji koje se bave snaženjem „meke sile”. To su:

organi državne vlasti, pre svega Ministrastvo inostranih poslova, i to Departman za informisanje i SJI i Federalna Agencija za Zajednicu Nezavisnih Država, dijasporu i međunarodnu humanitarnu saradnju (Rossotrudničestvo):

- nevladine organizacije, institucije građanskog društva, „fabrike mišljenja” (think tanks): Fondacija „Ruski svet”, Fondacija za podršku i zaštitu

132 U leto 2012. godine, kada je govorio o novim konturama spoljne politike zemlje, predsednik RF V.V. Putin je rekao: „Tradicionalni, svakodnevni metodi međunarodnog rada su već savladani od strane naše diplomatije, mogu reći do savršenstva. Ali, u delu korišćenja novih tehnologija, na primer tzv meke sile, treba dobro razmisliti”. O tome je govorio i MIP S.V. Lavrov na istom savetovanju <http://www.kremlin.ru/news/15902>; E. Studneva, „MID i Obschestvennaya palata Rossii obsudili resursy „myagkoi sily”, 13. 12. 2011, Meždunarodnaya zizn, <http://interaffairs.ru/red.php?item=8129>.

133 Konceptiya vnešnei politiki Rossijskoj Federacii, Ministerstvo innostranyh del Rossijskoj Federacii, Ofocoalnyi sait, <http://www.mid.ru/brp-4nsf/6D84DDEDEDBF7DA644257B16051BF7F>.

prava zemljaka koji žive u drugim zemljama, Fondacija za podršku društvene (narodne) diplomatije A. M. Gorčakova, nekomercijalna organizacija „Ruski savet za međunarodne poslove”, Društvena Palata Ruske Federacije i dr;

- globalna SJI: TV kanali „RT”, „Rusija-RTR”, i dr; Međunarodna informativna agencija „Rusija danas”, projekat „Ruska gazeta”, Internet resursi MIP RF i drugih vladinih organizacija. Posebno treba naglasiti značaj tv kanala „RT” koji informiše na engleskom, španskom i arapskom jeziku i koji do sada demonstrira značajne uspehe. Tokom 2013. godine „RT” je potvrdio status najvećeg informativnog sredstva na međunarodnom video hostingu i dobio prvo mesto u svetu kao video kanal koji je prešao milijardu gledalaca na YouTube;
- vodeći Univerziteti u zemlji (MGU M.V. Lomonosova, RUDN i dr);
- Ruska pravoslavna crkva i druge religiozne institucije, pre svega islamske.

Navedene, kao i druge institucije „meke sile” u Rusiji, razvijaju se i doprinose formiranju pozitivne slike zemlje u međunarodnoj areni, doprinose njenom geopolitičkom pozicioniranju, pre svega u onim delovima sveta koji se smatraju od posebnog nacionalnog interesa Rusije.

Bez obzira na značajne uspehe u realizaciji „meke sile”, Rusija se suočava sa nizom unutrašnjih problema zbog kojih, ipak, država takvih kapaciteta ne može biti zadovoljna. Neki od najznačajnijih problema su:

u ruskoj spoljnopolitičkoj koncepciji još uvek ne postoji kompleksna strategija „meke sile” i jasnog pozicioniranja Rusije van unutrašnjih granica. Ako se oslonimo na definiciju „meke sile” koju je dao J.S. Naj, onda se može reći da Rusija ne uspeva da dobije željene rezultate u tri osnovne pravca – kulturi, političkim vrednostima i spoljnoj politici. Mada, treba reći, da najviše uspeha u promociji ruskih civilizacijskih vrednosti, korišćenje „meke sile” postiže u pravcima promovisanja ruske kulture. To je prepoznatljiva konstanta koja ima dugu istoriju i u mnogim delovima sveta već definisan odnos prema njoj. U Rusiji ne postoji jasan mehanizam koordinacije različitih organa koji bi na celovit, sistematski i moderan način uticali na poboljšanje međunarodnog imidža zemlje putem prezentacije unutrašnjih i međunarodnih uspeha. Dosta toga se radi parcijalno.

Takođe, u Rusiji se oseća nedostatak institucija i elemenata „meke sile” putem kojih bi jačala privlačnost Rusije na međunarodnoj sceni. Mnogi

mehanizmi iz prethodnog vremena su odbačeni, novi nisu stvoreni, ili, oni koji su stvoreni nemaju realnu konkurentnu sposobnost u borbi za osvajanje prostora.

Jedan od ozbiljnih minusa novijeg vremena, koji se pojavio sa eskalacijom sukoba u Ukrajini, 2014. godine, sastoji se u deficitu ideja i puteva za prevladavanje negativnih stereotipa u odnosu na Rusiju. Pokazalo se, posle uvođenja sankcija, da Rusija nije dovoljno posvećivala pažnju brendingu zemlje u celini, a takođe i regionima. Posebno se vidi manjkavost u nepoznavanju unutrašnjih prednosti Rusije u raznim oblastima.

Da bi se efikasnije koristila „meka sila” u pozicioniranju zemlje u međunarodnoj areni, potrebna je koordinacija mnogih elemenata društva, ne samo, i ne isključivo državnih organa. U Rusiji je prepoznatljiv nedostatak uzajamnog delovanja državnih organa sa nevladinim sektorom, sa strukturama građanskog društva i biznisa, kao i SJI. U savremenim uslovima poseban značaj imaju SJI i ostala sredstva elektronske komunikacije kojima se u ruskom establišmentu ne pridaje dovoljno pažnje.

U nedovoljnoj meri se koriste prednosti javne diplomatije u spoljnoj politici Rusije. Nedovoljno je specijalista koji bi se bavili ciljnim inostranim auditorijima na njihovom rodnom jeziku. Takva komunikacija bi trebalo da bude dinamična, raznovrsna, jasna i edukativna.

Navedeni nedostaci u velikoj meri utiču na sporo menjanje slike o Rusiji. Zato u prvi plan veoma brzo dolaze oni stereotipi o Rusiji koji postoje veoma dugo. To se pokazalo kad je Krim, u proleće 2014. godine pripojen Rusiji: mnoge zemlje su veoma brzo i lako „prepoznale” da se Rusija vratila „tvrdoj sili”, što je intenzivno korišćeno u procesu osude ruskih poteza.

Rusija neosporno raspolaže ogromnim resursima na bazi kojih može, a i morala bi, da usavrši svoj spoljnopolitički imidž. Na prvom mestu to je kulturno-istorijsko nasledje: literatura, teatar, balet, slikarstvo, kinematografija, kao i velika dostignuća u oblasti nauke i tehnike, koegzistencija naroda i kultura, postojanje viševekovnog konfesionalnog dijaloga, ogromna teritorija, raznolika priroda, prirodna bogatstva. Ne znaju svi za svu složenost ruskog bića i to se mora, ako se želi bolja pozicija u svetu, snažnije popularisati. Drugo, višemilionska dijaspora formirana, pre svega posle Oktobarske revolucije, a takodje i posle raspada SSSR koja govori na ruskom jeziku i u velikoj meri čuva tradicije i sećanja na Otadžbinu, predstavljaju važan element „meke sile”. Ne postoji, međutim, sistematski i sistemski rad sa dijasporom:

fragmentiran je i iziskuje novi pristup i značajnu ekonomsku podlogu. Tu je, takođe, i dosta cenjeno u značajnom delu sveta rusko visoko obrazovanje (pre svega u zemljama Centralne Azije, ali i u Istočnoj i Centralnoj Evropi, a nije zanemarljiv uticaj ruske škole i u zemljama Afrike i Latinske Amerike). Suštinsku ulogu u realizaciji „meke sile” ima i religiozni potencijal Rusije. Posebno se to odnosi na Rusku pravoslavnu crkvu (RPC) i njenu „crkvenu diplomaciju”. RPC ima veoma intenzivne kontakte sa svim pravoslavnim crkvama u inostranstvu, zajedničke aktivnosti, a daje i pomoć mnogim pravoslavcima u svetu. Značajnu ulogu u uspostavljanju i popravljanju imidža Rusije imaju i druge konfesije – islam, budizam i judaizam. Ovaj element postaje sve značajniji u koncepciji „meke sile”, jer posle višedecenijske ateističke države nestala je ideologije komunizma, pojavila se sloboda veroispovesti kao nova mogućnost oslonca na sopstveno tle. Sve crkve, posebno pravoslavna, nastoje da učvrste svoje mesto u tom novooslobođenom prostoru. Za geopolitičku težinu Rusije u sistemu međunarodnih odnosa nije zanemarljiv status Rusije kao nuklearne, energetske i kosmičke države, mesto stalnog člana Saveta bezbednosti UN i aktivno učešće u novostvorenim međunarodnim strukturama kao što su Evroazijski savez, ŠOS i BRIKS.

Iako postoje neosporni kapaciteti u stvaranju i primeni „meke sile” u funkciji poboljšanja geostrateške pozicije Rusije u međunarodnim odnosima, iako je tokom poslednjih nekoliko godina došlo do obimnijeg korišćenja ruskih prednosti u uspostavljanju novog i popravci starog ugleda zemlje, postoje, međutim, neki elementi u savremenoj konstelaciji odnosa u svetu, zbog kojih Rusija i dalje zaostaje u tom procesu, odnosno, zbog kojih ruska spoljna politika ne uspeva da Rusiju približi ostalom svetu, ili bar onom delu sveta za koji je zainteresovana.

Rusija, kao nova država u međunarodnim odnosima, pojavila se na međunarodnoj sceni tek raspadom sovjetske države, početkom devedesetih godina XX veka. S bremenom ekonomske zaostalosti, izolovanosti, ideološke zatvorenosti, Rusija se teško probijala u okruženju jednog novog sveta koji se za nepunih 30 godina iz osnova promenio. Traganje za sopstvenim novim identitetom iziskivalo je vreme, sredstava, nove ljude i nove metode rada, nove organizacije i dr. Kada se država bavi sobom, sopstvenim opstanom, teško da može paralelno, da ne govorimo uspešno, da se bavi i svojom međunarodnom pozicijom. Treba, međutim reći, da je za, istorijski gledano

izuzetno kratko vreme, Rusija uspela da se vrati, pozicionira i nastavi sopstvenim putem razvoja (posle kratkog perioda oslanjanja isključivo na dostignuća zapadne civilizacije). Pitanje ruskog izbora svelo se polovinom prve dekade novog milenijuma na dilemu – kako se razvijati u okruženju, a ostati svoj. Kao velika samodovoljna civilizacija, Rusija se opredelila za povratak sopstvenim vrednostima. To je značilo da je ponovo na dnevnom redu strategija mešanja vrednosti dorevolucionarne Rusije i sovjetske Rusije. Stožer tog novo-starog pristupa je bila i ostala snažna država. Ekonomski ojačana Rusija je krenula putem povratka ugleda, mesta i uticaja najpre u sopstvenom „prvom komšiluku”, tj. prema zemljama bivše sovjetske države, a potom i prema drugim zemljama. Ulazak u G7, a zatim i u druge organizacije ekonomski najrazvijenijih zemalja sveta i politički najuticajnijih, definisao je Rusiju kao veliku silu koja je nastojala da na ravnopravnim osnovama utiče na kreiranje savremenog sveta.

Mnoge je takav povratak Rusije uplašio, neke iznenadio, neke postavio pred dilemu kako raditi sa njom. Energetska kriza izazvana ruskim potezom uskraćivanja snabdevanja gasom Ukrajini, što se odrazilo i na druge evropske potrošače, iz zime 2007–2008. godine, bio je prvi signal da Rusija ima neograničena sredstva upotrebe „meke sile” u sopstvenom pozicioniranju. Taj signal je bio opomena mnogima da preispitaju odnose sa njom. Ubrzo je došla promena energetske politike EU i postavljanje novih pravila igre u toj oblasti. Ohrabrena i ekonomski osnažena Rusija se okrenula stvaranju i jačanju institucionalnih veza u regionu Centralne Azije i prema zemljama koje imaju slične prednosti i probleme kao i ona – Kini, Indiji, Brazilu i Južnoafričkoj Republici. Treći i odlučujući momenat u novom pozicioniranju Rusije u svetu bila je ukrajinska kriza.¹³⁴ Ova potonja je dovela do promene odnosa prema Rusiji od strane zapadnih zemalja, ali i zemalja okruženja. Pojavio se ponovo strah od nekontrolisanog ponašanja ove zemlje u međunarodnim odnosima, pre svega zbog mogućnosti upotrebe oružane sile u rešavanju nesporazuma. Strah je zasnovan na svežem sećanju iz perioda bipolarne podele sveta. Mnogi su protumačili ponašanje Rusije kao zamenu „meke sile” za „tvrdu silu”.

U kom će pravcu Rusija nastaviti da se definiše na međunarodnoj sceni, ostaje da se vidi. Dosadašnje iskustvo korišćenja „meke sile” u funkciji poboljšanja geostrateške pozicije pokazuje da je Rusija zanemarila ekonomski faktor. Naime, SAD su zemlja koja ima najviše iskustva i uspeha u primeni „meke

134 Tekst je pisan pre ruske intervencije u Siriji.

sile” na međunarodnoj sceni. Njen uspeh je uglavnom baziran na ekonomskoj ponudi i dominaciji. Zbog čega? Savremeno društvo je društvo konzumenata, sve što se ponudi u dobro „upakovanoj” ambalaži, ima potrošače, jer je savremeno društvo bazirano na vladavini finansijskog kapitala. Logika je veoma jednostavna: novcem može da se postigne sve. Ukoliko Rusija želi da se na novi način predstavi i u tome ima uspeha, mora odvojiti značajna finansijska sredstva. Pretpostavka je, svakako, da ima spremljenu strategiju i mehanizme za njeno ostvarivanje. To ne anulira značaj korišćenja prednosti ruske kulture, jezika, religije, istorije i dr, kao elemenata „meke sile”. Ovi, već prepoznatljivi elementi su bazna pretpostavka, a praksa pokazuje da jedino ekonomija može biti pokretač.

DR MILIVOJ BEŠLIN

“NOVA “ ISTORIJA ZA NOVI IDENTITET

Interpretacije Jugoslavije u proruskim glasilima kao platforma za nacionalističku homogenizaciju u Srbiji

Poslednjih nekoliko godina, nakon nasilnog gušenja građanskih protesta zbog izbornih nepravilnosti (2011) i u obnovljenom predsedničkom mandatu Vladimira Putina (2012), Rusija je otvorenije nego do tada krenula u spoljnu ekspanziju. Nakon već ranije izvršene agresije na Gruziju (2008), sledio je oružani napad na suverenu Ukrajinu, potom i intervencija u Siriji. Slabo delotvorne zapadne sankcije zbog agresivnog rata protiv južnog suseda, čiju je nepovredivost granica i sama Rusija garantovala međunarodnim sporazumom iz Budimpešte (1994) i aneksija Krima (2014), kao dela međunarodno priznate teritorije Ukrajine, ojačale su hladnoratovske tendencije u svetu, a posebno u Evropi.¹³⁵ Srbija se zbog svoje spoljnopolitičke dezorijentacije našla u središtu političkog disputa između nesigurnog zapadnog sveta i imperijalne autokratije Vladimira Putina. Ruska „meka moć“ i pokušaji da destabilizuje Srbiju i odvрати je od nevoljno prihvaćene evropske agende ogledali su se i u činjenici da je Rusija uložila puno truda i materijalnih resursa u pokretanje desetina medija, portala, fondacija, udruženja građana i nevladinih organizacija sa ciljem jačanja antizapadnog raspoloženja u Srbiji i snaženja nacionalističkih, ksenofobičnih i proruskih tendencija.¹³⁶ Ova svojevrsna

135 Boris Varga, *Farbanje demokratije*, Beograd, 2013; Isti, *Evropa posle Majdana*, Novi Sad, 2015.

136 „Meka sila“ ili „meka moć“ je neoružano sredstvo postizanja željenih ciljeva koje koriste velike sile. Zasniva se na tri osnovna resursa: kulturi države, političkim vrednostima i spoljnoj politici. Tvorac kovanice „meka moć“ (soft power) je Džozef S. Naj (1937), profesor na Harvardskom univerzitetu i bivši dekan Kenedijeve škole za državnu upravu pri Univerzitetu Harvard. Od 1977. do 1979. bio je zamenik državnog podsekretara za bezbednost, nauku i tehnologiju i predsedavao Grupom za

obaveštajno-medijska ofanziva ruskih vlasti na Srbiju imala je svoj osnov ne samo u nejasnom i ambivalentnom stavu vlasti u Beogradu prema dihotomiji Zapad – Rusija, nego i više prema izrazito proputinovskoj i antizapadnoj orijentaciji bezmalo svih vodećih listova u Srbiji (izuzimajući ne mnogo tiražne, dnevnik *Danas* i nekoliko liberalnih nedeljnika – *Vreme*, *NIN*, *Novi Magazin*).¹³⁷ Sem Rusije i kineska „meke moć” u Srbiji je u ekspanziji. Iako znatno manje agresivna i samo na prvi pogled depolitizovana, proliferacija „meke moći” Kine ogleđa u osnivanju Konfucijevih instituta za širenje kineskog jezika i kulture. Do sada su u Srbiji otvorene dve ispostave za širenje kineske „meke moći” u Beogradu na Filološkom fakultetu i u Novom Sadu na Filozofskom fakultetu.¹³⁸

Takođe, medijska, ekonomska i drugi vidovi ruske ekspanzije u Srbiji su naslonjeni ne samo na „plodno tlo” u savremenosti, već i na dominantnu istorijsku tendenciju koja ima svoje korene od XIX veka. Preovlađujuća kulturna i ideološka matrica antizapadnog i antiliberalnog obrasca u Srbiji neizostavno je podrazumevala: nacionalizam kao jedinu tradiciju i vladajuću ideološku paradigmu; antizapadnjaštvo, emanirano kroz ne samo otpor zapadnim vrednostima nego i težnju o neponavljanju zapadnog puta razvoja; kolektivizam umesto individualizma; kolektivnu slobodu od „drugog”, umesto

.....
 neširenje nuklearnog oružja Saveta za nacionalnu bezbednost. Od 1993. do 1994. Naj je bio predsednik Nacionalnog obaveštajnog saveta, a 1994. i 1995. radio je kao pomoćnik ministra odbrane za međunarodne bezbednosne poslove. Služio je i kao američki predstavnik pri Savetodavnom komitetu Generalnog sekretara UN o pitanjima razoružanja (1989–1993). Džozef Naj je saradnik Američke akademije nauka i umetnosti, Američke akademije za diplomatiju i Britanske akademije. Počasni je saradnik Eksiter koledža u Oksfordu i saradnik kroz program Teodor Ruzvelt Akademije za političke i društvene nauke. Dobitnik je nagrade „Vudro Vilson” Prinston Univerziteta, nagrade „Čarls Merijam” koju dodeljuje Američko udruženje za političke nauke, kao i nagrade za istaknute akademike Asocijacije za međunarodne studije i francuskog ordena Akademske palme. Držao je predavanja kao gostujući profesor u Ženevi, Otavi, Londonu i Oksfordu i bavio se istraživanjima u Evropi, Istočnoj Africi i Centralnoj Americi. Njegova poznata knjiga „Budućnost moći” objavljena je 2012. i u Beogradu.

137 “Ruska meka moć u ekspanziji”, *Helsinški bilten*, br. 120, oktobar 2015.

138 Kineski lider Hu Đintao je još 2007. na XVII kongresu Komunističke partije rekao da Kina mora više da investira u cilju razvijanja svoje sofisticirane moći. Od tada je znatno povećano finansijsko ulaganje Kine u svojevrstu „ofanzivu šarma”, a otvoreno je i nekoliko stotina konfucijanskih instituta širom sveta. http://www.slobodnaevropa.org/content/dzozef_naj_zasto_je_slaba_meka_moc_kine/24455990.html

individualnih sloboda građanina; autoritarizam umesto jačanja institucija; negaciju pravne države i vladavine prava; narodnu državu umesto moderne države; državnu, a ne tržišnu privredu; rusofiliju nasuprot zapadnjaštvu; težnju ka nacionalnom oslobođenju i svesrpskom ujedinjenju umesto razvoja realne države; žrtvovanje slobode pojedinca slobodi kolektiva itd.¹³⁹

Posebnu pažnju i resurse vlast u Moskvi je uložila u kreiranje slike o Rusiji i Zapadu putem brojnih medija u Srbiji u koje su, očito, uložena ne mala materijalna sredstva. U širenju ruske propagandne aktivnosti u Srbiji poseban značaj imalo je otvaranje beogradske ispostave *Ruskog instituta za strateška istraživanja* (RISI). Otvaranje kancelarije ove organizacije sa radošću je dočekano u delu proruski orijentisane javnosti, sa oksimoronskim objašnjenjem nacionalističke i antizapadne *Politike* da je konačno stigao „prvi Putinov NVO u Srbiju”.¹⁴⁰ Na čelu beogradske kancelarije ove organizacije, formirane pod pokroviteljstvom Vladimira Putina, prepoznatljive po agresivnim i kontroverznim istupima njenog moskovskog direktora Leonida Rešetnjikova, nalazi se istoričar dr Nikita Bondarev. Njegova hvale vredna doktorska disertacija o Titovim moskovskim godinama, danas se čini nespojivom sa autorovom političkom aktivnošću, jednako kao što se visoki naučni dometi teze teško mogu dovesti u vezu sa mentorkom – Jelenom Guskovom, poznatom po ekstremnoj i opskurnoj propagandi u korist Miloševićevog režima.¹⁴¹ Važan događaj u radu pomenutog Putinovog „instituta” u Srbiji je bila konferencija „Meka moć Rusije u Srbiji”, održana sredinom novembra 2014. Tom prilikom je govorio i direktor moskovske centrale, Leonid Rešetnjikov, koji je bez eufemizama poručio da je „pravoslavlje posebna civilizacija najviših vrednosti i da je alternativa američko-zapadnjačkom konceptu potrošačkog „evropejstva” koje devalvira ljude na prosto materijalna, a ne duhom bogata bića. Zato je cilj i misija pravoslavnih naroda da na planetarnom nivou šire svoj pravoslavni koncept.” Govoreći o “mekoj moći” na Balkanu, Rešetnjikov je ponovio da su “Rusi, Gruzijci, Bugari, Srbi i Grci posebna civilizacija – mada to ne shvatamo – i treba da se borimo za naše poimanje sveta”. Polazeći od

139 Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita. Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji XX-XXI vek*, Beograd, 2015, str. 15–28; Milan Subotić, *Tumači ruske ideje*, Beograd, 2001.

140 <http://www.vaseljenska.com/vesti/prva-putinova-nvo-u-srbiji/> (*Politika*, 23. 10. 2013.)

141 Nikita Bondarev, *Misterija Tito. Moskovske godine 1935–1937*, Beograd, 2013.

premise da Zapad ima intenciju da “uništi” Srbe i Ruse, Rešetnjikov tumači da je razlog tome “što smo alternativna civilizacija. Kina nije civilizacija, već sila koja kopira Zapad. Mi ćemo sve da učinimo da Srbija i Rusija nose vatru koja nam je predata iz Konstantinopolja i zbog toga hoće da nas unište”, rekao je L. Rešetnjikov, ističući i da je “preko Srba došao uticaj Vizantije u Rusiju. Došla je ćirilica. Zašto vi u Beogradu ne pišete ćirilicom – vi ste je doneli u Rusiju – a vi je sami odbijate”, poručio je nekadašnji pripadnik sovjetske obaveštajne službe, u svom *kreativnom* tumačenju istorijskih procesa.¹⁴² Prethodno je Rešetnjikov na promociji svoje knjige “Vratiti se Rusiji” u Beogradu, apokaliptično poručio da će “Srbija bez Rusije nestati, neće postojati!” “Srbija je uvek bila ponosna, nezavisna, herojska država, a sloboda i nezavisnost se brane u borbi. Zato vam želim da u toj borbi budete uspešni i da pobedite”, rekao je u aprilu 2014. ovaj bivši obaveštajac i šef jedne od krovnih ruskih organizacija za spoljnu ekspanziju i propagandu, ne preciziravši u koju bi to borbu i protiv koga Srbija trebalo da ide.¹⁴³

Ubrzo nakon postavljanja na čelo RISI za Srbiju, Nikita Bondarev je determinisao ključne neprijatelje Srbije: jugoslovenstvo i titoizam.¹⁴⁴ „Ruski eksperti, naučnici, politikolozi i istoričari će dolaziti u Beograd i nastupati sa predavanjima, držati seminare”, objasnio je on metodologiju širenja ruske „meke moći”. Kao centralni problem u rusko-srpskim odnosima do današnjeg dana, on je identifikovao „laž”, kako je rekao, koju je „u masovnu svest Srba pustila titoistička propaganda posle 1948.” o tome da je Crvena armija na Balkanu „jedino što je radila jeste ubijala i silovala”, o čemu je, kako je rekao, bila izdata specijalna knjiga *Zločini pod plaštom socijalizma*. Posle Titovog pomirenja sa Sovjetskim Savezom tu knjigu, koju Bondarev naziva „potpuno lažnom”, su izbacili iz biblioteka, ali, kako smatra u „narodnom pamćenju je ostala predstava o tome da su se sovjetski vojnici u Jugoslaviji ponašali nedostojno”. Takođe je naveo i da razmišlja ponovo da objavi tu knjigu sa kritičkim komentarima: „evo šta piše titoistička propaganda, a kako je zaista bilo (po

142 “Dometi našminkane moći”, *NIN*, 7. januar 2016. <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/meka-moc-rusije-u-srbiji-mogucnosti-i-perspektive.html?alphabet=1>

143 <http://www.fakti.org/srpski-duh/citaliste/resetnjikov-srbija-ce-bez-rusije-nestati-nece-postojati>

144 O kontroverznim politikama istorije u Putinovoj Rusiji, vid. Nikolaj Kuposov, „Istorijska politika za vreme Putina”, u: *Druga Rusija*, ur. Milan Subotić, Beograd, 2015, str. 125–151.

arhivskim materijalima).” Zloupotrebljavajući svoj poziv istoričara, a govoreći isključivo kao šef krovne ruske propagandne institucije u Srbiji on je, svodeći interes svoje zemlje u Srbiji, naveo: „I kao predstavnik RISI, i kao ekspert za Tita mogu vam reći da Srbija nema budućnost dok ne iskoreni iz sebe titoizam i jugoslovenstvo. Srbiji je potrebna homogena nacionalna država kakvu Srbi nisu imali nikada u svojoj novijoj istoriji, a ne *proleterski internacionalizam* i *bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije*. Srbi treba da prestanu biti Jugoslovenima, da se sa zahvalnošću sećaju Tita koji je radio sve da liši Srbe nacionalnog identiteta.”¹⁴⁵

Indikativno koliko je, u pokušaju konstruisanja „novog” i „homogenog” srpskog identiteta, istorijskih netačnosti izrekao N. Bondarev u svega nekoliko rečenica. Najpre, navedena knjiga nije imala nikakav uticaj ni na historiografiju ni na kolektivnu svet, jer je bila fizički uništena, zbog čega je ostala apsolutno nepoznata i istorijskoj nauci i javnosti u Jugoslaviji. Naprotiv, za sve vreme trajanja socijalističke Jugoslavije bilo je tabuisano kritičko osvrtnje na delovanje i boravak Crvene armije u Jugoslaviji. Dekretirano sećanje interpretiralo je Sovjete samo kao oslobodioce, kojih se trebalo sećati sa zahvalnošću.¹⁴⁶ O ostalim argumentima, poput odavno iščezlih „proleterskog internacionalizma” ili „bratstva i jedinstva” danas u Srbiji je apsurdno i govoriti. Dok je tvrdnja Bondareva o tome da se Srbima pod Titom osporavao nacionalni identitet – potpuni istorijski falsifikat. Naprotiv, druga Jugoslavija je kao država, morao bi to istoričar Bondarev znati, nastala na ideji i nacionalne i socijalne emancipacije, a Srbi kao nacija bili su ne samo afirmisani nego i ubrojani kao prvi konstituens nove Jugoslavije stvorene 1943. u Jajcu.¹⁴⁷ Istoričar Bondarev to verovatno zna, jer predstavlja osnovu naučnog, historiografskog znanja o Jugoslaviji, ali je nad njim očito dominirao politički utilitarizam koji nije lišen najgrubljih zloupotreba, neistina i falsifikata u istoriji, u procesu sprovođenja politike ruske države čiji je on službenik.

U skladu sa ovako postavljenim ciljevima i saznanjano-manipulativnim okvirima, čitav niz dotadašnjih i brojni novi ruski propagandni servisi u

145 <http://www.vaseljenska.com/vesti/nikita-bondarev-srbiji-nema-buducnosti-dok-ne-iskoreni-titoizam-jugoslovenstvo/>

146 Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1988*, Beograd, 2014. i Hajke Karge, *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje*, Beograd, 2014.

147 Branko Petranović, Slobodan Nešović, *AVNOJ i revolucija*, Beograd, 1983.

Srbiji, koji su se poslednjih godina vrlo frekventno pojavljivali, sa zajedničkom karakteristikom – ekstremno desničarskom, nacionalističkom, ksenofobičnom i antizapadnom orijentacijom, razrađivali su navedene falsifikate i aistorijske teze čelnništva RISI-ja u Srbiji.

Tako je novopokrenuta vedeta ruske medijske aktivnosti u Srbiji, portal *Sputnik*, ove godine 29. novembra na godišnjicu stvaranja federalne Jugoslavije, kao centralni tekst imao onaj posvećen stvaranju države koja je interpretirana u naslovu kao, „najveća srpska zabluda”, da bi odmah iza toga stajalo – Od istorijskog AVNOJ-a do gubitka Kosova. Već iz naslova jasna je poruka, Jugoslavija, a ne Srbija ili srpski nacionalizam, je odgovorna za gubitak Kosova. Namerno ne praveći razliku između ideologije nacionalizma i nacionalnog identiteta, autor ruskog informativno-propanadnog portala *Sputnik* kaže, „iako su Srbi za vreme Jugoslavije optuživani za velikosrpstvo i život na kosovskom mitu”, oni su pola veka bili odani, smatra ovo glasilo, „avnojevskom zavetu”. Tako je na krivim osnovama uz „strane kredite i državnu represiju” opstajala ta naopaka tvorevina, Jugoslavija, u kojoj su Srbi „izgubili sve”, piše *Sputnik*. Pri tome jedini „izvor” iz kojega autor ruskog portala crpi znanje o prošlosti je pesma srpskog muzičara bosanskog porekla, Nenada Janковиća (Nele Karajlić), koja liči na realnu istoriju Jugoslavije kao „jaje jajetu”, piše ovaj portal.¹⁴⁸ Tako su, smatra danas ruska propaganda, Srbi „izgubili sve” u najdužem periodu mira u svojoj modernoj istoriji, u periodu najbrže i najtemeljnije modernizacije i urbanizacije, u epohi kada je država industrijalizovana, a stanovništvo u dobroj meri lišeno siromaštva i nepismenosti, uvedena opšta zdravstvena zaštita, neuporedivo unapređena socijalna struktura stanovništva, žena prestala da se tretira kao maloletno biće, a kulturni razvoj dosegao svoje najviše tačke u moderno doba. Ipak, *Sputnikove* teze, nisu ništa novo osim razrađivanja tvrdnji pisca i političara Dobrice Ćosića o dobitnicima u ratu i gubitnicima u miru.¹⁴⁹

Sa Jugoslavijom Srbi su, piše *Sputnik*, „prigrllili” i komunizam „kao da im je u njemu jedini spas”, a navedenog datuma, prema interpretaciji ruskog portala „nasilno je ukinuta monarhija” i stvorena republika, piše autor, koji svesno previđa da je karađorđevićvska monarhija došla u Srbiju nasilnim putem 1903. ubistvima počinjenim u Majskom prevratu, dok je republika

148 <http://rs-lat.sputniknews.com/komentari/20151129/1101432449/Najveca-srpska-zabluda-istorijski-AVNOJ-Kosovo.html>

149 Dobrica Ćosić, *Stvarno i moguće*, Rijeka, 1982.

uvedena nakon referendumske izjašnjavanja građana. Svi koji se nisu slagali sa pomenutim procesima ili su samo drugačije mislili, piše rusko glasilo, „na vreme su pobijeni ili proterani posle 1945”. Svi drugi su bili učutkani, navodi autor uz pominjanje svog „istorijskog izvora”, ponovo pesme muzičara Jankovića (Karajlića). Učeći istoriju iz pesama, autor *Sputnika* je i mogao da ustvrdi da je u Jugoslaviji „prava istorija potiskivana”, navodeći kao primer da Srbija u Jugoslaviji uopšte nije postojala, jer je „jedina posle čuvenog AVNOJ-a imala pokrajine, a posle nakaradnog Ustava iz 1974. i republike u republici”, misleći na vojvođansku i kosovsku autonomiju. Konstituisanje Srbije 1945. kao najveće federalne jedinice nove Jugoslavije za autora ruske propagande je očito suviše kompleksno¹⁵⁰, jer nije opisano u *trash* muzici, pa je moguća zapanjujuće besmislena tvrdnja o nepostojanju Srbije u Jugoslaviji.¹⁵¹ Uostalom, nastavlja *Sputnik*, da je „bratstvo i jedinstvo” bilo toliko jako, ne bi udario brat na brata, što se u Bosni i Hercegovini završilo sa 100.000 mrtvih, navodi rusko glasilo, imputirajući Jugoslaviji genocid u Bosni koji jedino i samo može biti stavljen u bilans potjugoslovenske istorije i pripisan ideologiji nacionalizma, koja je najpre srušila Jugoslaviju, da bi izvršila istorijski *magnum crimen* nad Bosnom.¹⁵² Najzad i sama interpretacija *Sputnika* je u funkciji ne posebno inteligentnog i vrlo transparentnog opravdavanja srpskog nacionalizma zbog njegove noseće uloge u postjugoslovenskim ratovima.¹⁵³

Pretpostavljajući da će se suočiti sa kolektivnim sećanjem nekih od čitalaca koji u *Sputnikovoj* interpretaciji mogu da prepoznaju korumpirane nacionalističke naslednice Jugoslavije, autor poentira: „O nostalgiji i nekim lepim vremenima od Vardara pa do Triglava može da priča samo onaj koji nije živio na tim istim prostorima proteklih 25 godina ili nije bar pratio vesti o svim dešavanjima u tih četvrt veka. A o sudbinama onih koji su mladost ostavili u godinama i državi pre devedesetih verujući u fatamorgane socijalizma – ispisane

150 Dragoljub Petrović, *Konstituisanje federalne Srbije*, Beograd, 1988.

151 <http://rs-lat.sputniknews.com/komentari/20151129/1101432449/Najveca-srpska-zabluda-istorijski-AVNOJ-Kosovo.html>

152 Mirsad Tokača, *Bosanska knjiga mrtvih*, 1–4, Sarajevo, 2012.

153 Iako ruska zvanična politika, kao i njeni medijski servisi danas stoje na stanovištu odbrane političkog nasleđa režima Slobodana Miloševića u Srbiji, trebalo bi podsetiti da je zvanična Rusija sve vreme tokom devedesetih pratila zapadnu politiku prema Balkanu, participirajući u njenom kreiranju. Rusija je bila članica Kontakt grupe i u Savetu bezbednosti UN je podržavala sve rezolucije koje su se ticale balkanske krize tokom devedesetih godina.

su onolike knjige. Mlađim čitaocima će biti dovoljno da za početak pročitaju *Kad su cvetale tikve*”, navodi *Sputnik* ne slučajno roman-fikciju proruski orijentisanog ibleovca, Dragoslava Mihailovića. “I ma šta pričala deca i unuci komunizma danas, ma koliko potencirali kako je tada moglo da se bezbedno prespava u bilo kom parku, ma koliko govorili o pravima žena i radnika – sve je to donekle i postojalo, ali je suštinski sve bilo veliko foliranje. Forsiran je život jednih sa drugima, umesto života jednih pored drugih”, podučava *Sputnik*. Metafora Jugoslavije, za centralni ruski propagandni portal u Srbiji, je “Srbin koji neće i ne želi da se pogleda u ogledalo”, jer je “izgubio sebe” u Jugoslaviji kao “najvećoj srpskoj zabludi”.¹⁵⁴ Za rusku propagandu u Srbiji danas, kao i za srpski nacionalizam kao glavnog Putinovog saveznika na Balkanu, u veličanstvenoj slici predjugoslovenske, ali „slavne” prošlosti koje se niko ne seća, pa ju je moguće „zamišljati” – nije bilo ni nepismenih, ni bede, ni gladi, ni stalnih ratova i ubijanja, ni represivnog radikalnog režima, ni kratkog životnog veka, ni masovnog umiranja dece, ni zemlje bez puteva, ni života bez kreveta, bez pravih škola i univerziteta, ni građana bez slobode; tako se u socijalističkoj prošlosti Jugoslavije ruski propagandisti prave da nije bilo ni privrednog i ekonomskog rasta, ni najopsežnije i najintenzivnije modernizacije, ni industrijalizacije, ni životnog standarda, ni masovnog i besplatnog studiranja, ni minimalne korupcije, ni besplatnog lečenja, ni društvenih stanova, ni kulturnog prestiža u svetu, ni istorijski neuporedivog neprovincijalizma, ni zavidnog međunarodnog ugleda. Sve zbog toga što je nakon istorijskog „NE” staljinističkom nasrtaju 1948, koji je za znatan deo jugoslovenskih političara toga vremena bio i veći podvig od 1941, faktički započeo proces disolucije istočnog bloka, koji je okončan padom Berlinskog zida (1989), ujedinjenjem Evrope i slomom sovjetskog totalitarizma koji je Vladimir Putin više puta ocenio kao „najveću geopolitičku tragediju XX veka”.¹⁵⁵

Istog dana, 29. novembra 2015. kada je *Sputnik* imao ovaj, na istorijskim faktima, apsolutno neutemeljeni, impresionistički obračun sa Jugoslavijom, drugi uticajni proruski, desničarski portal *Nova srpska politička misao* (NSPM) je kao centralnu vest, ilustrovanu i fotografijom imao, da su na današnji dan u Jajcu, na II zasedanju AVNOJ-a, komunisti Jugoslaviju “podelili na šest

154 <http://rs-lat.sputniknews.com/komentari/20151129/1101432449/Najveca-srpska-zabluda-istorijski-AVNOJ-Kosovo.html>

155 <http://www.newsweek.rs/svet/58850-putin-obama-rusija-amerika-ujedinjenenacije-un.html>

republika” i izmislili “veštačke nacije”. Sve ovo je, smatra nepoznati autor na NSPM-u, dovelo do toga da su “u Jajcu postavljeni temelji za novi rat i novi raspad zemlje, koji se desio četiri i po decenije kasnije, kada su republike i narodi izmišljeni i uspostavljeni u Jajcu, povelili rat protiv Jugoslavije u želji za nezavisnošću”.¹⁵⁶ Šta je bilo u te četiri i po decenije, NSPM ne navodi, ali je i ovde očit pokušaj da se istoriji druge Jugoslavije pripiše ono što pripada istoriji njenih nacionalističkih naslednica. Takođe, trebalo bi konstantno podsećati da Jugoslavija nije bila nedeljiva celina, već je nastala na AVNOJU-u 1943. izjašnjavanjem predstavnika svih konstitutivnih naroda (Srbi, Hrvati, Makedonci, Slovenci i Crnogorci) da žele zajednički život, ali i vlastitu nacionalnu slobodu, pa otuda federalno uređenje države.¹⁵⁷ Takođe, nepoznati autor nije savladao ni osnove evropske istorije XIX i XX veka, jer ignoriše široko prihvaćenu tezu u društvenim naukama da su sve nacije moderne kategorije i “veštačke”, jer predstavljaju kao političke tvorevine konstrukte i derivate devetnaestog ili dvadesetog veka.¹⁵⁸

Još jedan od protagonista proruske nacionalističke misli u Srbiji, urednik portala *Vidovdan* je nedavno povodom fotografije jugoslovenskog predsednika Tita na ulazu u *Kombank arenu* gde se održavao ministarski sastanak OEBS-a, objavio protestni članak u desničarskim *Večernjim novostima*, pod naslovom, “Da li smo mi Srbi normalni?” Nazivajući Tita diktatorom, ovaj proruski analitičar to naziva mazohizmom. Povlačeći paradigmatičnu analogiju, on ističe da današnja Rusija ne paradira sa Staljinovim fotografijama, iako, kako kaže, ako se uporede ova dvojica autokrata, “Rusija ima mnogo više razloga da se i u pozitivnom svetlu seti Staljina”, što je svojevrsan istorijski

156 <http://www.nspm.rs/hronika/na-danasnji-dan-umrli-prota-mateja-nenadovic-i-marija-terezija-okonceno-je-zasedanje-podgoricke-skupstine-rodjen-dusan-radovic-odrzano-drugo-zasedanje-avnoj-a-na-brdu-kadinjaca-izginuo-je-radnicki-bataljon-ukinuta-monarhija-i-sva-prava-kralja-petr>

157 Janko Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, Beograd, 1985.

158 Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd, 1998; Dominik Šnaper, *Zajednica građana – o modernoj ideji nacije*, Sremski Karlovc, Novi Sad, 1996; Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključu*, Beograd, 2001; Filip Putinja, Žoslin Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Beograd, 1997; Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, Beograd, 1996; Dominik Šnaper, „Demokratska nacija i etnički nacionalizam”, *Treći program*, br. 109, 110 – I/II – 1997, Hans Ulrich Veler, *Nacionalizam, istorija – forme – posledice*, Novi Sad, 2002; Patrick Geary, *Mit o nacijama*, Novi Sad, 2007; Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd, 2004, Erik Hobsbaum, Terens Rejdžer (ur.), *Izmišljanje tradicije*, Beograd, 2002.

novum, jer čitava svetska historiografija Staljina ubraja među najveće tirane XX veka, interpretirajući ga i kao kreatora zloglasne “logorske imperije” i brojeći njegove milionske žrtve.¹⁵⁹ Staljin kaže ovaj autor, ima velike zasluge za pobjedu Sovjeta u Drugom svetskom ratu, što bi trebalo da sugeriše da Tito nema nikakvu zaslugu za jugoslovensku pobjedu nad fašizmom?! Da bi ovoliko količinu istorijskih “novosti” zacementirao, analitičar proruskog *Vidovdana* je napravio i Titov bilans – “dve veštačke nacije stvorene na srpski račun”, “prinudna asimilacija Srba katolika u Dubrovniku i Dalmaciji i pravoslavnih Srba na severozapadu Makedonije. Nakaradne republičke granice. Pride svemu tome i rasparčanu Srbiju na tri dela, što je kulminiralo usvajanjem Ustava iz 1974.”¹⁶⁰ Tito je “srpskom narodu za 40 godina napravio više štete, nego Turci za 400”, otevši Kosovo od Srbije i davši ga Albancima, smatra ovaj dokumentarno i knjiški neopterećeni analitičar, kome niko još nije otkrio naučnu tvrdnju da su sve nacije “zamišljene zajednice” i veštačke tvorevine, a one koje se pokažu nemogućim i ne postoje u realnosti. O govoru mržnje i navodnom Titovom “otimanju” Kosova od Srbije ne bi trebalo ni polemisati da upravo navedena pokrajina, koja je u Jugoslaviji bila nesporni deo Srbije i elemenat jugoslovenskog federalizma, nije trajno emancipovana od Srbije u vreme S. Miloševića, što je ozvaničeno u vreme V. Koštunice – dvojice nacionalistički i proruski orijentisanih lidera Srbije.

Slične i mnogo radikalnije tvrdnje i interpretacije Jugoslavije imaju i ostala glasila priželjkivane ruske ekspanzije u Srbiji: *Standard*, *Fakti*, *Fond strateške kulture*, *Geopolitika*, *Vaseljenska*, *Pečat*, *Vidovdan*, *Srbinfo* i drugi. Njima svakako treba dodati i *mainstream*, provladine medije, ali i mnogo radikalnije otvoreno profašističke portale i blogove, koje iz razumljivih razloga ne bi trebalo citirati.

Radikalnu reviziju historiografskih interpretacija u procesu promovisanja “nove” istorije i novog srpskog identiteta, ruski mediji i njihove beogradske ekspanzije su izvršile i kada je u pitanju istorija Drugog svetskog rata u

159 Fuad Muhić, *Staljinizam. Teorijski pogled na jedan fenomen*, Sarajevo, 1981; Hana Arent, *Izvori totalitarizma*, Beograd, 1998; Jean Elleinstein, *Historija staljinskog fenomena*, Zagreb, 1980; Robert Conquest, *The Great Terror: A Reassessment*, Oxford, 1991; Roj Medvedev, *Za sud istorije o Staljinu i staljinizmu*, Beograd, 2012.

160 <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:579766-Dragomir-Andjelkovic-Sta-ce-Tito-u-Areni>

Jugoslaviji. U listu *R magazin*, glasilu zvanične Moskve u Beogradu, koji izlazi kao podlistak umereno desno orijentisanog *Nedeljnika*, 4. juna 2015. pojavila se naslovna tema: “Kako ruska nauka gleda na četnike i Dražu Mihailovića”. Već u podnaslovu, jasno je reč o radikalnoj reinterpretaciji dosadašnjih stavova, jer se kaže: “Ruski eksperti objašnjavaju kakvi su zaista bili odnosi između četnika i Crvene armije i kakav značaj za Rusiju i Srbiju može imati nedavna rehabilitacija Draže Mihailovića”. Od sovjetskih vremena, pa sve do savremenosti “odnos mnogih ruskih naučnika prema ovom pitanju bio je krajnje nedvosmislen: Sovjetski Savez je spasao svet od nacizma, a njegovi saveznici u Jugoslaviji bili su Titovi partizani koji su se herojski borili ne samo protiv nacističkog okupatora, nego i protiv kolaboracionista i lokalnih nacionalista svih boja, među koje se po pravilu ubrajaju ustaše i četnici”, piše *R magazin*.¹⁶¹ Kako Putinova Rusija kao jedan od glavnih temelja svog savremenog identiteta smatra pobeđu nad nacističkom Nemačkom, ona se pozicionirala kao centralna zaštitnica sećanja na antifašističku borbu u Drugom svetskom ratu, kategorično se protivreći svim revizionističkim pokušajima u istočnoj Evropi.¹⁶² Ipak, izuzetak u ovoj ruskoj politici je rehabilitacija četničkog kolaboracionističkog pokreta Draže Mihailovića.¹⁶³ “Vodeći ruski istoričari-balkanolozi u suštini su podržali rehabilitaciju Draže Mihailovića i pozvali pristalice i jedne i druge strane na normalizaciju odnosa i prevazilaženje ovog dugogodišnjeg raskola u srpskom društvu”, objašnjava *R magazin* motive ove pojave. Zanimljiva je i nedoslednost ruske propagande i nauke stavljene u službu režima i spoljne ekspanzije, jer nije podržan ni jedan drugi antikomunistički pokret u Evropi, čak ni poljska Armija Krajova, koja se direktno potčinjavala saveznicima. Iz današanje ruske perspektive, četnici su “jedinstvena pojava”, jer “kod četnika nije bilo nikakve rusofobije. Naprotiv, u Dražinom okruženju su bili i otvoreni simpatizeri Sovjetskog Saveza i socijalisti, i zato njihova želja da sarađuju sa ruskom Crvenom armijom ne treba nikoga da čudi. U tom smislu stav ruskih istoričara nije kontroverzan, nego je

161 “R magazin”, br. 2, jun 2015. u: *Nedeljnik*, Beograd, 4. jun 2015.

162 Boris Varga, *Evropa posle Majdana*, Novi Sad, 2015.

163 O četničkom pokretu kao objektu revizionističkih politika istorije, vid. Milivoj Bešlin, „Četnički pokret Draže Mihailovića – najfrekventniji objekat istorijskog revizionizma u Srbiji”, u: *Politička upotreba prošlosti. O istorijskom revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*, ur. M.Samardžić, M.Bešlin, S.Milošević, Novi Sad, 2013, str. 83–142.

naprotiv, sasvim logičan.”¹⁶⁴ Iz navedenog proizlazi da u današnjem neistoričnom ruskom propagandnom pogledu, linija podele u Drugom svetskom ratu nije odnos prema fašizmu i Hitleru, pa je samim tim četnička kolaboracija irelevantna, već je vododelnica odnos prema Sovjetima. Cilj Rusije je “prevazilaženje istorijskih protivrečnosti u srpskom društvu” po sličnom modelu kako je to urađeno u Rusiji.¹⁶⁵ Već pominjani šef beogradske ekspoziture Ruskog instituta za strateška istraživanja je napisao i tekst: “Rehabilitacija je pozitivna”, tvrdeći da je za ruske političare i istoričare, koje je stavio u istu ravan i na isti zadatak, “najvažnije da se ne ponavljaju propagandističke izmišljotine i ideološki stereotipi koje je sovjetska nauka prenosila onako kako ih je sve do devedesetih godina dobijala iz Jugoslavije”. Time je ne samo banalizovao čitavu sovjetsku historiografiju, već i izneo flagrantnu neistinu, jer nikada, a posebno od 1948. Sovjeti se nisu pouzdali u jugoslovenske izvore ili istorijsku nauku, već su decenijama vršili vlastita istraživanja. I drugi ruski istoričari oglasili su se u ovom broju *R magazina*, da opravdaju promenjeni kurs ruske politike i nedoslednost oko podržavanja jednog (srpskog) istorijskog revizionizma u Evropi.¹⁶⁶ Tako jedan od njih, piše, da se “četnički odredi nikada nisu borili protiv ruskih trupa”, dok drugi tvrdi da je ključni Dražin problem bio to što je “previše verovao Zapadu”. Subinu četnika, prema ovim državnim ruskim istoričarima nije predodredila ni kolaboracija, ni zločini prema civilima, ni bespoštedna borba protiv antifašističkog partizanskog pokreta, već “loša geopolitička informisanost Draže Mihailovića, i njegova preterana vera pre svega u zapadne saveznike, a ne u SSSR u prvim godinama rata”.¹⁶⁷

164 “R magazin”, br. 2, jun 2015. u: *Nedeljnik*, Beograd, 4. jun 2015.

165 Svoj kontroverzni model politika istorije i tzv. „nacionalnog pomirenja”, ali i daljeg širenja uticaja u Srbiji, Rusija je pokušala da ostvari i postavljanjem spomenika poslednjeg cara iz dinastije Romanov – Nikolaja II u centru Beograda, na platou pored zgrade najvišeg zakonodavnog tela Srbije. Spomenik je 16. novembra 2014. otkrio predsednik Srbije uz prisustvo ruskog patrijarha Kirila i ambasadora te zemlje u Beogradu. Spomenik je poklon ruskog istorijskog društva, a tom prilikom ruski patrijarh je izgovorio istorijski apsolutno neutemeljenu tvrdnju, po svojoj prilici pripremljenu za srpsku publiku, da je Nikolaj II „žrtvovao svoju krunu, carstvo i život radi spasenja Srbije”. <http://www.ambasadarusije.rs/sr/vesti/osvesten-spomenik-caru-nikolaju-ii>

166 *Politička upotreba prošlosti. O istorijskom revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*, ur. M.Samardžić, M.Bešlin, S.Milošević, Novi Sad, 2013.

167 “R magazin”, br. 2, jun 2015. u: *Nedeljnik*, Beograd, 4. jun 2015.

Bolje primere aistoričnosti u istorijskoj nauci i posmatranje prošlih događaja očima savremenika, teško je i zamisliti.

U skladu sa navedenim stavovima, Nikita Bondarev je prilikom parade u čast dolaska ruskog predsednika i godišnjice oslobođenja Beograda od fašizma (2014) rekao da bi i četničke zastave trebalo da se nađu u vojnoj paradi pobednika. Idiličnu saradnju, prema oceni Bondarova, između Crvene armije i četnika pokvarili su partizani koji su “jednostavno zatražili od sovjetske komande da nikakve prijateljske odnose sa četnicima uopšte ne održava: dolaze vam četnici, znači treba da dobiju metak u čelo”.¹⁶⁸ U ovoj ničim potkrepljenoj konstrukciji, Bondarev je prevideo amnestiju koju su nove jugoslovenske vlasti dale četnicima.¹⁶⁹

Ipak, vrhunac apsurdna ruske revizije istorije Jugoslavije može se pronaći u tvrdnji Nikite Bondareva da je rehabilitacija Draže Mihailovića “pravedna” i da građane Srbije tek treba “prosvetliti” ko je on bio. Ignorišući činjenicu da je istorija četničkog pokreta do tančina istražena i napisana, kao i da se ni jedan prekretni novi dokument poslednjih godina nije pojavio, on je za ruski portal *Sputnik* izjavio da je reč o “obnovi istorijske pravde” i da je oko Mihailovića bilo “mnogo više ljudi levih pogleda, nego oko Tita”.¹⁷⁰ U rangu ove tvrdnje je i uključivanje *Sputnika* u disput u Srbiji u vezi sa rehabilitacijom Milana Nedića. Odstupajući i tu od uobičajene prakse tzv. boraca protiv revizionizma i povampirenja fašizma u Evropi¹⁷¹, ruska propagandna aktivnost u Srbiji ide u potpuno suprotnom smeru. Tako je vidna relativizacija Nedićeve rasističke i antisemitske aktivnosti, da bi se čak zaključilo da je “formiranje njegove vlade bilo u skladu sa međunarodnim pravom”, čime se prenebrejava postojanje legalne Vlade Kraljevine Jugoslavije u Londonu koju je priznavala

168 <http://www.nspm.rs/hronika/nikita-bondarev-smatam-da-zastave-cetnika-takodje-treba-da-budu-na-vojnoj-paradi.html?alphabet=1#yvComment115688>

169 Milan Radanović, *Kazna i zločin: odgovornost za ratne zločine (1941–1944) i vojni gubici snaga kolaboracije u Srbiji (1944–1945)*, Beograd, 2015.

170 <http://www.nspm.rs/hronika/nikita-bondarev-rehabilitacija-dragoljuba-mihailovica-je-pravedna-o-njemu-se-u-srbiji-ne-zna-dovoljno.html?alphabet=1>

171 O nedoslednosti i dvostrukim merilima zvaničnog Kremlja i njegovih propagandista, koji za sebe uzimaju pravo ekskluzivnog čuvara antifašističkih tradicija, govori činjenica da „partije Putina” (prokremaljski politički subjekti u EU) sa vrlo malo izuzetaka čine upravo ekstremno desničarske i neofašističke stranke. Vid. o tome: Boris Varga, “Putin i desničarska internacionala”, u: *Evropa posle Majdana*, Novi Sad, 2015, str. 61–68.

čitava antifašistička koalicija. Dok je prema sagovornicima *Sputnika* ideja Milana Nedića o ulasku u službu fašističkih okupatora bila “časna i dobra”.¹⁷² Time je centralni ruski propagandni medij u Srbiji suštinski izlazio u susret najmračnijim idejama ekstremne desnice na ovim prostorima.

Pođemo li od toga da je Sovjetski Savez bio prvi zagovornik razbijanja Jugoslavije odmah nakon šizme sa Staljnom 1948, ne bi trebalo da čudi ni današnja njena percepcija u ruskoj propagandi.¹⁷³ Nakon pomirenja Tita i Hruščova jenjavali su sovjetski pokušaji i težnje ka razaranju Jugoslavije, inspirisani pre svega nadom da će se Jugoslavija postepeno i evolutivno vraćati u *lager*. Navedenim sovjetskim očekivanjima težak udarac je zadat smenom konzervativnog jugoslovenskog potpredsednika Aleksandra Rankovića na Brionima 1966. Od tada sovjetska (ruska) politika prema Jugoslaviji je pre svega bila vođena željom da se Jugoslavija što pre razbije kako bi Sovjeti uzeli veći, istočni deo zemlje, dok bi Slovenija i Hrvatska, prema tadašnjim procenama iz Moskve, išle na Zapad.¹⁷⁴ Istoričarima ostaje za istraživanje i tema realnog ruskog dometa i uticaja na događaje s kraja osamdesetih godina XX veka kada se rušenje Jugoslavije operacionalizovalo.

Cilj analizirane ruske propagandne aktivnosti, koja se nedvosmisleno poklapa sa Miloševićevom propagandom u vreme epohe ratova, a u kojoj se na najgrublji način zloupotrebljava i falsifikuje savremena istorija je podsticanje sukoba i netrpeljivosti u regionu kao i dalja srpska nacionalistička homogenizacija. Prikivanje Srbije uz nikad preživljenu nacionalističku prošlost u interpretacijama istorije XX veka u funkciji je opravdavanja agresivnih ratova devedesetih i utvrđivanja „novog” srpskog identiteta koji bi još naglašenije trebalo da bude antizapadni, rusofilski i antagonizovan prema svim susedima i čitavom regionu. Dihotomija Zapad – Rusija u Srbiji jednako kao i u Evropi nije veštački izazvana niti se tiče prevashodno geopolitičkih interesa. Reč je o različitim poimanjima pravne države, pluralnosti društva, samostalnosti

172 <http://rs-lat.sputniknews.com/intervju/20151222/1101986080/Nedic-decenijaska-kontroverza-srpske-istorije.html>

173 Dragan Bogetić, „Drugi jugoslovensko-sovjetski sukob 1958. i koncept aktivne miroljubive koegzistencije”, *Istorija 20. veka*, br. 2, Beograd, 2004; Milivoj Bešlin, „Odnosi Jugoslavije i Sovjetskog Saveza 1968: između nužnosti saradnje i principa slobode”, *Istraživanja Filozofskog fakulteta* br. 22, Novi Sad, 2011, str. 351–368.

174 Milivoj Bešlin, *Pokušaj modernizacije u Srbiji 1968–1972. Između „revolucionarnog kursa” i reformskih težnji*, Novi Sad, 2014. (doktorska disertacija u rukopisu)

institucija, individualizma, ljudskih prava, medijskih sloboda, kritičke misli i sl. Radi se o tipu društva koje se želi izgrađivati. Interpretativni okviri (pro) ruske propagande u Srbiji idu pre svega za težnjom da se u Srbiji presadi tip autokratije i prevlasti države nad društvom i pojedincem po ugledu na esencijalne karakteristike sistema u Rusiji.

Navedene istorijske interpretacije ruske propagande u Srbiji držale bi Srbiju u stanju *zamrznutog konflikta* sa čitavim regionom, dajući srpskom nacionalizmu nadu u istorijski revanš zbog poraza u ratovima devedesetih. Otvoreni pritisci Rusije na Crnu Goru, medijska spinovanja i uvrede na račun crnogorskog rukovodstva kao i brutalno otvorena podrška separatističkom režimu Milorada Dodika u daljoj destabilizaciji Bosne i Hercegovine govore u prilog tome da bi Rusija od sebi lojalnih srpskih nacionalista u BiH i Crnoj Gori mogla da napravi obrise balkanskih „abhazija” ili „južnih osetija” (otcepljene gruzijske oblasti), kao što je od proruskih pobunjenika u Ukrajini načinila odmetničke teritorije tzv. „Novorusije”. Navedenom političkom propagandom režim u Kremlju utvrđuje platformu za novi sukob na Balkanu, a istorijsko iskustvo pokazuje, oružani sukob na evropskom jugoistoku za Rusiju je provereni metod da se, bez rizika za sebe, potvrđuje kao velika, a ne samo regionalna sila. Otvaranje novih sukoba na Balkanu, pokušaji stvaranja *zamrznutih konflikata* ili sprečavanje rešavanja postojećih (Kosovo) bili bi prostor za dugoročni ruski uticaj i destabilizaciju i ucenjivanje Evrope. Nesumnjivo, navedeni ciljevi su i način da se vlast u Moskvi distancira od daljih konsekvenci agresije na Ukrajinu i dodatno dekomponuje fragilnu Evropsku uniju. Čak iako su ruski imperijalni ciljevi očekivani, ostaje pitanje za dalje analize – šta to nezanemarljive delove srpske intelektualne, političke, crkvene i medijske elite nagoni da svoje društvo ističu na prvu liniju fronta, još uvek Hladnog rata, između zapadnih demokratija i ruske autokratije?! Pitanje tih motiva, od ideoloških do finansijskih, moralo bi postati tema nezavisnih istraživanja, čiji rezultati svakako ne bi bili neinteresantni. U tom kontekstu posmatrano, propagandne istorijske interpretacije XX veka u ruskim i proruskim glasilima u Srbiji značajan deo svog cilja su ispunile, ako ne do kraja konstituisanim novim, *homogenim* srpskim identitetom – nesumnjivom činjenicom da je svaki pokušaj racionalne i na dokumentarnoj osnovi zasnovane interpretacije jugoslovenske istorije danas relativizovan i *a priori* osporen kao antisrpski.

RUSKA MEKA MOĆ U EKSPANZIJI

Srpska politička elita se uvek oslanjala na Rusiju, pa je očekivala od nje da je podrži u ratnim poduhvatima devedesetih godina. Međutim kolaps Sovjetskog Saveza, kao i podrška Slobodana Miloševića pučistima protiv Mihaila Gorbačeva, učinila je rusku podršku beznačajanom. Rusija je uglavnom podržavala politiku Kontakt grupe sve do povlačenja Borisa Jeljcina sa vlasti. Situacija se promenila dolaskom Vladimira Putina, odnosno njegovim zaokretom u odnosu na Zapad. On je definisao novu rusku strategiju vraćanja na poziciju velesile, što podrazumeva da rusko prisustvo na Balkanu postaje sve značajnije. Na minhenskoj Konferenciji o bezbednosti (2007) Putin je najavio svoju strategiju koja se uglavnom oslanjala na energitsku moć Rusije, što je bilo od presudnog značaja kada je reč o balkanskim zemljama s obzirom na njihovu zavisnost od ruskih energenata.

Promenom međunarodnog političkog konteksta i sve većih ambicija Rusije da postane uticajan akter, Rusija je počela da razvija instrumente javne diplomatije sa ciljem da paralelno jača i dejstvo meke sile. Međutim, rezultati su marginalni, u velikoj meri zbot toga što se oslanjala na mehanizme još iz sovjetskog vremena koji nisu odgovarali savremenim informativnim mehanizmima.

Rusija je pokrenula čitav niz projekata namenjenih stranoj javnosti (među njima i kampanju za dobijanje Zimske olimpijade 2014, na primer), koja je počela još 2005. Te godine osnovana je kompanija Russia Today (Rusija danas) koja emituje vesti na engleskom. Predsednik Putin je osnovao Fond „Ruski mir” sa ciljem da se promoviše ruska kultura i ruski jezik, po modelu British Council, Goethe Institute i sl.¹⁷⁵

Dimitrij Medvedev je 2008. godine osnovao Federalnu agenciju za Zajednicu Nezavisnih Država. Glas Rusije, najstarija svetska radio stanica je 2008,

175 [tp://ruskarec.ru/opinion/2015/10/04/chvrst-stav-o-mekoj-sili-rusije_479425](http://ruskarec.ru/opinion/2015/10/04/chvrst-stav-o-mekoj-sili-rusije_479425).

promenila rukovodstvo sa idejom da modernizuje delovanje. Medvedev je takođe 2010. godine osnovao Fond za podršku javnoj diplomatiji „Gorčakov” i Ruski savet za međunarodne odnose. Tada je usvojen i novi koncept međunarodnog razvoja a godišnji budžet za međunarodnu pomoć iznosi oko 500 miliona dolara.¹⁷⁶

Aneksija Krima i eskalacija konflikta u Ukrajini tokom 2014. godine dovela je do zategnutosti odnosa između Rusije i zapadnih zemlja (uvedene su sankcije Rusiji) što je dovelo do potpuno novog konteksta u kome su (dez)informacije postale ključno oružje. Svesna medijske moći, Rusija daje prioritet medijima i njena strategija je tokom 2014. i 2015. godine usmerena na stvaranje alternativnih medija i alternativne interpretacije događaja.

Nepuna 24 sata nakon početka vazdušne vojne operacije u Siriji jedan ruski medij oformio je petojezični (ruski, engleski, francuski, nemački i ukrajinski) portal, na kome objavljuje sve medijske informacije o toku operacija, uključujući i saopštenja na tviteru. Takođe, rusko Ministarstvo odbrane to čini posredstvom svog sajta i svakodnevnih obraćanja javnosti vojnih zvaničnika. Cilj je da se na taj način parira izveštajima medija i zvaničnika zapadnih zemalja koji su sumnjičavi prema ruskim namerama u regionu Bliskog istoka.

Demonstrirajući u Siriji najnoviju verziju „tvrde moći”, nakon Gruzije (2008) i Ukrajine (2013), kojima se na uznemirujući način vratila na svetsku scenu, Rusija pokazuje da je u međuvremenu shvatila i važnost „meke moći” kao efikasnog mehanizma planetarnog delovanja. Najveći proboj u tom smislu Moskva je ostvarila u medijskoj sferi, suprotstavljajući se globalnoj medijskoj „si-en-enizaciji”, kao modelu kojim se Zapad tradicionalno služi u širenju sopstvenog uticaja.¹⁷⁷

Dometi ruske strategije na medijskom planu još su ograničeni, ali se informacije sa njenih portala i drugih medijskih kuća sve više se koriste. Za razliku od sovjetskih vremena, Rusija se u svojoj strategiji oslanja na

176 Isto.

177 U javnom prostoru zapadnih zemalja ruski stavovi o globalnim temama plasiraju se i posredstvom društvenih mreža. Kako tvrde zapadni mediji, u jednoj vladinoj zgradi u Sankt Peterburgu ruski (kremaljski) „botovi” rade u smenama 24 sata neprekidno (za platu od 700 dolara), odašiljući u pravcu ciljanih meta na zapadu rusku verziju i interpretaciju relevantnih događaja; kako takođe procenjuju zapadni mediji, uticaj ruskih botova na formiranje javnog mnjenja u „rivalskim državama” još, međutim, nije zabrinjavajući.

profesionalne novinare čija se propagandna moć zasniva na informacijama koje su relevantne, ali je interpretacija u „funkciji zaštite državnih interesa”.¹⁷⁸

Generalni direktor Ruskog instituta za strateške studije (RISI) Leonid Rešetnikov kaže da sa “sigurnošću može govoriti da se vlast u Srbiji nalazi pod kontrolom SAD”. Takođe je istakao da Rusija danas ne pruža gotovo nikakvu podršku svojim saveznicima u balkanskim zemljama, te da Rusija treba da uspostavi stalni dijalog na nivou studenata, naučnika, političara, biznismena, delatnika u kulturi i umjetnosti.¹⁷⁹

Očigledno je da se Rusija fokusira na korišćenje meke moći na savremen način poput zapadnih zemalja. Uz sva početna ograničenja treba očekivati da će Rusija sve više osvajati i taj prostor, što posebno važi za Balkan.

PRIMENA RUSKE MEKE MOĆI U SRBIJI I NA BALKANU

Kao strateški važna tačka prema Evropi, Srbija je u viđenju Kremlja, kako se čini, pogodna da postane „ogledno dobro”, na kome bi se ukupna rastuća moć Rusije uspešno manifestovala. Tim pre, jer je u Srbiji već dobro pozicionirana. Na političkom planu – dobri međusobni odnosi na najvišem međudržavnom nivou, posebno između predsednika država Vladimira Putina i Tomislava Nikolića, kao i neprihvatanje Beograda da sledi spoljnu politiku Evropske unije (EU) kad je reč o Ukrajini (Srbija je jedina zemlja-kandidat za članstvo u EU koja nije uvela sankcije Rusiji); na ekonomskom – energetsom zavisnošću Srbije od ruskih izvora snabdevanja, vlasništvom nad Naftnom industrijom Srbije (NIS), učešćem u infrastrukturnim projektima (modernizacija železnice)...¹⁸⁰

178 U septembru 2015. godine u Evropskoj uniji formiran je tim sa ciljem da, kako je saopšteno, pomognu „nezavisnim medijima” u državama koje predstavljaju „metu ruskog uticaja” da se suprotstave ruskoj politici meke medijske sile. Aktivnosti ovog tima još nisu precizno definisane; za sada se planira samo da će tim istraživati rusku propagandu i potrebe novinara u zemljama Istočnog partnerstva Evropske unije – Ukrajini, Moldaviji, Belorusiji, Gruziji, Jermeniji i Azerbejdžanu.

179 <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/563342/Putinov-analiticar-Vlast-u-Srbiji-je-pod-kontrolom-Amerike>

180 Srbija i Rusija su 2013. godine potpisale strateški sporazum o međusobnoj saradnji koji podrazumeva ekonomsku i političku saradnju, kao i koordinaciju u međunarodnim odnosima.

Osim toga tu su – što je sa stanovišta doktrine „meke moći” možda i najvažnije – proruski resentimani većine građana Srbije. Iako formalno i egzistencijalno upućena na Evropsku uniju, Srbija se, zbog unutrašnje pode-
ljenosti još uvek koleba u geostrateškoj orijentaciji.¹⁸¹ Uticajni proruski konzervativni blok, od Srpske pravoslavne crkve, do niza vanparlamentarnih stranaka poput Demokratske stranke Srbije, Treće Srbije, Dveri, Srpske narodne stranke, značajnog dela naučne i kulturne elite i medija, kod pojedinih analitičara proizvode utisak o identitetskoj „rusizaciji srpske nacije”.¹⁸²

Ruski analitičari smatraju da se model saradnje između Srbije i Rusije realizuje u okviru nekadašnje paradigme koji ne odgovara savremenim izazovima. Prevladava „tradicionalni diskurs”, a to se pre svega odnosi na njegove elemente, poput pravoslavlja, vizantijskog nasleđa, slovenstva, uzajamnog istorijskog pomaganja.¹⁸³ Uprvao na tim tradicionalnim „temeljima” rusko-srpskih odnosa počivao je nastup Rusije, kao zemlje – domaćina na oktobarskom Sajmu knjiga: „Mi treba da čuvamo i uvećavamo neprocenjivo blago naše slovenske pravoslavne kulture, našu Bogom danu ćirilicu”, potencirala je ovu vezu, otvarajući Sajam, Natalija Naročnicka.¹⁸⁴

Međutim, ruski analitičari i komentatori balkanskih prilika uglavnom ističu da se „Balkan ne može posmatrati odvojeno od geopolitičke situacije, niti se može prognozirati konačno rešenje balkanskog pitanja sve dok ne vidimo konačne izmene kompletne političke karte sveta”.¹⁸⁵ Jelena Guskova smatra da rešenje balkanskog pitanja umnogome zavisi od Rusije. Ona ističe da je Rusija bila pasivna do 2007. godine, ali da se to promenilo i da se sada

181 „Raspolučenost između Evrope, kojoj pripada geografski i civilizacijski, i Rusije koju istorijski i emotivno doživljava kao starijeg brata i zaštitnika, napravila je od Srbije onog Buridanovog magarca kome preti opasnost da skapa između ta dva plasta sena” – piše Blic u posebnom dodatku „Srbija dušom u Rusiji, novčanikom u Evropi”, 24. maj 2015.

182 „Identifikacija s ruskom nacijom, i stvarnom i izmišljenom, pre svega s njenim zabludama i glupostima, negira i bliskost s jugoslovenskim susedima. Regionalna reintegracija i ulazak u NATO su panične opsesije nove političke patologije”, piše Nikola Samardžić u kolumni „Nova srpska nacija”, Danas, 17. april 2015.

183 Darja Basova, Rusko-srpske odnose treba, Geopolitika, septembar 2015.

184 Prema Danas, 26. oktobar 2015.

185 Geopolitika, avgust 2015.

aktivno uključila sa svojim stavom u balkansko pitanje, konkretno kad je reč o Kosovu.¹⁸⁶

Zvanična Rusija veoma vešto igra na frustraciju Srbije zbog ratnih poraza i posebno na frustraciju vezanu za genocid u Srebrenici. Ističe se da je cilj Zapada jasan, jer nastoji „izmeniti vektor razvoja Srpske i njenu orijentaciju na Srbiju i Rusiju, i uspostaviti njenu potpunu potčinjenost Zapadu”.¹⁸⁷ Takođe se ističe da formulacija „genocid” treba da stvori međunarodno-pravni osnov za intervenciju u drugim strateški važnim područjima u svetu”.¹⁸⁸

I Crna Gora ima važno mesto u ruskoj propagandi, posebno imajući u vidu da će Crna Gora, najverovatnije krajem godine dobiti poziv za članstvo u NATO. Ruski komentatori ističu da će zbog toga najverovatnije doći do izvesnog zahlađenja bilateralnih odnosa. Oni očekuju i jačanje antiruske retorike. Rusija se, kako se ističe, po pitanju spoljne politike Crne Gore ne treba obraćati Podgorici, nego sedištu Severnoatlantske alijanse u Briselu.¹⁸⁹ Takođe, treba imati u vidu i ruski prodor u medijsku sferu Crne Gore, kao i uticaj Ruske pravoslavne crkve na Srpsku pravoslavnu crkvu, kako u Crnoj Gori, tako i u Srbiji.

Dušan Reljić, šef predstavništva Nemačkog instituta za međunarodnu politiku i bezbednost (SWP) u Briselu, smatra da Moskva neće sprečavati članstvo u EU, ali će pokušati, kako god bude mogla, da spreči da Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora pristupe NATO.¹⁹⁰

RUSKI MEDIJSKI PROBOJ

Tokom 2014. godine Rusija je, kad je reč o mekoj sili generalno,¹⁹¹ napravila zaokret, s time što su prioritetno mesto dobili mediji. Tri tradicio-

186 Rosija Segodnja, Guskova: Glasanje o Srebrenici – veliki uspeh ruske diplomatije, Geopolitika, avgust 2015.

187 Igor Grekov: Srebrenica; Rusija brani istorijsku pravdu, Geopolitika, avgust 2015.

188 Igor Grekov, Srebrenica: zašto je Rusija uložila veto, Geopolitika, avgust 2015.

189 Дарја Басова је аналитичар Московског државног универзитета међународних односа (МГИМО). ruskarec.ru.

190 <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/512353/Reljic-Nema-opasnosti-od-pojacanog-uticaja-Moskve-na-Balkan>

191 Prema tvorcu koncepta meke sile, harvardskog profesora Džozefa Naja, njeni osnovni rasursi su sistem vrednosti, kultura i politika.

nalne medijske kuće, međunarodni radio „Raša tudei”, agencija RIA novosti i radio „Glas Rusije” stavljene su pod isti kišobrana, konglomerat Russia Today (RT).¹⁹² Prema ruskim procenama, auditorijum kome se obraća, na engleskom, španskom i arapskom jeziku broji milijardu ljudi. Koncentracija iskusnih profesionalaca, i po mišljenju nekih ovdašnjih kolega, proizvodi veoma dobre efekte.¹⁹³

Ruski medijski gigant u Srbiji za sada ima jedno prepoznatljivo ime – Sputnjik. Reč je o agenciji – ispostavi RT, koja od kraja 2014. godine, osim portala, redovno, tri puta dnevno emituje i polusatni radio-program. Sputnjikove vesti koje se emituju pod sloganom „govorimo ono što drugi prećutkuju”, prenosi za sada RTVStudio B u Beogradu i više lokalnih radio stanica (Niš, Novi Sad, Aranđelovac, Požarevac, Kruševac). Ambicija da se medijska ponuda dopuni televizijskim programom dosad nije ostvarena.

Isto važi i za nastojanje da legalno i transparentno u ovdašnje medije uđe ruski kapital. Prema tvrdnjama ruskih izvora,¹⁹⁴ uzaludni napor da se kupi bar jedna ovdašnja tv stanica traju već gotovo deceniju. To za sada, važi i za aktuelni proces privatizacije medija koji se u Srbiji sprovodi u skladu sa setom najnovijih medijskih zakona. Iako su ruski investitori bili zainteresovani za kupovinu nekada amblematične televizije B92, ona je prodana grčkom kupcu, u paketu sa TVPrva. Prema istom izvoru, za kupovinu popularne beogradske radiotelevizijske stanice Studio B bile su zainteresovane tri (ozbiljne)ruske kompanije; ona je, međutim, nedavno otišla u ruke domaćeg kupca. Želju ruskih kompanija da se pozicioniraju na medijskoj sceni Srbije, kako tvrdi Nikita Bondarov iz Ruskog instituta za strateške studije, blokiraju srpske vlasti.¹⁹⁵

Ruski „pogled na svet” je, međutim, znakovito prisutan u velikom broju medija u Srbiji. To važi za gotovo sve tabloide, ali i za tiražne političke dnevne

192 Nastojanje da konglomerat na globalnoj sceni postane prepoznatljiv pod ruskim imenom koje znači „Rusija danas”, nije uspelo, pa se u svetu i dalje naziva engleskom verzijom imena istog značenja „Raša tudei” (Russia Today).

193 ...mislim da (je) RT (Russia Today) daleko usavršena, bolja verzija CNN-a. Novinari su lepši i ubedljiviji, a teme obrađene mnogo zanimljivije i bolje. Jer ruska država za njihov rad ne žali para”, smatra kolumnistkinja Danasa Ruža Ćirković, Danas 28. septembar 2015.

194 Objavljeno u „R magazinu”, Nedeljnik, septembar 2015.

195 Isto. „Trebalo bi shvatiti da u Srbiji postoji suprotstavljeno ruskom prisustvu na veoma visokom nivou i pored velikog broja rusofila u zemlji”, tvrdi Bondarov.

listove, poput Večernjih novosti i Politike.¹⁹⁶ Među najizrazitije javne zagovornike antievropske orijentacije Srbije sa izrazito proruskim pozicijama svakako spada nedeljnik Pečat, kao i Geopolitika.

Među uspješne medijske projekte u Srbiji, pokrenute nedavno, ruski komentatori svrstavaju, osim Sputnjika, i portal Russia Beyond The Headlines, koji osim sajta ruskarec.ru (sa više od četvrt miliona posetilaca) objavljuje specijalne dodatke u Geopolitici i u Nedeljniku (koji, osim toga, od nedavno pisanje pojedinih tema poveravaj ruskim autorima).

DRUGE FORME DELOVANJA

U javnom i kulturnom životu Srbije rusko prisustvo je najizrazitije predstavljeno prisustvom predstavnika ruske naučne i kulturne elite na skupovima (najčešće sa geostrateškom i istorijskom tematikom).

Proevropska orijentacija Srbije od 2000. godine nikad formalno nije dovedena u pitanje. U prvim godinama tranzicije i velika većina građana davala je podršku toj orijentaciji. Međutim, poslednjih godina raspoloženje građana za ulazak u EU postepeno opada, da bi prema najnovijim istraživanjima kancelarije za evropske integracije Vlade Srbije palo na samo oko 40 posto.

Indikativno je da do silaznog trenda podrške EU, dolazi u vreme kad u parlamentu Srbije, od 2012. godine nema nijedne evroskeptične, ondosno antievropske stranke, stranke koja bi zagovarala promenu strateške orijentacije Srbije i njeno bliskije povezivanje sa Rusijom. Sa druge strane, prema nedavnim istraživanjima Nove srpske političke misli, čak 61 odsto građana podržava savez s Moskvom.¹⁹⁷

To većinsko raspoloženje stanovništva nema političku reprezentaciju u parlamentu, ali dominira u javnom diskursu. Naklonost prema Moskvi, koja, kao i prema Evropskoj uniji, oscilira, posebno raste kad Rusija i njen predsednik Vladimir Putin na međunarodnoj sceni nastupaju kao „zaštitnici” Srbije i navodnih, srpskih nacionalnih interesa. To, na primer, važi za ruski

196 Prema nekim špekulacijama, iza kupovine udela najstarijeg srpskog dnevnika, Politike, koju je pre nekoliko godina formalno obavila firma registrovana u Moskvi stoji ruski kapital (kad je transakcija obavljena verovalo se da iza nje stoji ovdašnji biznismen Miodrag Bogičević).

197 Politika, 1. avgust 2015.

veto u Savetu bezbednosti UN na predloženu rezoluciju kojom bi se obeležila 20-godišnjica genocida u Srebrenici, u julu 2015.

Ruski analitičari koji se bave odnosima između Srbije i Rusije, podsećaju da, za razliku od prakse zapadnih zemalja, ruska „meka moć“ nije „uokvirana“ nevladinim organizacijama. Da li se, i u kojoj meri neke desničarske organizacije finansiraju iz Rusije nedovoljno je transparentno za pouzdane zaključke. Praktično, osim Sputnjika, tokom poslednjih godinu dana aktivan je samo medija centar „Balkan ekspres“, koja sebi u zaslugu pripisuje organizaciju premijere filma „Sunčanica“ kojoj je prisustvovao režiser, inače čest gost Beograda, Nikita Mihalkov, pomoć u organizaciji donošenja „Blagodarnog ognja“ u Beograd, i inicijativu za dolazak Jevgenija Primakova.

Ruski analitičari takođe skreću pažnju na paradoks: ogromna, i dalje apsolutna većina stanovništva, kako tvrde, gaji simpatije prema Rusiji, a „mi još nemamo nijednu(!) nevladinu organizaciju koja stalno i planski funkcioniše u Srbiji“. Kako, međutim, zaključuje isti autor, za tim možda i nema potrebe, jer „... naša glavna meka sila u ovom trenutku je lični i nesporni autoritet predsednika Rusije u narodu“.

Veliki broj političkih partija i pokreta takođe drži „rusku stranu“. Na tom podužem spisku prednjači Srpska radikalna stranka,¹⁹⁸ a slede je Demokratska stranka Srbije, Dveri, Državotvorni pokret, Srpska narodna partija, Naši, Treća Srbija... U vezi sa njima postoje osnovane indicije da se većina njih finansirani iz Moskve.¹⁹⁹ Nažalost, s obzirom da eventualna finansijska podrška nije transparentna, nema pouzdanih podataka.

Njihova bliskost sa Rusijom i njenim stavovima je više nego očigledna. Primera radi, Boško Obradović, predsednik Srpskog pokreta Dveri, je prilikom posete Moskvi istakao da je „Srbija zapadna granica Rusije“ i da je potrebno veće prisustvo Rusije na Balkanu.²⁰⁰

198 Prema istraživanjima javnog mnjenja, Srpskoj radikalnoj stranci je za nekoliko procentnih poena porastao rejting nakon povratka njenog lidera Vojislava Šešelja iz Haga; odnosno, ona bi na eventualnim izborima prešla cenzus i ušla u parlament.

199 Predsednica Demokratske stranke Srbije Sanda Rašković Ivić je, verovatno imajući u vidu i takvu percepciju u javnosti, nakon posete Moskvi tvrdila da „nije dobila nijedan euro ili rublju“ za politički rad svoje partije, Politika, 1. avgust 2015.

200 Srbija je zapadna granica Rusije, Večernje novosti, 2. oktobar 2015.

HUMANITARNI CENTAR U NIŠU

O ruskom humanitarnom centru koji više godina postoji u Nišu u javnosti nema puno informacija. Svojevremeno, kad je osnivan, nagađalo se da predstavlja zametak ruske bezbednosno-obaveštajne baze, kao protivteža američkoj vojnoj bazi Bondstil na Kosovu.²⁰¹

Domaći zvaničnici tvrde da je Regionalni humanitarni centar isključivo humanitarnog karaktera i da ni na koji način ne ugrožava druge mehanizme²⁰² za pružanje pomoći u slučaju elementarnih i drugih nepogoda. Regionalni centar u Nišu obavio je uspešnu misiju pružanja pomoći i spasavanja stanovništva prilikom poplave koja je u proleće 2014, zadesila Obrenovac.

U leto 2015, u Srbiju je iz Rusije stigao još jedan „humanitarac”. Jevgenij Primakov, unuk istoimenog bivšeg ruskog premijera otvorio je u Beogradu predstavništvo svoje Ruske humanitarne misije (RHM). Tokom boravka u Beogradu Jevgenija Primakova mlađeg primio je (i blagoslovio) srpski patrijarh Irinej: „Sa blagoslovom dva patrijarha, srpske crkve i ruske politike RHM želi da pomogne ugroženom narodu na jugu Srbije”, izjavio je Primakov tom prilikom.²⁰³

U opširnom intervjuu koga je dao glavnom političkom dnevniku u Srbiji, Primakov je rekao da je projekat Ruske humanitarne misije jedan od poslednjih koje je blagoslovio njego deda, koji je, objasnio je unuk, „dobro razumevao značenje 'meke moći', pogotovo za državu poput Rusije: Deda je upravo to prepoznavao u RHM... on je preporučivao regione u kojima treba startovati. Rekao je: 'Veoma je važno raditi na Balkanu, veoma je važno raditi u Srbiji'”.²⁰⁴

Čime će se RHM konkretno baviti u Srbiji još nije poznato.²⁰⁵ Do sada su javno promovisano samo tokom jedne misije pomoći izbeglicama sa Bliskog istoka u Preševu.

201 Vašingtonski Centar za strateške i međunarodne studije je tada ocenio da „Moskva ima ambiciju da tu stvori vojnu bazu”.

202 Takav je, na primer, evropski Mehanizam civilne zaštite kome će se Srbija priključiti tokom pristupnog procesa Evropskoj uniji.

203 Politika, 29. jul 2015.

204 Isto.

205 Po mišljenju nekih domaćih analitičara, reč je o još jednoj „ruskoj agenturi” u Srbiji, Danas, 31. jul 2015

POLITIKA „JEDNAKE DISTANCE“

Kad je reč o politici „jednake distance“ i prema Briselu i prema Moskvi, koja podrazumeva da Srbija opstajava na evropskom putu, ali istovremeno neguje dobre odnose sa Kremljom, u državnom vrhu Srbije postoji konsenzus. U javnim nastupima to na istovetan način potvrđuju predsednik Republike Tomislav Nikolić, premijer Aleksandar Vučić i šef diplomatije Ivice Dačić.

Međutim, tokom 2014, u odnosu Kremlja prema državnim čelnicima Srbije pokazale su se pukotine. Evidentno je da predsednik Nikolić održava mnogo intenzivnije kontakte sa ruskim predsednikom Putinom, nego što to važi za „prvog čoveka Srbije“, premijera Vučića. Mediji, inače pod direktnom Putinovom kontrolom, oštro su kritikovali Vučića, što je u dosadašnjim odnosima svakako slučaj bez presedana. Iako je formalni povod za to bilo nezadovoljstvo Moskve što premijer Srbije saraduje sa bivšim britanskim premijerom Tonijem Blerom, nagađalo se da je pravi razlog za to Vučićeva učestala komunikacija sa Amerikom, naročito sa potpredsednikom Džozefom Bajdenom.²⁰⁶

Prema pisanju nekih medija koji se pozivaju na diplomatske izvore, tokom septembarskog susreta premijera Vučića i potpredsednika Bajdena u Vašingtonu, američki domaćin je izjavio da mu je poznato da Vučić „mnogo nervira Ruse“.²⁰⁷

Da li u tome ima istine, ne može se pouzdano tvrditi. Takođe, ni koga imaju u vidu neki ruski komentatori kad tvrde da „u Srbiji postoji suprotstavljanje ruskom prisustvu na veoma visokom nivou“.²⁰⁸

Ruski premijer Dmitrij Medvedev je još u aprilu zvanično pozvao premijera Srbije da poseti Moskvu. Novinarima koji su se tim povodom obratili Vučićevom kabinetu, sa pitanjem kad će do posete doći rečeno je da ona „nije planirana za ovu godinu“.²⁰⁹ Krajem leta (u avgustu) došlo je, međutim, do promene: tada je saopšteno da će Vučić zvanično posetiti Moskvu u oktobru (poseta je realizovana krajem tog meseca, ali, po svemu sudeći, sa

206 „Moskva se ... plaši da se Beograd potpuno okreće Zapadu, a okidač za ovaj medijski napad su dogovori Vučića i potpredsednika SAD... o snabdevanju Srbije američkim gasom“, pisao je Blic, pozivajući se na izvore iz Vlade Srbije; Blic, 23. februar 2015.

207 Prema Danas, 19–20. septembar 2015.

208 R magazine, Nedeljnik, septembar 2015.

209 Danas, 15. jun 2015.

veoma mršavim rezultatima kad je reč o očekivanjima Srbije u finansijskoj i investicionoj sferi).

Kriteriji koje je EU postavila za zemlje kandidate sve više se u Srbiji percipiraju kao svojevrsna ucena i kao hermetičko zatvaranje Balkana. U skladu sa tim, procenjuje se da je Rusija, ma koliko da je daleko i nema razrađen koncept povezivanja, mnogo bliža Srbiji od EU.²¹⁰

ZAKLJUČCI

Ruska meka moć još nije dostigla nivo da može postati dominantna u odnosu na zapadne mehanizme koji imaju dugu tradiciju. Takođe, treba imati u vidu da Rusija još uvek nema definisanu spoljnu politiku i da uglavnom deluje prema spoljnim impulsima, a ne shodno vlastitim inicijativama. Ona je uglavnom fokusirana na prestiž u manevrisanju između Istoka i Zapada.

Treba očekivati da će ruska „meka moć“ sigurno rasti i da će biti sve osmišljenija i nije isključeno da, u odsustvu zapadnog prisustva može da ima sve veći odjek među građana Srbije.

Nesposobnost aktuelne elite da iznese neophodne reformske mere sve više će ići na ruku ruskoj orijentaciji. Unutar Srpske napredne stranke (SNS) će najverovatnije doći do rascepa upravo na toj liniji.

Neophodno je više i maštovitije promovisati evropske vrednosti koje, u suštini štite interese svakog pojedinca. Jer, nije u pitanju samo kome će se Srbija okrenuti već je reč o neophodnosti političkih i drugih reformi koje će obezbediti stabilnost i prosperitet društva.

210 Dragoljub Anđelković, Samozatiranje: u ime „nacionalnog spasa“, Pečat, 21. decembar 2014.

III

SRBIJA, EU, ISTOK

DR BORIS VARGA,
novinar i istraživač

BEOGRAD I KIJEV IZMEĐU BRISELA I MOSKVE

Sažetak: U ovom radu uz pomoć komparativne analize medija, izjava i intervjua, autor istražuje kakva je geopolitička pozicija Beograda i Kijeva u Evropi, u situaciji kad su odnosi između Evropske unije (EU) i Rusije u uslovima ukrajinske krize pali gotovo na nivo onih iz doba hladnog rata. U fokusu istraživanja je Srbija i njena spoljna politika, a rad je podeljen u pet poglavlja – prvo: Ukrajinska kriza i Rusija, drugo: Ukrajinska kriza i Srbija, treće: Srbija između Evropske unije i Evroazijskog saveza, kao i Zaključci i Preporuke.

Istraživanje prati tok podela u Evropi nakon ukrajinske krize, na dva političko-ekonomska bloka – Evropsku uniju i Evroazijski ekonomski savez – i njihov uticaj na zonu tranzicionih država, gde spadaju Srbija i Ukrajina. Autor zaključuje da bi Beograd i Kijev trebalo odlučnije da sprovede reforme i integrišu se u evroatlantske strukture, ukoliko ne žele da ostanu izolovani ili prepušteni uticaju rastuće moći autoritarnih država, poput Rusije i Kine. Isto može da se dogodi ukoliko Brisel odustane od integracije tranzicionih država u EU.

KLJUČNE REČI: *EU, Srbija, Ukrajina, Rusija, međunarodni odnosi, ukrajinska kriza, sirijska kriza.*

Evropa je poslednjih godina ponovo postala „nesiguran dom“. Mogući izlazak Ujedinjenog Kraljevstva iz EU, zaduženost Grčke, migrantska kriza, a posebno posledice terorističkog napada u Parizu – potresaju stari kontinent. U bliskom susedstvu EU odvijaju se dva razarajuća rata – u Ukrajini i Siriji. U oba konflikta (direktno ili posredno) učestvuju Zapad i Rusija. Odnosi SAD i EU s jedne strane, i Rusije sa druge, u tim promenljivim političkim okolnostima dobijaju dramatične zaokrete – od neprijateljstva, poput onog u hladnom ratu, do traženja savezničke platforme za uništenje Islamske držve na Bliskom istoku.

Srbija je u tu kompleksnu geopolitičku situaciju ušla slaba i nespremna. Beograd pokušava da vodi politiku – „i EU i Rusija“. Neki će reći da je balansiranje između dve sučeljene strane pragmatična politika zvaničnog Beograda. Drugi – da neopredeljenost Srbije srednjeročno vodi prema izolacionizmu. Međutim, sve je izvesnije da Beograd, ustvari, nema definisanu i osmišljenu dugoročnu spoljnu politiku, prilagođenu novonastaloj situaciji u Evropi, već, prinuđena ekonomskom situacijom, pokušava *ad hoc* da balansira i istovremeno profitira od obe strane.

Kakve su posledice takve politike i može li se ona dugoročno sprovesti? Kakvi su odnosi na starom kontinentu između EU i Rusije, i preta li Evropi novo dugoročno podizanje „gvozdene zavese“? Kakav je položaj Srbije i Ukrajine u tako podeljenoj i nestabilnoj Evropi? – pitanja su na koja će ovo istraživanje pokušati da da odgovori.

UKRAJINSKA KRIZA I RUSIJA

Nakon revolucije na Majdanu,²¹¹ Ukrajina je u potpunosti spoljnu politiku okrenula prema EU. Rusija je anektirala Krim i počela „hibridni rat“ u Donbasu. Zapad je stao u odbranu teritorijalne celovitosti Ukrajine. Međutim, kriza u Siriji preti da ukrajinsku krizu pomeri izvan interesovanja međunarodne javnosti, što znači da prepusti Ukrajinu većem uticaju Putinove Rusije. Mirovni sporazum, takozvani „Minsk-2“, nije uspeo da „zamrzne“ ukrajinski konflikt, koji trenutno nije u fokusu interesovanja ni Zapada, ni Rusije.

Rat i „tržišni rat“

Prema podacima Ujedinjenih nacija (UN), od početka konflikta u Ukrajini – od sredine aprila 2014, do novembra 2015. godine – na istoku zemlje poginulo je više od 9000 ljudi, vojnika (sa obe strane) i civila. Nakon potpisivanja mirovnog sporazuma, takozvanog „Minsk-2“, tokom primirja, do sredine novembra poginulo je 211 civila, što znači da konflikt traje.²¹² Sukobi faktički nisu prekinuti, a svaka strana optužuje onu drugu za povremeno otvaranje vatre i kršenje primirja. Konflikt u Donbasu daleko je još od „zamrznutog“, poput onog u Pridnjestrovlju u Moldaviji, ili u Nagorno Karabahu u Azerbejdžanu.

Ukrajinu, zbog ratnih sukoba potresa i pretnja humanitarnom krizom. Prema raznim podacima,²¹³ tokom 2015. godine oko milion civila interno je

211 Protesti i nasilni sukobi na Trgu nezavisnosti, odnosno Majdanu nezavisnosti u Kijevu u Ukrajini, koji su trajali od 21. novembra 2013, do 22. februara 2014, u ovom radu ćemo nazivati onako kako ih nazivaju u svetskim i ukrajinskim medijam – “Majdan”, „Evromajdan“ ili „Revolucija dostojanstva“ (ukr. *Революція гідності*).

212 http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150908_un_donbas_report_she (pristupljeno, 10. decembar 2015); http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/12/151209_hk_un_donbas_victims (pristupljeno, 10. decembar 2015).

213 Prema podacima Ujedinjenih nacija, do kraja maja 2015. godine raseljen je oko 1,3 miliona civila, dok prema podacima ukrajinske Vlade, do kraja novembra bilo je raseljeno više od milion civila. Problem u računjanju je metodologija registracije raseljenih, ali i stalno kretanje civila u odnosu na promenljivo stanje mira u Donbasu.

raseljeno na teritoriji Ukrajine (sa Krima i iz Donbasa),²¹⁴ a još 600.000 izbeglica napustilo je teritoriju Ukrajine, većina njih izbegla je u Rusiju.

Ujedinjene nacije su se od samog početka ukrajinskog konflikta pokazale nemoćnim za njegovo rešavanje. U pitanju je status quo država sa pravom veta u Savetu bezbednosti UN – s jedne strane SAD i države EU i, sa druge, Rusija. OEBS se u ovoj krizi pokazala kao jedina međunarodna organizacija koja, uz podršku tzv. „normandijske četvorke“ može da posreduje u mirovnim pregovorima i nadgleda realizaciju mirovnog sporazuma, posebno povlačenje teškog artiljerijskog naoružanja sa linije razgraničenja. Polazu se velike nade u važnu ulogu OEBS u posmatranju i proceduralnoj kontroli izbora – što je jedan od uslova u mirovnim pregovorima – u samoproglašenim, takozvanim Donjeckoj Narodnoj Republici i Luganskoj Narodnoj Republici (DNR i LNR),²¹⁵ pri čemu ni Kijev, ni pobunjenici nemaju poverenja jedni u druge kad je reč o „fer i poštenom“ organizovanju glasanja.

„Normandijski format“ mirovnih pregovora za rešavanje ukrajinske krize uključuje evropske aktere – Nemačku, Francusku, Ukrajinu i Rusiju, a pokrenut je u Normandiji u junu 2014. godine tokom obeležavanja 70-godišnjice otvaranja drugog fronta u Drugom svetskom ratu. U septembru 2014, predstavnici Ukrajine, Rusije i takozvanih DNR i LNR, uz posredništvo OEBS potpisali su „mirovni sporazum iz Minska“ u 12 tačaka, figurativno „Minsk-1“. Nakon što su krajem 2014, i početkom 2015. godine ratna dejstva obnovljena, uz podršku „normandijske četvorke“, početkom februara potpisan je novi mirovni sporazum, koji se naziva i „Minsk-2“²¹⁶ (Varga 2015: 159–161).

U jeku aneksije Krima i najžešćih sukoba na istoku države, Ukrajina je napravila ključne sporazume za integraciju u EU. Krajem marta 2014, potpisan je politički deo Sporazuma o pridruživanju sa EU, a u junu iste godine i njegov ekonomski deo. U aprilu 2015. godine na samitu Ukrajina–EU u Kijevu odlučeno je da će Sporazum o zoni slobodne trgovine između EU i Ukrajine

214 <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi> (pristupljeno, 10. decembra 2015); <http://www.mns.gov.ua/news/34232.html> (pristupljeno, 20. decembar 2015).

215 U daljem tekstu biće korišćene skraćenice DNR i LNR.

216 Kriza je eskalirala do te mere da je pre mirovnog susreta kancelarka Nemačke Angela Merkel prvi put od izbivanja sukoba u Ukrajini otputovala u Kremlj, a deklaraciju su predsednici Ukrajine, Rusije, Francuske i kancelarka Nemačke usaglašavali oko 16 sati.

stupiti na snagu 1. januara 2016. godine. Takvu agendu evrointegracije mogla bi da prati eskalaciju nasilja u Donbasu.

Sredinom decembra 2015, Evropska komisija (EK) je konstatovala da je Kijev ispunio sve zahteve neophodne za viznu liberalizaciju. Na šefovima država EU je da odluče kad će za Ukrajinu početi da važi bezvizni režim. Kao i u slučaju Zapadnog Balkana, sve će to – posebno građanima Ukrajine, studentima, poslovnoj i kulturnoj eliti – najverovatnije biti dodatni impuls evroentuzijazmu.²¹⁷

Paralelno, Zapad i Rusija počeli su takozvani rat sankcijama. Zapad je uveo sankcije Rusiji odmah nakon aneksije Krima. Od marta 2014, do kraja septembra 2015. godine sprovedene su tri etape širokih sankcija prema Ruskoj Federaciji, posebno za finansijski i energetske sektor, a kao uslov za njihovo obustavljanje od Moskve se traži puno poštovanje mirovnog sporazuma iz Minska.²¹⁸ Aneksija Krima vremenom je potisnuta u drugi plan, što se tumači kao svojevrsno prećutno odobravanje, odnosno neka vrsta „pomirenja“ s tom činjenicom čak i na Zapadu.

Međutim, posledice sankcija i pada cene nafte najviše trpi Rusija – vrednost rublje se gotovo prepolovila, a ekonomija je ušla u duboku recesiju. Posledice „tržišnog rata“ osetio je i celi Evroazijski savez (Rusija, Belorusija, Kazahstan, Kirgizija i Jermenija), koji je počeo da funkcioniše početkom 2015. godine kao jedinstveni tržišni prostor. Tokom 2014. godine kirgiski som izgubio je više od 17 odsto vrednosti, a za spasavanje valute Narodna banka Kirgizije potrošila je više od 460 miliona dolara. Značajne sume potrošila je i Centralna banka Kazahstana da bi zaštitila svoju valutu tenge, nakon gubitka gotovo 20 odsto vrednosti. Belorusija je uvela naknade od 30 odsto za kupovinu svih vlauta, da bi zaustavila potražnju za dolarom, a predsednik Aleksandar Lukašenko smenio je čelnika Centralne banke Belorusije (Varga 2015: 125–130).

Specifičnost ukrajinske tranzicije „posle Majdana“ je postavljanje stranih državljana na funkcije u izvršnoj vlasti.²¹⁹ Reč je o ključnim resorima – finansije, privreda, zdravstvo, policija. Reč je o državljanima SAD, Gruzije,

217 <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/12/18/7042459/> (pristupljeno, 20. decembar 2015).

218 http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/10/151022_dk_eurocommission_russian_banks (pristupljeno, 10. decembar 2015).

219 http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/12/141202_new_ministers_government_profile_vc (pristupljeno, 10. decembar 2015).

Litvanije, ali i Rusije. Najveću pažnju svakako privlači bivši predsednik Gruzije Mihail Sakašvili koji je postavljen za gubernatora Odeske oblasti. Njegova zastupnica je Marija Gajdar, ruska opzicionarka i ćerka ruskog političara i ekonomiste Igora Gajdara.²²⁰ I dok jedni, uvođenje stranaca iz postsocijalističkih zemalja u ukrajinsku politiku smatraju populističkim potezom Vlade i predsednika Porošenka, drugi ocenjuju da je Ukrajina time postala novi centar postsosvjetske tranzicije i model koji, ukoliko bude uspešan može da se primeni i na ostale postsocijalističke republike.²²¹

Okretanje Zapadu

Osim teritorijalne destabilizacije, najosetljivija je ukrajinska finansijska i ekonomska stabilnost. Spoljni dug Ukrajine početkom 2015. godine iznosio je 126 milijardi dolara, odnosno gotovo 110 odsto bruto domaćeg proizvoda države. Takva finansijska situacija poslednjih godina pretila je proglašenju difolta, odnosno bankrota Ukrajine. U avgustu 2015, strani kreditori su odlučili da restrukturiraju i otpišu deo ukrajinskog duga, te je krajnji rok izmirenja odložen do 2027. godine. Inače, praksa je da se deo dugovanja otpisuje ukoliko se proglasi difolt i time ozvaniči nemogućnost izmirenja dugovanja.²²²

Zaokreti nisu pravljeni samo u odnosima između Zapada i Rusije. Moskva je učinila nekoliko poteza koji su, bar na kratko relaksirali jake tenzije sa Kijevom. Prvo je za Ukrajinu, uz posredovanje Brisela, formirana povoljnija tržišna cena gasa, što je ranije bilo političko pitanje. Rusija je odlučila i da odloži naplatu ukrajinskog kredita u vrednosti od tri milijarde dolara, ali taj kredit i način njegove otplate kasnije je postao predmet spora između Mosve i Kijeva čij se rasplet očekuje pred sudom.²²³ U decembru 2013. godine, bivša

220 http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/07/150716_she_saakas-hvili_advisor (pristupljeno, 10. decembar 2015).

221 <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/povelja%20dec%2015.pdf> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

222 <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71174> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

<http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/povelja%20dec%2015.pdf> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

223 http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/02/150204_vs_gazprom_gas_price (pristupljeno, 10. decembar 2015) http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/11/151116_rl_putin_debt (pristupljeno, 10. decembar 2015).

ukrajnska vlada Azarova i predsednik Janukovič dobili su od Rusije kredit u zamenu za „odustajanje“ od postpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU, a ceo kredit je trebao da iznosi 15 milijardi dolara.

Međutim, u „tržišnom ratu“ sa EU, Rusija ipak tretira Ukrajinu kao „neprijatelja“. Od 1. januara 2016. godine Moskva uvodi Kijevu tržišni embargo, s obzirom da tada stupa na snagu Sporazum o slobodnoj trgovini koga je Ukrajina potpisala sa Briselom. S druge strane, ukaz o simetričnim sankcijama Rusiji u septembru 2015. doneo je i predsednik Petro Porošenko. Kijev se aktivno priprema za okretanje prema zapadnom tržištu, a prema tvrdnjama premijera Arsenija Jacenjuka, Ukrajina je od 2013, do 2015. godine uspela da gotovo za tri puta smanji udeo spoljnotrgovinske razmene sa Rusijom, sa 35 na 12,5 odsto.²²⁴

Kao odgovor na aneksiju Krima, građanski aktivisti, uglavnom predstavnici krimskih Tatara, pokrenuli su tržišnu i energetska blokadu poluostrva. U septembru 2015, su bili blokirani putevi i transport robe, a krajem novembra na dve nedelje Ukrajina je obustavila snabdevanje Krima električnom energijom, što je dodatno iziritiralo Moskvu.²²⁵

Društvena slika Ukrajine gora je od one u ostalim tranzicionim postsocijalističkim državama, koje su ostale izvan EU. Kao i rublja, i ukrajnska nacionalna valuta grivna izgubila je polovinu vrednosti. Prema podacima Službe državne statistike, od početka sukoba, do aprila 2015. godine inflacija je dostigla gotovo 46 odsto. Nezaposlenost u Ukrajini najveća je od sticanja nezavisnosti. Zvanična statistika pokazuje da je nezaposlenost oko 9 odsto (od radnosposobnih), međutim nezavisni izvori upozoravaju da je taj broj duplo veći – do 18 odsto. Najveća nezaposlenost je među mladima – više od 23 odsto.²²⁶ Reforme koje sprovodi vlada u Kijevu ocenjene su kao „veoma spore“, a korupcija je jedan od najvećih izazova tranzicije.

Tokom posete Kijevu potpredsednika Sjedinjenih Američkih Država Džozefa Bajdena preneti su velika podrška Vašingtona Ukrajini, uz uzdržano

224 http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/11/151118_russia_ukraine_embargo_vs (pristupljeno, 10. decembar 2015).

225 http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/11/151123_crimea_electricity_vc (pristupljeno, 20. decembar 2015).

226 <http://ua-ekonomist.com/9464-grivnya-vzhe-vtratil-polo-vinu-svoyeyi-vartost.html> (pristupljeno, 10. decembar 2015).
http://www.bbc.com/ukrainian/press_review/2015/11/151102_ukr_press_she (pristupljeno, 10. decembar 2015).

zadovoljstvo ekonomskom i privrednom stabilizacijom posle strmoglavog pada 2014. godine. Prema Bajdenovim rečima, korupcija je glavni neprijatelj ukrajinskoj državi i demokratiji, a borba protiv nje glavni je uslov dalje američke podrške.²²⁷

Tajkuni, dobrovoljci i sukobi

Ankesija Krima i rat u Donbasu značajno su uticali na promenu političke arene Ukrajine. Vanredni parlamentarni izbori u oktobru 2014. godine, na vlasti su prilično učvrstile proevropske i nacionalističke opcije, na čelu sa predsednikom Petrom Porošenkom i premijerom Arsenijem Jacenjekom. Stvorena je široka, ali i prilično heterogena koalicija koju predvode Narodni front Jacenjuka i Blok Petra Porošenka, a takođe partija Unija „Samopomoć“, koju faktički predvodi gradonačelnik Lavova Andrij Sadovij, partija Julije Timošenko „Batktivščina“ („Otađbina“), ali i Radikalna partija na čijem je čelu kontroverzni Oleg Ljaško. Nekad vladajuća Partija regiona Ukrajine Viktora Janukoviča raspala se i iz nje je nastalo nekoliko političkih snaga, ali uglavnom manje uticajnih (Varga 2015: 161–162).

Lokalni izbori u oktobru 2015, ozvaničili su nove linije političkih podela i sučeljavanja unutar „revolucionarnog“ postmajdanskog bloka. Političke afere, poput tuče u parlamentu u decembru 2015, otvaraju pitanje, da li je u vladajućoj koaliciji, slično kao nakon „Narandžaste revolucije“, došlo do rascepa između glavnih političkih snaga, čiji su centri na vrhu izvršne vlasti – između predsednika Petra Porošenka i premijera Arsenija Jacenjuka. Do rascepa unutar proevropske opcije, prisetimo se, došlo je i nakon „Narandžaste revolucije“ 2005, a iza političkih aktera skoncentrisali su se oligarsi i poslovni interesi – s jedne strane oko premijerke Julije Timošenko i sa druge strane oko predsednika Viktora Juščenka. Sukobi između „narandžastih“, 2010. godine vratile su Janukoviča na vlast.

Osim političkih, vidljiva pukotina stvorena je i između dva najuticajnija oligarha „postmajdanske“ Ukrajine – Petra Porošenka i Igora Kolomojskog. Kontroverzni biznismen i bivši gubernator Dnjepropetrovske oblasti, Kolomojski velikim je delom zašlužan za to što se rat iz Luganska i Donjecka nije proširio i na susedne oblasti na istoku Ukrajine. Kolomojski je tokom 2014,

²²⁷ http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/12/151208_biden_post_factum_sx (pristupljeno, 10. decembar 2015).

podržavao lokalne dobrovoljačke odrede koji su brzo ugušile ustanke i sprečile proruske pobunjenike i samu Rusiju u naoružavanju lokalnog stanovništva. Međutim, taj ukrajinski tajkun je istovremeno koristio sve privilegije korišćenja državnih energetske firmi za potrebe svojih i preduzeća svojih partnera.

U martu 2015, država je preuzela kontrolu nad aktivima najveće ukrajinske naftne i gasne kompanije „Ukrnafta“, koju su do tada vodili akcionari iz poslovnih krugova Kolomojskog. Odnosi između njega i izvršne vlasti postali su napeti, nakon čega je predsednik Porošenko potpisao ukaz o smeni Kolomojskog sa pozicije gubernatora.²²⁸ Promene u „Ukrnafti“, ali i u drugim energetskim preduzećima, bile su praćene bučnim skandalima u kojima su učestvovali naoružane osobe povezane sa Kolomojskim. To samo svedoči o tome da se u novim političkim okolnostima, „posle Majdana“, ukrajinski tajkuni pokušavaju pozicionirati ili zadržati dosadašnji status. Stoga, deoligarhizacija ukrajinske politike, odnosno kidanje sprege države i tajkuna neće biti jednostavna. Posebno ako su oni „naoružani“.

Krajem oktobra 2015, uhapšen je blizak saradnik Kolomojskog i njegov bivši zamenik dok je bio na mestu gubernatora, takođe kontroverzni biznismen Genadij Korban. Služba državne bezbednosti Ukrajine tereti Korbanu za umešanost u organizovani kriminal.²²⁹ U partiji Ukrajinsko udruženje patriota (UKROP), koju su osnovali Korban i Kolomojski, tvrde da iza hapšenja stoje političke snage ukrajinskog predsednika Porošenka.

Postojanje „privatnih vojski“ ukrajinskih tajkuna predstavlja potencijalnu opasnost, ne samo zbog jačanja uticaja oligarha u ukrajinskoj politici, već, prilično heterogen sastav ukrajinskih branilaca, pod određenim uslovima, može da se okrene i protiv samog Kijeva. Postsovjetsko iskustvo na Kavkazu pokazuje da su paravojske i vojne frakcije tokom devedesetih godina bile korišćene za vojne udare u Gruziji i Azerbejdžanu. I u Srbiji, tri godine nakon „bager revolucije“, 2003. godine najviši oficiri Jedinice za specijalne operacije ubili su prvog demokratski izabranog premijera Srbije Zorana Đinđića. Otvoreno

228 http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/03/150325_kolomoisky_poro-shenko_resignation_ak (pristupljeno, 10. decembar 2015).

229 <http://www.dw.com/uk/%D1%81%D0%B1%D1%83-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%B2-%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D0%B0%D1%85-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97/a-18818500> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

je i drugo pitanje: da li Kijev kontroliše dobrovoljačke odrede povezane sa organizovanim kriminalom i mogu li oni da utiču na političku i bezbednosnu situaciju u Ukrajini?

Na parlamentarnim izborima, u oktobru 2014. godine, ratni komandanti raznih dobrovoljačkih jedinica („Ajdar“, „Azov“, „Donbas“, „Desni sektor“) ušli su u poslaničke klupe i, moglo bi se reći, da je time, na neki način, ukrajinska politička scena militarizovana. Iako mirovni sporazum iz Minska predviđa potpuno rasformiranje samostalnih dobrovoljačkih jedinica, „Desni sektor“ nije u početku sasvim pristao da se integriše u regularne ukrajinske snage. Takva situacija stvorila je opasnost od nekontrolisanih naoružanih grupa, koje su se, poput pojedinaca iz jedinice „Ajdar“, navodno bavile kriminalom i činili razne vrste zločina (Varga 2015: 148).

Politička i paravojna ukrajinska ultranacionalistička organizacija „Desni sektor“ je u julu 2015, organizovala miting u centru Kijeva, otvarajući pitanje poverenja vlastima. „Desni sektor“ je tražio da se poništi mirovni sporazum iz Minska, proglasi opšte ratno stanje na istoku Ukrajine i legalizuju dobrovoljački odredi. Dodatnu napetost izazvali su sukobi u gradu Mukačevo u leto 2015, u pograničnoj zoni sa EU, između predstavnika „Desnog sektora“ i ukrajinskih snaga bezbednosti u kojima su poginule najmanje tri osobe, a više ih je ranjeno.²³⁰

Sprovođenje mirovnog sporazuma iz Minska podelilo je i vladajuću koliciju. Prema sporazumu, separatističke teritorije Donjecka i Luganska trebalo bi da dobiju poseban status, odnosno autonomiju. Predviđeno je da se te promene izvrše u sklopu šireg procesa decentralizacije Ukrajine, regulisane ustavom. Glasanje u ukrajinskom parlamentu u vezi s ustavnim promenama, krajem avgusta 2015, pokrenulo je nasilne demonstracije, uglavnom desničarskih organizacija, posebno partije „Svoboda“, zbog čega su za vreme glasanja

230 <http://www.dw.com/uk/%D1%83-%D0%BC%D1%83%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B1%D1%83%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8C-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BB%D0%BA%D0%B0-%D1%94-%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D1%96-%D1%96-%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%96/a-18579156> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

ispred parlamenta izbili sukobi. Bačena je granata, više od 100 predstavnika snaga bezbednosti je ranjeno, trojica su izgubila život.²³¹

Najosetljivija stvar zbog koje su na Majdanu i pokrenuti masovni protesti krajem 2013. godine protiv Janukoviča jeste – ukrajinska demokratija. Prema teoriji, gotovo je nemoguće uspostaviti demokratiju u državi, gde neki važniji akter ulažu znatnija sredstva za pribegavanje nasilju, ili za stranu intervenciju u cilju otepljenja. Glavni takav akter na ukrajinskom „terenu“, u ovom slučaju je – Rusija (Linc-Stepan 1998: 18–20). Znači, ukoliko Ukrajina fokusira političke i bezbednosne kapacitete na borbu protiv separatizma, postoji veliki rizik da će u tom procesu značajno stradati i demokratija, odnosno – vladavina prava, građanske slobode, sloboda govora, itd.

Pomalo već „prihvaćena“ aneksija Krima u uslovima sirijske krize, nestabilan mir na istoku države i priželjkivanje unutrašnjih podela i sukoba u Ukrajini, mogli bi da predstavljaju geopolitičku nadmoć Moskve u ukrajinskom konfliktu. Na konferenciji za štampu sredinom decembra 2015, Vladimir Putin je otvoreno rekao da je Rusija prisutna u Donbasu („ljudi koji se, među ostalim, bave i vojnim pitanjima“),²³² što bi moglo da se razume kao simetričan odgovor koga Zapad pruža u obučavanju i opremanju ukrajinske vojske. Politički i ekonomski destabilizovana 40-milionska Ukrajina kojoj je unutrašnja kriza najveća opasnost – sad bi mogao biti veći problem za EU, nego za Rusiju.

Na fonu napora da „podigne“ Evroazijski savez, Putinova Rusija sigurno neće dozvoliti da Ukrajina postane stabilna, prosperitetna i demokratska zemlja u zapadnoj orbiti interesa. Istovremeno, Moskva mora „ritualno“ da pokaže postsovjetskim državama šta ih čeka ako odbiju saradnju sa Evroazijskim savezom i pokušaju da „prebegnu“ na drugu stranu. Prema tome

231 <http://www.dw.com/uk/%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%BB%D1%96-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%85-%D1%81%D1%83%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BE%D0%BA/a-18684340> (Pristupljeno 10. decembra 2015); <http://www.radiosvoboda.org/content/news/27220382.html> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

232 http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/12/151217_putin_presser_ukraine_sx (pristupljeno, 20. decembar 2015).

– pred Ukrajinom su godine nesigurnog i opasnog življenja, sa veoma ranjivom demokratijom i potpuno neizvesnom perspektivom integracije u EU.

UKRAJINSKA KRIZA I SRBIJA

Zvanični Beograd dvoiličan je prema ukrajinskoj krizi. S jedne strane, Srbija podržava teritorijalnu celovitost Ukrajine, odnosno ne priznaje aneksiju Krima, jer i Kijev podržava Kosovo u granicama Srbije. Sa druge strane, Srbija odbija da podrži sankcije koje je EU uvela Rusiji, čime, na neki način, toleriše ekspanzionističku politiku Moskve na istoku Ukrajine.

Promena imidža

U medijima u Srbiji, posebno u tabloidima, Kijev je godinama prikazivan kao “neprijatelj” Rusije, Ukrajina često kao inferiorna država, a Ukrajinci kao “veštački”²³³ narod koji želi da se udalji od ruskih korena.

Najpozitivniji imidž u srpskom medijskom prostoru Ukrajina je imala 2004. godine, tokom „Narandžaste revolucije”. Raspoloženje je bilo slično onom iz vremena „petooktobarske revolucije” u Srbiji – nenasilna borba protiv „diktatora” i pokradeni izbori. Tada je dosta analitičara smatralo „izborne (šarene) revolucije” srpskim političkim „izvoznim brendom”, a bivši aktivisti omladinskog pokreta „Otpor“ putovali su u Ukrajinu i ostale postsovjetske zemlje da savetuju njihove građanske aktiviste (Varga 2012: 210–269).

U Srbiji se takođe, pratila ukrajinska popularna kultura (Ruslana) i sport (fudbalera Ševčenka, boksera Klička, trenera Lobanovskog). Šta se to u deset godina dogodilo, što je toliko promenilo javno mnjenje i ton u medijima prema proevropskoj Ukrajini? Zbog čega je Srbija spremna reći „da” „narandžastoj revoluciji”, a „ne” Evromajdanu?

Srbija događaje na kijevskom Majdanu posmatra kroz prizmu ratova devedesetih na Balkanu. Iako je zvanični Beograd prema ukrajinskoj krizi veoma suzdržan, ipak veliki deo javnosti u Srbiji Ukrajinu posmatra kao Hrvatsku s početka devedesetih. Tako se teza o nacionalističkoj “srpskoj Jugoslaviji”, ili državi u kojoj će “svi Srbi biti u jednoj državi”, odnosno “Velikoj Srbiji” može projektovati na posmatranje ukrajinske krize.

233 <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=327&cl=35> (pristupljeno, 20. decembar 2015).

Ugledni ukrajinski novinar iz Londona, Bogdan Džjupin, na svojoj Fejsbuk stranici, upoređuje situaciju na Krimu sa jugoslovenskom krizom u prvoj polovni devedesetih:

„Milošević je ‘branio’ etničke Srbe i želeo ‘Veliku Srbiju’. Hrvati su na kraći period izgubili veliki deo svojih teritorija, ali je Tuđman okupio snage bezbednosti i likvidirao ‘Republiku Srpsku Krajinu’ i druge enklave. Danas je Hrvatska država-članica Evropske unije s očuvanim međunarodno priznatim granicama. Putin ne želi da Ukrajina bude Hrvatska, već iscepkana konfederacija BiH, u kojoj po malim enklavama na svoj način upravljaju lokalni lideri”.²³⁴

Po uzoru na tzv. Republiku Srpsku Krajinu u Hrvatskoj, u Moskvi je stvoren projekat “Novorusije” od samoproglšenih DNR i LNR²³⁵. U informativnom i javnom prostoru Srbije takođe je dominantan stav, po uzoru na rusku propagandu, da je za krizu u Ukrajini odgovoran Zapad, koji je, najblaže rečeno, podržao “zahtev naroda” za smenom Janukoviča, što se često naziva “državnim udarom”.²³⁶ Znači, veoma pojednostavljeno političko tumačenje u kome je, s jedne strane, Zapad koji želi da naudi Rusiji i njenim interesima, i, s druge strane, Moskva koja u Evropi pokušava da očuva nacionalne interese pravoslavnih Rusa i Srba.

U takvoj medijskoj atmosferi nije bio problem da se u Srbiji mobilišu dobrovoljci za pomoć separatistima u Donbasu. Međutim, paralelno sa mobilizacijom za podršku “ruskom svetu (miru)” i pravoslavlju u Ukrajini, mobilisani su dobrovoljci sa juga Srbije za rat u Siriji i Iraku. U vezi sa tim u Narodnoj skupštini Srbije poslanička grupa Socijaldemokratske partije Srbije, početkom jula 2014. godine uputila je u skupštinsku proceduru Predlog izmena i dopuna Krivičnog zakonika, kojim se regrutovanje i odlazak građana Srbije u ratove u svetu smatra krivičnim delom. Premijer Aleksandar Vučić je izjavio da “Srbija ne učestvuje u tim sukobima” i da “vodi odgovornu politiku”, te da

234 <http://krytyka.com/ua/articles/chomu-v-serbiyi-ne-spryyamayut-evromaydan> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

235 Sredinom maja 2014. organizovani su pseudoreferendumi o nezavisnosti DNR i LNR. Predstavnici te dve separatističke republike tada su potpisali sporazum o ujedinjenu u zajedničku pseudodržavnu tvorevinu, takozvani konfederativni Savez Narodnih Republika, odnosno „Novorosiju“. Te samoproglšene teritorije takođe su tražile pripajanje Ruskoj Federaciji i međunarodno priznanje.

236 <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/ukrajina-i-venecuela-%E2%80%93-dve-strane-iste-medalje.html?alphabet=1> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

se vodi računa i prati delovanje u zemlji lica koja se vraćaju sa teritoriji Sirije, Iraka i Ukrajine. Prema rečima Vučića, u Ukrajini državljani Srbije ratuju i sa ukrajinske i sa proruske strane, da su u 90 odsto slučajeva plaćenici, da rade sa svim najvažnijim obaveštajnim službama i da mesečno zarađuju od 1200 do 6000 dolara (Varga 2015: 74–75).

Srpsko društvo je u velikoj meri tradicionalno i sa snažnim uticajem patrijarhalnih vrednosti, „opterećeno” prošlošću i duboko ukorenjenim mitovima. Veliki deo populacije smatra da je Međunarodni tribunal u Hagu pristrasan i nepravedan prema Srbima. NATO intervencija protiv srpskih snaga bezbednosti u BiH 1995, i bombardovanje SR Jugoslavije 1999. godine, kao i jednostrano proglašenje nezavisnosti Kosova, uticali su da se u velikom delu srpske zajednice stvori nepoverenje, ne samo prema Zapadu, već i prema liberalnoj demokratiji kao sistemu zapadnog obrasca.

Nije u Srbiji mali broj onih koji sebe smatraju žrtvama agresije NATO i Zapada, a kod kojih je aneksija Krima probudila revanšistički duh i, koji bi hteli da se ponovo preispitaju uzroci i posledice ratova na prostoru bivše Jugoslavije. Važna je činjenica da je predsednik Rusije Vladimir Putin veoma popularan u Srbiji, čak mu je dodeljen i status počasnog građanina u više od deset mesta i opština (Varga 2013a: 40).

U Srbiji pojam nove rusofilije više je sinonim za antizapadnjaštvo ili evroskepticizam, nego za istinsko negovanje zajedničkih tradicionalnih vrednosti dva naroda. Jer, u „postmajdanskoj Evropi“, gde su sfere interesa već sada prilično jasno iscrtane, Srbija pripada sferi interesa pod uticajem Zapada i moguća „politička rusofilija“ srpske vlade pre može da predstavlja geopolitički kurs ka izolacionizmu, nego realnom približavanju Moskvi.

Svrstavanje medija

Prva konferencija za štampu Vladimira Putina o krizi u Ukrajini, u martu 2014, podelila je medije u Srbiji na one koji podržavaju politiku Kremlja i one koje su razumeli poziciju postrevolucionarog Kijeva, ili su jednostavno izbalansirano o svemu izveštavali. Ovih drugih je bilo znatno manje.

Mediji u Srbiji, od samog početka, pažljivo su pratili razvoj ukrajinske krize. U početku, o događajima na Majdanu u Srbiji pisalo površno, ali izbalansirano. Ukrajina je privukla pažnju srpskih medija posle ruske aneksije Krima, kad je veliki broj medija u Srbiji nekritički podržavao Rusiju, uprkos

deklarativnoj privrženosti evropskom putu. Tako je bilo sve do trenutka kad je Putin napravio analogiju između Krima i Kosova, što je za pojedine medije bio signal za reteriranje.

Nakon te prve konferencije za štampu predsednika Putina, mediji u Srbiji počeli su da upoređuju ukrajinsku krizu sa konfliktima na prostoru bivše Jugoslavije i spekulišu o mogućem obnavljanju hladnog rata.

Evo kako su srpski mediji tada pisali:

U uvodnoj kolumni glavni urednik *Nedeljnika* Veljko Lalić pisao je da su oni u redakciji „zabrinuto” pratili Putinovo obraćanje iz Moskve. Lalić smatra da, „ako iko treba da se plaši ukrajinskom krizom, osim samih Ukrajinaca, onda su to Srbi koji su kroz vihore svih svetskih sukoba izvukli najdeblju cenu”.

Istovremeno, odgovorni urednik nedeljnika *Novi magazin* Milorad Ivanović postavio je pitanje: „A gde smo tu mi? ”, i odgovara: „Dok ceo svet izražava neko svoje mišljenje – bilo da staje na stranu Kijeva ili Moskve – u Beogradu i prestonicama regiona se čuti, što se može dvojako tumačiti”. Najpe, smatra Ivanović, da je Srbija već decenijama „okrenuta samoj sebi”, i drugo – da je moguće da je u pitanju politička zrelost Beograda, i spremnost da bar u jednom svetskom sukobu ne budemo „mirođija koja će ga dodatno začiniti”. „Pre bih tipovao na svojevrsan autizam koji će nas, možda, i spasiti dodatnih problema”, zaključuje urednik nedeljnika *Novi magazin*.

Kolumnista istog nedeljnika, Momčilo Pantelić, na sledeći način tumači „nedoumice” zvaničnog Beograda: „U Ukrajini su se sukobila dva naša (srpska; prim. red.) spoljnopolitička prioriteta”. Prvi je težnja ka Evropskoj uniji, zbog čega su faktički „prelazne vlasti u Kijevu oborile prethodni režim da bi zemlju odvojile od ruske dominacije”. To Ukrajini osporava Moskva, tvrdi dalje Pantelić, koja je „Beogradu glavni oslonac u sprečavanju da se međunarodno pečatira izdvajanje Kosova iz Srbije”.

Veliku pažnju srpskih medija privuklo je pet dobrovoljaca iz Četničkog pokreta, koji su na Krim otputovali da „brane pravoslavno bratsvo”. Četnici su, sa svim folkornim rekvizitima, davali medijima izjave o iskustvu ratovanja na Kosovu 1999. godine, a u slučaju intenziviranja oružanih sukoba, kažu da su spremni da u Ukrajinu pošalju više dobrovoljaca.

Većina srpskih medija isticala je da su u pobedi Evromajdana učestvovali i „ukrajinske ekstremističke i nacionalističke organizacije”, ali je na različite načine komentarisala njihov uticaj i značaj. Dok je javni servis, Radiotelevizija

Srbije, uglavnom registrovao tok događaja na Evromajdanu, dnevna štampa uglavnom je događaje opisivala kao „pobedu radikalnih ukrajinskih ekstremista”. Većina tabloida u Srbiji – koji inače prednjače po tiražu, čime se njihov uticaj ne može zanemariti – podržavala je proruski stav i strastveno kritikovala Majdan.

Najtiražniji srpski tabloidi osuđivali su „državni prevrat” u Kijevu i uglavnom opravdavali vojnu intervenciju i aneksiju Krima. Ovo su tipični naslovi srpskih tabloida iz tog perioda: „Preći Treći svetski rat”, „Vladimir Putin: Krim mora da ima ista prava kao Kosovo”, „Kijevom haraju grupe neonacista!” (*Kurir*, 5. mart 2014), „I nas bi branio: Da je Putin vladao 1999, NATO ne bi napao Srbiju” (*Informer*, 6. mart 2014).

Među umetnicima, verovatno najstrastveniji kritičar Evromajdana bio je Emir Kusturica. U jednom od brojeva dnevnog lista *Politika*, početkom marta 2014, u tekstu pod naslovom „Bandera je OK, Putin nije kul!”, Kusturica pomalo filozofski rapravlja o tome ko su u ukrajinskoj krizi „fašisti”. On osuđuje mešanje Zapada u ukrajinsku krizu i postavlja pitanje: „kako da se tumači istina da su najveći borci protiv nacizma u Drugom svetskom ratu postali ‘najveći neprijatelji demokratije?’”. „Zbog toga što demokratija u svom okviru drži fašizam kao opciju”, zaključuje poznati filmski režiser.

Među značajnije podrške Moskve Srbiji na međunarodnom planu nakon sprečavanja proglašenja nezavisnosti Kosova u Savetu bezbednosti UN, spada ulaganje veta 8. jula 2015. godine na predlog britanske rezolucije, povodom 20-godišnjice genocida u Srebrenici. Prethodno, predsednik Srbije Tomislav Nikolić obratio se pismom Vladimiru Putinu i tražio da Rusija uloži veto. U britanskom nacrtu rezolucije pisalo je da je “prihvatanje da su tragični događaji u Srebrenici bili genocid – preduslov za pomirenje” u regionu.²³⁷ Deset članica je glasalo za, četiri zemlje su bile uzdržane (Kina, Venecuela, Angola i Nigerija), dok je Rusija bila protiv. Dan kasnije, 9. jula posalnici Evropskog parlamenta usvojili su rezoluciju kojom se oštro osuđuje zločin u Srebrenici, a u kojoj se taj zločin u skladu sa presudama Haškog tribunala i Međunarodnog

237 <http://www.predsednik.rs/lat/pres-centar/vesti/zahvalnost-predsednika-rusije-vladimira-putina-na-pismima-predsednika-srbije> (Pristupljeno 20. decembra 2015); <http://www.bbc.com/news/world-europe-33430951> (pristupljeno, 20. decembar 2015).

suda pravde, označava kao genocid.²³⁸ I nije samo ukrajinska kriza ukazala na nemoć i pad reputacije Saveta bezbednosti UN, već je rezolucija o Srebrenici pokazala da u Evropi postoje ideološke podele zbog kojih se negiraju čak i presude Međunarodnog tribunala u Hagu, te da je paradigma svetskog poretka koji je bio stvoren posle Drugog svetskog rata, sada u velikoj krizi.

SRBIJA IZMEĐU EVROPSKE UNIJE I EVROAZIJSKOG SAVEZA

Nakon „petooktobarske revolucije“ i faze postokomunističke izolacije, Srbija je krenula putem demokratske tranzicije i orijentacije integrisanja u EU. Međutim, ubistvo srpskog premijera Zorana Đinđića, 2003. godine i posledice ratova devedesetih, uticali su na to da se vektor spoljne politike Srbije preusmeri i na istok, odnosno i na Rusiju. Tome je doprinela i promena ukupne geopolitičke situacije u Evroaziji, a posebno uspon Putinove Rusije.

Tri faze spoljne politike Srbije – vektor Istok

Da bi se lakše razumelo aktuelnu spoljnu politiku Srbije, a posebno njenu dvostranost – prema Zapadu i prema Rusiji – razvoj spoljne politike posthladnoratovske Srbije (SR Jugoslavije) podelili smo na tri perioda, odnosno tri faze. *Prva* je nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije²³⁹ i stvaranja Savezne Republike Jugoslavije.²⁴⁰ Pola godine kasnije, 19. septembra 1992, Savet bezbednosti UN je na sednici doneo odluku da SR Jugoslavija ne može nastaviti kontinuitet članstva bivše SFRJ u svetskoj organizaciji.²⁴¹ Beograd nije pristao na takvo rešenje, te je SR Jugoslavija, koja je inače bila pod sankcijama UN, izvan te ključne međunarodne organizacije bila sve do pada režima Slobodana Miloševića (oktobar 2000).

238 http://www.b92.net/info/dokumenti/index.php?nav_id=1013685 (pristupljeno, 20. decembar 2015).

239 U daljem tekstu biće korišćena skraćenica SFRJ..

240 U daljem tekstu biće korišćena skraćenica SR Jugoslavija ili SRJ.

241 <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r001.htm> (pristupljeno, 20. decembra 2015); <http://www.nytimes.com/2000/11/02/world/a-different-yugoslavia-8-years-later-takes-its-seat-at-the-un.html> (pristupljeno, 20. decembar 2015).

Druga faza spoljne politike Srbije, a u sklopu savezne države, je od 1. novembra 2000. godine kad je SR Jugoslavija primljena u UN²⁴² i ta faza je trajala faktički, do razdruživanja Državne zajednice Srbije i Crne Gore²⁴³, polovinom 2006. godine. To je period veoma teške tranzicije obe države, jer je državna zajednica uglavnom bila neefikasna, kako na unutrašnjem tako i na spoljnom planu. Država se još nije bila oporavila od posledica ratova devedesetih, nije raskinula sa prošlošću i nije uspostavila saradnju sa Međunarodnim tribunalom u Hagu, koja u tom periodu predstavlja najveću prepreku napretku ka evrointegracijama. U martu 2003. godine ubijen je premijer Zoran Đinđić, a SiCG je primljena u Savet Evrope tek 3. aprila iste godine.

Treća faza nastupa po razdruživanju SiCG nakon referenduma o nezavisnosti Crne Gore 21. maja 2006. godine. Tu fazu obeležava rešavanje konačnog statusa Kosova i proglašenje nezavisnosti bivše srpske pokrajine 17. februara 2008. godine. Faktički, u tom periodu uspostavlja se aktivna spoljna politika Srbije koja beleži pozitivne rezultate u procesu integrisanja sa EU, ali istovremeno, i u zbližavanju sa Rusijom. Razvija se regionalna saradnja potpisivanjem (decembar 2006) sporazuma o slobodnoj trgovini CEFTA.²⁴⁴ Potpisan je okvirni sporazum o pristupanju programu NATO Partnerstvo za mir (decembar 2006), zatim Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU (april 2008), a Srbija je dobila status kandidata za članstvo u EU (mart 2012). Međutim, Srbija u tom periodu sa Ruskom Federacijom takođe potpisuje niz međudržavnih sporazuma i veoma aktivno učestvuje u njenim spoljnopolitičkim projektima kao što su energetika i bezbednost.

Upravo u toj trećoj fazi razvoja spoljne politike Srbije, Beograd se prilično vezuje za Rusku Federaciju, a Srbija u mnogo čemu zavisi od geopolitičkih interesa Moskve, možda čak i više nego tokom hladnog rata, kad su obe zemlje imale socijalističke (komunističke) sisteme. Ta povezanost se najviše ispoljava u sledećim sferama i interesima: Kosovo, energetska bezbednost, širenje NATO i neutralanost, slobodna trgovina i kreditna podrška.

Spoljna politika Srbije je vezana za veto Rusije u Savetu bezbednosti UN. S obzirom da je vlada 2008. godine odlučila da joj prioriteta politike budu s

242 <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/multilateral/un?lang=lat> (pristupljeno, 20. decembar 2015).

243 Državna zajednica Srbije i Crne Gore (dalje u tekstu kraćenica SiCG) uspostavljena je Ustavnom poveljom Srbije i Crne Gore 4. februara 2003. godine.

244 <http://www.cefta.int/> (pristupljeno 20. decembar 2015).

jedne strane, očuvanje teritorijalne celovitosti i, s druge, integracija u EU, bez podrške Rusije nije mogla ostvariti jedan od njih – *de iure* očuvanje Kosova. Gotovo paralelno s raspravama u Savetu bezbednosti UN oko statusa Kosova, vlada Srbije prodala je 51 odsto Naftne industrije Srbije Gazpromu, krajem decembra 2008. godine, po veoma nepovoljnoj ceni.²⁴⁵

Kad je reč o energetske bezbednosti, Srbija se gotovo u potpunosti oslanja na Rusiju, a kontinuitetu takve bezalternativne energetske politike doprinele su sve srpske vlade od „petooktobarskih promena“. Temelj vezivanja za ruski energetski lobi bio je finalizovan potpisivanjem energetskog sporazuma koga su takođe, krajem 2008. godine u Moskvi inicirali predsednici Srbije i Rusije Boris Tadić i Dmitrij Medvedev. Energetski sporazum obuhvatao je tri segmenta: privatizaciju Naftne industrije Srbije, izgradnju deonice međunarodnog gasovoda „Južni tok“ i završetak regionalnog skladišta gasa kod Banatskih Dvora. Prema tom sporazumu planirana je izgradnja gasovoda „Južni tok“ – od Rusije, ispod Crnog mora, preko Bugarske i Srbije, do Mađarske, Austrije, Slovenije, Italije i prema drugim državama EU. Beograd je polagao velike nade u taj međunarodni projekat koji je trebalo da obezbedi sigurnost snabdevanja gasom i dugoročno stabilizuje isporuke tog energenta preko Srbije. Beograd je računao da će na taj način postati ne samo tranzitna zemlja, koja će ubirati prihod od taksi,²⁴⁶ već i energetsko „čvorište“ za transport gasa u region i EU, čime bi Srbija dobila mnogo važniju geopolitičku ulogu u energetske bezbednosti Evrope. Svakako, ali prvenstveno, kao saveznik Rusije.

U avgustu 2009. godine predsednik Srbije Boris Tadić predstavlja „četiri stuba spoljne politike Srbije“ - SAD, EU, Rusija i Kina. Iako Srbija nema dokument o spoljnopolitičkoj strategiji, predsednik Tadić je smatrao da će „četiri stuba spoljne politike“ biti doktrina Beograda, a za osnovu su uzeti tržište i investicije.²⁴⁷ Takav lukrativni pristup stvorio je dvosmernu spoljnu politiku, koja se pretvorila u balansiranje između Brisela i Moskve, i koja je konstanta svih srpskih vlada do 2015. godine. Bez obzira na zvanično opredeljenje o

245 Po ceni od 400 miliona eura, sa investicijama od najmanje 500 miliona eura.

246 Prema procenama srpskih vlasti oko 200 miliona eura godišnje.

247 <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/123751/%C4%8Cetiri+stuba+srspe+spoljne+politike.html> (Pristupljeno 10. decembra 2015); <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Strategija-spoljne-politike-Srbije/Cetiri-stuba-surealnost-a-ne-nas-izbor.sr.html> (pristupljeno, 1. maj 2015).

integraciji u EU, Beograd je i u vladi formiranoj 2014. godine nastavio sa spoljnom politikom – „i EU, i Rusija“.²⁴⁸

Odustajanje od projekta „Južni tok“ u decembru 2014, odnosno njegovo preusmerenje na Tursku, u velikoj meri je oslabilo strateške veze Beograda sa Moskvom. Ukrajinska kriza, otvoreni ulazak Rusije u rat u Siriji, kao i sporovi Rusije i Turske povodom intervencija na Bliskom istoku²⁴⁹ dodatno su zakomplikovali i onako napetu bezbednosnu i energetska situaciju u Jugoistočnoj Evropi, koju još nazivaju „energetskim ratom“ (Varga 2013a: 129–138).

Uprkos potpunoj lojalnosti ruskim energetska interesima na Balkanu, činjenica je da Srbija Gaspromu sve vreme za prirodni gas plaća ne sasvim „bratsku“ cenu. A, cena gasa jedna je od postsovjetskih geopolitičkih poluga moći i identifikatora bliskosti pojedinih država sa Rusijom. Srbija za hiljadu kubnih metara gasa plaća Gaspromu „evropsku cenu“.²⁵⁰ Sličnu cenu među bivšim sovjetskim republikama plaćale su prošlih godina Ukrajina i Moldavija koje su intenzivirale evrointegracije, dok je ona za postsovjetske političke saveznike Moskve iznosila značajno manje (Varga 2013a: 176–178). Cena gasa mogla bi biti poluga u budućem zbližavanju Beograda i Moskve.

248 <http://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.393.html:523771-%D0%92%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%9B-%D0%95%D0%A3-%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B0-%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B5-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%BE%D0%B4-%D0%BD%D0%B0%D1%81-%D0%B4%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%BE-%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE> (pristupljeno, 10. decembar 2015); <http://www.dnevnik.rs/politika/vucic-niko-ne-trazi-da-srbija-prizna-kosovo> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

249 Tursko obaranje ruskog aviona Su-24 početkom decembra 2015; link: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34912581> (pristupljeno, 20. decembar 2015).

250 U 2011–2012 godini Srbija je Gaspromu plaćala evropske cene gasa između 478 i 545 dolara za 1000 kubnih metara. Gasprom i Srbijagas nisu učinili dostupnim cenu za gas od 2012, do 2014. Poznato je da je Srbija 2014, kupovala gas po ceni od 350 dolara, te da cena prirodnog gasa pada. Link: <http://ekonomskvesti.com/srbija/rusija-nam-prodaje-gas-po-ceni-od-350-dolara/> (pristupljeno, 20. decembar 2015).

Trgovina, krediti

Još iz vremena Slobodana Miloševića (avgust 2000), Srbija sa Ruskom Federacijom ima Sporazum o slobodnoj trgovini, koji se smatra privilegovanim, jer su ga sa tom državom imale samo bivše sovjetske republike. Krajem jula 2011, srpska i ruska vlada potpisale su protokol o proširenju Sporazuma o slobodnoj trgovini, kojim se uvodi liberalizacija međusobne trgovine na dodatne proizvode, čime je navodno, okončan proces usklađivanja trgovine Srbije sa Carinskom unijom Rusije, Belorusije i Kazahstana. To znači da je Srbija dobila zonu slobodne trgovine ne samo sa EU, već i sa novostvorenim, u januaru 2015. godine, Evroazijskim ekonomskim savezom.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije, Rusija je među šest glavnih spoljnotrgovinskih partnera Beograda, čime bi se Sporazum o slobodnoj trgovini Srbije sa Rusijom mogao smatrati perspektivnim. U izvozu iz Srbije u priodu 2009 – 2014, Rusija je uglavnom bila na 4–6 mestu, dok je po uvozu, Rusija bila na 1–3 mestu. Negativan saldo u trgovini Srbije sa Rusijom, koji poslednjih godina iznosi oko milijardu dolara (i više), posledica je uvoza energenta koji dominiraju u trgovni između dve države. Detaljnija statistička analiza pokazuje nešto drugačiju sliku. Srbija znatno više izvozi u dražave EU (Nemačku, Italiju, Rumuniju), kao i države CEFTA (BiH i Crnu Goru) (Статистички календар Републике Србије, 2012–2015).

Tokom posete predsednika Dmitrija Medvedeva Srbiji, krajem oktobra 2009. godine, dogovorena je kreditna podrška Beogradu od milijardu dolara. Od toga je predviđeno 800 miliona dolara za modernizaciju srpske železnice i 200 miliona dolara za finansiranje budžetskog deficita. Kredit za modernizaciju srpske železnice nikad nije bio iskorišćen zbog „nedostatka projektne dokumentacije“, dok je Vlada Srbije sličan projekat modernizacije srpskih pruga, na relaciji Beograd–Budimpešta, ponudila i Kini.²⁵¹

Da predstavnici srpskih vlast gledaju u Moskvu kao u mogući izvor „političkih kredita“ kakve Rusija daje postsovjetskim državama, svedoče i izjave srpskih najviših zvaničnika, poput lidera socijalista Ivice Dačića koji je tokom predizborne kampanje 2012. godine više puta istupao protiv saradnje

251 http://www.rtv.rs/sr_lat/ekonomija/nespremna-dokumentacija-koci-ruski-kredit_194045.html (pristupljeno, 10. decembar 2015).

http://www.zeleznicesrbije.com/system/sr-latin/home/newsplus/viewsingle/_params/newsplus_news_id/68616.html (pristupljeno 10. decembra 2015).

Srbije sa Međunarodnim monetarnim fondom, kad je alarmantni budžetski deficit mogao dostići i tri milijarde eura. Ako se sledi iskustvo ruskog kreditiranja Belorusije ili Kirgizije, ukoliko bi ruski kredit bio alternativa Međunarodnom monetarnom fondu, Moskva bi mogla da bude zainteresovana za velika srpska preduzeća poput Telekoma i Elektroprivrede Srbije, kao i za preostali državni paket Naftne industrije Srbije od oko 30 odsto, ili srpsku industriju oružja, čiji je profit 2011. godine dostizao više stotina miliona dolara, a koju potresaju problemi tržišta i isplaćivanje zarada, pa čak i neka od drugih većih kompanija koje su u vlasništvu države (Galenika, Železnica, itd) (Varga 2013a: 175–181).

Srpski zvaničnici su računali da bi sankcije koje je Rusija uvela EU, mogle otvoriti nove mogućnosti srpskoj poljoprivredi i prehrambenoj industriji. Međutim, istovremeno se postavljalo principijelno pitanje: da li na fonu zategnutih odnosa između EU i Rusije u kontekstu ukrajinske krize, Beograd može da vodi evrointegrativnu politiku i da istovremeno blisko sarađuje sa Ruskom Federacijom?

Komentarišući sankcije koje su međusobno uveli Brisel i Moskva, ministar unutrašnje i spoljne trgovine Rasim Ljajić, u avgustu 2014, za *Tanjug* je izjavio da se u Srbiji „ne raduju toj okolnosti i žele da se što pre normalizuju odnosi između EU i Ruske Federacije”, ali da situacija koja je stvorena predstavlja šansu koju „svakako treba pokušati iskoristiti”.

Ljajić je smatrao da je to bila prilika da srpski predstavnici agrara i prehrambene industrije „dugotrajno ostanu na tržištu sa više od 170 miliona ljudi, uključujući celu Carinsku uniju (Rusije, Belorusije i Kazahstana, prim. red)”. Srpski ministar trgovine smatrao je da Srbija nije dovoljno iskoristila Sporazum o slobodnoj trgovini sa Ruskom Federacijom, iako je izvoz na rusko tržište, pre svega hrane, od početka 2014. godine bio značajno povećan (Varga 2015: 78–79).

Profesor Fakulteta političkih nauka u Beogradu Predrag Simić za *BBC Ukrajina* kazao je da je za Srbiju rusko tržište manje važno od evropskog, ali da je ono veoma značajno za poljoprivrednike. Prema njegovim rečima, Srbija „ne sedi toliko na dve stolice” koliko „pokušava da ide po žici”, odnosno da bude neutralna, kao što to čine i pojedine evropske države poput Švajcarske, imajući u vidu rizik da pokvari odnose i s jednim, i s drugim.

„Politika Beograda je pokušaj da se bude neutralan u sukobu u kom Srbija i na jednoj i na drugoj strani (EU i Rusija, prim. a.) ima svoje interese.

Koliko je Srbiji interes da što pre otvori prva poglavlja u pregovorima o članstvu sa EU, toliko je i vezana za interese sa Rusijom. Pre svega činjenicom da je Rusija glavni i jedini snabdevač Srbije gasom”, rekao je profesor Simić (Varga 2015: 77–79).

Ako se nivo međunarodnih odnosa ocenjuje po broju (samostalnih) poseta najviših državnih zvaničnika Beogradu, Moskva je znatno ispred SAD i EU. Od 2000. godine Vladimir Putin – koji nije samo bio na najvišim pozicijama u državi (predsednika i premijera) Ruske Federacije, već je i oličenje geopolitičke moći savremene Rusije – u zvaničnoj poseti Beograd bio je tri puta.²⁵² Dmitrij Medvedev, kao predsednik Rusije boravio je u Srbiji 2009. godine (20. oktobra). To da svedoči o tome da je upravo Rusiji veoma važna Srbija i geopolitičko prisustvo na Zapadnom Balkanu.

Od najuticajnijih lidera zapadnih država u tom istom periodu Beograd su posetili potpredsednik SAD Džozef Bajden (20. maja 2009), kancelarka Nemačke Angela Merkel (8. jula 2015). Ako je suditi po posetama najuticajnijih svetskih zvaničnika Zapada i Rusije, bez obzira da li srpsku vladu predvodili Demokratska stranka ili Srpska napredna stranka, Boris Tadić ili Aleksandar Vučić, obe političke koalicije su podjednako balansirale između ova dva sveta. Čak je godinu dana nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, tokom mandata koalicije predvođene Demokratskom strankom, Beograd ugostio američkog potpredsednika i ruskog predsednika.

Ruska bezbednosna arhitektura i Evroazijski savez

Ukrajinska kriza vratila je stari kontinent u bezbednosno stanje veoma slično onom iz doba hladnog rata. Nakon aneksije Krima, Zapad i NATO obustavili su saradnju s Rusijom. Zamrznuta je saradnja sa Moskvom u Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope i G–8. Od tada raste napetost duž granica EU i Rusije, obe strane organizuju vojne vežbe. Srbija učestvuje u vojnim vežbama i sa NATO i sa Rusijom.

Dolaskom Vladimira Putina na kormilo Rusije, tačka razmimoilaženja Rusije sa Zapadom, a posebno sa Sjedinjenim Američkim Državama

252 Putin je u funkciji predsednika prvi put posetio Beograd 16. juna 2001; kao premijer 23. marta 2011, i ponovo kao predsednik Rusije 16. oktobra 2014. godine, da bi prisustvovao vojnoj paradi povodom obeležavanja 70-godišnjice oslobođenja Beograda.

fokusirana je na širenje NATO na Istok i uspostavljanje zapadnog protivraketskog štita u jugoistočnoj Evropi. U tom periodu u NATO je ušlo još devet bivših socijalističkih republika, nekadašnjih vojnih saveznika SSSR,²⁵³ s tim da je najnovije proširenje, 2009. godine bilo na Balkanu – Hrvatska i Albanija. Uprkos negativnih reakcija Moskve zbog širenja NATO na bivše socijalističke republike, Crna Gora je 2. decembra 2015, dobila pozivnicu za ulazak u NATO. Taj proces pratile su podele u crnogorskom društvu i nasilni protesti u Podgorici.²⁵⁴

Rusija posebno negativno reaguje na postavljanje američke i evropske protivrakete odbrane blizu svojih granica, u Poljskoj i Rumuniji, zbog čega najavljuje da će odgovoriti sličnom merom.

Rusija je pokretala i pitanje novog sporazuma o globalnoj evropskoj bezbednosti, ali je naišla na veoma suzdržanu reakciju zapadnih partnera. Moskva je više puta najavljivala stvaranje „nove bezbednosne arhitekture Evrope“. Iako nije sasvim poznato šta bi ta „arhitektura“ trebalo da predstavlja, svakako bi značila zaustavljanje širenja NATO, odnosno vojnu neutralnost tranzicionih zemalja i veću integraciju bezbednosne politike u Evropi, s ograničenim prisustvom SAD na starom kontinentu. Srbija, na neki način, posredno učestvuje u toj „novoj ruskoj arhitekturi Evrope“, proglašavajući u parlamentu neutralnost, usvajanjem Rezolucije o Kosovu i Metohiji krajem decembra 2007. godine (Varga 2015: 133–153).

Korak ka približavanja ruskoj „bezbednosnoj arhitekturi“ bilo je i formiranje zajedničkog srpsko-ruskog humanitarnog centra u Nišu, namenjenog brzom reagovanju u slučaju elementarnih nepogoda – požara, poplava i zemljotresa – koji je zvanično počeo da radi 25. aprila 2012. godine. Najpre je plan o stvaranju takvog centra najavio ruski predsednik Dmitrij Medvedev, a potom je u oktobru 2009. godine potpisan sporazum o njegovom formiranju (Dačić i Šojgu). Prema izjavama predstavnika srpske vlade, „srpsko-ruski centar treba da pruži humanitarnu pomoć i brz odgovor na vanredne situacije na teritoriji Srbije i drugih balkanskih država koje upute takav zahtev. Zbog klimatskih promena u regionu i u Jugoistočnoj Evropi, predviđa se da će dolaziti

253 Godne 2004, u NATO su ušle Estonija, Letonija, Litvanija, Bugarska, Rumunija, Slovenija i Slovačka, a 2009. Albanija i Hrvatska.

254 <http://www.reuters.com/article/us-montenegro-protests-idUSKCN-0SI0TN20151024> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

do različitih vanrednih situacija, poput poplava, klizišta i zemljotresa, i da je zato neophodno spremno dočekati te izazove” (Varga 2013b: 102–103).²⁵⁵

Još jedan iskorak Beograda prema Istoku napravljen je gotovo istovremeno sa približavanjem Zapadu. Nedelju dana pre potpisivanja Briselskog sporazuma između Beograda i Prištine, 13. aprila 2013. godine parlamentarna delegacija Srbije primljena je u svojstvu posmatrača u Parlamentarnu skupštinu Organizacije dogovora o kolektivnoj bezbednosti (ODKB).²⁵⁶ ODKB je organizacija koja vojno objedinjuje deo članica bivšeg SSSR, koju predvodi Rusija. Organizaciju dogovora o kolektivnoj bezbednosti nazivaju i “Istočnim NATO”, a čine je članice bliske ruskoj bezbednosnoj politici: Rusija, Belorusija, Jermenija, Kazahstan, Tadžikistan i Kirgizija (Varga 2015: 49–50).

Danas je u martu 2015. godine pisao da je broj vojnih vežbi s Rusijom neuporedivo manji od onog koga je Srbija tokom iste godine izvela sa članicama NATO (22 vojne vežbe sa zapadnim partnerima i dve sa Rusijom). Međutim, prema pisanju lista, medije privlače podaci o okolnostima u kojima Srbija organizuje vojne vežbe s Rusijom, te dodaje, da su prve vežbe u istoriji dve zemlje bile dogovorene i održane usred ukrajinske krize i zaoštavanja odnosa na relaciji EU–Rusija, u novembru 2014. godine. Javnost je takođe reagovala i zbog toga što je informacija o tome u Srbiji čuvana u tajnosti, a obelodanilo ju je rusko Ministarstvo odbrane. Vojna vežba sa Rusijom održana je nepunih mesec dana posle vojne parade koja je organizovana povodom obeležavanja 70-godišnjice oslobođenja Beograda i na kojoj je jedini visoki strani gost bio ruski predsednik Vladimir Putin. Srbija i Rusija potpisale su u novembru 2013. godine sporazum o vojnoj i vojnotehničkoj saradnji koji podrazumeva razmenu iskustava i saradnju u mirovnim operacijama, kao i razvoj odnosa u sferi kartografije, medicine i vojnog obrazovanja.²⁵⁷

255 http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=10&dd=19&nav_category=11&nav_id=550586 (pristupljeno 10. decembar 2015).

256 U daljem tekstu biće korišćena skraćenica ODKB (rus. *Организация договора о коллективной безопасности*, ОДКБ); <http://www.vesti.rs/Politika/Srbija-postala-posmatrac-u-Parlamentarnoj-skupstini-ODKB.html> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

257 http://www.danas.rs/danasrs/politika/dve_vojne_vezbe_sa_rusijom_22_sa_nato_56.html?news_id=298806(pristupljeno, 10. decembar 2015).
<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:518160-Zajednicka-vojna-vezba-Srbije-i-Rusije-u-novembru> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

Srpske političke elite, ne samo da “balansiraju” između Zapada i Istoka, one su tokom poslednjih 20 godina bile veoma “prevrtljive” u strateškom izboru partnera. Isti dan dok su birači na Krimu 16. marta 2014, „na nišanu automata”, glasali na referendumu o otcpljnu od Ukrajine, Srpska napredna stranka je na vanrednim parlamentarnim izborima dobila gotovo 50 odsto podrške birača. To su bivši najbliži saradnici lidera Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja, koji čeka presudu Haškog tribunala za navodne ratne zločine. Političar sa najvećim rejtingom u Srbiji i premijer od 2014. godine, Aleksandar Vučić je bivši generalni sekretar i poslanik Srpske radikalne stranke. On je u srpskoj vladi narodnog jedinstva, 1998. godine, bio ministar za informisanje i potpisao je Zakon o javnom informisanju, zapamćen po drakonskim kaznama za medije i gašenju redakcija više listova.²⁵⁸ Ti isti bivši srpski radikali, koji su u Srbiji na vlasti od 2012. godine, uoči NATO bombardovanja SR Jugoslavije 1998/1999, pokrenuli su inicijativu za prisajedinjenje Srbije, odnosno SR Jugoslavije, kvazidržavnoj tvorevini Savezu Rusije i Belorusije.

Beograd u posthladnoratovskom svetu bezuspešno pokušava da balansira, ili se čak potpuno udaljava od Zapada. Jer, SFRJ je u drugoj polovini XX veka bila veoma bliska s NATO, čak je alijansa bila spremna da interveniše u slučaju agresije SSSR. Preko Balkanskog pakta, Jugoslavija *de facto* postaje članica NATO, iako *de jure* nikad to nije bila. Napravljena je formulacija po kojoj, članice NATO, u slučaju napada štite komunističku zemlju, dakle, indirektno, NATO je Jugoslaviji dao garancije u slučaju sovjetskog napada.²⁵⁹

Međutim, tokom ukrajinske krize i zategnutih odnosa na relaciji EU–Rusija, Srbija je kao predsedavajući OEBS (decembar 2014–2015), dobila priliku da na međunarodnom planu pokaže svoja politička i vrednosna ubeđenja kad je reč o demokratiji, ali i nepristrasnosti u ukrajinskoj krizi. Većina ključnih učesnika na završnom skupu ministarstskog saveta OEBS u Beogradu, početkom decembra 2015. iznela je pozitivne ocene o srpskom predsedanju tom organizacijom, među kojima i državni sekretar SAD Džon Keri i visoka predstavnica za spoljnu politiku i bezbednost EU Federika Moggerini. Pozitivne ocene srpskom predsedanju dale su i “zaraćene” strane – Rusija i Ukrajina, odnosno ministri spoljnih poslova Sergej Lavrov i Pavel Klimkin. Prema rečima međunarodnih predstavnika OEBS u Bosni, Srbija je pokazala da može

258 *Dnevnog telegrafa, Evropljanina i Naše borbe.*

259 <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=930836&print=yes> (pristupljeno, 10. decembar 2015).

da igra “izuzetno aktivnu i pozitivnu ulogu” u BiH, a takođe i u poštovanju Dejtonskog sporazuma.²⁶⁰

Međutim, nije ostalo neprimećeno da je tokom srpskog predsedanja OEBS, predstavnik te misije u Srbiji u aprilu 2015, izrazio zabrinutost zbog kampanje protiv institucije srpskog ombudsmana i Saše Jankovića lično. Takav stav izazvao je burnu reakciju srpskog ministra inostranih poslova Ivice Dačića.²⁶¹

Otkako je Aleksandar Vučić postao premijer, u Srbiji se razvija tip tranzicionog režima koji je prisutan u regionu. Iako se Srbija, prema podacima organizacije *Freedom House* već duže ocenjuje kao hibridni režim, ili izborna demokratija,²⁶² sklop unutrašnjih i spoljnjih okolnosti utiče na to da se kvalitet demokratije poslednjih godina značajno promenio – na gore. U Srbiji je posebno pogoršano stanje slobode štampe.²⁶³ Uticaj partokratske sredine na medije, koji traje još od vlasti predvođene Demokratskom strankom, u mandatu Srpske napredne stranke²⁶⁴ došao je do vrhunca. U medijima dominira lik premijera Aleksandra Vučića, vodeće medijske kuće ne izveštavaju kritički, a tabloidi su izvor kleveta i svega suprotnog novinarskom kodeksu. Po

260 <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=217729> (pristupljeno, 20. decembar 2015).

<http://www.blic.rs/vesti/politika/mur-izuzetno-pozitivna-uloga-srbije-tokom-predsedavanja-oebs/0d599ne> (pristupljeno, 20. decembar 2015).

261 <http://www.blic.rs/vesti/politika/oebs-izrazio-zabrinutost-zbog-kampanje-protiv-ombudsmana/8q2c5er>; (Pristupljeno 20. decembra 2015) <http://www.blic.rs/vesti/politika/dacic-zacudujuce-saopstenje-oebs-o-jankovicu/5mz3eb2> (pristupljeno, 20. decembra 2015).

262 Prema podacima iz izveštaja *Freedom in the World* za 2015, *Freedom House* Srbiju ocenjuje kao “slobodnu” državu (*Free*), odnosno izbornu demokratiju, sa prilično visokim ocenama za politička prava i civilne slobode. Link: https://freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf (pristupljeno, 20. decembra 2015).

263 Prema izveštaju *Freedom House Freedom of the Press* za 2015, odnosno za 2014. godinu, Srbija je na 83 mestu, od 195 rangiranih i ocenjena kao “delimično slobodna” (*Partly Free*). Prema izveštaju *Reporters Without Borders World Press Freedom Index* za 2015. Srbija je na 67 mestu, od 180 rangiranih država. Linkovi: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FreedomofthePress_2015_FINAL.pdf (Pristupljeno 20. decembra 2015); <https://index.rsf.org/#!/> (pristupljeno, 20. decembar 2015).

264 U daljem tekstu biće korišćena skraćenica SNS.

nivou korupcije, Srbija je u 2014. godini bila na 78. mestu, od 174 rangiranih država.²⁶⁵

Popularnost Aleksandra Vučića i SNS u takvim okolnostima raste. Istraživanja javnog mnjenja iz novembra 2015, koje je sprovedla agencija Faktor plus, pokazuju da premijer ima podršku 58 odsto građana, a SNS podržava gotovo 52 odsto ispitanika. Prema tom istraživanju izborni cenzus prelazi još Socijalistička partija Srbije sa gotovo devet odsto, Demokratska stranka Bojana Pajtića sa 6,5 i Srpska radikalna stranka sa nešto više od 6 odsto.²⁶⁶ To znači da je partijska scena u Srbiji gotovo bezalternativna, gotovo jednopartijska. Takav režim uskoro bi mogao da krene putem ruske tranzicije, po uzoru na Putina, u autoritarizam. Posebno ako se obustavi proces evrointegracija.

Velika popularnost pojedinaca iz izvršne vlasti koji vlada populističkim metodama, koristeći se tradicionalističkom i konzervativnom retorikom, svojevrsan je trend političkih lidera u ovom delu Evrope, kako u državama kandidatima, tako i među pojedinim državama članicama u EU. Ogromnu popularnost i apsolutnu većinu u parlamentu ima turski predsednik Redžep Taip Erdogan. Populistički i dugoročno – kontrolišući medije i partijsku arenu – u region vladaju: Milorad Dodik u Republici Srpskoj u BiH, Milo Đukanović u Crnoj Gori i Nikola Gruevski u Makedoniji. Za njima ne zaostaju njihove kolege iz EU – Viktor Orban iz Mađarske i Jaroslav Kačinski iz Poljske. To je trend korozije demokratije u jugoistočnoj Evropi na fonu kompleksne krize. Zapadne države tolerišu takav trend zarad političke stabilnosti u regionu²⁶⁷, a Vučićev autokratski nastup nakon Briselskog sporazuma u mnogo čemu podseća na Miloševićev, kad je postao garant mira u regionu, potpisivanjem na Dejtonskom sporazumu (1995)..

265 https://www.transparency.org/cpi2014/?gclid=CjwKEAiAtf6zBRDS0oCLrL37gFU SJACr2JYbFP-r9UdMDOxbRXWwXnn8eaUzfXkTDYESWUEdlbSuNxoCPALw_wcB (pristupljeno, 20. decembar 2015).

266 http://www.danas.rs/danasrs/politika/naprednjaci_i_dalje_najpopularniji_-56.html?news_id=312099&action=print (Pristupljeno 20. decembra 2015)

267 <http://www.slobodnaevropa.org/content/miroslava-milenovic-populizam-vuciceve-vlade-umesto-borbe-protiv-korupcije/27300233.html> (Pristupljeno 20. decembra 2015)

Vlastita demokratija i novi savez

Početak devedesetih godina XX veka, nakon pada komunizma Ruska Federacija se opredelila za uspostavljanje demokratsko-pravnog društva sa tržišnom ekonomijom zapadnog tipa (Фурман, 2007: 234). Dve decenije kasnije Rusija je konsolidovala autoritarni režim, odstupajući značajno od modela koga je sama izabrala. Prema istraživanju *Freedom House Nations in Transit* i *Economist Intelligence Unit*, Ruska Federacija još od 2009. godine ima konsolidovani autoritarni režim, kao i da se taj trend naglo počeo širiti i na postsovjetskom prostoru nakon gušenja „šarenih revolucija“ u Uzbekistanu, tj. krvavih sukoba u gradu Andidžanu (2005) (*Freedom House Nations in Transit 2012*) (*Economist Intelligence Unit 2011*). Otklon od demokratije nastao je upravo u periodu vladavine predsednika-premijera Vladimira Putina. Još pre vojne intervencije u Ukrajini, organizacije za proučavanje političkih režima upozoravale su zapadne vlade da Putin u Rusiji razvija populistički autoritarni režim, koji krši ljudska prava, manipuliše izborima, zloupotrebljava administrativne resurse, marginalizuje opoziciju, vrši pritisak na medije i civilne organizacije. U jeku ukrajinske krize, dve nedelje nakon potpisivanja mirovnog sporazuma „Minsk-2“, u centru Moskve ubijen je lider ruske opozicije Boris Njemcov.²⁶⁸ Ključnu figuru ruske opozicije, koji je veoma otvoreno kritikovao rusku intervenciju u Ukrajini, gotovo da je bilo nemoguće eliminisati bez saznanja političkog režima koga predvodi Putin.

Rusija navodno, razvija i takozvanu suverenu demokratiju, koja je nepoznata u zapadnoj tipologizaciji režima, te se smatra da je taj termin samo pokušaj da se pred ruskim biračima prikrije činjenica da je u državi već duže vreme uspostavljen režim suprotan onom za koji se Moskva opredelila početkom devedesetih godina i koji je u svetu jedini legitiman demokratski režim. „Suverena demokratija“ se zasniva na sprečavanju mešanja Zapada u politiku drugih država, ali navodno, i na postojanju određene vrste demokratije koja je bazirana na autoritetu lidera i jedinstvu nacije, bez demokratskog pluralizma u zapadnom smislu značenja te reči (Hassner 2008: 5–15).

Sudeći po predizbornom programu u pet tačaka za predsedničke izbore 2012, najveći Putinov spoljnopolitički plan-projekat u aktuelnom šestogodišnjem mandatu jeste integracija postsovjetskog prostora u Evroazijski

268 http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2015/02/150227_rn_nemtsov_dead
(Pristupljeno 10. decembra 2015)

ekonomski savez u tri etape, čija realizacija je već u toku. Pre svega, to je Carinski savez između Rusije, Belorusije i Kazahstana stvoren 2011. godine.²⁶⁹ Druga etapa je uspostavljanje Jedinственог ekonomskog prostora, koji je počeo da funkcioniše od 1. januara 2012. godine i podrazumeva slobodan protok roba, usluga i radne snage između Rusije, Belorusije i Kazahstana. Za priključivanje ekonomskom prostoru interesovanje su izrazile još i Jermenija, Kirgizija, kao i samoproglašena Abhazija. Ukrajina je sve do Majdana bila pod pritiskom geopolitičke dileme – EU ili integracija koju pokreće Rusija.

Treća etapa bila je stvaranje Evroazijskog saveza. Počela je 1. januara 2015, kad je stupio na snagu sporazum o stvaranju Evroazijskog ekonomskog saveza, poznatog kao Evroazijski savez, koga su prethodnih godina potpisale bivše sovjetske republike Ruska Federacija, Belorusija, Kazahstan, Jermenija i Kirgizija. Prema Putinovoj strategiji, Evroazijski ekonomski savez – trebalo bi da „otvori novu epohu odnosa na postsovjetskom prostranstvu“, odnosno da se pretvori u konfederaciju država, integrisanih u jedinstveni politički, ekonomski, vojni, carinski i humanitarno-kulturni prostor. Sa postojećom bazom Carinskog saveza i Jedinственог ekonomskog prostora, Evroazijski savez će se oslanjati na prethodno sklopljene postsovjetske saveze, kao što je Evroazijska ekonomska unija²⁷⁰ i ODKB.

To je od raspada SSSR najčvršća integrativna inicijativa koju predvodi Rusija i koja predstavlja jedinstveno tržište roba, usluga, kapitala i radne snage za više od 170 miliona potrošača, sa ukupnim bruto domaćim proizvodom od oko 4,5 triliona dolara (Varga 2015: 125–130).

I ranije su na prostoru bivšeg SSSR stvarane razne integrativne strukture i organizacije, poput Zajednice Nezavisnih Država, ODKB, ranije stvorena Evroazijska ekonomska zajednica i Carinski savez, ali, prvi put od kraja hladnog rata postsovjetske države obrazuju jedinstveni međunarodni pravni subjekat.

Jedini izuzetak je stvaranje jedinstvenog farmaceutskog tržišta planiranog za 2016, električne energije 2019. godine i tek nakon decenije jedinstveno tržište nafte i gasa. Znači, stvaranje Evroazijskog saveza je, ne samo najveći integrativni projekat Moskve nakon raspada SSSR (što Putin smatra jednom od najvećih geopolitičkih tragedija XX veka), već i najveći „politički

269 http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2011/11/111118_eurasian_union_declaration.shtml (pristupljeno 10. decembra 2015)

270 Rus. *Евразийское экономическое сообщество*, ЕврАзЭС.

ulog” za aktuelnog ruskog predsednika. Stoga bi se moglo reći da, ukoliko Evroazijski ekonomski savez ne „zaživi”, to bi i te kako moglo „koštati” kredibiliteta vladajuću garnituru u Rusiji, ali i trajno destabilizovati rusku „tradicionalnu” zonu geopolitičkih interesa, koja je tokom poslednje dve i po decenije prilično „okrnjena”.

Osim već pomenutih finansijskih problema, pada vrednosti valuta (Rusija, Kazahstan, Kirgizija), među liderima Evroazijskog saveza postoje i političke nesuglasice. Navodno, ne postoji jedinstvena „vizija” razvoja te tvorvine. Dok Rusija smatra da Evroazijski ekonomski savez treba da se i dalje razvija i da na sebe preuzme naddržavne ingerencije, sa zajedničkom valutom, snagama bezbednosti, pa i parlamentom, ostali postsovjetski lideri, koji su za razliku od Putina i Medvedeva uglavnom prva generacija postkomunističkih vođa, odbacuju takvu mogućnost.

Da ne postoji potpuno jedinstvena tržišna politika među članicama Evroazijskog ekonomskog saveza svedoči i odbijanje Minska i Astane da u avgustu 2014. godine uvedu embargo na proizvode iz država EU, Norveške i SAD, koga je Rusija uvela kao odgovor na sankcije Zapada.

I dok Putin planira da u Evroazijski savez uključi i Tadžikistan, koji bi ekonomski postao „najslabija karika”, jedan od najjačih pokretača Evroazijskog saveza, predsednik Kazahstana Nursultan Nazarbajev je zagovornik opstanka Carinskog saveza uz priključivanje Turske. Kirgizija krši pravila Svetske trgovinske organizacije, najviše u trgovini sa Kinom, a Jermenija ne želi da se odrekne otvorenog tržišta sa Nagorno Karabahom – nepriznatom azerbejdžanskom teritorijom koja je okupirana uz pomoć Jerevana još početkom devedesetih.

Tokom druge polovine 2014. godine, više puta su se mogle čuti izjave najviših ruskih zvaničnika da su Rusija i Evroazijski savez i posle svega, spremni da sa Evropskom unijom dalje razvijaju planove o stvaranju zone slobodne trgovine. Međutim, Moskva je protiv da takvu zonu mimo nje s Briselom razvijaju Ukrajina i Moldavija.

Osim prilično neefikasne organizacije Ujedinjenih nacija, gde se u Savetu bezbednosti uglavnom uspostavlja status quo, najčešće, SAD–EU s jedne, i Rusija–Kina, s druge strane, Moskva rešavanje krize koja je u Evropi nastala nakon revolucije u Ukrajini vidi u jačanju OEBS i formiranju jedinstvene slobodne ekonomske zone „od Lisabona ili Dablina, do Vladivostoka“. Uglavnom je to zona Evroazije i svakako, bez dominantnog učešća u tom dijalogu SAD.

Tokom poslednjih godina Kremlj izgledniji put ruske spoljne politike vidi u okretanju prema Aziji koja je u sponu, i koja je prema mišljenju savetnika predsednika Putina za spoljnu politiku Sergeja Karaganova – „prvi put u istoriji geopolitička i ekonomska alternativa za Rusiju“. „Današnja razmišljanja sa Zapadom postaju jak argument ne samo za ekonomsku, već i za političku preorijentaciju Rusije na Istok“ – smatra Karaganov. Za taj dijalog Moskva najviše ulaže u Šangajsku organizaciju za saradnju.²⁷¹ Od samog početka Putin je više razumevanja u vezi sa sirijskom krizom nalazio kod svojih istočnih partnera, posebno Kine. Moskva i Peking dele stavove povodom opasnosti od širenja islamskog ekstremizma na Centralnu Aziju, i tu se smatra ključnom Šangajska organizacija za saradnju (Varga 2015: 133–153).

Međutim, na kontinentu Evroazije i u odnosima na relaciji Zapadna Evropa – Kina, Peking razvija vlastiti program “Novi put svile” koji prolazi teritorijom koju i Rusija naziva zonom svojih geopolitičkih interesa. Reč je o uspostavljanju kopnenih i vodenih pravaca koje će Kinu ekonomski povezati sa Zapadnim delom Evroazije i Afrike. “Novi put svile”, između ostalog, prolazi i teritorijom bivših sovjetskih republika u Centralnoj Aziji (Kazahstan), preko severnog Irana, Sirije, Turske, Bugarske, Rumunije, Češke i Nemačke.²⁷² Za kontinent ključno pitanje koje iz toga proizlazi jeste, kakve će odnose imati ruski Evroazijski savez i kineski “Novi put svile” – da li će biti partneri, konkurenti ili neprijatelji.

Rizici sedenja na dve stolice

Balansiranje Srbije između EU i Rusije nije novo i specifično iskustvo u tranzicionom svetu postsovjetskih republika. Ukrajina je ustvari, dugoročno za takvu politiku koristila naziv “dva vektora” i Kijev je takvu spoljnu politiku primenjivao faktički od sticanja nezavisnosti 1991, do Majdana početkom 2014. godine.

Rusija je još od devedesetih godina prošlog veka bila protivnik širenja NATO na istok i na države bivšeg socijalističkog tabora, a ulazak pribaltičkih republika u severnoatlantsku alijansu Moskva je doživela kao direktan izazov

271 U daljem tekstu biće korišćena skraćena ŠOS (rus. *Шанхайская организация сотрудничества, ШОС*).

272 <http://thediplomat.com/2014/05/chinas-new-silk-road-vision-revealed/> (pristupljeno, 10. decembra 2015)

i „neprijateljstvo” Zapada. Međutim, protivrečnost je i u tome da na širenje Evropske unije, odnosno njenog tržišta i političkog uticaja, Rusija nikad eksplicitno nije negativno reagovala. Čak su poslednjih godina, sve do izbijanja ukrajinske krize, Brisel i Moskva vodili pregovore o mogućem ukidanju viznog režima za državljane Ruske Federacije, kao i o slobodnoj trgovini. Rusija je postala i članica Svetske trgovinske organizacije.

Miris „oluje” mogao se osetiti u proleće 2013, samo pola godine pre nego što je Ukrajina trebalo da potpiše Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) koji je, kao deo pristupnog procesa za EU integracije, tako i programa „Istočnog partnerstva”, koga Brisel od 2008, ima s bivšim sovjetskim državama Ukrajinom, Moldavijom, Gruzijom, Jermenijom, Belorusijom i Azerbejdžanom (poslednje dve nisu pokazivale evroatlantske ambicije).

SSP predstavlja, pre svega, stvaranje zone slobodne trgovine i bezviznog režima između postsovjetskih država i EU. Ukrajina je među prvim bivšim sovjetskim republikama trebalo da potpiše taj sporazum, dok su istovremeno ponude Kijevu za ulazak u Carinski savez iz Rusije bile sve glasnije, posebno nakon Putinovog reizbora za treći predsednički mandat 2012. godine.

Tada, početkom 2013, prvi put su iz Brisela stigle izjave da Kijev ne može da učestvuje u projektima dva tržišna saveza – evropskog i evroazijskog. Postajalo je jasno da je Janukovičev pokušaj „sedenja na dve stolice” veoma teško ostvariv.

Rusija je najavila da će razmotriti cene gasa i uvođenje carine, ukoliko Ukrajina potpiše SSP s EU. Još 2012, Rusija je uvela zabranu uvoza vodećim proizvođačima ukrajinskog sira, a sredinom 2013, i pojedinih čokoladnih proizvoda. Iako je zabrana bila obrazložena lošim kvalitetom proizvoda, u Kijevu je protumačena kao „politički potez”. Rusko tolerisanje programa „Istočnog partnerstva” i SSP bivših postsovjetskih država sa EU polako je nestajalo.

U septembru 2013. godine, Jermenija, koja je zajedno sa Ukrajinom, Gruzijom i Moldavijom trebalo da potpiše isti sporazum s EU, je neočekivano geopolitičku orijentaciju okrenula prema Rusiji, pravdajući se da se ipak opredeljuje za ulazak u Evroazijski ekonomski savez.

Već tada je bilo izvesno da Moskva neće tek tako pustiti važnu državu, kakva je Ukrajina, u EU, posebno imajući u vidu da su na vlasti u Kijevu u tom trenutku bili predsednik Viktor Janukovič i premijer Mikola Azarov, koji su smatrani proruskim političarima i koji su uživali veliku podršku Rusije.

U novembru 2013, Janukovič, odnosno ukrajinska vlada, na zaprepašćenje mnogih, a posebno proevropskih Ukrajinaca, nije potpisala Sporazum o pridruživanju s EU. Predsednik Ukrajine požalio se da je bio pod pritiskom Rusije i istovremeno zatražio finansijsku pomoć Zapada, ali i Moskve. To je pokrenulo masovne demonstracije, strah jednog dela stanovništva od okretanja Ukrajine prema Moskvi i - poznate događaje – ulične sukobe u Kijevu, svrgavanje Janukoviča, aneksiju Krima, rat na istoku Ukrajine, sankcije...

Dugotrajno balansiranje Srbije između EU i Rusije moglo bi da dovede do slične situacije. Posebno ukoliko Evropska unija zbog unutrašnje krize bude primorana da obustavi proces proširenja, ili dođe do pada uticaja Sjedinjenih Američkih Država u tom delu Evrope. U tom slučaju, Zapadni Balkan i države koje se nisu integrisale u EU mogle bi se naći na sredokraći protivrečnih interesa Zapada, Rusije, uticajnih azijskih država.

ZAKLJUČAK

Nakon izbijanja ukrajinske krize, Evropa se podelila na dva političko-ekonomska bloka – Evropsku uniju i Evroazijski ekonomski savez. Odustajanje Rusije od demokratije i njena agresivna ekspanzija u međunarodnim odnosima svedoči da će odnosi između Brisela i Moskve još duže vreme ostati, najblaže rečeno – „hladni“.

Evroazijski savez je pokušaj otelotvorenja Putinove nostalgija za SSSR i on je u njega uložio vlastiti politički legat i reputaciju. Vojni ulazak u sirijski konflikt obezbedio je Moskvi povratak u međunarodnu arenu, a ruski predsednik Putin spreman je da čini geopolitičke poteze koji će mu omogućiti uticaj u zoni tradicionalnih interesa (Ukrajina, Kavkaz, Centralna Azija), u Evropi (Balkan, EU) i „širem“ susedstvu (Bliski istok). Rusija će pokušati da smanji uticaj SAD na starom kontinentu i da se zbliži s Kinom. Međutim, te ambicije su prevelike za državu čija ekonomija počiva na eksploataciji sirovina. Nedostatak ekonomske i političke moći Rusija će kompenzovati vlastitim autoritarizmom i militarizmom.

Složene međunarodne okolnosti u uslovima zaoštavanja sirijske krize doveli su do niza protivrečnosti u odnosima između Zapada (SAD i EU) i Rusije, a Srbija i Ukrajina kao tranzicione države našle su se „raspete“ između suprotstavljenih strana. Srbija ima deklarisanu spoljno-politički kurs i jasne šanse za integraciju u EU, ali sa izraženim antizapadnjaštvom i novom

rusofilijom u društvu i u politici. Ukrajina je izrazito opredeljena za integraciju sa EU, a od „Narandžaste revolucije“, posebno od Evromajdana, napravljeni su značajni koraci u tom pravcu. Međutim, perspektiva za punopravno članstvo veoma je maglovita, a Moskva negativno reaguje na nastavak evroatlantskih integracija. Rusija je spremna da direktno vojno interveniše ukoliko Zapad, bez njene saglasnosti pokuša da integriše Ukrajinu u EU i NATO. Zapad nije spreman da zbog Ukrajine uđe u direktnu konfrontaciju sa Moskvom. Sankcije protiv Rusije su dale rezultate, ali je i Zapad, na nekin način, zatvorio oči pred aneksijom Krima.

Ukrajinu je ruska agresija već snažno potisnula prema EU. S druge strane, svojevremena agresija na okolne države i pokrajinu (Hrvatska, BiH, Kosovo) Srbiju (SR Jugoslaviju) tokom devedesetih potisnula u izolacionizam i stvorila uslove za uspostavljanje spoljne politike i prema Rusiji. Međutim, nakon revolucije na kijevskom Majdnu sfere interesa u Evropi prilično su jasno iscrtane, s time što Srbija pripada sferi pod uticajem Zapada.

Spoljna politika Beograda u uslovima ukrajinske krize predstavlja balansiranje između EU i Rusije, „sedenja na dve stolice“, sa željom da politički i ekonomski profitira i od Brisela i od Moskve. Za to Beograd nema konkretnu spoljno-političku strategiju, već je reč o stihijskom diplomatskom laviranju punog protivrečnosti: Zvanični Beograd dvoličan je prema ukrajinskoj krizi. S jedne strane, podržava teritorijalnu celovitost Ukrajine, odnosno ne priznaje aneksiju Krima, jer i Kijev podržava Kosovo u granicama Srbije. Sa druge strane, Srbija odbija da podrži sankcije koje je EU uvela Rusiji, čime, na neki način, toleriše ekspanzionističku politiku Moskve na istoku Ukrajine.

Povezanost Beograda i Moskve veća je sada nego tokom hladnog rata, a najviše se ispoljava u sprečavanju proglašenja nezavisnosti Kosova. Srbija se i energetski potpuno vezala za Rusiju. Zvanični Beograd je svestan, ali glasno ne govori o tome da, kad se jednog dana nađe pred vratima EU, to će biti velika prekretnica u odnosima sa Ruskom Federacijom, jer će morati da se razmotri sporazum o slobodnoj trgovini sa Rusijom, prizna Kosovo i pristupi NATO.

U Srbiji je primetan novi talas „političke rusofilije“ proizašao iz antizapadnog raspoloženja, opadanja moći Zapada i uspona Putinove Rusije. Uticaj Rusije na Srbiju može da ojača ukoliko se perspektiva evropskih integracija Beograda učini neizvejsnijom, ili se dodatno smanji uticaj Sjedinjenih Američkih Država u tom delu Evrope. U tom slučaju, u Srbiji se, slično kao u Rusiji,

može očekivati tranzicija režima prema autoritarizmu, koja je već primetna u populističkom načinu vladanja Aleksandra Vučića. Takođe, ruski krediti, smanjenje cene gasa, investicije Rusije ili Evroazijskog saveza u Srbiji, a posebno poboljšanje trgovinske razmene u uslovima slobodne trgovine sa Evroazijskim savezom moglo bi da ojača veze Beograda i Moskve.

U Srbiji ruska „meka moć“ još nije dostigla nivo dominantne u odnosu na zapadne mehanizme koji imaju dugu tradiciju, ali treba očekivati da će ona sigurno rasti i da će biti sve osmišljenija i nije isključeno da, u odsustvu zapadnog prisustva, ruska „meka moć“ može imati sve veći odjek među građanima Srbije.

Međutim, praktično je nemoguće da Srbija, okružena državama članicama EU i NATO, kao alternativu evroatlantskim integracijama razvija odnose s Evroazijskim ekonomskim savezom. Takvi potezi pre mogu da predstavljaju geopolitički kurs ka izolacionizmu, nego realno zbližavanje s Moskvom.

Ipak, dugoročni podsticaji antizapadnih raspoloženja u srpskom društvu mogli bi da civilizacijski podele Srbiju na one koji su spremi da se integrišu u EU i NATO, i one koji su izričito protiv toga. Takve unutrašnje podele mogle bi u Srbiji izazvati dublju krizu, poput one u Ukrajini.

Ukrajina ne samo da ima maglovite perspektive za EU, već je veoma ranjiva iznutra. Reč je o 40-milionskom postsovjetskom društvu, sa veoma osetljivom ekonomijom i političkim sistemom koji je pod uticajem oligarha (tajkuna). Korupcija je, uz teritorijalnu destabilizaciju, najveći neprijatelj ukrajinske države i demokratije. Nacionalna osećanja koja često prerastaju u radikalne i agresivne nacionalističke ispade prete da podele ukrajinsko društvo, provociraju sukobe, pa dovedu i do bezbednosne pretnje kakve su, vojnim udarima imale Gruzija, Azerbejdžan, pa i Srbija kada su predstavnici specijalnih jedinica ubili premijera Đinđića.

Stoga bi Srbija i Ukrajina trebalo da odlučnije sprovode reforme koje od njih traži Brisel, kako bi se što više približile EU, jer će u protivnom ostati izolovane ili prepuštene uticaju autoritarne Rusije. Izolacija u Evropi znači – povratak zavičajnom autoritarizmu. Jer, na fonu kompleksne krize u EU vidljiv je i trend deficita demokratije u jugoistočnoj Evropi, oličen u populističkim nacionalnim liderima. Zapadne države tolerišu takav trend erozije demokratije zarad političke stabilnosti. Takvi režimi lako bi mogli da krenu Putinovim “ruskim putem” – u populistički autoritarizam.

Države EU nisu nakon Majdana bile spremne na vojnu reakciju Moskve. Nespremne su dočekale aneksiju Krima i „hibridni rat“ u Donbasu. Zapad je smatrao da se Rusija protivi samo integraciji bivših socijalističkih republika u NATO, ali ne i u EU i „Istočno partnerstvo“. Nije optimističan, ali ne i nerealan scenario po kome bi EU na duži rok obustavila širenje na Zapadni Balkan i odustala od prihvatanja u članstvo Ukrajine zbog loše vođenih reformi Kijeva.

Razlog za to može biti i kriza kroz koju poslednjih godina prolazi EU (mogući izlazak Velike Britanije i Grčke, migrantski talas, rat protiv terorizma), ali i opasnost da radikalne nacionalističke i konzervativne snage u članicama mogu da preoblikuju budući izgled i odnose unutar Unije. Međutim, krize – od ustavne do ekonomske – nisu ništa novo za EU, već je, na neki način, gotovo „prirodno“ stanje, imajući u vidu kompleksne okolnosti njenog razvoja. Ograničavanje uticaja autoritarnog susedstva (Rusija i Kina) i uspostavljanje stabilnosti u muslimanskim državama u regionu Sredozemlja – budući su izazovi za EU. Stoga i budući proces integracije tranzicionih država biće veoma složen i težak.

Rusija je svesna činjenice da je širenje NATO podjednako osetljivo pitanje i za srpske nacionalističke političke elite na Balkanu, te će tu tezu koristiti i u podrivanju evrointegracija Srbije, BiH i Crne Gore, bez obzira na to što Moskva zvanično tvrdi da nema ništa protiv da se Zapadni Balkan integriše u EU.

Putinova Rusija sigurno neće dozvoliti ni Ukrajini da postane stabilna, prosperitetna i demokratska zemlja u zapadnoj orbiti. Istovremeno, Moskva mora i „ritualno“ da pokaže postsovjetskim državama šta očekuje one koji odbiju saradnju sa Evroazijskim savezom i pokušaju da „prebegnu“ na drugu stranu.

Političko „nadigravanje“ Zapada i Rusije (rat sankcijama, zveckanje oružjem) moglo bi da pokrene talas nove ekonomske i vojno-političke krize s daleko ozbiljnijim posledicama po region. Kriza bi posebno mogla da pogodi, osim Rusije i novostvorenog Evroazijskog ekonomskog saveza i krhke postsovjetske ekonomije, podgrevajući u tranzicionim državama političko nezadovoljstvo, nacionalizam, verski ekstremizam i separatizam.

PREPORUKE

Kratke preporuke puteva prevazilaženja postojećih protivrečnosti u odnosima Brisel–Beograd–Kijev–Moskva:

- Ukoliko želi da se u dogledno vreme integriše u EU, Srbija bi trebalo da prestane sa balansiranjem između Brisela i Moskve, i da dosledno sledi spoljnu politiku Evropske unije;
- ukoliko produži s balansiranjem, Srbiju najverovatnije čeka izolacionizam, što znači untrašnja kriza (politička, ekonomska i društvene podele), kao i veći uticaj od Rusije;
- Ukrajina mora odlučnije da sprovodi reforme i borbu protiv korupcije kako bi se što više integrisala s EU;
- Kijev mora da obuzdava eksploziju radikalnog nacionalizma koje su, prevashodno unutrašnja pretnja državi;
- EU ne bi smela da zbog Sirije zapostavi Ukrajinu, jer je bez Brisela nemoguće pacifikovati Donbas, kao i dalje vršiti pritisak na Moskvu da počne nove pregovore o statusu Krima;
- EU ne bi smela obustaviti proces širenja na Zapadni Balkan, jer će te zemlje, u protivnom kliziti prema autoritarizmu;
- EU bi trebalo da Ukrajini pruži jasnu perspektivu ulaska u EU;
- EU bi trebalo da ograniči uticaj autoritarnog susedstva, Rusije i Kine, i uspostavi stabilnost u muslimanskim državama Sredozemlja;
- Brisel ne bi trebalo da dozvoli Rusiji da blokira nastavak realizacije programa EU „Istočno partnerstvo“;
- Brisel ne bi trebalo da dozvoli Rusiji da Evroazijski ekonomski savez pretvori u novi SSSR.

BIBLIOGRAFIJA

- Economist Intelligence Unit (2011). *Democracy index 2011: Democracy under stress*, London: *The Economist Report*.
- Freedom House, Nations in Transit (2012). *Fragile Frontier Democracy's Growing Vulnerability in Central and Southeastern Europe*, Selected Data From Freedom House's Annual Analysis of Democratic Development from Central Europe to Eurasia.
- Hassner, Pierre (2008). "Russia's transition to autocracy", *Journal of Democracy*, Volume 19, Number 2, April 2008, pp. 5–15.
- Linc, Huan, Stepan, Alfred (1998). *Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*. Beograd: Filip Višnjić.
- Varga, Boris (2012). *Izbornne revolucije u bivšim socijalističkim državama*. Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti.
- Varga, Boris (2013a). *Farbanje demokratije*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Varga, Boris (2013b). *Od šarenih revolucija do Anonimusa*. Novi Sad: Vojvođanska političko-loška asocijacija.
- Varga, Boris (2015). *Evropa posle Majdana*. Novi Sad: Studentski kulturni centar Novi Sad.
- Статистички календар Републике Србије (2012–2015). Република Србија Републички завод за статистику, Београд.
- Фурман, Дмитрий (2007). "Общее и особенное в политическом развитии постсоветских государств", у: Мария Липман, Андрей Рябов (ред.), *Пути российского посткоммунизма*, Московский Центр Карнеги, Москва, стр. 234–272.

Internet izvori

- <http://ceas-serbia.org/root/index.php/sr/prenosimo/1744-predstavništvo-ruskog-instituta-za-strateška-istraživanja-risi-ciji-je-osnivač-sef-ruske-federacije-otvoreno-u-beogradu>.
- <http://ekonomskivesti.com/srbija/rusija-nam-prodaje-gas-po-ceni-od-350-dolara/>.
- <http://krytyka.com/ua/articles/chomu-v-serbiji-ne-sprymayut-evromaydan>.
- <http://thediplomat.com/2014/05/chinas-new-silk-road-vision-revealed/>.
- <http://ua-ekonomist.com/9464-grivnya-vzhe-vratila-polovinu-svoeyi-vartost.html>.
- <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293-vnutrishno-pere-mishcheni-osobi>.
- http://www.b92.net/info/dokumenti/index.php?nav_id=1013685.
- http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=10&dd=19&nav_category=11&nav_id=550586.
- <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71174>.
- http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2011/11/111118_eurasian_union_declaration.shtml.
- <http://www.bbc.com/news/world-europe-33430951>.
- <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34912581>.

http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2015/02/150227_rn_nemtsov_dead.
http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/11/151118_russia_ukraine_embargo_vs.
http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/02/150204_vs_gazprom_gas_price.
http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/07/150716_she_saakashvili_advisor.
http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/10/151022_dk_eurocommission_russian_banks.
http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/11/151116_rl_putin_debt.
http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/12/151209_hk_un_donbas_victims.
http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/12/141202_new_ministers_government_profile_vc.
http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/03/150325_kolomoisky_poroshenko_resignation_ak.
http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150908_un_donbas_report_she.
http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/11/151123_crimea_electricity_vc.
http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/12/151208_biden_post_factum_sx.
http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/12/151217_putin_presser_ukraine_sx.
http://www.bbc.com/ukrainian/press_review/2015/11/151102_ukr_press_she.
<http://www.blic.rs/vesti/politika/dacic-zacudujuce-saopstenje-oeps-o-jankovicu/5mz3eb2>.
<http://www.blic.rs/vesti/politika/mur-izuzetno-pozitivna-uloga-srbije-tokom-predsedavanja-oeps/0d599ne>.
<http://www.blic.rs/vesti/politika/oeps-izrazio-zabrinutost-zbog-kampanje-protiv-ombudsmana/8q2c5er>.
<http://www.cefta.int/>.
http://www.danas.rs/danasrs/politika/dve_vojne_vezbe_sa_rusijom_22_sa_nato_.56.html?news_id=298806.
http://www.danas.rs/danasrs/politika/naprednjaci_i_dalje_najpopularniji_.56.html?news_id=312099&action.=print
<http://www.dnevnik.rs/politika/vucic-niko-ne-trazi-da-srbija-prizna-kosovo>.
<http://www.dw.com/uk/%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%BB%D1%96-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%85-%D1%81%D1%83%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BE%D0%BA/a-18684340>.
<http://www.radiosvoboda.org/content/news/27220382.html>.
<http://www.dw.com/uk/%D1%81%D0%B1%D1%83-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%B2-%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D0%B0%D1%85-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97/a-18818500>.
<http://www.dw.com/uk/%D1%83-%D0%BC%D1%83%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B1%D1%83%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8C-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BB%D0%BA%D0%B0-%D1%94-%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D1%96-%D1%96-%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%96/a-18579156>.
<http://www.euintegration.com.ua/news/2015/12/18/7042459/>.
<http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/HB-Br120.pdf>.

<http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/povelja%20dec%2015.pdf>.
<http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=327&cl=35>.
<http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/multilaterala/un?lang=lat>.
<http://www.mns.gov.ua/news/34232.html>.
<http://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.393.html:523771-%D0%92%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%9B-%D0%95%D0%A3-%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B0-%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B5-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%BE%D0%B4-%D0%BD%D0%B0%D1%81-%D0%B4%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%BE-%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE>.
<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:518160-Zajednicka-vojna-vezba-Srbije-i-Rusije-u-novembru>.
<http://www.nspm.rs/savremeni-svet/ukrajina-i-venecuela-%E2%80%93-dve-strane-iste-medalje.html?alphabet=l>.
<http://www.nytimes.com/2000/11/02/world/a-different-yugoslavia-8-years-later-takes-its-seat-at-the-un.html>.
<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Strategija-spoljne-politike-Srbije/Cetiri-stuba-su-realnost-a-ne-nas-izbor.sr.html>.
<http://www.predsednik.rs/lat/pres-centar/vesti/zahvalnost-predsednika-rusije-vladimira-putina-napismima-predsednika-srbije>.
<http://www.radiosvoboda.org/content/news/27220382.html>.
<http://www.reuters.com/article/us-montenegro-protests-idUSKCN0SI0TN20151024>.
<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/123751/%C4%8Cetiri+stuba+srpske+spoljne+politike.html>.
http://www.rtv.rs/sr_lat/ekonomija/nespremna-dokumentacija-koci-ruski-kredit_194045.html.
<http://www.slobodnaevropa.org/content/miroslava-milenovic-populizam-vuciceve-vlade-umesto-borbe-protiv-korupcije/27300233.html>.
<http://www.studiob.rs/info/vest.php?id=123646>.
<http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=217729>.
<http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r001.htm>.
<http://www.vesti.rs/Politika/Srbija-postala-posmatrac-u-Parlamentarnoj-skupstini-ODKB.html>.
<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=930836&print=yes>.
http://www.zeleznicesrbije.com/system/sr-latin/home/newsplus/viewsingle/_params/newsplus_news_id/68616.html.
https://freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf.
https://freedomhouse.org/sites/default/files/FreedomofthePress_2015_FINAL.pdf.
<https://index.rsrf.org/#/>.
https://www.transparency.org/cpi2014/?gclid=CjwKEAiAtf6zBRDS0oCLrL37gFUSJACr2JYbFP-r9UdMDOxbRXWwXnn8eaUzfxkTDYESWUEdlbSuNxoCPALw_wcB.

DIMITRIJE BOAROV

VIŠE POLITIKE NEGO POSLOVA

Ekonomski odnosi Srbije i Ruske Federacije

Sažetak: U ovom radu razmatraju se ekonomski odnosi Srbije i Rusije na početku XXI veka u kontekstu nominovanog „evropskog puta“ srpske politike i tradicionalnog „političkog prijateljstva“ srpskog i ruskog naroda, na slovenskoj i pravoslavnoj osnovi. Glavna hipoteza je da su ekonomski odnosi Rusije i Srbije u suštini od marginalnog značaja ne samo za Rusku Federaciju nego i za Republiku Srbiju, te da oni ne daju gotovo nikakvu podlogu za proširivanje saradnje dve države, to jest ne pružaju realističnu perspektivu u kojoj bi privredna saradnja Srbije sa Rusijom bila bilo kakva alternativa njenom uključivanju u Evropsku uniju.

KRATAK ISTORIJSKI EKONOMSKE SARADNJE RUSIJE I SRBIJE

Iako se interes carske Rusije za Balkan može jasno identifikovati tek početkom XIX veka i mada se mešanje Petrograda u političke prilike na tlu današnje Srbije može uočiti tek krajem Prvog srpskog ustanka (1804–1812. godine) i posle Bečkog kongresa (1815) i Drugog srpskog ustanka (1815), a posle rusko-turskih ratova (i Jedrenskog mira 1829), ova imperija u ekonomsku istoriju Srbije ulazi relativno rano.

Naime, prvi stalni državni dug još uvek samo autonomne Kneževine Srbije (unutar Osmanskog carstva), kako piše Milorad Nedeljković²⁷³, zaključila je vlada kneza Mihaila tajno u Rusiji (1867. godine) i o njemu je malo ko išta znao čitavih narednih 10 godina. Taj zajam od 200.000 dukata cesarskih (u dve tranše), što je vredelo, prema naknadnoj proceni, oko 2,35 miliona dinara, bio je “političkog karaktera”, pa je imao povoljne uslove, kurs *al pari*, 6 odsto kamate i 2 odsto godišnje amortizacije, dok se ne otplate (rok otplate – 24 godine). U to vreme, inače, godišnji budžet Kneževine Srbije iznosio je, opet prema naknadnoj proceni (dinar kao nacionalna valuta još nije postojao, nego se promet obavljao u više od 40 valuta) tek oko 20 miliona dinara.

Posle spomenute decenije, kad je počeo novi rat Srbije sa Turskom, 1876. godine, postavilo se pitanje gde nabaviti novac za njegovo finansiranje, pa je Vlada dobila uopšteno ovlašćenje da negde potraži 24 miliona dinara. Pošto je cela “ratna kooperacija” te godine spremna sa Rusijom, ponovo je od nje zatraženo da odobri zajam. Rusi su ovog puta pristali da daju samo ratnu pomoć od 150.000 imperijala, te da pomognu da se na njihovom finansijskom tržištu plasiraju srpske obveznice. Po tom osnovu, dali su avans od milion dinara. Prema kasnijem izveštaju, u kome nema tačne dinamika priliva novca, vidi se da je tokom pet godina, umesto 12, u Rusiji prodato tek 5,3 miliona dinara srpskih obveznica. Pri tome treba primetiti da je ispalo da je emisioni kurs ovog zajma bio 79,80 odsto (uz nominalno povoljnu kamatu od 6 odsto), mada je ugovoren *al pari*.

Na osnovu svega, i u Srbiji je shvaćeno da ni “politički zajmovi” nisu jeftini i da se srpska država mora zaduživati ispod pariteta – i to tamo gde ima para, na zapadu Evrope. Samo između 1880. i 1905. godine, Srbija će se na zapadu Evrope zadužiti sa desetak zajmova u ukupnoj sumi od 362 miliona dinara. Inače, sve do druge polovine XIX veka, Srbija, pa potom ni

273 Dr Milorad Nedeljković, *Istorija srpskih državnih dugova*, Beograd, 1909, str 8.

Kraljevna Jugoslavija, neće više dobiti nikakav državni zajam od Rusije ili Sovjetskog Saveza (SSSR), a praktično neće biti ni ozbiljnije trgovine između dve zemlje. Čak i kada je Rusija objavila rat Austrougarskoj monarhiji, 1914. godine, između ostalog, radi zaštite Srbije, Kraljevna Srbija od nje neće dobiti ratne zajmove, nego od Francuske i Velike Britanije (a na kraju i od SAD).

Nakon Drugog svetskog rata, kada su u Jugoslaviji vlast osvojili Titovi partizani i komunisti, bilo je rašireno očekivanje da će Srbija, kao i cela Jugoslavija, u posleratnu revolucionarnu obnovu, a pogotovo u socijalističku industrijalizaciju, ući uz obilatu potporu Staljinovog Sovjetskog Saveza. Već 1945. godine bio je uočljiv i mehanizam sa kojim je ruska komunistička država planirala da u svoju interesnu sferu i ekonomski uveže DF Jugoslaviju, reč je o sistemu “zajedničkih preduzeća”.

Ako ostavimo po strani činjenicu da je Crvena armija smatrala da pri prolasku kroz teritoriju DFJ, 1944–1945 godine, ima pravo da se besplatno snabdeva od lokalnog stanovništva i iz lokalnih rezervi hrane, pa čak da deo te oduzete hrane u Vojvodini “propagira” kao svoju pomoć Jugoslovenskoj narodnooslobodilačkoj vojsci (poznati “Zrenjaninski slučaj”), videćemo da tadašnji SSSR zapravo nije imao resursa za ekonomsku pomoć Jugoslaviji. Naime, kao ozbiljniji problem za međudržavne odnose (od spomenute lažne propagande), brzo će se ispostaviti, iskrsnuće namera ruske strane da se u ključnim infrastrukturnim privrednim granama formiraju zajednička međudržavna preduzeća, navodno na paritetnoj osnovi. Ustvari, ruska strana se u ovim preduzećima od samog njihovog osnivanja ponašala gotovo kao “okupatorska uprava”, što je izazivalo krupne konflikte sa domaćom samosvesnom “partizanskom nomenklaturom”.

Još veći problem je bio u tome što je Titova vlada pri donošenju Prvog petogodišnjeg plana (1945–1950), ne samo imitirala Lenjinovu “elektrifikaciju i industrijalizaciju”, nego je u velikoj meri računala i na obilne ruske finansijske i robne investicije u razvoj domaće teške industrije, koja je u, inače agrarnoj zemlji dobila prioritet. Međutim, kada je 1948. godine došlo do poznatog raskola između Tita i Staljina i rezolucije Kominforma, taj jugoslovenski petogodišnji plan (i inače ekonomski nerealan) je jednostavno potpuno ostao bez ruskih ulaganja, jednostranom Staljinovom odlukom, pa je poreski i paraporeski pritisak na jugoslovensko seljaštvo i poljoprivredu morao biti pojačan do neizdrživih razmera.

Tek posle normalizacije međudržavnih i međupartijskih odnosa SSSR i FNRJ, 1955. godine (poznata poseta Hruščova Beogradu), počinje i normalizacija ekonomskih odnosa. Međutim, FNR Jugoslavija će tek 19. septembra 1964. godine zaključiti specijalni sporazum sa Svetom za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV), kao glavnim instrumentom sovjetske ekonomske saradnje i kontrole sa zemljama socijalističkog lagersa.

Specifičnost ovog sporazuma (koji Jugoslaviji daje status neke vrste “prijateljnog člana” SEV) bila je u tome što preporuke i odluke organa SEV, koje dotiču interese Jugoslavije, moraju biti prihvaćene od predstavnika Jugoslavije u tim organima i stupaju na snagu tek kada ih odobri jugoslovenska vlada (ili odgovarajući nadležni jugoslovenski organ). Pri tome su formirani posebni međudržavni mešoviti komiteti sa svakom državom članicom SEV. Glavno polje saradnje bila je trgovina. Sporazum je imao određeno pozitivno dejstvo, pa je već između 1963, i 1964. godine, na primer, trgovina SFRJ sa zemljama SEV porasla sa 211 na 308 miliona dolara, a kasnije je postala još obimnija.²⁷⁴ Glavni problem te razmene će biti, pre svega u delu Sporazuma o načinu međusobnih plaćanja. Pošto nijedna strana nije imala konvertibilnu valutu, dogovoren je sistem “klirinškog obračuna”, kakav je inače važio i za razmenu između drugih, stalnih članica SEV.

Ovaj sistem se, uprošćeno govoreći, sastojao u tome što su države za svaku godinu dogovarale “robno-finansijski okvir” međusobne razmene, po, praktično “dogovornim cenama”, koji je trebalo da bude izbalansiran po uvoznim-izvoznim stavkama. Jugoslovenska preduzeća koja su, na primer, izvozila robu u Sovjetski Savez, prijavljivala su ekspediciju Narodnoj banci Jugoslavije i odmah se kod te banke naplaćivala u dinarima, a ona koja su uvozila rusku robu plaćala su tu robu, takođe centralnoj banci, u dinarima. Ovaj sistem naročito je vešto koristila Republika Srbija, i na ovim profitabilnim poslovima zapravo su izrasle čuvene reeksportne firme u Beogradu – Genex i Inex, pošto su one u klirinške izvozne poslove “uvlačile” gotovo celu laku industriju Srbije (naročito tekstilnu, obućarsku i industriju nameštaja), ali i robu koju su nabavljale ili plasirale širom svetskog tržišta. Na uvoznim strani dominirali su ruska sirova nafta i oružje (posebno je bio upadljiv uvoz ratnih aviona za JNA i putničkih aviona za čarter kompaniju “Aviogeneks”).

Sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka SFRJ će početi da beleži stalne suficite u okviru klirinškog balansiranja razmene SFRJ sa SSSR, a

²⁷⁴ Vojna enciklopedija, tom 8, str 539.

suficit, koji je ponekad prevazilazio milijardu dolara godišnje, pokrivan je štampanjem domicilnog dinara bez jasnog pokrića, pa je tako postao stalni izvor visoke inflacije u SFRJ (elementarno narušavanje ravnoteže robnih i novčanih fondova). Na primer, poslednjih godina postojanja SFRJ, 1990, i 1991. godine, izvoz Srbije u Zajednicu Nezavisnih Država (ZND) iznosio je 13,4 milijardi dinara, odnosno 15,7 milijardi dinara (respektivno), a uvoz 11,8, odnosno 12,5 milijardi dinara. Inače, izvoz Srbije u ZND iznosio je između 18 i 22 odsto njenog ukupnog izvoza, a uvoz iz ZND između 13 i 15 odsto ukupnog uvoza, s tim da je ona stalno imala zanačajne deficite u ukupnoj razmeni sa inostranstvom (dok je sa ZND imala "suficite").²⁷⁵

Pri svemu tome "dogovoreni valutni kurs" između "klirinškog dolara" i američkog dolara, nikada zapravo nije predstavljao "tržišni kurs", pa je "peglanje" suficita ili deficita uvek zavisilo od političkih odluka – kako na relaciji Moskva-Beograd, tako i na međurepubličkim relacijama unutar SFRJ, što je u potonjem slučaju podjarivalo međunacionalne svađe. Kada je Ante Marković, poslednji premijer SFRJ, 1989. godine pokazao nameru da "zajazi" spomenuto veliko inflatorno žarište i transformiše sistem plaćanja između SSSR i Jugoslavije, Miloševićev politički vrh je tu nameru okvalifikovao kao "antisrpsku ujdurmu".

Ako se ovde, za trenutak "skoči u budućnost", pokazaće se na indirektan način koliki se "suficit" u razmeni sa ZND našao na stolu sukcesije, posle raspada SFRJ, kad su novostvorene države "delile" imovinu i dugove stare jugoslovenske države. Naime, tek 26. aprila 2007. godine, u Beogradu je potpisan sporazum sa Ruskom Federacijom o regulisanju starog ruskog klirinškog duga (srpskog suficita) od 288,5 miliona američkih dolara, koji je tom sukcesijom „zapao” Srbiji (blizu 40 odsto ukupnog „suficita” SFRJ). U tom sporazumu je ruska strana prihvatila da se 188 miliona dolara iskoristi za pokriće dela novih srpskih dugova za gas, a da 100 miliona dolara bude usmereno na revitalizaciju Hidroelektrane Đerdap 1. Preostalih 0,5 miliona dolara je trebalo da se upotrebi za uvoz nuklerane opreme za Institut u Vinči. Međutim, taj sporazum, koliko je poznato autoru ovog teksta, nije realizovan.

Tokom devedesetih godina XX veka došlo je do poznatog raspada, kako Sovjetskog Saveza, tako i federativne Jugoslavije. Zajednica Srbije i Crne Gore (SRJ) našla se, od 1989. godine pod ekonomskim i političkim sankcijama Saveta bezbednosti UN, a Zajednica Nezavisnih Država (ZND), koja je

275 Statistički godišnjak Srbije 1992, Beograd, 1993, str 337.

nasledila SSSR, ubrzano je tonula u veliku ekonomsku krizu i pravno rasulo. Te dve okolnosti su u velikoj meri smanjile međusobnu razmenu, ali realan obim te razmene teško je precizno pratiti i ilustrovati. S jedne strane, SRJ je preko “podobnih” poslovnih ljudi, to jest preko njihovih firmi na Kipru i u Rusiji “probijala” svetske sankcije, a da nije bilo jasno odakle se roba ustvari uvozi, a sa druge strane, srpski “tajkuni” su zajedno sa ruskim “oligarsima” rasprodavali sovjetske rezerve i resurse (naročito metale) po bagatelnim cenama širom Evrope – i tako se bogatili. Zbog toga treba sa izvesnom rezervom prihvatiti podatke Republičkog zavoda za statistiku da je Srbija 1999. godine u Rusku Federaciju izvezla robe za samo 798 miliona dinara, a 2000. godine za 1,467 miliona dinara, dok je na uvoznoj strani 1999. godine zabeleženo 2,321 miliona dinara, a 2000. godine 4,791 miliona dinara.²⁷⁶ Jer to bi značilo da je razmena bila na nivou one sa Makedonijom, na primer, a to upućuje na zaključak da statistika ne daje ni približnu sliku realne razmene.

SLUČAJ BRAĆE KARIĆ

Tokom spomenute “decenije bezvlašća” i u Srbiji i u Rusiji, devedesetih godina XX veka, srpski tajkuni i ruski oligarsi razigravali su mnoge zajedničke špekulativne poslove. Evo, samo primera “poslovanja” braće Karić, koji su se u Srbiji ekonomski, pa i politički (Bogoljub Karić je bio čak ministar u jednoj “direktorskoj vladi” Mirka Marjanovića) izdigli u vreme Miloševićevog režima.²⁷⁷

Kao i većina novih bogataša u Srbiji, Karići se u vreme svetskih sankcija prema SRJ okreću malobrojnim “pravoslavnim zemljama” koje, ili javno nisu poštovala svetski embargo prema SRJ, ili su ga tajno sabotirale – a najomiljenije države, u tom smislu, postale su Kipar i Rusija. Osim nekoliko firmi za trgovinu i građevinarstvo u Moskvi, Karići su početkom devedestih godina tamo osnovali i AKA banku. Oni su tu banku najčešće koristili za specifičan oblik konverzije jugoslovenskih dinara u devizna sredstva. Evo, na primer, slučaja Kulske banke, čije sedište je bilo u Novom Sadu. Ova banka, koja se u SRJ u početku bavila najviše obrtom “vrućeg novca”, početkom devedesetih

276 Statistički godišnjak Srbije, Beograd 2001, str. c 253.

277 Vidi o ovom slučaju opširniji tekst: Dimitrije Boarov, *Braća Karić, između Rusije i Srbije – korišćenje tranzicione konfuzije*, u geopolitičkom časopisu Limes plus, 1, 2005, Hesperia, str 129–136.

godina je jednog trenutka raspolagala značajnim iznosom dinara i od Karića je zatražila da otkupi devize, predlažući mu veoma povoljanom kurs. Bogoljub Karić je ponudio sledeći aranžman: kupiće dinare za oko 3,5 miliona dolara preko AKA banke u Moskvi, ali je Kulska banka dužna da te devize odmah u toj banci oroči na 5 godina. Tako je Karić dobio dinare odmah, a Kulska banka ugovor o oročenom depozitu u devizama u AKA banci u Moskvi. No, kada je protutnjalo pet godina i kada je novi direktor Kulske banke, koji je poslovanje te banke postavio na legalne osnove, zatražio isplatu depozita od AKA banke – sačekalo ga je iznenađenje. U toj moskovskoj banci pokazali su mu falsifikat predhodnog ugovora (izmenjena je stranica sa iznosom kredita i rokom oročavanja depozita) i ponudili su mu da se, bez sudske parnice, nagode na pet i više puta manji depozit, koji pristaju odmah da isplate. Pošto je novi direktor Kulske banke to odbio, pokrenut je sudski spor u Moskvi, koji nije okončan sve do bankrotstva AKA banke krajem 2004. godine. U međuvremenu Karići su su povukli iz AKA banke i njene poverioce ostavili na cedilu.

Ta AKA banka, inače, uz verovatni dogovor sa Miloševićevim ministrima, bila je zamišljena kao banka sa dva osnovna cilja: da postepeno od međudržavne jugoslovensko-ruske Exim banke (kasnije, kada je privatizovana, Vexim banke) preuzme sva uzajamna plaćanja iz rusko-srpske trgovine – kako bi se smanjile neprijatnosti zvanične Rusije zbog kršenja trgovinskog i finansijskog embarga prema Miloševićevom režimu, te da finansijski opslužuje građevinske poduhvate Karića u Rusiji i u novostvoroenim državama oko nje (republikama nekadašnjeg Sovjetskog Saveza).

Prvi cilj, da postane osnovna banka za međudržavna plaćanja, ostvaren je u relativno malom obimu, jer se ideja sudarila sa drugim interesnim lobi-jima u Beogradu i Moskvi, a u nju, koliko se zna, Milošević nije položio neki ozbiljniji deo državnih deviznih rezervi – što je Karić verovatno očekivao. Tek posle sloma Miloševićevog režima, novi guverner Narodne banke Jugoslavije (NBK) Mlađan Dinkić položiće deo državnih deviznih rezervi u Vexim banku u Moskvi, što je i danas operacija kojoj se osporava legalnost, jer su već u tom trenutku „suvlasnici” te banke bili i srpski tajkuni Miodrag Kostić, Vojin Lazarević i drugi.

Pokušaj Karića da se u Rusiji bave trgovinom agrarnim proizvodima, pa i metalima i drugom robom, koja je na prelazu od osamdesetih u devedesete godine XX veka u ovoj velikoj državi bila veoma jeftina – koliko se zna, nisu bili uspešni, ali je jedna od tih firmi iz Moskve, „BK trejd” srećno

iskorišćena da 1994. godine posluži kao osnivač beogradskog „Mobtela”, firme za mobilnu telefoniju, koju su Karići osnovali kao zajedničku firmu sa Javnim preduzećem PTT Srbija.

Naime, u tom misterioznom ugovoru o osnivanju “Mobtela”, koji je zaključen na Kipru, 15. aprila 1994. godine, Sistem “Braća Karić-BK trejd” iz Moskve se obavezao da u osnivački kapital zajedničkog preduzeća mobilne telefonije sa JP PTT Srbija, od ukupno 130 miliona dolara, odmah unese milion dolara u gotovini i još 65,35 miliona u opremi, te da za taj ulog stekne pravo na 51 odsto vlasništva novog preduzeća (kontrolni paket) i monopolsku koncesiju na tržište Srbije na 20 godina. Karići su dali “Mobtelu” taj milion u gotovini, a šta su eventualno u gotovini “dodali” drugim ljudima koji su morali da “proguraju” ovaj neobični ugovor kroz tadašnji Miloševićev sistem (koji je bukvalno zabranjivao prekoračenje polovine privatnog ili stranog vlasništva u preduzećima koja obavljaju javne usluge), nikad nije tačno utvrđeno.

No, kad je reč o ulogu u dogovorenoj opremi, oni su, prema Zoranu Markoviću (nekadašnjem vlasniku “Bellpadžeta” u Beogradu, kome su Karići preuzeli ovu kompaniju manevrom preko Kanade, koji je dugo bio predmet sudskog spora, a zatim se volšebno taj spor ugasio) u “Mobtel” zapravo uneli samo prevaziđenu GSM opremu iz Rusije, koju ni Rusi nisu više hteli da ugrade u svoje sisteme, a koja je navodno vredela manje od pet miliona dolara (a koliko je doista plaćena, to je opet drugo tajanstveno pitanje). Kasnije se na osnovu “Eriksonovih” faktura spominjao podatak da su Karići u zajednički poduhvat ipak uneli opremu u vrednosti od 17 miliona dolara (mada se iz tih faktura ne vidi još jedna zanimljiva mogućnost, da su od te firme dobili robni kredit, po osnovu prethodno zaključenog ugovora o koncesiji), ali da je ona, moguće preko falsifikovanih kupoprodajnih i carinskih dokumenata, “narsla” do traženih 65 miliona dolara. Sve do 2004. godine, „Mobtel”, navodno nije ostvarivao profit i suvlasnik, državna firma JP PTT (Pošta) zbog toga nije dobila ni dinara dividendi, mada je golim okom bilo vidljivo da broj njegovih pretplatnika rastao brzinom od oko 100.000 mesečno. Ukratko, ovaj slučaj je ispitivalo nekoliko državnih komisija, a poslednji put komisija Koštuničine vlade, koja je avgusta 2004. godine utvrdila da Karići u osnivačkom kapitalu „Mobtela” imaju, ne 51 odsto, nego 41,77 odsto, to jest da je država zapravo većinski vlasnik ove unosne kompanije.

Slučaj „Mobtel” je pravno stigao i pred arbitražni sud u Cirihu, zanimljivo – na inicijativu samih Karića. Oni su se, u početku, krajem 2003. godine,

verovatno nadali da će na ovom sudu glatko dokazati da su ipak vlasnici više od 51 odsto vlasništva nad „Mobtelom”, ali su se u toj nadi prevarili. Verovatno osećajući da SRJ u Cirihu ipak može dokazati da njihova ruska filijala “BK trejd” nije ispunila osnivački ugovor i da država zapravo ima u beogradskoj kompaniji mobilne telefonije lavovski većinski udeo, Karići su, opet u Rusiji, početkom 2005. godine, pronašli partnere koji će preuzeti “BK trejd”, a zapravo „Mobtel” u Beogradu – te tako Srbiju staviti pred svršen čin. Zapravo, oni su požurili da budu prodavci većinskog udela, za koji se, naravno, uvek daje mnogo bolja cena nego za manjinski udeo u bilo kojoj firmi. Tako su 4. marta 2005. godine saopštili da je “BK trejd” prodat ruskoj mega kompaniji Alfa grupa (kapital ove kompanije procenjivan je na 3,2 milijarde dolara). Eventualno ugovorena cena ove transakcije sa ruskim kupcem nikada nije objavljena.

Najekspoziraniji čovek u ovom poslu iz Alfa grupe bio je Gleb Fetisov, predsednik Alfa telekoma (preduzeća koje je deo konzorcijuma Alfa grupe), čovek koga je ruski magazin “Finans” 2005. godine svrstao na 42. mesto među ruskim bogatašima, sa kapitalom od 850 miliona dolara. Reč je o ekonomisti koji se specijalizovao za bankarstvo. Paralelno sa biznisom bavio se i politikom, pa je 2001. godine bio izabran za člana Saveta federacije iz Voronješke oblasti, a u ovom političkom telu bio je zamenik predsednika Komiteta za finansije.

Tek 2006. godine će, Mlađan Dinkić, tadašnji ministar finansija u Koštuničinoj vladi, “preseći” ovu srpsko-rusko rašomonijadu oko “Mobtela” i, uz pomoć jednog mešetara iz Beča, prodaće ovu firmu norveškom “Telenoru” za oko 1,6 milijardi dolara, a protiv Bogoljuba Karića još se vodi nezavršeni sudski spor, dok on, navodno, i dalje razvija neke poslove u Ruskoj Federaciji.

Ova “studija slučaja” navodi se ovde samo kao ilustracija mnogih primera kako su neki tranzicijski dobitnici Srbije u Rusiji, na prelasku XX u XXI vek, imali sigurnu bazu za svoje poslove u Srbiji (Mišković, Drakulić, Grujić, NenadPopović, Lazarević i drugi).

SPORAZUM O SLOBODNOJ TRGOVINI SRJ I RUSKE FEDERACIJE IZ 2000. GODINE

Poslednja pomoć koju je Ruska Federacija učinila Miloševićevom režimu bio je Sporazum o slobodnoj trgovini između dve države, koji je zaključen u avgustu 2000. godine, praktično samo mesec dana pre Miloševićevog pada sa vlasti. Tim sporazumom su za oko 99 odsto proizvoda ukinute carine u međusobnoj razmeni, pod generalnim uslovom da oni sadrže najmanje 51 odsto komponenti domaćeg porekla. Ne može se sporiti značaj ovog trgovinskog aranžmana, mada će se kasnije ispostaviti da je ruska strana zadržala prilično velika volontaristička ovlašćenja da tumači njegovu sadržinu, a taj dokument nije ni ratifikovan u ruskoj Dumi. Uzgred, mada je ovaj sporazum dopunjavao 2009. i 2011. godine, iz njega su ostali isključeni automobili, traktori, kamioni i druga vozila, što posebno muči kragujevačku fabriku automobila „Fijat Srbija”, koja ne može da dobije dozvolu ni za skroman izvozni kontingent od 5000 vozila godišnje.

U trenutku kada je ovaj sporazum zaključen, robna razmena između Rusije i SRJ doista je bila pala na niske grane. Ukupan obim razmene 2000. godine bio je tek nešto više od 390 miliona dolara, izvoz SRJ u Rusiju je iznosio tek 85,7 miliona dolara, a uvoz 304,7 miliona dolara. Nakon zaključenja Sporazuma, već sledeće, 2001. godine, uvoz iz Rusije se udvostručio (popeo se na 664,9 miliona dolara), ali je izvoz opao na samo 79,5 miliona dolara. Srpski političari su stalno isticali da Sporazum o bescarinskoj razmeni sa Rusijom može biti značajan mamac i za investitore u Srbiju sa zapada Evrope, ali ta teza je bila od malog značaja, jer je i Evropska unija imala povoljan sporazum sa Ruskom Federacijom o veoma niskim ili nikakvim carinama (bila je to inercija Jeljcinovog „velikog otvaranja” Rusije prema Evropi).

Ukupan obim robne razmene Srbije sa Rusijom u fizičkom smislu je gotovo stagnirao posle 2003. godine kad je preskočio granicu od milijardu dolara u oba pravca (1,149 miliona dolara). U suštini, porast te razmene bio je u vezi sa svetskim trendom porasta cena sirove nafte i gasa. Istina, izvoz SRJ, odnosno Srbije, između 2003. i 2007. godine povećan je sa 126,6 na 451,5 milion dolara, ali sa gledišta ukupne vrednosti to nije bilo uporedivo sa porastom uvoza sa 1.023,3 miliona dolara na 2.625,9 miliona dolara (to jest, sa porastom trgovinskog deficita SRJ, odnosno Srbije sa 896,7 na 2.174,4 miliona dolara). Rusija je 2007. godine, bila na prvom mestu među uvoznicama

u Srbiju, sa 2.520,5 miliona dolara isporuka u toku 2007. godine (većim za 17,6 odsto u odnosu na 2006. godinu), ali u u tom uvozu 77 odsto su zauzimali nafta (43 odsto) i gas (34 odsto), za koje je plaćeno oko 1,96 milijarda dolara – pa se po tome Srbija nije mnogo razlikovala od drugih zemalja u regionu, a i od većine drugih evropskih zemalja. Za Srbiju je sigurno i tada bilo veoma važno što joj je Rusija bila peti po značaju partner u izvozu, koji je 2007. godine dostigao 451,5 milion dolara (i u odnosu na 2006. godinu se povećao čak za 43,7 odsto), ali pri tome ne treba zaboraviti da je ona i tada dvostruko više izvozila u Bosnu i Hercegovinu ili Crnu Goru.

Prema podacima Privredne komore Srbije, kad se poredi struktura robne razmene između Srbije i Ruske Federacije 2007. godine, sa onom koja je postojala u razmeni Srbije sa Sovjetskim Savezom, vidi se da, sa gledišta Srbije, na uveznoj strani bilo malo promena (energenti i metali), ali da je u izvozu došlo do krupnih pomeranja. Tako je učešće robe široke potrošnje u srpskom izvozu na rusko tržište smanjeno sa 30, na samo 6,5 odsto, a izvoz sirovina i repromaterijala snažno je povećan na račun izvoza mašina i opreme (čije je učešće opalo sa nekadašnjih 40 na samo 20 odsto). To se vidi i po redosledu najzastupljenijih proizvoda koji su tada iz Srbije izvoženi u Rusiju – na prvih deset mesta su bili podni pokrivači, hartija i karton, lekovi, sveže jabuke, parketne ploče, provodnici od bakra, tkanine, mašine za valjanje i dizalice.

Pri svemu tome treba imati u vidu da je to razdoblje snažnog porasta trgovinske razmene SRJ, odnosno Srbije sa svetom. Tako je zbog porasta cene energenata do 2007. godine razmena sa Rusijom povećana na 3.077,4 miliona dolara, ali je ta razmena bila šest puta manja od razmene Srbije sa zemljama Evropske unije, a po visini je bila manja od ukupne razmene Srbije sa novostvorenim državama na tlu nekadašnje SFR Jugoslavije. Iako je rusko tržište imalo oko 140 miliona potrošača, a ex Ju tržište oko 10 miliona potrošača.

Robna razmena Srbije i Ruske Federacije (u milionima USD)

Godina	Izvoz	Uvoz	Ukupno	Saldo
1990	1.197,1	1.063,4	2.260,5	+133,7
1991	823,0	675,7	1.498,7	+147,3
1996	156,3	214,8	371,1	-58,5
1997	176,3	439,5	615,8	-263,2
1998	152,1	520,8	672,9	-368,7
1999	72,9	211,2	284,1	-138,3
2000	85,7	304,7	390,4	-219,0
2001	79,5	664,9	744,4	-585,4
2002	90,7	777,2	867,9	-686,5
2003	126,6	1.023,3	1.149,9	-896,7
2004	157,7	1.401,1	1.558,8	-1.243,4
2005	225,8	1.655,7	1.881,5	-1.429,9
2006	314,1	2.142,8	2.456,9	-1.828,7
2007	451,5	2.625,9	3.077,4	-2.174,4
2008	553,0	3.488,7	4.041,7	-2.935,7
2009	349,8	1.982,9	2.332,7	-1.633,1
2010	534,7	2.157,1	2.691,8	-1.622,4
2011	795,7	2.665,9	3.461,6	-1.870,2
2012	871,400	1.847,900	2.719,300	-976,5
2013	1.065,154	1.969,257	3.034,411	-904,103
2014	1032,458	2.374,376	3.406,834	-1.341,918
2015	726,268	1.803,289	2.529,557	-1.077,021

(Podaci Privredne komore Srbije, na osnovu izveštaja Uprave carina)

Na karju ovog sumarnog pregleda trgovinske razmene između Srbije i Rusije valja primetiti da je izvoz Srbije u Rusiju između 2001. i 2014. godine bio povećan za oko 11 puta, a ukupan izvoz Srbije je u istom razdoblju povećan za 9 puta (sa 1,7 na 15 milijardi dolara)²⁷⁸ što znači da je razmena sa Rusi-

278 Novi magazin, 25. februar 2016.

jom rasla nešto bržim tempom, ali s robama koje se po pravilu, razmenjuju za dolare i čije su cene (zbog njegovog rasta, a i zbog drugih razloga) rasle brže od svih ostalih cena na svetskom tržištu. To se poslednjih godina radikalno menja.

Ako se generalno pogleda struktura srpske trgovine sa svetom vidi se da su glavni partner Srbije zemlje članice EU sa oko 55 odsto udela, zatim, zemlje CEFTA sa oko 17 odsto, pa tek potom, Rusija sa udelom od oko 10 odsto (udelom koji je sada u padu). No, ne može se reći da Rusija nije značajan partner Srbiji, ona je u izvozu do prošle godine bila na petom mestu, a na uvoznoj strani na trećem mestu.

Kad je reč o stranim investicijama u Srbiju, koje su bile veoma visoke u razdoblju između 2002. i 2007. godine, Rusija je upadljivo izostajala iz krupnijih poslova i njene firme nisu pokazale značajniji interes da se uključe u privatizaciju društvenih preduzeća u Srbiji. Rusija je u tom razdoblju na teritoriji Srbije investirala ukupno samo oko 300 miliona dolara i nalazila se tek na 11. mestu među stranim ulagačima. Na primer, mala Slovenija je u Srbiju, u istom razdoblju, investirala oko 1,4 milijardu dolara, a ne mnogo veća Austrija je u tom periodu na prvom mestu među zemljama ulagačima u Srbiju, sa investicijama od preko 2 milijarde dolara. Zanimljivo je još primećivati da su preduzeća iz Srbije u spomenutom razdoblju investirala u Rusiju oko 450 miliona dolara („Sintelon” iz Bačke Palanke i „Hemofarm” iz Vršca), dakle za trećinu više nego što je Rusija investirala u Srbiju.²⁷⁹

U takvim ekonomskim prilikama počeli su, krajem 2007. godine, razgovori o velikom međudržavnom energetsom aranžmanu između Rusije i Srbije. Pojednostavljeno, Srbija praktično nije imala ekonomskih razloga za povećanje energetske zavisnosti od Rusije, ali su u korist ruskih strateških interesa delovali neki tradicionalni, ali i noviji politički razlozi. Navodno je trebalo obezbediti da Rusija nastavi politiku podrške Srbiji u „odbrani” od najavljenog proglašenja nezavisnosti Kosova – i o tome je, u vreme „kohabitacije” premijera Vlade Srbije dr Vojislava Koštunice i predsednika Republike Srbije Borisa Tadića, očigledno postojala saglasnost.

279 Bilten Evropskog pokreta, 25. mart 2008. godine.

RUSKI ENERGETSKI "PAKET ARANŽMAN" IZ 2008. GODINE

Za javnost, pregovori o zaključenju međudržavnog „energetskog pakta” počeli su početkom oktobra 2007, godine, kad je Beograd posetila ekipa top menadžera ruske državne mega kompanije „Gasprom”, na čelu sa prvim čovekom ove firme Sergejom Milerom, a tu ekipu su odvojeno primili i premijer Koštunica, i predsednik Tadić. Miler je u Beogradu, ne samo najavio da će „Gasprom” preuzeti gotovo celu naftu privredu Srbije, nego je poslao i signal Zapadnoj Evropi da njegova firma ne odustaje od strategije direktnog prisustva na tržištima koje snabdeva gasom i naftom, bez obzira što je Izvršna komisija Evropske unije, mesec dana ranije, najavila da neće dozvoliti da se na njenoj teritoriji održavaju ili stvaraju energetski monopoli koji drže sve – i uvoz sirovina, i njihovu preradu, i transport, i distribuciju, te u tom smislu konkretizovala obavezujuće uputstvo EU. Bukvalno rečeno, Miler je u Beogradu istakao upravo suprotno načelo, pa je RTS (9. oktobra) izjavio: „Tokom ove posete Beogradu razmatramo ceo niz projekata i novi magistralni gasovod ‘Južni tok’ koji bi išao kroz Srbiju ka Evropi, i naše učešće u privatizaciji NIS, a razgovarali smo i o učešću ‘Gasproma’ u pravljenju podzemnih rezervoara gasa, konkretno, onih u Banatskom Dvoru. Pozicija ‘Gasproma’ je, da mi sve segmente saradnje smatramo jednim kompleksnim projektom. To je zato što se proizvodnja, transport, prerada i skladištenje gasa uzajamno dopunjavaju. Na kraju krajeva to je pitanje energetskog balansa Srbije. Pitanje koje podrazumeva velike nove investicije ‘Gasproma’ i u transport gasa i u modernizaciju NIS i u podzemno skladištenje gasa. Dakle, vremenski su se poklopili i pitanje privatizacije NIS, i naša odluka o izboru maršuta gasovoda ‘Južni tok’, jer, osim pravca kroz Srbiju okolne zemlje predlažu i druge pravce, a do 2013, 2014, mogao bi biti pušten u rad ‘Južni tok’, obnovljen kapacitet NIS i oko 80.000 kubnih tona skladišta gasa u Banatskom Dvoru. Mi smatramo da su sve naše poslovne saradnje deo jednog složenog projekta tj. naše učešće u privatizaciji NIS smatramo delom strateške saradnje sa Srbijom”.

Kada je ubrzo potom „procurilo” da „Gaspromnjeft” (naftna kompanija unutar „Gasproma”) nudi za kupovinu 51 odsto kapitala Naftne industrije Srbije (NIS) samo 400 miliona eura, iako je ukupan kapital te kompanije do tada procenjivan u širokom rasponu između tri i pet milijardi dolara (a ponuđeni iznos bio je manji čak i od „knjigovodstvene vrednosti” NIS), došlo je do značajnog komešanja, kako u vladi, tako i u javnosti Srbije. Tadašnji

ministar finansija u Koštunicinom kabinetu, Mlađan Dinkić je u pismu premijeru (decembar 2007), čak takvu ponudu nazvao „ponižavajućom za Srbiju”, a podsetio je i da je hrvatska INA prodala mađarskom MOL 25 odsto svog kapitala za 525 miliona eura. Pri tome je napomenuo da su obećana ulaganja „Gaspromnjefta” u razvoj NIS u narednih 4 godine, od 500 miliona eura, manja od procene očekivanog profita NIS u tom razdoblju. Samo tadašnja godišnja proizvodnja sirove nafte u Srbiji, od oko 720.000 tona godišnje u tom trenutku vredela je 450 miliona dolara (90 dolara za barel).²⁸⁰

Ruski predlog koji se našao na stolu pred premijerom Koštunicom i predsednikom Tadićem stigao je uoči, za januar 2008. godine zakazane predsedničke izbore. Kad je u prvom krugu izbora Tadić dobio manje glasova od protivkandidata, tada člana Radikalne stranke Srbije, Tomislava Nikolića, izgleda da je došlo do usaglašene odluke da se ruski „paket aranžaman” ekspresno prihvati, pa je između dva kruga glasanja, 25. januara 2008, u Moskvi potpisan Međuvladin sporazum o energetske saradnji Ruske Federacije i Republike Srbije (na 30 godina) i Protokol o osnovnim uslovima prodaje Naftne industrije Srbije ruskom državnom društvu „Gaspromnjeft”. Svečanom potpisivanju prisustvovala su državne delegacije na najvišem nivou – domaću je predvodio predsednik Ruske Federacije Vladimir Putin, u društvu kandidata za njegovog naslednika Dmitrija Medvedeva, a srpsku delegaciju predvodili su predsednik Srbije Boris Tadić i premijer dr Vojislav Koštunica.²⁸¹ Svi prisutni su sporazum ocenili kao strateški dokument i kao obostrano korištan. Predsednik Tadić je, potom, u drugom krugu izbora obnovio predsednički mandat.

Nažalost, taj „okvirni sporazum” Rusije i Srbije je odmah objavljen, pa je svako, ko se potrudio da ga priča na sajtu Vlade Srbije, mogao uočiti da je više ličio na „energetsku kapitulaciju” Srbije, nego na partnerski ugovor. Naime, dogovoreno je da Srbija Rusiji prepusti teritoriju za gasovod i gasno skladište u Banatskom Dvoru i da joj proda većinsko vlasništvo nad NIS – za 400 miliona eura – a da pri tome Vlada Srbije kao manjinski vlasnik i naftnih

280 Vreme, 8. januar 2008. godine

281 U vezi sa tim, po Srbiju veoma nepovoljnom ugovoru postoje i druga tumačenja. Naime, s obzirom da su pregovori o naftno-gasnom aranžmanu počeli još za vreme Miloševića, odnosno vlade Mirka Marjanovića, a nastavljani za vreme Koštuničine vlade, ne treba isključiti da je Tadić bio pod velikim pritiskom da taj „nasleđeni” aranžman, prihvati.

i gasnih postrojenja, na sopstvenoj teritoriji praktično, neće imati nikakva isključiva prava u kompanijama koje će biti osnovane ili prodane u domenu nafte i gasa (one u biti postaju eksteritorijalne).

Kad je reč o „Južnom toku”, u Sporazumu je stajalo da će za izgradnju gasovoda na teritoriji Srbije izvođače radova određivati buduća kompanija koja će biti osnovana za njegovu izgradnju i eksploataciju, a u kojoj će ruska strana („Gasprom”, ili neka njegova ćerka firma) imati 51 odsto vlasništva i punu kontrolu upravljanja – a Vlada Srbije će toj firmi „dodeliti povoljni carinski i poreski režim” (član 11). Tome se (u članu 12) dodaje da će „srpska strana razmotriti mogućnost da se materijali, usluge i radovi neophodni za realizaciju projekta oslobode poreza na dodatu vrednost do dostizanja njihove isplativosti”.

Srpski političari su, po povratku u Beograd uporno naglašavali da će Srbija na eksploataciji „Južnog toka” imati tranzitnu zaradu od oko 200 miliona eura godišnje – što bi trebalo da znači da bi spomenuta Kompanija morala imati godišnji profit od 400 miliona eura na provozu gasa kroz Srbiju (49 odsto od toga bi išlo srpskoj strani), što bi trebalo da znači da će kroz Srbiju prolaziti najmanje 400–500 milijardi kubika gasa godišnje – što je apsolutno bilo nerealno, u stvari fantastično, jer bi to bilo na nivou celokupne godišnje ruske proizvodnje (obično se naplaćuje oko jednog eura na provoz 1000 kubika na 100 kilometara). Realno gledajući, najverovatnije je bilo da Srbija ne bi imala ni 20 miliona eura godišnjeg prihoda u toj kompaniji.

Inače, „Gaspromnjeft” je kupovinom NIS u vlasništvo trebalo da dobije proizvodnju sirove nafte od 700.000 do 1,3 miliona tona godišnje uz „zamrznutu” rudnu rentu od tri odsto, tržište koje konzumira derivate proizvedene na bazi prerade četiri miliona tona sirove nafte, dve rafinerije ukupnog kapaciteta prerade od oko 7,5 miliona tona sirove nafte, 497 benzinskih pumpi širom Srbije, tri velike poslovne zgrade, 16 odsto vlasništva pančevačke „Petrohemije”, 43 odsto akcija NIP „Politike”, 49 odsto vlasništva sportskog centra „Pinki”, 38 odsto vlasništva hotela „Hajat” u Beogradu, 11 hotela i odmarališta u Srbiji i Crnoj Gori.²⁸²

Spomenuti Moskovski sporazum iz januara 2008. ugovorno je efektiviran u decembru iste godine, Rusi su kupili većinski paket akcija u NIS i u Skladištu gasa Banatski Dvor, a u „Srbijagas” nisu ušli, ali su ovoj kompaniji nametnuli

282 Vreme, 31. januar 2008.

posrednika u uvozu gasa u vidu zajedničkog preduzeća „Jugorosgasa” u Beogradu, u kome su mutnim manevrom ubrzo stekli 75 odsto vlasništva.

Poznato je da je NIS u ruskim rukama brzo počeo profitabilno da posluje, pre svega zbog stalnog porasta cene sirove nafte na svetskom tržištu i snažnog restruktuiranja – broj zaposlenih je u dve godine smanjen sa oko 11.000 na 4800 radnika. Tokom 2013. godine, na primer, ova kompanija je ostvarila profit od čak 51 milijardu dinara (oko 450 miliona eura). No, pošto je udeo države Srbije u vlasništvu NIS u međuvremenu smanjen na oko 29 odsto, Srbija od toga nije imala bitnije koristi, tim pre što njeni članovi u organima NIS nisu imali hrabrosti da ospore odluku da se akcionarima deli samo polovina dobiti (dakle država Srbija je dobila samo trećinu polovine profita). Inače, u tački 8.1.3 kupoprodajnog ugovora između Srbije i „Gaspromnjefta” stoji da „u periodu od četiri godine u kontinuitetu od dana zaključenja transfera, kupac se ovim obavezuje da obezbedi raspodelu dividendi, NIS za svaku fiskalnu godinu u iznosu koji nije manji od 15 odsto raspoloživog neto profita po godini”. Rukovodstvo NIS je gore spomenutu deobu profita za 2013. godinu odbrazložilo podatkom da je kompanija tokom te godine investirala u modernizaciju Rafinerije u Pančevu 57 milijardi dinara. Generalčni direktor NIS Kiril Kravčenko je pritom naglasio da je „Gaspromnjeft” u proteklih pet godina, otkako je kupio NIS, u tu kompaniju investirao dve milijarde eura, te da je plan da u naredne tri godine investira još 1,5 milijardu eura.²⁸³ Taj plan verovatno neće biti ostvaren, jer je 2015. godine profit NIS opao na samo 14,6 milijardi dinara, sa tendencijom daljeg pada.²⁸⁴

Kad je reč o drugim pravcima ostvarivanja energetske aranžmana Srbije i Rusije, treba spomenuti da je ruska strana, u proleće 2015. godine, odustala od projekta „Južni tok”, a Srbija još nema jasnu strategiju snabdevanja prirodnim gasom, ukoliko „Gasprom” doista 2019. godine obustavi isporuke gasa Evropi preko gasovoda koji prolaze kroz Ukrajinu. S druge strane, tek krajem 2015. godine počeli su pregovori o proširivanju gasnog skladišta u Banatskom Dvoru i izgradnji još nekih skladišta u Banatu. Inače, u razdoblju između 2008. i 2014. godine, „Gasprom” je Srbiji doturao veoma skup prirodni gas po ceni većoj od 500 dolara za 1000 kubnih metara, a ta cena je tek 2015. godine spuštena na nešto iznad 300 dolara za 1000 kubika (gotovo nikakvig benefita Srbija nije imala od „energetskog aranžmana”). Nisu se ostvarila ni

283 Vreme, 10. april 2014.

284 Danas, 25. februar 2016.

raširena očekivanja da će „Gasprom”, na talasu međudržavnog „energetskog aranžmana” obezbediti i dolazak niza drugih ruskih kompanija u Srbiju.

Prema informacijama Privredne komore Srbije, između 2003. i 2014. godine, investicije iz Rusije su se popele na ukupno oko tri milijarde dolara. Osim NIS, na tržištu naftnih derivata Srbije je od 2003. godine i ruski „Lukoil”, koji je kupio „Beopetrol” i u obnovu njegove distributivne mreže uložio oko 300 miliona dolara. Tu je i spomenuti „Jugorosgaz” koji je investirao u nekoliko distributivnih gasovoda na jugu Srbije. Zanimljivo je primetiti da je „Gasprom” odbio (a i danas odbija) da preuzme celu gasnu liniju u Srbiji, koja podrazumeva i pančavačku „Petrohemiju” i kikindski Metanolsko-sirćetni kompleks – jer je procenio da su nerentabilni.

Uopšte uzev, u srpskoj industriji malo je prisustvo ruskih firmi. Jedna kompanija sa Urala preuzela je za 35 miliona dolara Fabriku bakarnih cevi u Majdanpeku, a ruska kompanija „Crveni trougao” kupila je nišku fabriku gumenih cevi „Vulkan” (za 3,5 miliona eura). „Interform” iz Sank Petersburga kupila je većinski udeo u fabrici poliuretanske pene „Vapeks” u Čačku.

U finansijski sektor Srbije ušle su „Sberbanka Rusija” (2012. godine) i VTB banka, koja je 2013. godine preuzela deonice Moskovske banke Beograd, a još od 2011. godine u Srbiji deluje i ruska osiguravajuća kuća „SOGAZ”, sa filijalom „SOGAZ Srbija” (ali bez krupnijih poslova). Valja naglasiti da „Sberbanka” ovde nije dobro startovala i da je tokom 2014. i 2015. godine otpustila veliki deo zaposlenih u Srbiji – čim su joj krajem 2014. godine zatvorene kreditne linije sa bankama u Londonu.

Najveća ruska investicija van energetskog sektora je kupovina 71,2 odsto udela u turističkom preduzeću „Putnik” – za 41 milion evra, a investitor je ruska kompanija „Metropol grupa”.

Pri svemu tome ne treba izgubiti iz vida kredit AD „Ruske železnice”, u okviru ruskog državnog kredita od 800 miliona dolara, s kojim se 2015–2016, rekonstruišu neke pruge u Srbiji.

AKTUELNE TEŠKOĆE U ROBNOJ RAZMENI IZMEĐU SRBIJE I RUSKE FEDERACIJE

Nakon što su Evropska unija, SAD i još neke velike svetske države zavele trgovinske i finansijske sankcije Ruskoj Federaciji krajem 2014. godine (zbog ukrajinske krize) koje su izazvale niz ekonomskih teškoća i problema u Rusiji,

pogotovo što su sankcije praćenje tekućim strmoglavom cena sirove nafte i gasa na svetskom tržištu (za oko 70 odsto tokom 12 meseci) – i robna razmena između Srbije i Rusije došla je u izvesnu krizu, iako se Srbija nije pridružila tim sankcijama.

Kako se kaže u Informaciji PKS o bilateralnoj privrednoj saradnji u 2015. godini, tokom te godine „trgovinsku razmenu dve zemlje (te godine) obeležila je oscilacija kursa i pad vrednosti rublje od kraja septembra 2014, do kraja januara 2015, i od polovine avgusta do polovine septembra i do kraja godine 2015, kao i početkom 2016. godine, što je direktno uslovljavalo nesigurnost naplate, otežano planiranje i samim tim značajan pad trgovinske razmene i izvoza i uvoza.”

Tokom 2015. godine došlo je i do pada srpskog izvoza u Rusku Federaciju (prema 2014. godini) za 29,7 odsto. Ukupan izvoz Srbije u Rusiju iznosio je tek 726,268 miliona dolara. I na strani uvoza došlo je do godišnjeg smanjenja od 24 odsto, pa je ukupan uvoz iz Rusije te godine bio 1.803,3 miliona dolara. Dakle, ukupna razmena je opala sa 3.406 miliona dolara (2014. godine), na 2.529 miliona dolara (2015. godine) – to jest, bila je manja za blizu 900 miliona dolara.

Kad su uvedene sankcije Ruskoj Federaciji u Srbiji je aktivirana priča da je to šansa za srpsku prehrambenu industriju i poljoprivredu da poprave položaj na velikom tržištu. To se nije u znatnijoj meri ostvarilo. Koliko je prehrambeni izvoz još uvek skroman, ilustruju podaci iz 2014. godine. Na primer, tada je izvoz prehrambenih proizvoda iz Srbije u Bosnu i Hercegovinu iznosio 463 miliona dolara, u Rumuniju 372 miliona dolara, a u Rusku Federaciju (trećeplasiranu po obimu izvoza) 307 miliona dolara. Pri tome treba imati u vidu je ukupan ruski uvoz prehrambenih artikala veći od 40 milijardi dolara godišnje, a da je ukupan prehrambeni izvoz Srbije 2014. godine bio 2.747 miliona dolara.

Problemi sa srpskim prehrambenim izvozom u Rusku Federaciju počinju već sa udaljenošću tog tržišta većom od 2000 kilometara, što robu opterećuje visokom transportnim troškovima. Drugo, na tržištu hrane u Rusiji je konkurencija i dalje veoma oštra pa se tamo ne može sa zaradom izvoziti ni svinjsko meso iz Srbije, jer, kako je izjavio veliki proizvođač mesa Petar Matijević, na tom tržištu je svinjetina po ceni od 130 dinara žive vage (nešto više od eura po kilogramu) preskupa u odnosu na onu iz Kine i Poljske.²⁸⁵ Ipak, smatra se

285 Dnevnik, 6–7 januar 2016.

da je nemački Klemens Tenis, vlasnik ogromnih stočnih farmi u Nemačkoj, našao izvesnu računicu sa budućim izvozom mesa u Rusuji iz Srbije i zbog toga pokazuje nameru da investira 380 miliona eura u farme u Srbiji. Treće, ne manje važno je to da prehrambena srpska roba na putu do Rusije mora da prođe sanitarne kontrole u zemljama Evropske unije, itd.

REZIME

Rusko tržište je tokom poslednjih decenija postalo značajno za proizvođače i potrošače u Srbiji, ali ne pruža gotovo nikakvu prednost u odnosu na tržište Evropske unije, naročito s obzirom na nesigurnost domicilne valute (rublje), neizvestan pravac ruske ekonomske politike i veliko zavisnost Ruske Federacije od izvoza samo nekoliko energenata (sirove nafte i gasa) i nekoliko baznih sirovina. Političke deklaracije, navodno tradicionalno prijateljsvo srpskog i ruskog naroda i druge „sveslovenske uzajamnosti” dosad nisu, a neće ni ubuduće racionalizovati ekonomske odnose između Srbije i Ruske Federacije, pa o tome treba voditi računa prilikom projektovanja budućnosti ekonomske saradnje između dve države.

PETAR POPOVIĆ

SRBI I RUSI NA VOJNOJ OBUCI

Beograd nespreman da u sektoru odbrane okrene leđa Moskvi

Krajem 2016 – ove jeseni sledi nova, već treća po redu zajednička taktička vežba specijalnih vojnih jedinica Srbije i Rusije. Prva vežba je održana 2014, s epicentrom uvežbavanih postupaka u Sremu, na vojno-školskom poligonu u Nikincima. Druga, naredne 2015, u zoni Novorasijska u Rusiji, tada i uz učešće još i vojnih jedinica Belorusije. A, ovogodišnja, koja je već najavljena, ali datum njenog održavanja nije preciziran, vraća se ponovo na teren Srbije, ma da, ovog trenutka još bez objavljene lokacije očekivanog dešavanja.

Nema ni drugih, javnosti ponuđenih podrobnosti o predstojećem vojnom vežbanju, osim informacije da će akteri biti jedinice za antiterorističke operacije.

Vežba koja predstoji posvećena je “simulaciji mirovne misije”, objavljeno je u štampi. Razlog vežbe je “povećanje operativnih i funkcionalnih sposobnosti” Vojske Srbije, preneto je iz saopštenja srpskog resora odbrane. Poslednja objavljena pojedinost u vezi s vežbom tiče se “delegacije ruskih padobranaca”, koja je početkom februara posetila Beograd, u svrhu pripreme učenja. Inače, “zajednička taktička vežba specijalnih snaga” dve zemlje “deo je usaglašenog plana bilateralne vojne saradnje (Srbije) s Ruskom Federacijom za 2016. godinu”, preneto je u štampi iz srpskog Ministarstva odbrane²⁸⁶

IZMEĐU STUBOVA EU, RUSIJE, SAD I KINE

Vežba “Srem 2014”, izvedena je sredinom novembra te godine na poligonu u Nikincima, uz učešće “više od 400 pripadnika ruskih i srpskih vazdušno-desantnih snaga”²⁸⁷) i, kad je reč o Srbiji, “prvi put uz prikazani desant iz vazduha oklopnim vozilima”. Tematski zadatak vežbe definisan je kao

286 Blic, 8. februar 2016.

287 Beta, 14. novembar 2014.

“oslobađanje talaca, uništavanje terorističke baze i sanitetska evakuacija povređenih”. Vežba je bila oslonjena na pretežno rusku ali i srpsku borbenu tehniku, vojno-transportne i borbene avione IL76, AN26, MIG29, helikoptere MI8 i “gazela”, oklopna vozila BMD2, BTR, BOV i takođe, i artiljerijsko i pešadijsko naoružanje.

Događaj, sam po sebi, nije bio rutinski, ali u Beogradu se nije insistiralo na publicitetu. Naprotiv, ministar odbrane u to vreme Bratislav Gašić podsetio je javnost da “Srbija ima ugovore o vojno-tehničkoj saradnji sa više od 60 država” u svetu, te da su vežbe kao što je ta prva veća s Rusijom bitne za proveru sposobnosti Vojske Srbije. Inače, “Srbija je vojno neutralna zemlja koja svoje međunarodne odnose određuje u skladu sa četiri stuba oslonca, što su EU, Rusija, SAD i Kina”, izjavio je Gašić.

Ministar je odbacio prigovore “da je vežba organizovana i sprovedena u tajnosti”. Njeno izvođenje, rekao je ministar, najavljeno je planom vojnih vežbanja za 2014. godinu.

U odnosu na štura saopštenja, “Nikinci” su s mnogo više pojedinosti i opisa prikazani na pojedinim internet platformama, gde je egzercir zapažen kao “najveća rusko-srpska vojna vežba u istoriji”.²⁸⁸ Prema ovim izvorima, “Srem 2014”, je prošao uz “najveći desant opreme i ljudstva ruske armije na ovim prostorima posle inicijative zauzimanja prištinskog aerodroma Slatina 1999. godine”. Ruski vojni kontingent stigao je u šest transportnih aviona IL76MD, a dopremljene su i dve bespilotne letelice, ruski “granat” i “motorni zmaj”.

POD SLOGANOM O BRATSTVU

Ako je “Srem 2014,” trebalo da, svojim po lokalitetu određenim naslovom, afirmiše – ne toliko lokalitet koliko poziciju Srbije između “stubova EU, Rusije, SAD i Kine”, naslov istovetnog događaja sledeće godine, “Slovensko bratstvo 2015”, izrazio je i nešto više od toga, upućujući na međusobnu bliskost učesnika “potvrđenu istorijom”.

Ovoga puta, učesnik vežbe je i Belorusija, a sadržaj učenja je, mada i dalje načelan (“protiv terorizma”), ipak i malo konkretniji: “anti-vladini elementi fiktivne države i regularne vojne snage neprijatelja preduzimaju terorističke

288 <http://tangosix.rs/2014/10/11/srem-2014-pocela-najveca-rusko-srpska-vojna-vezba-u-istoriji/>

napade i kreću u provociranje vladinih snaga... Zajednička komanda odgovara anti-terorističkom operacijom, uništava ilegalne formacije, uspostavlja red i vladavinu zakona.²⁸⁹

U kontekstu ruske odbrambene doktrine, nije teško razaznati u konceptu vežbe “odgovor” na pokušaj nasilnog preuzimanja vlasti u zemlji, pretpostavljenom diverzijom “neke sile” spolja. Po doktrini, između spolja organizovanog prevrata i agresije leži znak jednakosti, i pravo Rusije na odgovor “svim sredstvima”.

Vežba je trajala od 2. do 5. septembra. Izvedena je u okolini Novorasij-ska, Srbiju su predstavljali pripadnici Sedme brigade vojske Srbije, saopštilo je Ministarstvo odbrane, a domaćin vežbe bila je Sedma gardijska vazdušno-desantna divizija Rusije, specijalizovana za planinsko ratovanje. Divizija je poznata još i kao “čečenska” i “kozačka”, a čak 18 ljudi njenog sastava ima odlikovanje Heroja Rusije, na osnovu zasluga u stvarnim ratnim operacijama u Čečeniji i, u osetijskoj krizi, protiv Gruzije (2008). U vežbi je učestvovalo 700 ljudi. U ime Rusije, jedan ojačani vazdušno-desantni bataljon Sedme gardijske, a u ime Srbije, četa Sedme brigade.

Reč je o srpskim “specijalcima” koji su već učestvovali na vežbama sa jedinicama drugih zemalja, i imaju obuku u Francuskoj i SAD, istaklo je srpsko Ministarstvo odbrane. Osnovni cilj zajedničkih vojnih vežbi i obuke sa pripadnicima stranih oružanih snaga jeste, pre svega, unapređenje operativnih i funkcionalnih sposobnosti naše vojske, izjavilo je Ministarstvo.²⁹⁰

POLEMIKA O OPREDELJIVANJU

Kako je zamišljena srpsko-ruska vojna vežba 2016, još nije poznato. Međutim, i bez pojedinosti o predstojećem događaju, samo zakazivanje vežbe je pobudilo polemike. Ili, još tačnije, dalo je povod za davnašnje pitanje – ima li mesta srpskoj vojnoj neutralnosti, u uslovima ponovo zaoštrenih odnosa Zapada i Rusije? Odnosno, nije li vreme da se Beograd opredeli?

“Staro pitanje” aktuelizovano je i tradicionalnim osloncem Srbije na rusko oružje, kad je reč o obnovi naoružanja srpske vojske, a i refleksnim okretanjem Rusiji, kada za tim iskrsnu vanredne potrebe. Primer takvog okretanja Beograda Moskvi je reakcija Srbije na vest da Hrvatska “pregovara o

289 RTS, 2. septembar 2015

290 Saopštenje MOD, 3. septembar 2015.

kupovini sistema raketne odbrane od Norveške”. Srbija je na to, oružje za sebe potražila u Rusiji. Zamenik predsednika vlade Rusije za vojnu industriju Dmitrij Rogozin posetio je Beograd, zadužen od predsednika Rusije Vladimira Putina “da izuči i proceni srpske potrebe.”²⁹¹

Srpske političke partije, reprezenti biračkog tela nemaju jedinstven odgovor na pitanje o vojnoj neutralnosti, a u borbi za glasove, njihovo opredeljenje “za NATO”, ili “za Rusiju” ponekad je i jedino što ih razlikuje. Vlada, pak, i ako na terenu balansiranja između “četiri stuba oslonca” nastoji da pitanje partnerstva u vojnoj saradnji depolitizuje. Prebacuje stvar partnerstva resoru vojnom, nenadležnom da “bira” vojske, jer je zadužen za obuku.

“Ministarstvo odbrane i Vojska Srbije će i tokom 2016. godine, kao i u prethodnom periodu, planirati aktivnosti međunarodne vojne saradnje, kao i zajedničke vežbe i obuke, sa svim partnerima sa kojima sarađuju”, rečeno je u Ministarstvu listu Danas. “Osnovni cilj zajedničkih vojnih vežbi i obuke s pripadnicima stranih oružanih snaga jeste, pre svega, unapređenje operativnih i funkcionalnih sistema naše vojske. Vojska Srbije je neutralna i sarađuje sa više od 60 država”, rečeno je.

Izvan polja neutralnosti zasad štrči predsednik Srbije Tomislav Nikolić, s neskrivenim simpatijama prema jednom od “četiri stuba” Srbije, i neskriveno bliže Rusiji. “Srbija je ostala privržena Rusiji, to je stav naroda, a mi političari postojimo zbog naroda, a ne obratno”, citiran je Nikolić u Danasu. Taj list piše, Nikolić očekuje “da će se i EU vratiti saradnji sa Rusijom, jer je to u zajedničkom interesu”. Ali o vojnoj neutralnosti, ili pristupanju jednoj ili drugoj strani ne odlučuje predsednik Srbije. Ta lopta je u rukama vlade, a do daljeg, Beograd se drži toga što kaže. Ne otpisuje nijedan od oslonaca. Pogotovo ne oslonac na Moskvu.

291 <http://taš.ru/en/defence>

Sonja Biserko

CRNA GORA: RUSKO ODMERAIVANJE SA NATO

Opredelenje Crne Gore da udje u NATO izazvalo je krajnje negativnu reakciju Rusije. Od kada je dobila poziv za NATO članstvo Rusija je pojačala svoje prisustvo u Crnoj Gori kako bi poslala poruku Zapadu, ali I Srbiji ukoliko krene istim putem.

Zvanična Crna Gora I premijer Milo Djukanović na poziv NATO gledaju kao na ogroman uspeh Crne Gore i priznanje za reforme koje ona sprovodi. Djukanović ističe da je to važan korak u pravcu učvršćivanja regionalne, evropske i svetske bezbednosti, koji će takodje ubrzati i put Crne Gore u EU.²⁹² On posebno ističe da je članstvo u NATO najefikasniji i najracionalniji način da se osigura i nagli priliv investicija, što je za crnogorsku ekonomiju principejelo važan faktor.²⁹³ Djukanović je podvukao da je poziv Crnoj Gori za članstvo istorijski dan, najznačajniji posle referenduma 2006. godine, jer Crna Gora ulazi u ekskluzivni krug zemalja koje su sinonim najboljih vrednosti savremene civilizacije.²⁹⁴

Instrumentalizacija crnogorske opozicije i izazivanje ozbiljnijih poremećaja u društvu nastalih zbog poziva toj zemlji da postane članica NATO ne treba potcenjivati jer ne pretil destabilizacija samo Crnoj Gori, već i regionu. Premijer Djukanović je tražeci da parlament potvrdi poverenje Vladi uspeo da prebaci loptu u dvorište opozicije. On je ponudio rekonstrukciju vlade, prihvatio je sve zahteve Pozitivne Crne Gore, a sve to u funkciji priprema za izbore.

Podrška Rusije crnogorskoj opoziciji ima rezonacu u Srbiji kod proruskog bloka koji nije zanemarljiv. Dihotomija Zapad – Rusija nije veštački izazvana niti se tiče samo geopolitičkih interesa. Milivoj Bešlin, istoričar, ističe da je

²⁹² http://ruskarec.ru/politics/2015/12/18/milo-djukanovic-smetaju-mi-kritike-ruskih-politicara_552655

²⁹³ Isto

²⁹⁴ <http://www.politika.rs/sr/clanak/344548/Brisel-Crna-Gora-pozvana-u-NATO>

reč o različitim poimanjima pravne države, pluralnosti društva, institucija, individualizma, ljudskih prava, medijskih sloboda, kritičke misli. To je težnja da se u Srbiju presadi jedan tip autokratije i prevlasti države nad društvom i pojedincem. S druge strane, on podvlači, sama Rusija već dva veka pokazuje interes za Balkan jer je ovaj prostor bio pogodan da se na njemu, bez rizika po sebe, dokazuje kao velika, a ne samo regionalna sila. Zato nijedan političar u Srbiji ne može da deluje izvan pomenutih konteksta, pa ni aktuelni premijer. To su okviri unutar kojih on vuče u ovom segmentu racionalne spoljnopolitičke poteze.²⁹⁵

Reakciju na članstvo Crne Gore treba posmatrati kroz širi kontekst ruske politike, pre svega, na bezbednosnom planu. Rusija smatra da je neophodno redefinisati svetski bezbednosni sistem, da je NATO prevaziđena organizacija koja nema više smisla, te da treba tražiti nova rešenja. Rusija od raspada varšavskog bloka pokušava da nametne OEBS kao novi bezbednosni forum. Sergej Karaganov, dekan Fakulteta svetske ekonomije i međunarodne politike Nacionalnog istraživačkog univerziteta "Visoka škola ekonomije", ističe da je očigledno da je sistem evropske bezbednosti potpuno propao. Ističe da je bio zasnovan na zapadnoj dominaciji i da je to neprihvatljivo za većinu pripadnika ruske elite. Karganov je bio član "grupe mudraca" OEBS-a čiji je zadatak bio da predloži obnovu sistema evropske bezbednosti u svojstvu "zajedničkog projekta". Međutim, gotovo ništa nije postignuto. On ističe da OEBS-u nije omogućeno da preraste u delotvorni instrument za stvaranje budućeg postblokovskog sistema bezbednosti. Smatra da je nakon što je buknuo rat u Ukrajini OEBS uspešno odigrao ulogu koordinatora mirovne misije i da bi možda još neko vreme mogao da opstane kao forum za vođenje dijaloga i kao krizni centar.²⁹⁶

Oštre reakcije Moskve na poziv NATO Crnoj Gori refleksija su obnovljenih imperijalnih i revanšističkih ambicija Rusije. Sve to govori da se ona neće lako odreći Crne Gore kao interesne sfere. Rusija je u poslednje dve decenije usepla da izgradi široku mrežu uticaja u brojnim crnogorskim institucijama, a prošlogodišnja molba za stacioniranje ruskih vojnih brodova u luci Bar bila je samo deo šire ruske kampanje pozicioniranja na Mediteranu.

295 http://www.danas.rs/danasrs/politika/precutkuje_se_da_srbija_ima_veci_izvoz_na_kosovo_nego_u_rusiju.56.html?news_id=312750#sthash.4RNI925q.dpuf

296 http://ruskarec.ru/opinion/2016/01/14/ne-treba-se-radovati-pre-vremena_559499

Predsednik Odbora za odbranu ruskog senata Viktor Ozerov potvrdio je da “Crna Gora sada postaje za Rusiju potencijalni član pretnje njenoj sigurnosti”, dodajući da će njen ilazak u NATO “onemogućiti mnoge programe koji su pre bili realizovani sa Rusijom, kao i tehničko-vojnu saradnju”. Moskva smatra da je inicijativa NATO usmerena ka tome da progresivno potkopa ono što je ostalo od ruskog uticaja na Balkanu, pomerajući sve dalje na Istok vojnu osovину SAD, koja već raspoređuje trupe i sredstva u baltičke republike, Poljsku, Bugarsku i Rumuniju.²⁹⁷

I sama najava Crne Gore da je orjentirana na članstvo u NATO isprovocirala je pre dve godine čuvenu izjavu ruskog ambasadora u Srbiji Aleksandra Čepurina koji je – na jednom skupu u Beogradu, odgovarajući na pitanje da li se ikako može zaustaviti priključenje Crne Gore NATO-u – konstatovao da “u politici, kao i svuda, postoje majmuni”, te da su crnogorska stremljenja priključenju NATO – “majmunska posla”.²⁹⁸ Tadašnji ambasador u Podgorici, Jakob Gerasimov bez uvijanja je upozorio kako će Rusija biti prinuđena da razmotri svoje odnose sa Crnom Gorom nakon njenog ulaska u NATO²⁹⁹.

Za razliku od zvanične Crne Gore koja je uzdržano reagovala na ove izjave, Savo Kentera iz Atlantskog vijeća Crne Gore je izjavio da Rusija treba da shvati da Crna Gora nije ruska gubernija niti će to ikada biti jer je Crna Gora svoj put vrlo jasno zacrtala, Crna Gora će postati članica NATO saveza. Rusija u tom smislu apsolutno neće moći da se miješa i utiče na te stvari i ruska čizma u Crnoj Gori neće biti prisutna.”³⁰⁰

Ekspert za geopolitiku Blagoje Grahovac, je tada upozorenje ruskih predstavnika Crnoj Gori okarakterisao kao izraz jedne veoma ofanzivne geopolitičke priče u koju je Ruska federacija ušla, posebno kada se radi o zemljama na prostoru Balkana.³⁰¹

Crnogorska odluka o izboru puta u pravcu evroatlantskih integracija je pred ozbiljnim izazovima. Crna Gora je ponovo (posle referendum o nezavisnosti) pred prelomnom fazom o demokratskom razvoju. Protivnici crnogorskog članstva u NATO-u sve su glasnjiji, agresivniji i manipulativniji.

297 <http://www.nspm.rs/srbija-i-nato/crna-gora-u-nato-poslednji-antiruski-potez.html>

298 <http://www.slobodnaevropa.org/content/reakcije-na-ispad-cepurina-rvcrna-gora-pripada-eu-i-nato/25183370.html>

299 Isto

300 Isto

301 Isto

INSTRUMENTALIZACIJA CRNOGORSKE OPOZICIJE

Jedan deo crnogorske opozicije, ali i civilnog sektora i medija, već duže vreme pokušava da ospori vladavinu Mila Djukanovića u čemu nije bila naročito uspešna. Jedan deo opozicije je izraziito proruski (srpske partije) i blisko je povezan sa proruskim blokom u Srbiji (DSS, Dveri, SPC, Akademija, proruski mediji – Večernje novosti, Politika, Geoipolitika, Pečat i brojni drugi – veći deo kulturne i intelektualne elite). Međutim, NATO poziv je ujedinio opoziciju koja se stavila u funkciju ruskih interesa. Ipak, Srpska pravoslavna crkva (SPC) i Amfilohije, Mitropolit crnogorsko-primorski, su najglasniji u osudi NATO. Amfilohije je preuzeo ulogu najžešće antinativske opozicije, ali isto tako i najvatrenijeg proruskog zagovornika. Za NATO kaže: “Šta je NATO koji nas je bombardovao, koji nam je oteo Kosovo i Metohiju i koji danas podržava bratoubilački rat u Ukrajini, nastavljajući Hitlerovo delo?”³⁰²

Rusija je dodatno pojačala svoju podršku crnogorskoj opoziciji kako bi osujetila članstvo Crne Gore. Crnogorska opozicija je učestala sa svojim poseutama Moskvi gde je primljena na najvišim državnim nivoima i njeni protesti su dobili prevashodno antinativski karakter. Premijer Djukanović ističe da crnogorska opozicija otvoreno govori o svojim vezama sa Moskvom, što Moskva nikada nije demantovala. Ta podrška se odnosi na podršku protestima koji za cilj imaju destabilizaciju Crne Gore i preuzimanje vlasti vaninstitucionalno. Bez te podrške malo je verovati da bi crnogorska opozicija mogla opstati na tim zahtevima tako dugo i tako uporno.³⁰³

Protesti crnogorske opozicije koincidirali su sa pozivom NATO a nakon toga su intenzivirani i još nisu prestali. Djukanović je u intervjuu *Ruskoj reči* istakao da “crnogorskoj opoziciji podršku pružaju pojedini ruski državni mediji, pojedini političari, poslanici i pojedine ovdašnje institucije koje se otvoreno hvale vezama sa Kremljom. Mislio sam na javnu podršku protestima usmerenim na destabilizaciju zakonskih državnih institucija i na svrgavanje demokratski izabrane vlasti revolucionarnim metodama. Iz mnogih razloga je Rusija je poslednja zemlja od koje je Crna Gora očekivala tako nešto.”³⁰⁴

302 <http://www.newsweek.rs/region/67331-amfilohije-o-pozivu-crne-gore-u-nato-kaoda-su-prihvatili-hitlera-1941-godine.html>

303 http://ruskarec.ru/politics/2015/12/18/milo-djukanovic-smetaju-mi-kritike-ruskih-politicara_552655

304 Isto

Na protestima crnogorske opozicije jasno je izraženo negodovanje povodom odluke da Crna Gora postane član NATO i tim povodom se traži referendum. Sve češće se čuju zahtevi da Crna Gora formira savez balkanskih država koji bi bio zasnovan na vojnoj neutralnosti. Predsednik Demokratske narodne partije Milan Knežević je objavio da “Plan anti NATO aktivnosti koji je usvojilo predsjedništvo DNP-a sadrži i promociju koncepta saveza Crne Gore, Srbije, BiH i Makedonije zasnovan na vojnoj neutralnosti. Ovaj savez bi od Saveta bezbednosti UN tražio garanciju neutralnosti, što je najbolji odgovor na izazove i moguće konflikte na Balkanu”.³⁰⁵

Četnički vojvoda Andrija Mandić, istinski lider proruske opozicije i njegova partija Nova srpska demokratija (NSD) protivi se ulasku Crne Gore u NATO, zato što je “taj savez izvršio zločinačku agresiju na SRJ, zato što je njegova politika direktno usmjerena protiv naše vjekovne zaštitnice Rusije i u pravcu otmiranja teritorija bratske Srbije, a koji u kontinuitetu ugrožava mir u svijetu”. Zatim ističe se da Predsjedništvo NSD zahteva da se odluka o članstvu u NATO može doneti jedino “na poštenom i pravičnom referendumu”. Ističe se takodje da “crnogorska marionetska vlast želi da nas dovede do jedne morbidne i neodržive situacije u kojoj bi bili dio vojnog saveza sa Turskom i Albanijom, a direktno suprotstavljeni Rusiji i Srbiji. Ta situacija, osim što sadrži elemente izdaje, graniči se sa političkim ludilom jer, uvažavajući sve države, od građana Crne Gore se traži da Tursku i Albaniju prihvate kao saveznike, a da se konfrontiramo sa Rusijom i Srbijom”.³⁰⁶

Andrija Mandić podseća i na istorijske veze sa Rusijom i ističe da Đukanović, kao i svaki Crnogorac, treba da oseća zahvalnost prema Rusiji, jer se Crna Gora tokom tri stotine godina održala pre svega zahvaljujući podršci Rusije – i vpojnoj i političkoj. Na Berlinskom kongresu 1878. godine upravo je Rusija izdejstvovala međunarodno priznanje Crne Gore – svi su osećali zahvalnost prema Rusiji.³⁰⁷

Demokratski front, opozicioni savez, pozvao je potpredsednika Vlade Rusije Dmitrija Rogozina da poseti Crnu Goru. Medjutim, Rogozin se nalazi na listi ruskih državljana kojima nije dozvoljen ulazak u Crnu Goru, na osnovu

305 <http://www.vijesti.me/vijesti/dnp-za-savez-balkanskih-drzava-zasnovan-na-vojnoj-neutralnosti-871384>

306 <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/ulazak-u-nato-gasi-snove-o-velikoj-srbiji>

307 http://ruskarec.ru/politics/2015/12/23/u-crnoj-gori-ce-pobediti-zlo-ako-rusijanista-ne-preduzme_554283

stava Vlade da u sankcijama prema Rusiji sledi Evropsku uniju. Inače, Rogozin je ranije više puta davao preteće izjave u odnosu na Crnu Goru, zbog njegovog opredeljenja da se priključi NATO-u.³⁰⁸

ZVANIČNE REAKCIJE RUSIJE

Moskva je oštro reagovala na Djukanovića povodom njegovih izjava na račun Rusije, i posebno na pridruživanje Crne Gore sankcijama EU protiv Rusije. Posebno je bila razočarana posetom i izjavama premijera Mila Đukanovića SAD i njegovim susretom sa potpredsednikom Džozefom Bajdenom, što je ocenila „neprijateljskim”, političkim činom koji je „u suprotnosti sa tradicionalnim prijateljstvom i međusobnom pomoći među narodima naših zemalja”.

Predsednik ruske Državne Dume Sergej Nariškin je prilikom susreta sa liderima crnogorskog Demokratskog fronta izjavio da je Moskva “duboko razočarana priključivanjem Crne Gore antiruskim sankcijama”, ali i da Rusija ne shvata ponašanje rukovodstva Crne Gore jer su zemlju bombardovali “budući saveznici”.³⁰⁹

Rusija je čak najavljivala da će prekinuti sve projekte sa Crnom Gorom. Najozbiljnija poruka je svakako da „ulaskom u NATO Crna Gora postaje legitimna meta ruskog nuklearnog oružja”.³¹⁰

Prvi zamenik predsednika Državne Dume Komiteta za spoljne poslove Leonid Kalašnjikov je rekao da o „crnogorskom suverenitetu” imalo dosta toga da se kaže, a da je svima jasno kako se tzv „evro-atlantske integracije” obavljaju po direktnim uputstvima iz SAD-a”. Istakao je da „Amerikanci istovremeno vrše pritiske na države – svoje evropske i NATO partnere, a posebno one koje imaju izbalansirano mišljenje o daljem širenju NATO pakta. To izaziva eskalaciju problema i povećanje tenzija između Rusije i evropskih zemalja, kada se razmatraju, ionako opterećena, balkanska pitanja.”³¹¹ Za Crnu Goru su, istakao je, neophodna bezbednosna rešenja koja uzimaju u obzir stavove svih zainteresovanih strana, uključujući i Rusiju. Samo takvi pristupi mogu

308 <http://rs.n1info.com/a133753/Svet/Region/Rogozin-ne-moze-u-Crnu-Goru.html>

309 <http://www.politika.rs/scc/clanak/348353/Predsednik-Dume-sa-liderima-crnogorske-opozicije>

310 <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/ulazak-u-nato-gasi-snove-o-velikoj-srbiji>

311 <http://www.kurir.rs/planeta/rusi-odgovorili-na-bilbord-u-podgorici-poruka-ruskom-ambasadoru-necivilizovana-i-nepismena-clanak-1879773>

da obezbede pravi suverenitet i prosperitet Crne Gore i jačanje njene uloge na Balkanu.”³¹²

Najozbiljnije upozorenje Crnoj Gori došlo je od ministra spoljnih poslova Sergeja Lavrova koji je izjavio da je ulazak Crne Gore u NATO “veštačka odluka” koja alijansi neće dodati nikakvu bezbednost. On smatra da crnogorski narod to ne želi jer mu se osporava pravo na referendum. Lavrov je takodje optužio NATO da manipuliše malim zemljama i da se forsira “ruska pretnja”, da se odvija “veštačko, bezrazložno forsiranje straha”, na osnovu čega Alijansa pokušava da osvoji geopolitički prostor sve bliže ruskim granicama.³¹³

Moskovski *Komersant* ocenjuje da je reakcija mnogih ruskih političara i „patriotski raspoloženih” eksperata na poziv Crnoj Gori o pristupu, „apsurdna i neodgovorna”, navodeći da nijedna zemlja koja je ulazila u NATO nije bila suočena sa ruskim diskriminacionim merama.³¹⁴

RUSKE PORUKE SRBIJI

Odnosi između Rusije i Srbije u svim mogućim sferama postali su intenzivniji tokom prethodne dve-tri godine. Nikita Bondarev, stariji naučni saradnik Centra za evro-atlanska istraživanja RISI, ističe da se “Srbija svakako nalazi u sferi ruskih interesa”, što se jasno vidi upravo kroz intenziviranje odnosa između dve zemlje. On ukazuje i na određene probleme u vojnoj saradnji Srbije i Rusije pre svega zbog ozbiljne saradnje koju Srbija već ima sa NATO. On smatra da je “nepripadanje Srbije nijednom bloku dobro, a neutralnost ne samo da nije dobra, nego teško da može biti i postignuta.” Put političke „neutralnosti”, tj. svesnog neučestvovanja u borbi protiv islamskog terorizma i ekstremizma, konkretno će dovesti do toga da od Srbije ostane samo Beogradski pašaluk. Neutralni Beogradski pašaluk.³¹⁵

Dimitrij Rogozin, potpredsednik ruske vlade, je prilikom nedavne poste Beogradu istakao da Srbija mora da bude oprezna kada je reč o harmonizaciji

312 Isto

313 <http://www.blic.rs/vesti/politika/lavrov-crnogorci-nisu-zaboravili-nato-bombe/slcm1lv>

314 <http://www.politika.rs/sr/clanak/344548/Brisel-Crna-Gora-pozvana-u-NATO>

315 http://lat.ruskarec.ru/blogovi/hocemo_rusle/2016/01/17/neutralnost-na-balkanu-ni-studena-ni-vruca_559971

svoje spoljne politike i EU, jer to može postati Keln No2³¹⁶. Imajući u vidu masovne neredе u Nemačkoj uz ulešće migranata, on upozorava da s time treba biti oprezan jer će se došljaci osećati kao gazde, a žene će se plašiti da izadju na ulicu.³¹⁷

Povodom vesti da Hrvatska kupuje američke rakete naučni saradnik Instituta za slavistiku Ruske akademije nauka Petar Iskenderov upozorava da “odustajanje od vojne neutralnoisti i stupanje u NATO pakt automatski pretvara Srbiju u igračku u stranim i Srbima tuđim interesima, te da se će spisak pretnji za zemlju neće završiti sa Hrvatskom.³¹⁸ On upozorava premijera Vučića da će mu njegovi sopstveni birači uoči izbora postaviti pitanja u vezi sa nacionalnom bezbednošću. Jer on smatra da smisao razmeštanje hrvatskih raketa u Hrvatskoj provokacija koja će naterati rukovodstvo Srbije da reaguje.³¹⁹

Ruski *Komeserant* već je pisao o tome da je Srbija podnela zahtev za kupovinu ruskog oružja, a Dimitrij Rogozin, potpredsednik ruske vlade, je izjavio da će Rusija pažljivo razmotriti zahtev Srbije.³²⁰

Šef Komiteta za međunarodne odnose ruske Državne dume Aleksej Konstantinovič smatra da težina Rusije u svetu raste i najavljuje ozbiljna pomeranja i u evropskoj politici. On ističe da Srbija sada liči na nekakav izuzetak u Evropi, jer ona jedina nije podržala sankcije što će biti njena prednost kada sankcije budu ukinute. Neuspela izolacija Rusije stvara mogućnosti, kako ističe, za produbljivanje ruskih odnosa sa Srbijom. On čak smatra da nisu sahranjeni projekti gasovoda koji treba da prolaze i preko Balkana, vratice se na to posle promene stavova u Briselu. Jačanje pozicije Rusije i njen status jedne od vodećih zemalja sveta otvara nove mogućnosti za Srbiju.³²¹

Rusija vešto manipuliše položajem Srbije i njenim sedenjem na dve stolice. S jedne strane, hvali njen stav o nezavodjenju sankcija Rusiji, a s druge, je

316 Grupa migranata je napala žene u Kelnu za vreme božićnih praznika

317 http://ruskarec.ru/news/2016/01/14/iskenderov-hrvatska-kupuje-americke-rakete-ko-provocira-srbiju_559435

318 Isto

319 Isto

320 Isto

321 <http://www.politika.rs/sr/clanak/342494/Srbija-je-za-Putina-prioritetna-drzava>

upozorava da istovremeno nastupanje u dve zone slobodne trgovine – Rusije i EU nijemoguće.³²²

SRBIJA JOŠ UVEK AMBIVALENTNA

Zvanična Srbija nema jasan stav o Rusiji i njenom delovanju na Balkanu. Tim prije što se stavovi predsednika Nikolića i premijera Vučića znatno razlikuju barem deklarativno. Rusija podržava antievropske stavove predsednika Tomislava Nikolića jer u njemu pronalazi partnera u opstrukciji procesa evropskih integracija Srbije. Nakon otvaranja prvih poglavlja u procesu evropskih integracija – predsednik Srbije je svojim izjavama nipodaštavao proevropsku orijentaciju Vlade Srbije. Njegov poziv Srpskoj pravoslavnoj crkvi (SPC) da se izjasni o poglavlju 35, o Kosovu, odnosno, da se “meša u državničke poslove” direktno su protiv Evropske unije. On je naime ocenio da su uslovi za pregovaračko poglavlje 35, koji se tiču odnosa sa Kosovom, izuzetno oštri i da se sa velikim iskusejima odmah treba suočiti i da posle otvaranja poglavlja o Kosovu očekuje da se o tome oglase i SPC i SANU.³²³

Premijer Vučić uporno ponavlja da se Srbija opredelila za evropske integracije ali da je istovremeno ostala u dobrim odnosima sa Rusijom. Sve se svodi na ambivalentan stav “I Rusija i EU”, što varira u skladu sa aktuelnim međunarodnim zbivanjima. Premijer Vučić je prilikom svoje poslednje posete Rusiji isticao da je Rusija jedna od tri najvažnija trgovinska partnera Republike Srbije i da se radi na unapređenju saradnje u oblasti građevinarstva, poljoprivrede, i industrije razume se, ali i namenske industrije. Podsećajući da je Srbija jedna od retkih zemalja u Evropi koja nije uvela sankcije Ruskoj Federaciji, Vučić je naglasio da je cilj da se grade dobri politički odnosi i da je zato važno nastaviti sa razvijanjem takve politike, kao i politike vojne neutralnosti.³²⁴

Nikita Bondarev, ističe da su odnosi između Rusije i Srbije u svim mogućim sferama postali intenzivniji tokom prethodne dve-tri godine. Ni sa jednom drugom postsocijalističkom zemljom Centralne i Jugoistočne Evrope u

322 Isto

323 <http://www.blic.rs/vesti/politika/nikolic-treba-odmah-da-se-suocimo-sa-poglavljem-35-o-kosovu/h05sbr2>

324 <http://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-u-moskvi-vazno-da-srbija-i-rusija-imaguciste-odnose/4rcxfts>

pomenutom period, ističe, Rusija nije razvijala odnose tako intenzivno kao sa Srbijom. Zahvaljujući ekonomskim sankcijama 1990-ih u Srbiji su sačuvani veliki objekti za infrastrukturne investicije u sferi energetike, naftne, gasne i hemijske industrije, metalurgije, rudarstva i saobraćaja. U trenutku kada se Rusija oporavila od šoka „demokratizacije” i tržišnih reformi, tj. negde sredinom 2000-ih, ruski investitori su još imali u šta da ulažu u Srbiji.³²⁵

Bondarev ističe da Srbi u Putinu vide jedinog evropskog političara koji se ne slaže sa monopolarnim svetom sa američkom hegemonijom, i koji se aktivno i uspešno bori protiv islamskog terorizma. To u očima srpskog naroda bolje deluje na imidž Rusije i njegov lidera nego bilo kakav neposredni uticaj i bilo kakve političke intrigue.³²⁶

On međjutim ne podržava neutralnost i smatra da Srbija treba jasno da se opredeli u čijem je ona taboru kada se radi o principijelnim međunarodnim pitanjima. Nepripadanje Srbije nijednom bloku je dobro, a neutralnost ne samo da nije dobra, nego teško da može biti i postignuta. Put političke „neutralnosti”, tj. svesnog neučestvovanja u borbi protiv islamskog terorizma i ekstremizma, konkretno će dovesti do toga da od Srbije ostane samo Beogradski pašaluk. Neutralni Beogradski pašaluk.³²⁷

Proruski blok u Srbiji preko svojih medija ističe da Rusija nije bombardovala Srbiju, da nije uvela sankcije i da nije priznala Kosovo. Ističe se servilnost srpske vlade prema zapadnim silama. Nije jasno da li je u aktuelnom rusofilstvu u Srbiji jača ljubav prema majci Rusiji ili Vladimiru Putinu ili, možda, mržnja prema zapadnim demokratima, ali je sasvim izvesno da se to računa kao neka linija očuvanja nacionalnog dostojanstva.

Predsednik Srpske narodne partije (SNP) Nenad Popović, smatra da posle više od dve decenije od tragičnog raspada Jugoslavije, ideja o formiranju na Balkanu vanblokovskog saveza dobija novi smisao i da za takav projekat u ovom trenutku postoje sledeći preduslovi: 1) neutralnost Srbije, koja zapečaćena na parlamentarnom nivou; 2) nemogućnost ulaska BiH u NATO zbog blokiranja te odluke od strane Republike Srpske; 3) nemogućnost ulaska

325 http://lat.ruskarec.ru/blogovi/hocemo_rusle/2016/01/17/neutralnost-na-balkanu-ni-studena-ni-vruca_559971

326 Isto

327 Isto

Makedonije u NATO, koji blokira Grčka;4)sve veća podrška ideji o stalnoj neutralnosti u Crnoj Gori.³²⁸

Popović smatra da je dobra polazna pozicija Rusije u njenom principijelnom političkom i diplomatskom stavu prema Balkanu: Rusija podržava teritorijalnu celovitost Makedonije, nezavisnost Crne Gore, suverenitet BiH, ali i integritet oba njena sastavna entiteta, ne priznaje jednostrano proglašenu neutralnost lažne države Kosovo...³²⁹ Po njemu Rusija bi trebalo da osnaži vanblokovsko konstituisanje Balkana, da pomogne formiranje i osnaži razvoj postojećih institucija za saradnju ovih država sa Ruskom Federacijom, kao što to već agresivno čine EU I NATO.³³⁰

Proruski blok takodje u nekoj budćnosti Srbija uz pomoć Rusije promeni svoj geopolitički položaj, koji smatraju nepovoljnim u ponižavajućim. Srbija, u sadašnjim granicama, kako smatraju, jedna je od samo 44 države sveta koje nemaju izlaz na more a takve države u geopolitici se smatraju hendikepiranim. Milomir Stanić, naučni savetnik u Institutu za političke studije, smatra da srpski izlaz na more ostaje jedan od najvažnijih geopolitičkih I geoeonomskih zadataka. Navodni realisti i ideolozi, ističe, neoavnojskog tromoravskog (uže) srbijanstva će to, naravno, proglasiti utopijom, ali trebalo bi ih podsetiti da je Balkan sinonim geopolitičke promenljivosti.³³¹

Stanić ističe da Zapad već vekovima raznim metodama pokušava da smanji srpsku moć na "bezopasan nivo". Jedna od metoda je onemogućavanje maritimne participacije i orijentacije. Odvajanje Crne Gore kao istorijske srpske zemlje sumnjivim i od Zapada otvoreno podržavanim referendumom 2006. godine jeste očigledan dokaz da je Zapadu lišavanje Srbije pristupu mora veoma važno.³³² On smatra da je strateška zapadna orijentacija Srbije zabluda, stranputica, nacionalno samoponižebnje i samoponištenje.³³³

328 http://ruskarec.ru/politics/2016/01/27/balkanski-savez-neutralnih-drzava-u-21-veku_562933

329 Isto

330 Isto

331 Kuća nasred druma pre sto godina i danas, Geopolitika, februar 2016, str.5. Stanić smatra da da Zapad već vekovima pokušava da svede

332 Isto

333 Isto

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Stabilizacija Balkana nije moguća bez sveobihvatnog i što bržeg zaokruživanja bezbednosnog, političkog i ekonomskog okvira. Za region je od suštinske strateške važnosti da bude pod istim kišobranom kako bi se sprečilo njegovo raspoređivanje na više interesnih sfera koje bi služile za nadmetanje velikih sila.

Podržavanjem referenduma u Republici Srpskoj i osporavanja prava Crnpg Gori na članstvo u NATO, Rusija ostvaruje svoje ciljeve destabilizacije Zapadnog Balkana

Zato pregovori sa Crnom Gorom treba da se obave u najkraćem mogućem roku kako bi se izbegla njena destabilizacija na kojoj udruženo radi Rusija i određeni centri u Srbiji i Crnoj Gori.

Za postkonfliktna društva regiona od izuzetne je važnosti njihovo članstvo u NATO kako bi se sprečile tenzije i uzajamno sukobljavanje. U tom smislu i članstvo u EU je od primarne važnosti.

Članstvom Crne Gore u NATO zaokružuje se balkanski region kao jedna celina. Treba ubrzati evropske integracije za sve zemlje regiona kako bi se zaustavili regresivni trendovi koji prete okretanju Rusije. Neuspeli i neodgovornui lideri zbog svoje korumpiranosti i autoritarnosti već traže podršku Moskve koja im to rado pruža.

Srbija spada u važan ruski punkt što je pokazala i njihova neodmerena reakcija na članstvo Crne Gore u NATO. Sve te reakcije i pretnje su u velikoj meri bile upućene Srbiji. Imajući u vidu još uvek nestabilnu orijentaciju Srbije evroatlantskim integracijama neophodno je ubrzati njeno institucionalno vezivanje.

Ukrajinska i migrantska kriza pokazale su fragilnost zapadne politike na Balkanu i zato je neophodno čvršće vezivanje regiona za evroatlantske institucije. To podrazumeva i značajnije angažovanje na ekonomskom planu.

S obzirom da region ne može zadovoljiti kriterije koji su postavljeni za ulazak u EU u kratkom roku, neophodno je kreirati takve aranžmane koji će istovremeno značiti njegovo vezivanje za EU, ali i mogućnost EU da u kontinuitetu nadgleda reformske procese u tim zemljama.